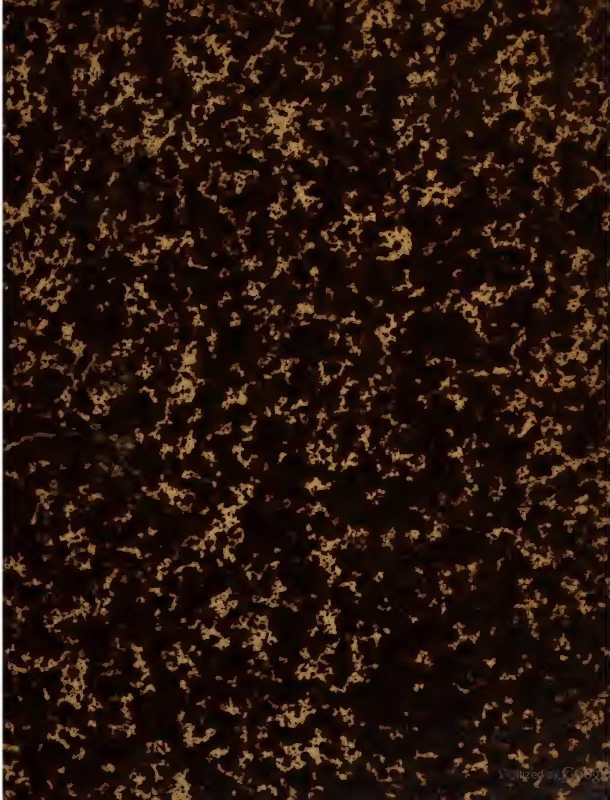

BIBLIOTECA DI BONAMICI
LIVORNO

ANGELI MARIÆ CARD. QUIRINI

BIBLIOTHECARII QUONDAM VATICANI,
ET EPISCOPI BRIXIENSIS,

LIBER SINGULARIS

DE

OPTIMORUM SCRIPTORUM EDITIONIBUS

QUÆ

ROMÆ PRIMUM PRODIERUNT POST
DIVINUM TYPOGRAPHIÆ INVENTUM,
A GERMANIS OPIFICIBUS IN EAM
URBEM ADVECTUM:

PLERISQUE OMNIBUS EARUM EDITIONUM SEU
PRÆFATIONIBUS, SEU EPISTOLIS IN
MEDIUM ALLATIS.

CUM

BREVIBUS OBSERVATIONIBUS AD EASDEM, REI
TYPOGRAPHICÆ ORIGINI ILLUSTRANDÆ VALDE
OPPORTUNIS.

RECENSUIT

ANNOTATIONES, RERUMQUE NOTABILIORUM
INDICEM ADJECIT,

ET

DIATRIBAM PRÆLIMINAREM

DE

VARIIS REBUS, AD NATALES ARTIS
TYPOGRAPHICÆ DILUCIDANDOS
FACIENTIBUS PRÆMISIT

JO. GEORGIUS SCHELHORNIUS.

Impensis JACOBI OTTONIS.
LINDAUGIÆ. M. DCC. LXI.

Viro illuſtri

DOMINO

JOANNI DE SCHÜTZ

Inclytæ & liberæ S. R. Imp. Civitati

Memmingæ

a conſiliis intimis

reliqua

In patriæ decus & incrementum nato

ac de illa rebus domi foriſque præclare

geſtis eximie merito

& in dies merenti

Juſti atque honeſti aſſertori ſtrenuo

literarum

ac omnium bonarum artium

tutori atque promotori

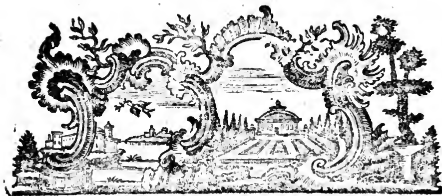
indulgentiſſimo

Mœcenati optimo
hoc quicquid eſt operis
ut ejus veſtibulum
ipſius nomine omni laude majori
auguſtius redderet
& gratum devotumque
pro tot inſignibus favoris atque benevolentiæ
documentis
animum publice teſtaretur
cum pio omnigenæ & perennantis
felicitatis voto
ſacratum cupit
in ipſo devenerando nemini unquam
mortalium conceſſurus

D. Jo. Georgius Schelhornius

Eccl. patriæ Superint.
Imperialis academiæ Roboretanæ
& ducalis ſocietatis Latinæ Jenenſ.
ſodalis.

JO.

JO. GEORGII SCHELHORNII
DIATRIBA PRÆLIMINARIS
DE
VARIIS REBUS
AD
NATALES ARTIS TYPOGRAPHICÆ
ILLUSTRANDOS FACIENTIBUS.

Librum hic tibi offero, Lector benevole, non magnum quidem mole, sed raritate sua & argumenti jucunditate, si quid judico, satis se insinuantem, ac ipso auctoris celsissimi nomine ita commendabilem, ut non alia hedera suspendenda opus habere videatur.

A Acce-

Acceptus enim referendus eſt indefeſſæ diligentiæ ANGELI MARIÆ CARDINALIS QUIRINI, Bibliothecæ quondam Vaticanæ Præfecti, & Epiſcopi Brixienſis, Viri, dum inter vivos ageret, non natalibus minus & purpura, quam doctrinæ præſtantia & literarum patrocinio eminentiſſimi, cujus benevolentiam & ſummam humanitatem multis modis expertus ipſe ſum, præſertim cum A. MDCCXLVIII. die XIV. Maji in ſplendidiſſimo Monaſterio Ottoburano, nobis vicino, illum coram venerari, ejusque colloquio frui gratioſiſſimo per trium horarum ſpatium mihi datum eſſet (*), licet antea mihi, ab ipſomet in arenam veluti protracto, plus ſemel publice cum illo congrediendum fuerit.

Scripſit eum A. MDCCXL. in comitiis illis Romanis, in quibus a Cardinalibus veteri ritu uni loco, quem *Conclave* nominant, incluſis Benedictus XIV. Pontifex electus eſt, idoneis ſubſidiis ex Bibliotheca tam ſua, quam Vaticana abunde inſtructus, ac appendicis inſtar Pauli II. Veneti Vitæ Vindiciisque adverſus Platinam & alios obtrectatores, Romæ eo ipſo anno typis Antonii de Rubeis apud Pantheon in forma quadrifariam complicata excuſis, ſubjunxit.

Rariſſimus eſt, ac pro inedito ferme, in Germania ſaltem noſtra, habendus, cum ejus exemplaria nunquam venum expoſita, ſed dono tantum a munificentiſſimo Cardinale, qui ſingula opera ſua ſuismet ſumtibus imprimenda curavit, amicis data fuerint (**).

Dignum

(*) Quod ipſe deſcripſit in ſingulari epiſtola ad Sereniſſimum & Reverendiſſimum Principem & Epiſcopum Auguſtanum D. JOSEPHUM ex Landgraviis Haſſiæ publice data A. MDCCXLVIII. d. XII. Jun.

(**) Hinc Davides CLEMENS in præfatione Tom. I. *de la Bibliotheque Curieuſe, Hiſtorique & Critique* p. XII. jure ait: *Les Ecrits du CARDINAL QUIRINI ne ſeront jamais communs, parcequ'il les fait imprimer a ſes depens, & ſe reſerve le plaiſir d'en faire des preſens.*

Dignum autem esse, qui a multis legatur, rerum intelligentes mecum judicaturos credo. Egregie enim inservit ad originem & historiam artis excusoriæ illustrandam, & jucundam nobis notitiam editionum longe rarissimarum, quæ e primo typographeo Romano Germanorum Artificum Conradi Schvveinheim & Arnoldi Pannarz ab anno MCCCCLXVII. ad A. usque MCCCCLXXII. prodiere, præbet.

Ne autem ego plane ἀσύμβολος recedam, assuere illius purpuræ pannum ausus, non quasdam modo annotationes textui subjunxi, & in fine rerum memorabilium indicem lectorum commodo adjeci, verum hanc quoque diatribam præmisi, varias complectentem observationes de nonnullis rebus ad natales divinæ artis dilucidandos afcientibus. En igitur tibi illas, quas ut æqui bonique consulas, est, quod enixe rogito. Scribebam Memmingæ A. R. S. MDCCLX. d. XXIV. Jul.

ELENCHUS OBSERVATIONUM.

OBS.

OBS. I.

DE
TYPOGRAPHIA MOGUNTIÆ INVENTA.

Joannes Guttenbergius, primus typographiæ auctor, nisi litibus fuisset implicitus forensibus, divinæ artis origo hodienum densis offusa foret tenebris. In jus autem vocatus ille fuit & Argentorati & Moguntiæ. Accusationum capita, testium examina inde enata, & judicum sententiæ e tabulariorum claustris nostro ævo in publicum feliciter productæ non parum lucis rei antehac opertæ valdeque dubiæ intulerunt.

Quo vero minus in suspicionem incidat Vir optimus, cum utrobique ipsi litigandum fuerit, eum fuisse hominem contentiosum & rixarum cupidum, ipsa illa documenta prohibent, e quibus apparet, necessitatem, durum illud telum, ipsum invitum in forum pertraxisse. Argentorati Georgius Drizehenius, Moguntiæ Joannes Faustus ejus fuere accusatores: Guttenbergius itaque die sibi dicta non poterat non caussam suam tueri, quam Argentorati justos nactus judices vicit, Moguntiæ iniqua sententia amisit.

Illustrissimus Baro SENCKENBERGIUS primus (a) *Laudum* sive Instrumentum publicum sententiæ judiciariæ inter Jacobum & Joannem Faustos ex una parte, & Joannem Guttenbergium ex altera parte, de pecunia in librorum impressionem insumta, Moguntiæ Anno MCCCCLV. d. VI. Nou. latæ, ab Ulrico Æ masperger, Clerico Di-

(a) Tom. I. Selectorum Juris & Historiarum p. 269. sqq.

œcefeos Bambergenfis, & Notario publico Cæfareo ac Pontificio conditum ex autographo diuulgavit, e quo Hiftoricus, dum viveret, celeberrimus, Jo. Davides KOELERUS non tantum Guttenbergio, Nobili Moguntino, inventæ artis typographicæ gloriam vindicavit, fed & ufurariam Jo. Faufti, qui litis actor fuit, pravitatem, ac tribunalis Moguntini injuftitiam in apricum pofuit (*b*).

Illuftris vero Vir, Jo. Daniel SCHOEPFLINUS, inter præcipua Germaniæ literatæ lumina fuo jure referendus, cujus fcripta, fingularem facundiam doctrinamque exquifitam fpirantia, in deliciis mihi funt, non ita pridem novo beneficio, editis nempe *Vindiciis typographicis* elegantiffimis, orbem fibi eruditum mirifice devinxit. Inferuit iis acta quædam authentica, ex turri, quam vocant, nummaria, cimeliorum Argentinenfium cuftode, bono aufpicio eruta, & antehac nemini comperta, in quibus haud obfcura moliminum Guttenbergii typographicorum exftant veftigia, ex illisque collegit, auream artem non Moguntiæ, fed Argentorati a laudato Guttenbergico effe inventam.

Fateor, parum abfuiffe, quin mihi quoque rem iftam perfuaferit Vir difertiffimus, nifi fcrupuli quidam animum meum adhuc fufpenfum detinerent, quos hic modefte in medium proferre per fummam ejus humanitatem, fpero mihi licebit.

Cum Guttenbergius duo circiter luftra, quod nunc ex documentis in lucem prolatis conftat, Argentorati transegerit, quis dubitet, virum folertem & in rebus inveniendis acerrimum in illa jam civitate arti huic inveftigandæ fedulo incubuiffe, viris præfertim probatiffimis, & partim coævis teftantibus, ab anno circiter MCCCCXL. quo & aliquot fequentibus annis in ifta urbe commoratus eft, ad A. MCCCCL. inventioni ejus, eorumque, quæ ad illam pertinent, operam impenfam fuiffe, id quod etiam aliquot annis ante factum ibi effe, indicio nunc chartarum Argentinenfium docemur. Neutiqnam igitur dubito, multa artis

(*b*) *In der Ehrenrettung Johann Guttenbergs.*

artis molimina & experimenta facta esse Argentorati, eamque operose ac varie tentatam, sed consummatam demum ac perfectam Moguntiæ arbitror (†).

Etenim si primitiæ typographicæ inciderent in annum MCCCCXXXVI. subque finem jam anni MCCCCXXXVIII. Guttenbergius Argentorati libros typis solutilibus, iisque non tantum ex ligno, verum etiam plumbo sculptis, excudisset (c) ac eam artem ibidem cum sociis plures per annos continuasset; si omnes illi libri, quos laudatus SCHOEPFLINUS p. 39. sq. recensuit, aliique ex prima illius typographiæ Argentinensis fabrica prodiissent, insigne lucrum inde percipiendum (*) virum optimum, & meliori sorte dignissimum haud dubie extra constantem debita contrahendi necessitatem, cui obnoxius fuit, posuisset. Sed longe aliud & plane contrarium docet Formula publica litis inter Guttenbergium & Faustum Moguntiæ A. MCCCCLV. dijudicatæ.

Enim vero præterquam quod in ea nullum prorsus librorum jam ante impressorum appareat vestigium, perspicue potius inde cernimus, ipsum facultatibus suis in molimenta typographica impensis, nisi nobile illud institutum penitus abjicere, magno rei litterariæ malo, voluisset, ad societatem cum Jo. Fausto, viro opulento, A. circiter MCCCCXLIX. vel L. ineundam, ab eoque mille & sexcentos aureos fœnerandos compulsum se vidisse, Faustumque adeo ab ipso A. MCCCCLV. sorte & usuris

(†) Poterant quædam adhuc desiderari in prælo scite adornando, in typis rite sculpendis, in necessariis instrumentis commode fabricandis, in ipso imprimendi modo, in atramento præsertim typographico, ac fortasse in aliis.

(c) Vindic. typograph. p. 24.

(*) Ipsius SCHOEPFLINI verba p. 36. sunt: *Codices impressos pro libris manu exaratis quum CARO PRETIO venderent, lucri cupido primos Argentinenses & Moguntinos typographos induxit, ut artem, quamdiu possent, celarent.*

uſuris computatis, bis mille & viginti florenos judicialiter exegiſſe, quæ pro illius temporis ratione grandis ſane fuit pecuniæ ſumma (*d*).

Inſuper in illo inſtrumento forenſi plus ſimplici vice diſerte commemoratur, Fauſtum pecuniam iſtam Guttenbergio ſuppeditaſſe, huncque eam mutuo eum in finem ſumſiſſe, ut perficeret opus librorum (*e*) (*das Werk der Bücher*) ſive artem typographicam. Hinc autem prono fluere alveo cenſeo, artem illam auream antea nondum fuiſſe perfectam, vel, quod idem eſſe reor, inventam.

A libris, quos Cel. SCHOEPFLINUS p. 39. ſqq. recenſuit, argumentum pro typographia Argentorati a Guttenbergio inventa peti non poteſt, cum nullus eorum nota loci ac artificis inſignitus ſit, atque adeo illi eodem jure vel Moguntiæ vel alii civitati adſcribi poſſint, de quo poſtea nobis ſermo erit.

Majoris eſſe momenti videntur, quæ vir laudatiſſimus p. 40. in medium profert: *In his typographicæ artis primitiis loci impreſſionis, artificis, temporisque indicia fruſtra quæruntur. At ſimilis Codex annum impreſſionis præ ſe ferens, in meam denique Bibliothecam devenit, in hoc genere unicus* (*), *cujus Titulus: LIBER DE MISERIA HUMANE CONDICIONIS LOTARII DYACONI SANCTORUM SERGI ET BACHI*

(*d*) De valore pecuniæ ac pretiis rerum illius ævi, cum nondum in Europa tanta eſſet auri argentique copia, cum noſtra tempeſtate comparatis vid. Viri Summi Sam. FORMEY *Nouvelle Bibliotheque Germanique* Tom. X. Part. II. p. 424. ſqq.

(*e*) *damit er das Werk (der Bücher) volnbringen ſolt.* vid. SCHOEPFLINI Vindic. typograph. Cap. III. p. 27. non ut continuaret opus librorum, vel typographiam, tanquam Argentorati jam inventam, prouti Cap. VI. p. 70. hæc verba reddidit, ſed ut perficeret.

(*) Ejus quoque exemplar aſſervari in Bibliotheca publica Windsheimienſi, didici ex Novæ Bibliothecæ Halenſ. (*Neue Biblioth.*) Partic. XC. p. 845. Aliud exſtare in Bibliotheca Academiæ Georgiæ Auguſtæ, nuper tabulæ novorum literar. Gœttingenſ. nunciarunt.

et labor · ardor et fetor · obscuritas et anxie
tas · acerbitas et asperitas · calamitas et eges
tas · angustia et tristicia · oblivio ꝛ ꝯfusio · tor
tiones et punctiones · amaritudines et terro
res · fames et sitis · fumus · sulphur · ignis ar
dens in secula seculorũ · Unde nos liberet de⁹
nr̃ q̃ benedict⁹ ẽ p infinita secula seculoꝝ Amē

Explicit Innocẽcius
De miseria humane
condicionis · laudetur
deus eternaliter

BACHI CARDINALIS, QUI POSTEA INNOCENTIUS TERTIUS APPELLATUS EST. ANNO DOMINI MCCCCXLVIII. *Opusculum foliis* XLVIII. *constans, formæ in 4to Innocentius III. a 1216. jam obiit. Annus ergo rubricæ insertus nonnisi ad impressionis tempus potest referri. Typographicum sphalma non sine gravi ratione imputandum est libro.*

Sed concedamus paulisper, typographicum sphalma haud esse in anni numero commissum (**), nihil tamen inde pro Argentorato conficitur, cujus civitatis nomen nusquam comparet. Solebant interdum librarii adjicere descriptionis annum Codicum vel coronidi vel titulo, quem fortassis ad archetypum suum, hac anni nota haud resecta, itidem effinxit typographus.

Quodsi vero anno 1448. editionis tempus designaretur, libellum tamen Moguntiæ, non Argentorati, nisi Guttenbergio illum abjudicare, & alii, nescio cui, adscribere velis, prodiisse dicendum foret, cum ipsemet SCHOEPFLINUS Guttenbergium jam anno 1445. Argentorato discessisse fateatur, mihique, anno illum 1448. Moguntiæ habitasse, exploratum sit, quod suo loco demonstrabo.

Quo minus autem persuaderi mihi sinam, libellum istum A. MCCCCXLVIII. esse impressum, vetat testimonium Ulrici Zellii, Guttenbergii discipuli, qui, vetusto Chronographo Coloniensi narrante (†), Biblia Latina typis missalibus circa A. MCCCCL. exscribi

(**) Licet multis exemplis constet, crebro erratum esse in annis editionis Librorum designandis. vid. MAITTAIRE Annal. typ. T. I. p. 2. sq. edit. II. Prosp. *MARCKARD Histoire de l'Imprimerie* p. 113. sq. *CHEVILLIER l'Origine de l'Imprimerie de Paris* p. 10. sq. v. 2. *LOESCHERI* Stromat. p. 142. sq.

(†) *Cronica van der hilliger Stat van Cœllen*, fol. 112.

cœpta omnium primum fuisse typographiæ fœtum asseruit (††). De alia antiquissima ejusdem libelli, pariter characteribus sculptis versatilibus excusi, editione, meis oculis subjecta, deinde mentio occurret.

Hoc vero potissimum ab assensu me retrahere fateor, quod Moguntini typographi frequenter in oculis omnium, nemine reclamante, suæ civitati inventæ artis gloriam diserte in librorum suorum subscriptionibus vindicarint, sæpe repetitis vicibus (†††) confidentissime ac in totius orbis Christiani veluti conspectu Moguntiam artis impressoriæ inventricem, elimatricem, ac illuminatricem primam appellitantes, asserentesque, Deum illam civitatem tam alti ingenii lumine donoque gratuito cæteris terrarum nationibus prætulisse & illustrasse, ut ibi artificiosa quadam adinventione libri excuderentur.

Ex formulis autem illis, toties publice repetitis, palmarium pro typographia Moguntiæ inventa contra Argentinenses argumentum non inscite produci censeo. Licet enim haud negaverim, Faustum gestasse astutam vapido sub pectore vulpem, iisque hunc fortassis in finem callide usum fuisse, quod lectores ita ratiocinaturos esse facile præviderit: si Moguntia typographiæ prima inventrix est; si Faustus typographica nova arte primus impressit, Faustus dicendus est typographiæ inventor (*). Sufficit tamen, quod formulis illis nihil falsi, sed veritatem professus

(††) Sic primum etiam inter impressos libros locum Bibliis Latinis tribuit Vir magni nominis, qui plurimas bibliothecas perreptavit, ac tot suæ ætatis viros doctos in itineribus suis convenit, Abbas TRITHEMIUS in Annalibus Hirsaugiensibus Tom. II. p. 421. edit. Sangall. Conf. Andr. *CHEVILLIER de l'Origine de l'Imprimerie* Part. I. Cap. I. p. 8. & Cap. V. p. 74. sq. ac quæ hanc in rem in mea de antiquissima Latin. Bibl. editione Diatriba disserui.

(†††) idque ab A. MCCCCLX. quo CATHOLICON prodiit, ad annum usque MCCCCXCII. quo Chronicon Saxonum, *Chronick der Sassen*, excusum est.

(*) Vindic. typogr. Cap. VI. p. 65. sq.

professus fuerit, etsi culpandus sit, quod simul vera, quæ non reticere debuerat, reticuerit, inventæ nempe in urbe Moguntina artis gloriam Jo. Guttenbergio, non sibi, adscribendam esse (**).

Quis vero facile sibi persuadeat, Argentinenses typographos, Eggesteinium, Mentelium, aliosque, si de hujus assertionis, Moguntiam scilicet divinæ artis inventricem esse, falsitate fuissent convicti, ac gloriam hanc civitati suæ deberi persuasi, sine ulla contradictione oscitanter quieturos, ac honorem illum patriæ suæ a vanis jactatoribus toties impune eripi passuros fuisse? Nunquam autem primi Argentinenses typographi in librorum suorum subscriptionibus (***) artis inventæ gloriam civitati patriæ adscripserunt: nunquam Moguntinis,

B 2

(**) Interim tamen, judice SCHWARZIO Part. II. Document. de origine typogr. p. 46. isto silentio aut præteritione laudem inventionis haud in universum Guttenbergio denegasse aut derogasse censendus est; cum, quod quis silentio præterit, non illico negasse existimandus sit, si maxime præteritionis & silentii probabilis quædam ratio appareat, quam in odio, ex dissidio mutuo enato, quærendam esse existimat. Quia vero nunquam sibimet ipsi Faustus inventæ artis laudem disertis verbis tribuit, non habuit Guttenbergius, quod ipsi reclamaret: cui etiam occasio sibi honorem illum publice asserendi defuisse videtur, cum nihil hactenus explorate cognitum sit, quod ejus typis exscriptum ab A. 1457. in lucem prodierit. Contra priscis Argentinensibus typographis frequens in promtu erat occasio, vel in subscriptionibus vel præfationibus suorum librorum Moguntinis incutiendi pudorem, ac eorum gloriationem, si vana & mendax fuisset, strenue redarguendi, honoremque sibi præreptum confidenter tuendi. Sed illi ne verbulum quidem unquam Moguntinis reposuerunt: Hic igitur etiam valet tritum illud diverbium. *Qui tacet, consentire videtur.*

(***) Licet ipse SCHOEPFLINUS fateatur, Henricum Eggesteinium in subscriptione Decreti Gratiani, quod primum fuit opus cum anni, loci & typographi indicio A. 1471. Argentinæ impressum, stylum ex rubricis finalibus Moguntinis desumsisse, in Vindic. typogr. p. 44.

tinis, illum honorem suæ urbi audenter vindicantibus, contradixerunt.

Iure igitur C. G. SCHWARZIUS, Vir, dum viveret, harum rerum intelligentissimus (****): "Quis, quæso, credat homines istos, „Faustum nempe & Schoifferum, tam audaces, tamque impudentes „fuisse, ut aliquid publice professi fuerint, quod falsum fictumque, & „omni veritate fuisset destitutum? Imo, quis credat, neminem istis „temporibus extitisse, si quidem alius prærogativæ, aut certioris veri-„tatis, sibi fuisset conscius, qui non suum sibi jus aperte vindicasset, „ac tam vanæ gloriationi Moguntinorum intercessisset, aut semel dun-„taxat publice reclamasset? Hinc bene KRANZIUS, in memorabili-„bus Biblioth. publ. Wratislau. p. 74. de hujusmodi veterum librorum „subscriptionibus, & testimoniis Petri Schœfferi: *Hæc*, inquit, *quam-„vis domestica dici possint testimonia; vix tamen credibile est, ausum fu-„isse Petrum Schoifferum, in re adeo recente, & in omnium oculis ver-„sante, ambitiose mentiri; nec hoc aliis quiescentibus impune fecisset.* „Certe nullum simile exemplum reperitur, ubi alius quis, illis ipsis „temporibus, prærogativam & laudem inventionis typographiæ sibi „tot publicis documentis vindicasset.

Nec vero Joannes tantum Faustus ac Petrus Schoiffer, hujusque filius Joannes, Fausti ex filia Christina nepos, inventæ typographiæ gloriam Moguntiæ tribuerunt, sed etiam Jacobus Meydenbach in subscriptione *Horti Sanitatis* ibidem A. 1491. impressi, in nobilissima illa civitate artem & scientiam subtilissimam characterisandi seu imprimendi fuisse primum inventam asserens; qui veram hujusce rei notitiam habere potuit a Joanne Medinbach, vel parente, vel agnato, illorumque uno, quorum auxilio Guttenbergius, cum omnem substantiam suam propter artis difficultatem fere profudisset, adjutus tandem Moguntiæ rem perfecit, teste Nicolao SERRARIO ex Codice MS.

(****) l. c. p. 49.

MS. Sebaſt. MUNSTERO in Coſmographia, & Melchiore ADAMI in vita Guttenbergii (*f*).

Notatu quoque dignum eſt, ipſam Argentinam quodammodo in hac cauſa ſuffragari honori Moguntiæ. In illa enim civitate duæ ex officina Johannis Pryſſ prodiere Faſciculi temporum Werneri ROLEVINCKII, Monachi Carthuſienſis, & auctoris coævi editiones A. 1487. & 1488. In hoc autem libro ad annum 1457. hæc leguntur verba. *Librorum impreſſionis ſcientia ſubtiliſſima omnibus ſeculis inaudita circa hæc tempora reperitur in urbe Moguntina. Hæc eſt ars artium, ſcientia ſcientiarum* &c. (*g*)

Calculum igitur meum, donec memorati ſcrupuli mihi eximantur, adjicio τῷ πάνυ Godofr. Guilielmo LEIBNITIO, immortalis memoriæ Viro, qui pro incredibili, qua polluit, ingenii perſpicacia rem acu tetigiſſe videtur, ſententiam ſuam in Anti-Plagiario adhuc inedito (*h*), ita exponens: „Probabile videtur, Jo. Guttenbergium, „virum patricium ex nobili gente Zum Jungen ſeu Jungiorum, quæ „nunc quoque Francofurti floret, primas artis typographicæ cogitationes animo concepiſſe, & Argentorati agitare cœpiſſe, ſed Moguntiæ demum perficere potuiſſe, adjutore Jo. Fauſto, Moguntino, „& genero Fauſti, Petro Schœffero Gerneshemenſi. Fieri poteſt, ut „Jungio (vel Guttenbergio potius), in urbe Argentoratenſi hæc verſanti, aſtiterit Mentelius ille Argentoratenſis.

(*f*) vid. Documenta Kœleriana p. 65.

(*g*) conf. KOELERUM l. c. p. 59. & SCHWARZII Documenta de Origine typographiæ Part. III. p. 35. ſqq. ROLEVINCKIUS, Monachus Carthuſienſis domus S. Barbaræ in civitate Colonienſi, natus A. 1425. hujus rei notitiam haud dubie accepit ab Ulrico Zellio, primo typographo Colonienſi, quocum in una eademque urbe longo temporis ſpatio habitavit.

(*h*) vid. SCHOEPFLINI Vindic. typogr. p. 75.

OBS. II.

DE

JOANNE GUTTENBERGIO
PRIMO TYPOGRAPHIÆ
AUCTORE.

Maxime dignus eſt Guttenbergius, cujus res, quantum fieri poteſt, enixa diligentia excutiantur, cum id ad natales incomparabilis artis magis magisque dilucidandos egregie inſerviat. Dabimus igitur & nos operam, ut hiſtoriam viri eximii ab Jll. SCHOEPFLINO expoſitam ex idoneis documentis paululum illuſtremus & amplificemus.

A. MCCCCXXX. patre mortalium cœtui exemto, illum Moguntia diſceſſiſſe, ex diplomate Conradi III. Electoris Moguntini (*k*) liquet. Argentorati vero eum A. MCCCCXXXIV. habitaſſe, SCHOEPFLINUS primus nos docuit (*l*). Eo enim anno Nicolaum Archigrammateum Moguntinum cepit, ex captivitate non dimiſſurus hominem, niſi poſtquam trecentos & decem florenos Oppenhemii ante proximum feſtum Pentecoſtes ſe depoſiturum jurejurando promiſiſſet, ob annuos reditus a Moguntinis diu jam ſibi non perſolutos. A magiſtratu autem Argentinenſi perſuaſus, facile in illius honorem absque ulla conditione virum dimiſit, atque promiſſis ab eo extortis renuntiavit, teſtantibus literis die dominica poſt feſtum Gregorii Papæ exaratis (*m*).

Ubinam

(*k*) Quod KOELERUS in appendice Vindiciarum Guttenb. p. 67. ſqq. exhibuit.

(*l*) In Vindic. typogr. pag. 17.

(*m*) Quæ primum occupant locum inter documenta Vindiciis typographicis adjecta p. 3. ſq.

Ubinam Guttenbergius interjecto ab A. MCCCCXXX. ad A. XXXIV. tempore versatus fuerit, nescitur. Probabile est, virum juvenem excitati ingenii atque artium indagandarum cupidissimum itinera ad exteros instituisse, tandemque sedem Argentorati fixisse. Cum ipsi plurium annorum census Moguntini debuerint, plures quoque eum per annos Argentinæ jam habitasse, laudatus quidem SCHOEPFLINUS infert (*n*). Sed, si quid judico, id hinc necessario non sequitur. Hoc solum est indubitatum, A. 1434. eum Argentorati degisse.

Bellum quidem aperte indixisse patriæ suæ, & animum a redeundo alienum prodidisse videbatur Guttenbergius, sed brevi illud amice fuit compositum. Cum enim A. 1434. die dominica post festum Gregorii, quod in duodecimam Martii diem incidere solet, placide Nicolaum civitatis Moguntinæ scribam, dimisisset, eodem statim anno Dominica proxima post Urbani diem, quæ in vigesimam quintam mensis Maji cadit, controversiam illam cum bona gratia transactam, certosque census annuos ipsi promissos fuisse, charta Moguntina docet (*o*).

Interjecto deinde tempore acciderunt ea, quæ SCHOEPFLINUS de molitionibus typographicis, aliisque longo ordine ex actis Argentinensibus refert (*p*).

An. 1441. a nostro Rudigerum Landekium ejus cognatum rite accepisse, quæ ipsi a defunctis parentibus hereditate obvenerunt, apocha judicis Moguntini feria quarta proxima post festum epiphaniæ Domini consuetis formulis concepta testatur (*q*).

Tandem vero A. MCCCCXLIII. animum in patriam remeandi non modo aperte prodidit, sed reapse Moguntiam reversus, domum *Zum Jungen*

(*n*) Vind. typ. p. 16.

(*o*) Vid. Documenta Kœlerianis Vindiciis addita p. 82. num. 16.

(*p*) In Vindic. typogr. p. 17. sqq.

(*q*) Vid. Docum. Kœl. p. 82. num. 18.

Jungen annua decem aureorum mercede (*r*) ab affine ſuo *Ort Zum Jungen* (*s*) in tres annos conduxit, dimidiamque annui cenſus partem ſtatim, die Apoſtolorum Simonis & Judæ memoriæ dicata, vigeſima octava ſcilicet Octobris, perſolvit. Hanc pactionem deinde in plures annos renovaſſe videtur, cum TRITHEMIUS ex ipſius Petri Schœfferi relatione commemorarit (*t*), in domo *Zum Jungen* typographiam eſſe inventam, quæ propterea deinceps *Impreſſoria* nuncupata ſit, id quod Nicol. SERRARIUS etiam ex Codice MS. confirmat (*u*). Hinc ergo in propatulo poſitum eſſe exiſtimo, quo ſe, Argentorato diſcedens, contulerit Guttenbergius (*x*).

Nomen quidem ejus adhuc occurrit in Rationali vectigalis obolarii civitatis Argentinenſis An. MCCCCXLIV. die Gregorio ſacra, XII. nempe menſis Martii (*y*). Videtur igitur in principio ultro citroque commeaſſe, ut Argentorati res domeſticas legitime componeret, & Moguntiæ ſtabiliret. Ex operis autem, qui volebant, ſecum duxiſſe illum, quis ambigat?

Ab iſto tempore domicilium in urbe eum patria collocaſſe ex chartis Moguntinis colligo. An. enim MCCCCXLV. die Mercurii ante feſtum paſchale ibi in quadam cauſa fuit teſtis (*z*).

An. MCCCCXLVIII. proxima die dominica poſt feſtum epiphaniæ prædium aliquod hereditarium, Lauffenberg dictum, Moguntiæ acqui-

(*r*) Vid. Documenta Kœleriana pag. 67.

(*s*) Fuiſſe hunc Guttenbergii noſtri affinem, patet ex documento Kœleriano p. 82.

(*t*) In Annal. Hirſaugiens. Tom. II. fol. 421.

(*u*) Rerum Moguntiac. Lib. I. Cap. XXXVIII. ſub finem.

(*x*) SCHOEPFLINUS contra p. 27. *Guttenbergius*, ait, ***quo ſe contulerit Argentorato diſcedens, nulli ſcriptores, nulla acta nos docent.***

(*y*) Vid. Documenta Vindiciis typogr. annexa. p. 41.

(*z*) Vid. Documenta Kœleriana p. 82.

acquisivit, cujus rei testes erant Joannes Fust & Petrus *van Aiche* (*a*). Jam igitur tunc cum Joanne Fausto fuit ipsi consuetudo.

An. MCCCCL. d. XII. Jan. ibidem quandam vini generosi portionem pro certa pecuniæ summa singulis annis sibi suisque subministrandam emit. In syngrapha hanc in rem scripta (*b*) uxor & filia ejus commemorantur, quarum utraque Catharinæ (*Ketgin*) nomen gerebat. Hinc apparet, Annam primam ejus conjugem, quam Argentorati duxerat, jam ad plures abiisse, eumque non fuisse improlem (*c*).

Circa hunc annum MCCCCL. tandem Guttenbergius, Deo prosperante, post tot operosa tentamina & molimenta pervenit ad metam, artemque auream, excogitatis feliciter & fabricatis necessariis instrumentis, invento item oleoso & tenaci atramento, scite perfecit, ac codicem sacrum characteribus missalibus, ex ligno sculptis, teste oculari Ulrico Zellio, excudere cœpit.

Epocham matricum inventarum in illo temporis spatio, quo Guttenbergii cum Fausto societas duravit, adeoque inter A. 1450. & 1455. ponendam esse SCHOEPFLINUS censet (*d*). Ego autem, pace Viri eruditissimi, hanc inventionem malim in annum circiter 1458. vel 1459. quo prodiit Guil. DURANDI Rationale divinorum officiorum, primus liber mobilibus typis fusis, artificum nominibus & anni nota additis, impressus (†) referre.

C Nam

(*a*) l. c. p. 82. sq.
(*b*) l. c. p. 83.
(*c*) vid. Schœpflini Vindic. typogr. p. 78.
(*d*) in Vindic. typogr. p. 33.
(†) De hoc DURANDI Rationali & matricibus a Schoiffero inventis in Diatriba mea p. 35. sermonem faciens, dixi, hoc eximio invento sublatum fuisse typorum ligneorum mobilium usum: nunc alia edoctus moneo, de Moguntina Fusti & Schoifferi officina potissimum id intelligendum esse. Guttenbergianos enim discipulos aliquamdiu adhuc typis sculptis versatilibus fuisse usos, ex observatione sequenti patescet.

Nam ſi intra illud tempus matrices jam fuiſſent excogitatæ, cur, quæſo, Pſalterium A. 1457. non typis fuſilibus, ſed ligneis excuderunt Fauſtus & Schœfferus? Cur per integrum luſtrum nullum librum hujusmodi characteribus impreſſerunt, ut novum illud inventum incomparabile orbi oſtentarent, homines gloriæ cupidiſſimi? Cur miniſtri Guttenbergii lite A. 1455. inter Jo. Fauſtum & dominum ſuum infeliciter terminata, alioſum Moguntia digreſſi eximio hoc novo invento haud uſi ſunt, ſed typos ſculptos, moleſtiores ſane fuſilibus ac minus elegantes, retinuerunt?

A. MCCCCLV. cum, lite injuſte deciſa, Fauſtus apparatum infelicis Guttenbergii typographicum ſibi oppignoratum ad ſe rapuiſſet, hunc juſto dolore tædioque motum exiviſſe Moguntia, ſunt, qui exiſtiment (*e*). Quod ſi verum eſſet, factum id haud dubie foret inter primos exulcerati animi impetus, nulla longiori mora interpoſita. Sed reclamat documentum Moguntinum, e quo intelligimus, teſtem illum, decem interim menſibus præterlapſis, in quadam cauſa fuiſſe Moguntiæ A. 1456. die nativitatis Mariæ, quæ in octavam menſis Septembris cadit (*f*). Reliquum itaque temporis ad annum usque 1465. quo ab Adolpho, Electore Moguntino, inter Aulicos cum annuo ſtipendio fuit receptus, imo ad annum usque 1467. vel 1468. quo mortem obiit Vir immortalitate dignus, etiam in patria eum civitate tranſegiſſe opinor, donec ex idoneis monumentis probetur contrarium.

OBS.

(*e*) vid. Document. Kœler. p. 83.

(*f*) vid. l. c. p. 39. & SCHWARZII Document. Part. I. p. 29.

OBS. III.

DE

LIBRIS, QUI TYPIS SCULPTIS MOBILIBUS EXCUSI SUNT.

Societate inter Guttenbergium & Faustum A. MCCCCLV. infeliciter rupta, illoque apparatu typographico, quem tot annorum labore, vigiliis ac sudore, tantisque sumtibus instruxerat, misere spoliato ex operariis & tyronibus ii, qui præcipue ab ejus partibus stabant, in alias civitates, rei indignitate moti, dilapsi esse videntur, quorum unus procul dubio fuit Ulricus Zellius, Hanoviensis, Coloniam digressus, quem KOELERUS in ipsa Guttenbergii officina artem excusoriam didicisse conjectura haud inani (*g*) censet, siquidem alias in sua relatione, a Chronographo Coloniensi literis consignata (*h*), Joannis etiam Fausti & Petri Schoifferi mentionem habiturus fuisset. Ab his igitur in varias Germaniæ urbes propagata est ars a Guttenbergio inventa, libros typis sculptis iisque mobilibus excudendi.

Cave enim, credas, eam in una tantum civitate Argentinensi fuisse exercitam. Nam sunt mihi in manibus, & versantur ante oculos haud pauci libri, illiusmodi typis exscripti, qui partim in bibliotheca nostra publica, partim in mea exstant, quidam Coloniæ, Spiræ, Ulmæ, Augustæ Vindelicorum, ac in Villa Beronensi, in pago Ergoviæ sita, quidam sine loci & anni indicio excusi, jamque recensendi, ita quidem, ut agmen ducant, in quibus loci, artificis ac anni notam frustra quæras, hos vero deinde excipiant illis indiciis instructi.

C 2 In

(*g*) l. c. p. 45.

(*h*) *Chronika van der hilliger stat van Cœllen* A. 1499. excusa Coloniæ f. 312.

I.
In Folio.

1. „FRANCISCUS PETRARCHA de remediis utriusque for„tunæ. Charactere minutulo. In fine: *Laus Deo Pax vivis Requies eterna defunctis.*

Signum chartularii, in quibusdam aliis etiam, a nobis recensendis, conspicuum, est caput bubulum, cujus inter cornua stella perticæ imposita prodit. Inter artis adhuc mancæ indicia referendum, quod in Lib. I. Cap. LXIV. de aviariis, avibusque loquacibus & canoris fere ad finem vergente textus in linea nona paginæ abruptus est, his verbis non calamo, sed typo appositis: *Vacat nec vicio nec defectu.* Deinde in nova pagina sermo continuatur verbis cum priori textu cohærentibus: *captamque ibi & Romam delatam.* Idem in ejusdem libri Cap. LXXXIX. factum est, ubi post lineam decimam tertiam charta vacua relicta hæc verba typis expressa leguntur: *Vacat nec vicio nec defectu. Sequitur E. Carcere &c.*

2. „Legenda Sanctorum, alias Lombartica hystoria, quam „compilavit frater JAÇOBUS nacione JANUENSIS Ordinis fra„trum predicatorum.„ Formæ maximæ.

Idem signum chartarii. Præter punctum & signum exclamandi, in singulis fere periodis, locis minus congruis, obvium (*) nullæ adsunt distinctiones. Sub calcem hæc manu adscripta sunt: *Anno Domini M. CCCC. LXXV. emi hanc Lombardicam pro precio III. floren. Rhen. computata religatura & rubricatura. Et ego frater Petrus Miete*

(*) Signis exclamandi usus etiam est loco colorum & semicolorum Petrus Schoiffer Moguntiæ in editionibus Valerii Maximi A. 1471. Decreti Gratiani A. 1472. Libri VI. Decretalium A. 1473. aliisque.

Miete de CAPRARIIS in Decretis Licent. Preceptor Domorum S. Antonii in Memmingen & Montispessulani legavi juveni Georio Ramsalv ut vita sua comite uti possit si saltim studio velit insistere, & post decessum revertatur domui mee in Memmingen & reponatur cum aliis libris in Libraria nova, nec alienare valeat. DE CAPRARIIS. Hic Petrus Miete de Caprariis primus bibliothecæ nostræ publicæ stator fuit.

3. „Incipit Dyalogus qui vocatur Scrutinium Scripturarum com-„positus per Reverendum Patrem Dominum PAULUM DE SANCTA „MARIA Magistrum in Theologia Episcopum Burgensem Archicancel-„larium serenissimi Principis Domini Regis Castelle & Legionis quem „composuit post additiones positas ad Postillam Nicolai DE LYRA „Anno Domini M. CCCC. XXXIIII. etatis sue anno LXXXI.

In hac antiquissima editione nulla plane distinctio præter punctum occurrit.

4. „Tractatus peroptimus de animabus exutis a corporibus edi-„tus a fratre Jacobo Doct. Ordinis Carthusiens. Erdfordie.„

Haud Erfordiæ librum hunc impressum esse, sed locum, ubi tum Jacobus ille Carthusiensis commoratus fuit, indicari existimo. FABRICIUS (*i*) inter plurima ejus scripta hujusce opellæ non meminit.

5. „Incipiunt Sermones notabiles & formales per eximium Do-„minum Doctorem sacre theologie Patrem JACOBUM CARTUSI-„ENS. domus extra muros Erfordens. vicarium de precipuis festivita-„tibus celebribus per anni circulum tam de tempore quam de Sanctis „auctorisati per Dominum Papam Calixtum tercium anno suo primo „in octavo visitationis Marie gloriose virginis, Anno Domini „MCCCCLV.

 Hic

(*i*) in Biblioth. mediæ & infimæ Latinitatis Vol. IV. p. 17. sqq.

Hic itidem ac in Tractatu præcedente nulla distinctio, si punctum excipias, obvia. Eadem verba sub calcem leguntur, ita tamen, ut loco vocis *Incipiunt*, positum sit, *Expliciunt*. Possedit etiam hujus editionis exemplar Altdorfinæ quondam Academiæ decus, C. G. SCHWARZIUS, qui part. IV. Indicis librorum quorundam sub incunabula typographiæ impressorum p. 82. de illa ita disserit: „Ita mihi „hic liber oblatus est, tamquam ex præmissis verbis A. 1455. impres„sus, quamvis ipse fatear, non sequi, ut, quo anno liber iste ap„probatus fuerit a Papa, eodem etiam impressus sit a typographo. „Interim intuenti facile patet, hoc ipsum exemplar prope abesse a „primordiis typographiæ. Tam rudes enim adhuc tamque inæquales & „sibi ubique dissimiles vacillantesque sunt typi, ut & typographi pe„riti, qui contemplati sunt, censuerint, hos typos non ex aere fusos, „sed ex ligno formatos fuisse; cum tamen fusis, adeoque magis æqua„libus typis, Jo. Faust & Petrus Schœffer jam anno 1459. Durandi „rationale officiorum divinorum expresserint. Non loquor de inte„gris formis tabulisque ligneis, Costeriano modo expressis; sed de „singularum litterarum typis mobilibus, nondum ex ære fusis, sed ex „ligno formatis. Unde accidit, ut, quotiescunque v. g. *i* in una „eademque pagina vel tricies occurrat, toties accurate consideranti „non ex omni parte sibi similis videatur.

6. „Epistola beati Eusebii ad Damasum Portunensem Episco„pum & ad Theodomum *(sic)* Senatorem Romanum de morte glo„riosi Hieronimi Doctoris eximii. Epistola Cirilli Archiepiscopi ad „beatum Augustinum Episcopum de miraculis gloriosi Hieronimi nec „non & de morte Eusebii discipuli sancti Hieronimi.

7. „Liber Dialogorum b. GREGORII ad Petrum Diaconum „suum.

Hujusmodi editioni Dialogorum Gregorii antiquæ in Bibliotheca Pembrokiana, teste Palmerio (*), exstanti, impostor quidam sub calcem

(*) *General History of Printing* &c. Lond. A. 1733. p. 299.

calcem rubro colore hæc verba adſcripſit: *Preſens hoc opus factum eſt per Johann. Guttenbergium apud Argentinam Anno Milleſimo CCCCLVIII.* Quam fraudem juſte redarguit Jll. SCHOEPFLINUS (**). De alio hujusce generis exemplari, quod ex typographia initio ſecreta Jo. Fuſti circa A. 1456. vel 1457. prodiiſſe in Biblioth. Anonym. Part. I. p. 239. dicitur, erudite diſſeruit Dav. CLEMENS Tom. IX. *de la Biblioth. cur. hiſt. & crit.* p. 275. ſqq. ubi ipſa verba PALMERII recitat. conf. *Nouvelle Biblioth. Germanique* Tom. X. p. 453.

8. „Concluſiones de diverſis materiis moralibus utiles valde poſite per Magiſtrum Johannem de Gerſona Doctorem eximium in „theologia ac Cancellarium eccleſie beate Marie Paryſienſis.

9. „Albertus Magnus de arte intelligendi, docendi & predicandi res ſpirituales & inviſibiles per res corporales & viſibiles, & e „converſo pulchra & utiliſſima.

In Quarto.

10. Sifridi Epiſcopi Cirenſis ad Theodoricnm Archiepiſcopum Moguntinum Determinatio duarum queſtionum. Utrum Princeps Catholicus preſertim eccleſiaſticus poſſit Judeos bona conſcientia ad exercendum publice uſuram protegere & manutenere in terra ſua. Secundo utrum Princeps poſſit ob bonum conſervationemque principatus ſui juſte liberum inhibere ſubjectis contractum matrimonii. Ejusdem Reſponſio ad quatuor queſtiones primo an liceat abſolucionis beneficium impendere, & eucariſtie ſacramentum miniſtrare illi, qui Judeo „de uſuro duntaxat viventi ſuam locavit domum &c.

11. „M. T. Ciceronis Officiorum Libri Cato major, Lælius & „Paradoxa.

In

(**) in Vindic. typogr. p. 40. ſq.

In hac editione diphthongi per unam litteram ex duabus coalitam ſunt expreſſæ. Sub finem Officiorum & Paradoxorum eadem carmina exſtant, quæ haberi in editione per Jo. Fuſtum & Petrum Schoifferum Moguntiæ A. 1465. curata, MAITTAIRIUS Annal. typogr. Tom. I. p. 274. teſtis eſt.

11. „M. T. Ciceronis de finibus bonorum & malorum Li-„bri V.

13. „Hyſtoria Trojana DARETIS FRIGII.

14. „Prologus Lotharii poſtea Pape Innocencii tercii, qui fuit „Lucerna juris & Doctor doctorum in librum ſequentem. (nempe de miſeria humanæ conditionis).

In hoc libello haud aliæ adſunt diſtinctiones, quam aſteriſci illi informes, quorum ſpecimen vides in ejus coronide, quam æri incidendam curavimus. Chartularii ſignum eſt caput bubulum, e cujus fronte ſurgit vel linea, vel pertica, ſuperne ſtella ſignata. Iſthæc autem editio extremam antiquitatem redolet.

15. „Vita Udonis Epiſcopi.

Hic libellus ex eadem officina prodiit. Eaedem diſtinctiones, eadem ſummæ antiquitatis indicia.

16. „Tractatus de Symonia Magiſtri JOHANNIS GERSON „Cancellarii Pariſienſis. Ejusd. Tractatus de probatione ſpirituum. „Ejusd. Tr. de remediis contra recidivum peccandi a confeſſoribus „dandis.

17. „Ejusdem nobilis queſtio de cuſtodia lingue a corde bene „ruminanda.

18. „Ejusdem Concluſiones de diverſis materiis moralibus.

19. „Ejusd.

19. „Ejusd. Tractatus de passionibus anime.

Ejusd. Tract. de modo vivendi omnium fidelium.

Libelli hujus pag. 6. bis impressa est per typographi inadvertentiam. Præterquam enim quod suo loco in contextu occurrit, appressa quoque est ultimæ paginæ libri de passionibus animæ.

20. „Ejusdem opusculum tripartitum de preceptis Decalogi de confessione & de arte moriendi.

21. „Ejusd. Tractatus de Meditatione. Ejusd. Tr. de Oratione. „Ejusd. septem Psalmi penitentiales.

22. „Ejusd. Tractatus de simplificatione, stabilitione seu mun- „dificatione cordis. Ej. Tr. de directione seu rectitudine cordis. Ej. „Dyalogus de perfectione cordis, in quo theologus loquitur ad ani- „mam Christianam.

23. „Venerabilis Vir Magister JOHANNES GERSON colle- „git in Lugduno Anno Domini Millesimo quadringentesimo decimo „nono quendam tractatum, quem intitulat Trigilogium (*sic*) Astro- „logie theologisate, quem librum scripsit Delphino unico Regis Fran- „cie filio.

Hic titulus est libelli.

24. „Ejusdem Tractatus de Mendicitate spirituali.

II.
In Folio.

25. „THOMÆ AQUINATIS Quæstiones de Malo.„ In fine rubrica : *Quæstiones de malo disputate per venerabilem ac illustrem doctorem S. Thomam de Aquino fratrum predicatorum ordinis expli-*

explicíunt feliciter. Impressum est totum opus ac completum per me Arnoldum ther Harnen. De quo sit benedictus Deus in secula seculorum. Addita sunt ejus insignia.

Haud dubie hæ quæstiones excusæ sunt Coloniæ, ubi ille Arnoldus ther Hœrnen officinam typographicam habuit, ac jam A. 1471. libros impressit (*k*) Alium librum iisdem typis ab eodem exscriptum infra num. 34. producemus.

26. „Explicit MAMMOTRECTUS sive Primicereus : arte im„primendi seu caracterizandi per me Heli jam Helije alias de. Louffen „canonicum ecclesie ville Beronensis in pago Ergovvie site absque ca„lami exaratione vigilia sancti Martini episcopi sub anno millesimo qua„dringentesimo septuagesimo. Deo laus & gloria per infinita secula „seculorum. Amen. O Archangele Michael princeps ac propugnator „noster.

Hæc in fine leguntur, quæ nos speciminis causa æri incidi curavimus. Liber inscriptione plane caret. Paginæ in duas sunt divisæ columnas. Sub finem ultimæ lineæ singularum columnarum ordine alphabetico literæ a. b. c. &c. signaturæ loco sunt appositæ. Hujus editionis, judice MAITTAIRIO Annal. typogr. Tom. I. edit. II. p. 295. character est admodum singularis, largus Gothicus, compendiosissimus (i. e. si recte Viri docti mentem capio, vocum syllabarumque compendiis, quæ *abbreviaturas* nuncupamus, plenus), & lectu non facilis, quod ipse conspectus satis edocet. Nec vidi unquam librum ex alia officina emissum, huic similem. Eodem anno, imo eodem die, nempe in vigilia Martini, barbarum hoc Lexicon biblicum & ecclesiasticum etiam ex Petri Schoiffer de Gernsheim typographia Moguntiæ prodiit. Auctor ejus est quidam Jo. MARCHESINUS, Italus, Minor. Ordinis sodalis. FABRICIUS nostram editionem ignoravit, opusque

Fig. II.

(*k*) vid. MAITTAIRE Annal. typogr. Tom. I. p. 306. edit. II.

Fig. II. ad pag. 26.

Explicit Mamotrectus siue pri
micereus arte imprimendi seu ca
racterizandi per me Heliam he
lĩe alias de Louffen Canonicum
Ecclesie ville Beronensis in pa·
go Ergowie site absq; calami:
exaracione Vigilia sancti Mar
tini Episcopi Sub Anno ab in
carnacione domini ·Millesimo·
Quadringentesimo Septuage
simo· Deo laus et gloria per in
finita secula seculorum Amē ꝛc

O Archangele Michahel prin-
ceps ac propugnator noster·

G. J. Ofsering fc. Lithogr.

[illegible]

opusque A. 1466. absolutum esse, quod ipse auctor testetur, refert (*l*). Sed possideo exemplar hujus Dictionarii manu exaratum, cujus in fine hæc adscripta sunt: *Explicit Mammotrectus fratris Marchesini Anno Domini 1461.* Imo in Bibliotheca Heilsbronnensi, teste Jo. Ludov. HOCKERO in illius Catalogo p. 25. exstat Codex hujus libri membranaceus, cujus sub finem hæc leguntur: *Explicit Mammotrectus, comparatus a fratre Henrico de Liggartshaussen, quondam Priore nostro. Qui finitus est Anno Domini MCCCLVII. in vigilia beati Andree Apostoli.* De hoc Mammotrecto elegantissimum programma Francofurti ad Viadrum A. 1740. edidit V. C. Mart. Geo. CHRISTGAU, in quo de ejus auctore, inscriptione, contentis & editionibus erudite disseruit (*m*), cujus in gratiam moneo, præfationem editioni anni 1476. additam in nostra desiderari, quæ in Helvetia prodiisse videtur. Ea enim in quatuor olim pagos, Tauriacum nempe sive Turgoviam, Tigurinum, Argoviensem, sive Aergau vel Ergoviam, & Aventicensem ab antiquis scriptoribus dividi solebat, An per Villam Beronensem celeberrimam illam Helvetiæ civitatem Bernam, quam Arola fluvius (*die Aar*, unde Argoviæ vel Ergoviæ nomen derivatur) magnam partem ambit, indicare typographus voluerit, nescio: insignem certe urbem fuisse inde colligi potest, quia collegium Canonicorum habuit. Ergovia autem non fuit singularis quidam vicus; ubi impressum fuisse Mammotrectum-Prosper MARCHANDUS (*n*) ac CHRISTGAVIUS perhibuerunt, sed integra quædam regio Helvetiæ, quæ in certos pagos, pagi vero rursus in quasdam villas, oppida & vicos distribuuntur.

Potius in Villa Beronensi, sive hæc Berna, sive alia civitas fuerit, in pago Ergoviæ sita, liber impressus esse videtur. Nullius præter hunc libri ab hoc typographo excusi meminit MAITTAIRIUS. Weislingerus

(*l*) in Biblioth. Lat. mediæ & infimæ ætatis, Vol. IV. p. 31. & 67.

(*m*) conf. *der Berlinischen Bibliothec* Vol. II. p. 420. sq. & 794. sqq.

(*n*) *Histoire de l'Imprimerie* p. 57.

lingerus vero Argentorati in Bibliotheca Commendæ, quam vocant, ord. Melit. S. Joannis Hierosol. Roderici Zamorensis Speculum vitæ humanæ An. 1472. ab eodem typis exscriptum asservari in Armamentario Catholico f. 30. refert.

27. „Tractatus de quatuor virtutibus cardinalibus editus & expo„situs ad Cives Venetos per fratrem HENRICUM ARIMINENSEM.

Præmissus est index studio Thomæ DORNIBERG de Memmingen, sacrorum Canonum & artium liberalium Doctoris, qui hujus editionis curam gessit. Indici hæc subjuncta sunt verba: *Omnes itaque virtutum cultores pro bene actis gracias deo referant. Et si quid minus bene ordinatum invenerint indulgenciam prestent. Et non livoris acculeo sed caritatis Zelo in melius reforment queso completa est hec tabula remissoria per me Thomam Dorniberg antedictum de Anno Domini Millesimo quadringentesimo septuagesimo secundo. Ipsa die sancti Martini pape.*

Fig. III. In operis autem coronide, quam in æs incidendam curavimus sequentia leguntur: *Tractatus pulcherrimus de quatuor virtutibus cardinalibus per fratrem Heinricum Ariminensem ad Venetos editus totam fere philosophiam moralem complectens unacum exemplis & historys tam ex divinarum quam humanarum scripturarum autoribus sumptis ad conficiendum arengas collaciones & sermones utilissimus arte impressoria Spire artificiose effigiatus feliciter explicit.*

De Thoma DORNIBERG, qui Memmingam meam communem mecum agnovit patriam, conferri meretur V. Cl. mihique in Academia quondam Jenensi amicissimus Erh. Christophorus BAUR in vita Christophori LEHMANNI, Chronographi Spirensis præstantissimi, Germanice Francofurti An. 1756. in 8. evulgata p. 140. sqq.

28. „Compendium theologice veritatis.

Subjecit huic operi laudatus DORNIBERG indicem, cujus in fine sic lectores alloquitur: *Suscipite igitur queso omnes theologice veritatis*

Fig: III. ad pag. 28.

Tractatus pulcherrimus de quatuor virtutibus cardinalibus per fratrem Heinricum ariminensem ad venetos editus totam fere philosophiam moralem complectens unacum exemplis & histo:rys tam ex diuinarũ q̃z humanarũ scripturarũ autoribus súptis ad conficiendum arengas collacões & sermones vtilissimos arte impressoria Spire artificiose effigiat9 feliciter explicit

610. sc. Lind.

tatis fideique katholice amatores hunc laborem grato animo gratias agentes cuncti potenti deo. Cujus munere ac singulari adjutorio hæc ego Thomas Dorniberg prefatus feliciter perfeci complevi Anno Domini Millesimo quadringentesimo septuagesimo tercio. In vigilia Sancti Bartholomæi Apostoli.

Miror, post alios etiam C. G. SCHWARZIUM Part. I. Indicis Librorum sæculo XV. impressorum p 5. librum hunc Thomæ DORNIBERG tanquam auctori adscripsisse, cum is editor duntaxat & indicis concinnator fuerit, id quod ex præfatione indici præmissa, ad quam tamen Vir laudatus provocat, patescit, cujus hoc est initium: *Ego Thomas Dornberg de Memmyngen Decretorum artiumque liberalium doctor & consulatus insignis civitatis Spirensis advocatus multorum studiosorum clericorum precibus pluries instigatus ut compendium theologice veritatis materias communiores, magisque necessarias & utiliores ad ordinem alphabeticum redigerem. Ac ex eisdem registrum debito ordine conficerem. Matura siquidem & diligenti hujus operis lectione prehabita consideravi quod presens liber, qui compendium theologice veritatis intitulatur, non solum curam animarum habentibus, verum etiam omnibus viris ecclesiasticis cujuscunque ordinis, dignitatis, aut status existant, utilis & necessarius existit. Et merito inter omnes alios libros eisdem precipuus esse debeat & familiarissimus. Cum succinctim breviterque ac magistraliter totius theologie fideique katholice complectatur fundamentum & principia. Sine quorum cognitione nemo recte clericus, aut vix christianus nuncupari meruit. Hanc que sequitur tabulam remissoriam confeci. Auctoritates & materias notabiliores signando.*

In promtu mihi est alia hujus Compendii, inter præcipuos illa ætate libros theologicos, judice J. A. FABRICIO (*o*) merito æstimandi, antiqua editio quadruplicis formæ, in qua illud Alberto Magno tribuitur. Hæc enim verba sub illius calcem leguntur: *Explicit*

 Com-

(*o*) in Biblioth. Lat. mediæ & infimæ ætatis. Vol. II. p. 184.

Compendium theologice veritatis compilatum per Albertum Magnum impressumque Venetiis per Magistrum Christophorum Arnoldum Alamannum 1476. die 5. Apr. Serenissimo Duce Andrea Vendrameno regnante.

29. „Opus de misterio misse Domini fratris ALBERTI MAGNI „quondam Episcopi Ratisponensis. In fine hæc habentur: *Opus de misterio misse Domini ALBERTI MAGNI autoritate radians: in quo nichil traditur aut docetur, quod non scripturarum dignis testimoniis comprobetur. In imperiali opido Ulm per Johannem Czeiner de Reutlingen summa cum diligentia impressum. Anno a nativitate Domini MCCCC. LXXIII. die XXIX. mensis Maji feliciter finit.*

Miror, Joannem Zeiner Reutlingensem Ulmæ usum adhuc fuisse characteribus sculptis solutilibus, quod ipsa eorum inæqualitas ubivis obvia evincit, cum tamen Guntherus Zainer, itidem Reutlingensis, illius, uti videtur, vel frater, vel agnatus, Augustæ Vindel. jam 1472. Isidori Hispalensis Episcopi Etymologias, librumque de responsione mundi & astrorum ordinatione, quæ opera bibliothecam nostram publicam ornant, typis Romanis fusilibus, iisque pernitidis & elegantissimos Nicolai Jensonii characteres (*) æmulantibus impresserit. Inde Joannem ex Guttenbergii, Guntherum vero ex Fausti Schola prodiisse colligo, simulque observo, vel RINCKIUM, vel GLAFEYUM minus vere pronunciasse, characterem, qui a loco inventionis Romanus vocatur, in Germaniam demum circa sæculi XV. finem ex Italia introductum esse. Vid. Biblioth. Rinck. p. 1031.

30. „Tractatus de periculis contingentibus circa sacramentum „Eukaristie & de remediis eorundem ex dictis S. THOME de AQUI- „NO. Ejusd. Epistola de Judeis ad petitionem Comitisse Flandrie. „

Licet anni, loci & typographi indicio hic libellus sit destitutus, huc tamen eum referendum duxi, quia ex typis comparet, ex eadem, qua

(*) quibus excudit A. 1471. Quintilianus, quem in Bibliotheca nostra publica nunquam sine voluptate & admiratione aspicio.

Fig. IV. ad pag. 31.

¶ Vigore infiniti entis explicit li. b. bon9. q peruti'is
Aurea biblia. ve. ac. no. te. appellat9. Vlm diligent p
Johánez zemer de Rütlingen artificialiī effigiat9.
Anno legis gr̃e. M. cccc. lxxv. die altera post viti &
modesti martirum Cui sit honor & gloria in secula
seculoꝝ. amen. ⁊c̃

Gzo. sc. Lind.

qua Alberti Magni opus de myſterio Miſſæ, illum prodiiſſe, Joannis nempe Zeineri officina, ſicuti uni etiam eidemque volumini cum iſto opere incluſus eſt.

31. Rationale divinorum officiorum formæ maximæ.

In fine: *Rationalis preſens divinorum officiorum liber capitalium decoratus venuſtate eſt rubricationibus accuratius diſtinctus per diſcretum Johannem Zeiner ex Rutlingen procreatum urbe Ulm commorantem cum diligentia impreſſus cum Trinitatis ſumme & individue adjutorio conſummatus Anno Domini Milleſimo quadringentiſimo ſeptuageſimo quinto die XVIII. Marcii.*

Literæ capitales in ſingulorum librorum primordiis non ſunt calamo appictæ, ſed e ligno ſculptæ, quod & de cæteris Jo. Zeineri libris obſervandum. Signa chartariorum partim ſunt roſa, partim uva (*p*).

32. „Liber manualis ac introductorius in Biblie hiſtorias figuras„que veteris ac novi teſtamenti peroptimus Aurea Biblia vocitatus.

Coronidem quam ævi incidi juſſimus, libro imponunt hæc verba: *Vigore infiniti entis explicit liber bonus & perutilis Aurea Biblia veteris ac novi teſtamenti appellatus Ulm diligenter per Johannem Zeiner de Rutlingen artificialiter effigiatus. Anno legis gratie MCCCCLXXV. die altera poſt Viti & Modeſti martirum cui ſit bonor & gloria in ſeculo ſeculorum Amen. &c.* Fig. IV.

In præfatione Conventui Ordinis fratrum Eremitarum S. Auguſtini Neapoli inſcripta, auctor ſe Antonium Ampigollum (in aliis editionibus

(*p*) Vid. SCHWARZII Tabulam, in qua exhibentur ſigna quædam artificum chartariorum, quorum chartis in excudendis libris frequentius uſi ſunt primi typographi Moguntini in III. Parte Document. de originie typogr. p. 41.

tionibus Rampigollum) ejusdem ordinis sodalem nuncupat. Omnes autem cæteros libros ante hunc annum ex officina Joannis Zeiner Ulmæ publicæ luci expositos pariter typis sculptis versatilibus fuisse excusos, jure censemus, cum illum a fusis typis æneis, ceu magis commodis & nitidioribus, ad molestiores minusque elegantes, e ligno, vel plumbo etiam, aut ære sculptos, rediturum fuisse incredibile sit. Huc ergo etiam referimus Epistolam Franc. PETRARCHAE de insigni obedientia & fide uxoria Griselidis in Waltherum, & Jo. BOCCACII de claris mulieribus opus, quæ idem, teste MAITTAIRIO Annal. typ. Tom. I. p. 321. A. 1473. excudit: nec non Alvari PELAGII Compilationem de planctu ecclesiæ ab eodem A. 1474. impressam vid. SCHWARZII Indicem librorum sæculo XV. impressorum p. 108. sq.

33. „Horæ canonicæ secundum chorum Ecclesiæ Augustensis.

Hic liber inscriptione plane caret, sed initium capessit a verbis: *Dominica prima adventus super Psalmos &c.* Sub ejus vero calcem hæc leguntur: *Librorum horarum pars hyemalis cum omnibus novis historiis ejusdem partis secundum chorum ecclesie Augustens. finit feliciter &c. Per Johannem Bämler Civem ibidem Anno MCCCC° LXXIX° III. Kal. Decembris.*

Supra ad num. 29. mirari me professus sum, Joannem Zeiner Reutlingensem Ulmæ adhuc fuisse characteribus sculptis solutilibus usum, cum tamen Guntherus Zainer, itidem Reutlingensis, ejus vel frater vel agnatus, antea jam Augustæ Vindel. libros typis fusilibus excuderit. Magis autem mirum, in eadem urbe Augustana anno adhuc 1479. Bæmlerum Horas hasce canonicas characteribus sculptis impressisse. Sed nonne idem usu venit in civitate Agentinensi, ubi Jo. Mentelius Vincentii Bellovacensis specula, vastum decem maximæ formæ voluminum opus, A. 1473. & sequentibus literis fusis excudit, Henr. vero Eggesteinius, Jeorius Husnerus, Cephalœus Wolphius & Martinus Flachius eodem tempore libros typis sculptis exscripsere, & anno adhuc 1478.

Henr.

Nota ꝙ iste liber presupponit ꝙ lecturus ipsum
utiliter fuerit iam per moralem philosophie conso
lacionem instructus et imbutus· hominē preterea
requirit ociosum non ociose

Nota ꝙ pro intellectu p̄cedētis dialogi ꝙ Volu-
ter est intellectus discursiuus et racōcinatiuꝰ· Mo
nachus est intellectus meditatiuꝰ et inq̄sitiuus·
Peregrinꝰ est homo cōtēplatiuꝰ simul et actiuus·

Consūmatū ac cōpletū est hoc opus de ꝯsolacio
ne theologie magistri Johānis gerson cancellarij
parisiensis ad laudem et gloriā dei et vtilitatē les
gencium· ac impressū per me Arnoldū ther hoernē
Qui vult ergo legat dūm post hoc benedicat· ∴

G. I. O. sc. Lith.

Henr. Knoblochzerus Processum judiciarium Belial in fol. characteribus ex ære sculptis, non fusis impressit? (†)

In Quarto.

34. „Tractatus pulcherrimus de Consolacione theologie eximii in „sacra pagina professoris JOHANNIS GERSON Cancel-„larii Parisiensis.

In fine hæc legitur subscriptio, miniatis typis impressa: *Consummatum ac completum est hoc opus de consolacione theologie magistri Johannis Gerson cancellarii Parisiensis ad laudem & gloriam Dei & utilitatem legencium ac impressum per me Arnoldum ther hornen. Qui vult ergo legat dominum post hoc benedicat.*

His verbis typographi, qui Coloniæ officinam typographicam habuit, insignia rubro colore adjecta sunt. Supra jam num. 15. librum, ex ejus officina prognatum, recensui. Hujus autem Gerso- Fig. V. niani tractatus ultimam pagellam æri incidendam curavi.

Hæc sufficiant, etsi non dubitem, me, si liberius mihi suppeteret otium, in Bibliotheca nostra publica, libris ante annum MD. excusis egregie instructa, plures hujusce generis editiones, licet rarissimarum in censum referendas, reperturum.

Addo tamen, inter meas me reculas servare quosdam libros veteres Germanicos, itidem typis sculptis solutilibus exscriptos: e. c. *1. Das Buch Ovidii von der liebe zu erwerben, auch die liebe zeverschmehen als Doctor Hartlieb von Latein zu Teutsch geprachet hat durch bete und Geschæffte eines Fürsten von Oesterreych.* in fol.

E 2. *Des*

(†) Teste illustr. SCHOEPFLINO l. c. p. 44. 47. 49.

2. *Des Durchleichtigen Wolgebornen Graven Flavii Vegecii Renati Kureze red von der Ritterschafft zu dem grosmechtigsten Kaiser Theodosio seiner Biecher vierer* cum figuris. in fol. min. vel quart. maj. Hæc eadem videtur editio, quæ olim extitit in Bibliotheca Seideliana Berolini. Iisdem enim gaudet antiquitatis characteribus, quos descriptos vides in FABRICII Biblioth. Lat. Vol. III. p. 134.

3. *Das Büchlin von dem sterbenden menschen, das einem jetlichen Menschen gar nüze und seiner Sel heylsam ist an seinem letsten ennde.* cum fig. in 4. &c.

Omnes autem libros, quos hactenus recensui, typis haud fusis, atque ex una matrice veluti prognatis, sed singulatim sculptis, excusos esse persuasum mihi habeo, quia nulla fere litera, etsi sæpius in una pagina recurrens, sibi satis & omni ex parte est æqualis, sicuti typi ex una matrice fusi esse solent: quod non meum tantum est judicium, sed amici etiam eruditi, qui perspicacissimis illos oculis perlustravit.

Miror, MAITTAIRIUM, solertissimum Annalium typographicorum conditorem, quantum memini, nusquam de libris hujusmodi, qui typis singulariis e ligno vel ære sculptis, excusi sunt, ex instituto (*) egisse,

(*) Ex instituto, inquam, quod in Annalibus typographicis fieri decuisset. Binis autem verbis typorum ligneorum mobilium meminit Tom. I. p. 32. edit. I. Jll. SCHOEPFLINUS in Vindic. typogr. p. 77. sq. TRITHEMIUM ait in sua de typographia inventa relatione singularium literarum sculpturæ plane nullam fecisse mentionem, atque adeo putasse a tabulis sculptis ad fusiles typos Guttenbergium Moguntiæ subito transivisse. Mihi vero alia animo sedet sententia. Cum enim ille in Annalibus Hirsaugiens. T. II. p. 421. tabularum lignearum meminisset, ita pergit: *Post hæc inventis successerunt subtiliora, inveneruntque modum fundendi formas omnium Latini Alphabeti literarum, quas ipsi matrices nominabant, ex quibus rursum æneos sive stanneos characteres fundebant, ad omnem pressuram sufficien-*

egiſſe, vel eos in recenſendis priſcis editionibus ab aliis diſtinxiſſe: atque hac occaſione annoto, quod hactenus nemini animadverſum opinor, duas operariorum & tyronum migrationes e typographeo Moguntino contigiſſe, unde veluti coloniæ quædam typographorum in alias regiones & urbes deductæ ſunt, unam videlicet A. 1455. eorum, qui a partibus Guttenbergii ſtabant, acerbe ferentium, eum a Fauſto injuria apparatu ſuo typographico ſpoliatum, alteram A. 1462. Moguntia ab Adolpho Electore per inſidias capta, direpta & miſere vaſtata. Ab illis modus libros typis ex ligno vel ære ſculptis excudendi in alias urbes propagatus, ab his typi fuſiles uſurpati. Hinc conſtat ratio, quare editiones quorundam tam invenuſtæ, rudes atque inconcinnæ exiſtant, quia nimirum nonnulli, cum Moguntia, antehac nihil tale opinantes, aliorſum dilaberentur, artis nondum ſatis periti, vel etiam pecunia, optimo illo rerum feliciter gerendarum nervo, deſtituti erant.

ſufficientes, *QUOS PRIUS MANIBUS SCULPEBANT.* Ultima hæc verba de typis ſculptis mobilibus accipienda eſſe cum præſtantiſſimo KOELERO cenſeo. Narrans ſcilicet TRITHEMIUS, inventum tandem fuiſſe modum fundendi formas omnium Latini Alphabeti literarum, matrices nominatas, ex quibus rurſum ænei ſive ſtannei characteres fuſi ſint, ad omnem preſſuram ſufficientes, adjecit, quos (characteres) *prius* manibus ſculpebant, innuens nimirum ante matrices excogitatas characteres prius manibus fuiſſe ſingulatim ſculptos. Vide, ſi placet, meam de antiquiſſima Lat. Bibliorum editione Diatribam. p. 24.

OBS. IV.

DE

LIBRIS IN PRIMA MOGUNTIÆ TYPOGRAPHIA IMPRESSIS, ET VETUSTIS QUIBUSDAM MISSALIBUS &c.

Locupletiſſimum indicem librorum in prima Moguntiæ officina typographica excuſorum accuratæ induſtriæ C. G. SCHWARZII (*q*) acceptum grati referimus. Ego jam tres tantum, qui Viri præſtantiſſimi diligentiam fugerunt, tenuis ſpicilegii inſtar adjiciam.

Nihil enim dicam de antiquiſſimis Bibliis Latinis, typis grandioribus & craſſioribus, qualibus vetuſta Miſſalia imprimi ſolebant, excuſis, cum de illis ſingulari diatriba ex inſtituto egerim.

De Pſalterio duplici vice Moguntiæ, A. nempe 1457. & 1459. typis ligneis mobilibus impreſſo, jam Vir laudatus diſſeruit (*). Addere tamen quædam ex egregia epiſtola literatiſſimi Bibliothecarii Genevenſis (*r*) juvat: *Mon Ami m' aprend encore qu'ils n'ont plus à Mayence le Pſeautier de 1457. qui eſt le premier Livre imprimé dans leur Ville, portant une date certaine.*

Mr.

(q) vid. ejus Primar. Document. de origine typographiæ, Part. II. p. 4. ſqq.

(*) l. c. p. 7. ſq.

(*r*) *Nouvelle Bibliotheque Germanique*, Tom. IX. p. 391. ſq.

Mr. de BOZE en posséde un Exemplaire, dont il a donné la Notice dans le XIV. Volume des Mémoires de Litérature. Il est depuis bien des années dans la Bibliothéque de l' Empereur, & il a passé pour unique pendant long tems; mais il y a douze ou treize ans qu'on en trouva un autre Exemplaire dans l' Eglise Collegiale de St. Victor de Mayence, qui avoit été oublié dans une armoire de la Sacristie. Un Ami de Mr. de BOZE, qui se trouva alors à Mayence, fut l' acquerir & le lui procurer, quoique ce fût l' unique qui restoit dans cette Ville. On n' y voit plus que la 2. de Edition, faite avec les mêmes Caracteres de bois en 1459. dont les Bénédictins & les Chartreux se servent actuellement pour l' Office. Ne vaudroit-il pas mieux le conserver précieusement dans la Bibliotheque, que de l' user ainsi sans necessité? Mais il ne paroît pas que l' on soit fort curieux à Mayence de ces premiers Essais de l' Imprimerie, qui cependant illustrent leur Ville plus que toute autre chose.

Est mihi ex ipsis R. P. Prioris literis exploratum, Carthusienses Moguntinos extra mœnia civitatis non unum duntaxat (†), sed tria exemplaria Psalterii A. 1459. typis exscripti in usum chori sui possidere, singula haud dubie membranacea: alias enim ætatem non tulissent, sed diuturno usu pridem fuissent detrita & consumta.

Verum en tibi jam tres illos libros, qui in SCHWARZII indice desiderantur.

I.

AUGUSTINUS DE VITA CHRISTIANA in 4. sine loci annique indicio, paginis haud numeratis, nec signaturis & custodibus, quos vocant, adjectis.

E 3 In

(†) Unius meminit SCHWARZIUS in Documentis de Orig. typogr. Part. II. p. 8. idque membranis impressum esse refert.

In calce hæc verba exſtant : *Explicit liber beati Auguſtini de vita Chriſtiana. Hec faciendo quisque vitam obtinebit eternam.* Addita ſunt rubro colore inſignia Fauſti & Schœfferi, quæ officinam, unde profectus eſt hic libellus, ſatis produnt. Prima ejus verba ſunt : *Ego Auguſtinus primus peccator & ultimus inſipientiorque ceteris & imperitior univerſis* &c. Hujus editionis meminit Theophilus Sincerus, vel potius Ge. Jac. SCHWINDELIUS in Notitia hiſtorico-critica librorum veterum rariorumque, Vol. I. p. 37.

Aliud Auguſtini opuſculum DE VERAE VITAE COGNITIONE, nota anni locique ſimiliter deſtitutum, ſed ſcutulis Fauſti & Schœfferi in fine ornatum, recenſuit SCHWARZIUS l. c. Part. II. p. 21. de quo, cum mihimetipſi etiam ad manus ſit, nonnihil addere juvat.

In fronte comparent ſequentes verſiculi :

Auguſtine pater, aquilino more Johannis
Ingenii velis petis alta recondita celis
Inde venis lucens lucem cunctisque revelans
Quam dum continuo patulam factis (l. facis) eſſe libello.
Non capit hanc totam ſimul omnia mens relegendo
Eſt opus ergo pium membris diſtinguere totum
Luceat ut facile pia mens quodcunque requirit
Hinc memor eſto tui memoris precor alme pater te
Tecum luce frui mihi det lux optima per te amen.

Procemium libelli ſic incipit : *Sapientia dei qui os muti aperuit & rudibili animali humana verba formare tribuit* &c. Typis iisdem, quibus Durandi Rationale & Ciceronis Officia, excuſus eſt, atque hinc infert SCHWARZIUS, eum iſtis operibus ætate ſi non præferendum, certe æqualem eſſe habendum. Fortaſſis ergo fuit primum eximiæ artis,

tis, libros typis fusilibus imprimendi, experimentum, libellus extremam sane antiquitatem typographicam sapiens.

II.

MISSALE ECCLESIAE MISINENSIS A. 1485. in fol.

„Sub ejus finem hæc leguntur: Cum in Diœcesi Mysinensi esset „magna penuria Codicum missalium secundum ordinationem ecclesiæ „Misinensis: Iidem magna ex parte corrupti ac depravati essent: reve„rendissimus Dominus de Weissenbach memoratæ ecclesiæ episcopus „animadvertens officii sui esse ejusmodi penuriæ occurrere atque provi„dere ut ex facili codices quam emendatissimi haberi possent, provi„deque in eam rem intendens, ut & optime emendarentur, & emen„dati imprimerentur curavit. Ex auctoritate itaque & jussu suo atque „expensis presens opus Missalium secundum rubricam ecclesiæ Mysinen„sis castigatum atque emendatum prius impressum per Petrum Schoiffer „de Gernsheim in nobili civitate Moguntina hujus impressoriæ artis in„ventrice elimatriceque prima anno incarnacionis dominice millesimo „quadringentesimo octuagesimo quinto XXVII. die Mensis Junii felici„ter est consummatum. (s) "

III.

ORDNUNG DER ROMIS. KO. MAI. CAMMERGERICHT mit allen seinen Puncten und Artickeln, wie das dan uff der Versamblung des heiligen Reichstag zu Worms im Jar M. CCCC XCV. durch unsern allergnedigsten hern Maximilian Rom. Ko. die Churfürsten, Fürsten, und gemeyn Versamblung des heiligen Reichs geordnet, gesezt, und beschloßen ist. in fol.

In fine: *Geendt und getruckt zu Mentz durch Peter Schæffer von Gernsheim Buchtrucker &c. uff Mondag nach Michaelis im XCV. Jar. (t)*

MAIT-

(s) vid. WILISCHII Arcana Bibliothecæ Annæbergens. p. 113.
(t) vid. Weislingeri Armamentarium Catholicum p. 639.

MAITTAIRIUS (u) & SCHWARZIUS (x) poſt annum 1492. quo Chronicon Saxonum *(Cronik der Saſſen)* fuit impreſſum, nullum amplius librum, a Petro Schœffero Moguntiæ excuſum, ſe reperire potuiſſe fatentur. Neſcio autem, qui factum ſit, ut Berchtholdus Archiepiſcopus & Elector Miſſale eccleſiæ Moguntinenſis A. 1497. typis non Schœfferi, e cujus officina tamen Miſſale Miſenenſe A. 1485. prodiit, ſed Petri Drach, typographi Spirenſis, excudendum curaverit. Hoc nuperrime ex Bibliotheca quondam Schilteriana in meam pervenit, luculento charactere in fol. maj. impreſſum, cujus, MAITTAIRIO aliisque ignoti, in fine hæc rubris characteribus excuſa leguntur: „Magna Miſſalium librorum penuria ſecundum ordinationem ſive rubricam „eccleſie Maguntine exiſtente eisdemque codicibus magna ex parte cor„ruptis depravatisque Reverendiſſimus in Chriſto pater & Dominus. „Dominus Bertoldus Archiepiſcopus Maguntinen. prefato defectui oc„currere cupiens: ſuique officii eſſe ut ejusmodi libri quam emendatiſſi„mi haberentur animadvertens in hanc ordinationem imprimi providit. „Ad cujus Reverendiſſimi in Chriſto patris & Domini, Domini Ber„toldi archiepiſcopi decorem & reverentiam ejusque devoti cleri pre„ſens hoc miſſale divinorum officiorum denuo reviſum, nec non in „compluribus locis caſtigatum non parvis impenſis honeſti domini Petri „Drach viri conſularis civitatis Spiren. Anno noſtre ſalutis M. CCCC. „XCVII. ſecundo nonas Septembrias feliciter eſt conſummatum.„ Adjecta ſunt typographi Spirenſis inſignia.

Citra dubium interea agere inter homines deſiit Petrus Schœfferus, cui in officina quidem ſucceſſit Joannes filius, a quo vero nullus, quantum quidem conſtat, liber ante A. 1503. impreſſus habetur. Is tamen deinde duplici vice A. nimirum 1507. & 1513. Miſſale Moguntinenſe excudit (y).

Liceat

(u) Annal. typogr. Tom. I. p. 4. edit. II.
(x) l. c. p. 43.
(y) vid. Proſp. MARCHAND *Hiſtoire de l' Imprimerie* p. 48. ſq.

Liceat hac occafione Miffalibus & Pfalteriis antiquis, in Diatriba mea p. 10. fq. commemoratis, ad fupplendos annales typographicos quædam hujusce generis, tum mihi non obfervata, ex bibliotheca noftra publica adjungere.

I.

„ OBSEQUIALE collectum ex diverfis, prefertim fecundum Ec„clefiam Auguftenfem Provincie Maguntinenfis „ typis miffalibus in 4.

Epiftolam in hujus editionis laudem ad Erhardum Ratdolt, typographum Auguftanum, præmifit Adolphus OCCO, Frifius, Friderici Epifcopi Auguft. Archiater, quam excipit hoc decaftichon.

Afpicis hos libros Chrifti quicunque facerdos:
Erhardus Ratdolt quos tulit arte fua.
Grato animo accipias: ufum ritumque facrorum
Si vera Chrifti religione petis.
Prefул Johannes pridem hoc monuit memorandus:
Cujus in ethereis fedibus umbra manet.
Hoc quoque fucceffor Fridericus epifcopus illi
Juffit confimilis moribus ore fide.
Sume igitur librum hunc: facris depromere chartis
Quo populo & fuperis officium valeas.

Finem libri facit hæc rubrica : „Obfequialis fecundum dicefis Augu„ften. morem apprime laudabilem opufculum pro facramentorum & „facramentalium adminiftratione neceffarium: & ad veterum exempla„rium inftar fideli ftudio vigilantique cura emendatum atque revifum „explicit feliciter : Erhardi Ratdolt Auguften. viri folertis eximia „induftria : & mira imprimendi arte : qua nuper Venetiis : nunc

F „Augufte

„Augufte excellit nominatiffimus. Cal. februarii Anno falutis „M. CCCC. LXXXVII.

„Laus Deo & Virgini dive.

II.

„OBSEQUIALE five Benedictionale fecundum Ecclefiam Au„guftenfem.„ Idem liber in 4. Præfationis loco hæc præmiffa funt: „Cum jam dudum ex mandato Reverendiffimi in Chrifto Patris & „Domini Friderici epifcopi Auguftenn. Circumfpectus vir Erhardus „Ratdolt obfequialia ejusdem diocefis fumma cura & vigilantia im„primi feciffet. Videns vero predictus Erhardus ea que dudum im„prefferat clero non fufficere: fciens in hoc rem gratiffimam religioni „deditiffimo epifcopo & presbiteris ejusdem diocefis maxime curatis „admodum neceffariam facere fi fua opera atque diligentia defectum „earundem suppleret. Quare majori cura & exactiffima diligentia „hec que cernis de novo & perpolito caractere imprimi curavit. Adjecta funt Epifcopi Auguftenfis infignia, ligno incifa.

Coronidem conftituit hæc rubrica: „Obfequiale fecundum ritum „Ecclefiæ Auguftenf. impreffum per Erhardum Ratdolt explicit felici„ter XXVI. die Nov. anno Chrifti LXXXIX. „ eandemque ornant infignia typographi, præfixo difticho:

Erhardi Ratdolt felicia confpice figna
Teftata artificem, qua valet ipfe manum.

III.

MISSALE AUGUSTANUM nitide impreffum, A. 1496. in fol.

In principio exftat Mandatum Friderici Epifcopi Auguftani ex Comitibus in Zollern ad omnes fuæ Diœcefeos facerdotes, quibus hujus

hujus Missalis usum imperat. In fine hæc leguntur: *Liber Missalis secundum ritum ecclesie Augustens. per Erhardum Ratdolt mira imprimendi arte, qua nuper Veneciis, nunc Auguste Vindelicorum excellit nominatissimus Auguste impressus finit feliciter Anno Domini M. CCCC. XCVI. IIII. Idus Junii.* Tandem conspiciuntur typographi insignia, præmisso eodem disticho.

Mirari subit J. A. FABRICIUM, Virum post fata etiam desideratissimum, qui in Bibliotheca Latina mediæ & infimæ ætatis, Vol. I. p. 748. sqq. Breviaria variarum Ecclesiarum longo ordine recensuit, Missalia plane silentio præteriisse.

IV.

PSALTERIUM typis missalibus excusum Lipsiæ An. 1505. in 4. cujus in calce hæc exstant: *Psalterium Davidis, adjunctis hymnis, felicem habet finem, opera & impensis Melchior Lotters, ducalis opidi Lipczens. concivis, Anno Millesimo quingentesimo quinto pridie Idus Julii.*

Hoc Psalterium incognitum erat non MAITTAIRIO tantum, sed & ipsi diligentissimo Annalium typographiæ Lipsiensis conditori, Jo. Henrico LEICHIO, & Jacobo LE LONG, Bibliothecæ sacræ auctori perindustrio.

OBS. V.
DE
ULRICO ZELLIO PRIMO
TYPOGRAPHO COLONIENSI.

VEtustus Chronographus Coloniensis ex ore Ulrici Zellii, testis coævi, sinceri, rerum probe conscii, atque adeo fide digni, re-

 tulit,

tulit, Moguntia artem typographicam primum ab ipso Zellio, Guttenbergii discipulo, delatam esse Coloniam, deinde Argentinam, & posthac in alias etiam civitates migrasse.

Hoc assertum profligaturi Viri, dum viverent, literatissimi KOELERUS & Davides CLEMENS objecere, librum ex Zellii officina emissum haud antiquiorem exstare Gerhardi Hardervicensis Commentariis in Logicam Aristotelis, anno demum 1494. excusis, cum Petrus von Olpe jam An. 1470. Coloniæ auctoritates decretorum impresserit (*): præterea Mentelium Biblia Germanica An. 1466. jam Argentinæ typis exscripsisse. Sed in Diatriba mea de antiquissima Latinorum Bibliorum editione, ceu primo artis typographicæ fœtu, & rariorum librorum Phœnice p. 28. protuli ego librum, quem prælo Zellii acceptum ferimus, illis Gerhardi Hardervic. Commentariis longe vetustiorem, Rober-

(*) Ulterius progressus Ill. SCHOEPFLINUS, Zellium nostrum in Vindic. typogr. p. 77. in annum demum 1499. rejecit, ac inde Chronographo Coloniensi omnem in hac causa fidem abjudicavit, scribens: *Ulricum Zellium, qui floruit Coloniæ An. 1499. primum dicit* (Chronicon Coloniense) *typographum illius urbis, quum tamen An. 1470. in ea jam libros impresserit Petrus de Olpe. In domesticis rebus errans, in exteris num oculatior credendus!* Qui anno jam 1472. Coloniæ librum primæ magnitudinis typis excudit, recte dici non potest demum ibi An. 1499. floruisse. At Roberti de Licio Sermones, qui sexto decimo Kal. Februarii i. e. decimo septimo mensis Januarii die An. 1473. Coloniæ ex officina Ulrici Zellii prodierunt, anno jam 1472. sub ejus prælo sudarunt, id quod in Diatriba mea p. 28. demonstravi. Non igitur ita erravit in domesticis rebus Chronographus Coloniensis, ut hinc juste inferri possit, in exteris eum multo minus oculatum fuisse. Ejus libri notitiam ex Adami Henr. LACKMANNI Annalium typogr. Selectis quibusdam Capitibus pag. 112. sq. hausi. At hæc ipsum etiam Virum celeberrimum præ manibus habuisse ex Vindic. typogr. p. 26. apparet. Auctoritates decretorum haud. A. 1470. sed 1471. die Lunæ 23. Jun. ex typographia Petri de Olpe primum in lucem prodiisse, testatur MAITTAIRE Annal. typogr. Tom. I. p. 94. edit. I. & pag. 305. edit. II.

berti nempe de Licio Sermones, ſub anni 1473. auſpicia ex ejus officina evulgatos.

Ad Biblia autem illa Menteliana quod ſpectat, interim nos Ill. SCHOEPFLINUS ex oculari luſtratione edocuit (z), temporis & impreſſoris notitiam in fine non ipſum Mentelium typis expreſſiſſe, ſed Calligraphum, literas capitales & rubricas totius libri quum coloribus ſcriberet, calci ejus rubro hæc ſubjeciſſe colore: *Explicit liber iſte Anno Domini Milleſimo quadringenteſimo ſexageſimo ſexto formatus arte impreſſoria per venerabilem virum Johannem Mentell in Argentina.*

Idem primum librum Argentinæ impreſſum, cui typographi nomen, locus impreſſionis & annus adjecti ſunt typis, ex Henrici demum Eggeſteinii prelo 1471. prodiiſſe, nempe Gratiani Decretum, literis ſculptis excuſum, memorat (*a*).

Quicquid vero ſit, ego fidem Zellii & Chronographi Colonienſis ſatis vindicaſſe mihi videor in mea Diatriba, pauca nunc ibi dictis adjecturus.

Joannes Koelhof de Lubeck inter primos fuit, qui typographicam artem Coloniæ exercuerunt, cum anno jam 1470, ibi Bartholomæi Anglici opus de proprietatibus rerum excuderit (†). Hic typis ſuis ſumtibusque Chronicon illud Colonienſe, vernaculo ſermone ſcriptum, in lucem plus ſemel dedit (*), haud ſane paſſurus, honorem illum a Zellio ſibi aliisve eripi, niſi res fuiſſet teſtatiſſima, eum primum artem typographicam Moguntia Coloniam detuliſſe.

Relatio autem illa non Chronici duntaxat iſtius editioni anni 1499. ſed prioribus etiam inſerta fuiſſe videtur. In ea certe, quæ

(z) in Vindiciis typographicis pag. 42.
(a) l. c. pag. 44.
(†) teſte MAITTAIRIO Annal. typogr. Tom. I. p. 296. edit. II.
(*) Imo non deſunt Viri docti, qui Kœlhofium tanquam illius Chronici auctorem allegant. vid. Biblioth. Rinckian. loco mox citando.

An. 1494. lucem (*) vidit, illam jam legi, ex Jo. Chriſtoph. MYLII Memorabilibus Bibliothecæ Academicæ Jenenſis p. 209. patet, cui integra narratio notatu digniſſima præ omnibus aliis de inventione artis typographicæ relationibus hiſtoricis maximam fidem mereri viſa eſt.

Hac occaſione veluti in tranſitu annotare juvat, Euchario Gottlieb RINCKIO, celebratiſſimi nominis viro, judice (*b*), hoc Chronicon, quod præſtantiſſimum appellat, inter quatuor illa antiquiſſima, Hartmanni nimirum SCHEDELII, Norimb. A. 1493. impreſſum, Saxonicum Moguntiæ A. 1492. editum, & Suevicum a Thoma LYRER compilatum, ac Ulmæ A. 1486. excuſum, eminere, & raritate præ reliquis ſeſe commendare.

Cæterum Diatriba mea publicæ jam luci expoſita, ex Viri Illuſtris Val. Ferd. de GUDENUS Recenſu Codicum ſub incunabula typographiæ excuſorum, qui Moguntiæ in R. Capituli Metropolitani Bibliotheca latitant (*c*), liber mihi innotuit, cujus in fine hæc leguntur: *Summaria pariter & Concluſiones Sexti* (Decretalium) *accurate & compendioſe ex Doctoribus circa eundem ſcribentibus, per honorabilem Virum D. Johannem Kœlner de Vanckel, artium liberalium Magiſtrum, Juris utr. Doctorem virum peritiſſimum, in florentiſſimo Studio COLON. collecta, anno gratie MCCCCLXV. in vigilia purificationis B. Dei genitricis Marie Virginis glorioſiſſime impreſſa, finem acceperunt feliciter.*

Hic liber, ſi cuncta rite ſe habent, omnium antiquiſſimus eſt, qui poſt inventam artem typographicam extra Moguntiam anno editionis adjecto impreſſi fuerunt. E carceribus enim præli, haud dubie Colonienſis, An. 1465. in vigilia purificationis Mariæ, h. e. ipſis Calend. Febr.

(*) conf. WOLFII Monument. typogr. P. I. p. 410.

(*b*) vid. Biblioth. Rinckian. p. 426.

(*c*) ejus Syllogæ I. variorum Diplomatariorum, monumentorumque vett. ineditorum inſerto. p. 402.

Febr. emissus, atque adeo jam An. 1464. excudi cœptus, ætate superat Lactantium in Monasterio Sublacensi anno eodem antepenultima Octobris die editum, qui hactenus pro omnium primo (*) habitus fuit libro, extra Moguntiam typis exscripto, annique & loci nota insignito. Isthoc vero Kœlneri opus excudisse Zellium, qui primus artem typographicam Coloniæ exercuit, censeo, ipso illius Viri boni ac fide non indigni testimonio permotus, quod ex ejus ore acceptum approbavit Chronographus Coloniensis, rei veritatem explorandi opportunitate haud destitutus, cuique hoc ipso Kœlhofius, typographorum Coloniensium facile princeps, album adjecit calculum, quod Chronicon illud repetitis vicibus ex officina sua in dias luminis auras, relatione illa nequaquam expuncta, vel obelo notata, emisit.

Nondum sane me eorum pœnitet, quæ in Diatriba mea p. 31. cum Lactantii in Monasterio Sublacensi An. 1465. typis excusi, aliarumque vetustissimarum editionum mentionem fecissem, scripsi: *Quid vero, si dixero, testimonio boni Viri nixus, ante omnes has editiones, vel eodem saltem tempore Zellium nostrum Coloniæ nonnulla excudisse, quæ vel plane interciderunt, vel adhuc alicubi latent, vel nomine, loco & anno tacito, prodierunt, cum haud pauci adhuc supersint libri, omnibus primæ antiquitatis notis insignes, sed typographi, loci ac temporis indicio destituti? qui mos Zellio præsertim nostro familiaris fuisse videtur, cujus nomen pauculi admodum libri adscriptum habent, cum tamen artem suam Coloniæ tam longo temporis spatio exercuerit.*

OBS.

(*) Sibilo enim, vel scutica potius, excipiendus est infamis ille impostor, qui nescio cujus Helwici librum de exemplis & similitudinibus rerum in Monasterio Sublacensi A. 1464. excusum esse dolose effinxit. vid. *CLEMENT. Biblioth. cur. histor. & crit.* Tom. IX. p. 380. sq.

OBS. VI.

DE

CONR. SCHWEINHEIM ET ARN. PANNARZ PRIMIS TYPOGRAPHIS ROMANIS.

Fato literis propitio factum est. ut mature satis typographia e Germania Romam deferretur. In illa enim civitate optimi, publicaque luce dignissimi auctores, quos Vaticana potissimum Bibliotheca asservabat, in promtu erant, nec deerant Viri ingenio & doctrina excellentes, quorum ope & consiliis nobile illud Germanorum institutum felicissime promoveri poterat.

Laudibus inprimis cumulandum est studium Joannis ANDREÆ, Episcopi Aleriensis, & Vaticanæ Bibliothecæ Secretarii, Viri bono publico nati, (*) qui non scripta modo præstantissima ex illa Musarum æde lubens istis subministrabat, verum prælo etiam eorum, in amplo licet honorum gradu positus, præesse, utque illa, quantum fieri poterat, emendatissima in lucem prodirent, omni nisu curare haud dedignabatur.

Illi autem sciti librorum imprimendorum artifices, qui primi Romæ ac in Italia divinam artem exercuere, fuerunt Conradus Schvveinheim

(*) De ipso vid. Philippi BONAMICI, qui vero eum minus recte Jo. Antonium vocat, Lib. de claris pontificiarum epistolarum scriptoribus, p. 201. sq. unde discimus, illum de BUXIS cognominatum, patria Viglevanensem, mortuum esse An. 1475. prid. Non. Febr. cum vixisset A. 57. m. 6. d. 12.

heim & Arnoldus Pannarz, insigne Germanorum par, quorum ille cognomen suum haud dubie istius ævi more a natali solo adscivit, cum Schvveinheim villa sit territorii Moguntini, quæ hodie vocatur Schvvanheim, quod observavit SCHWARZIUS Parte III. Document. de origine typogr. p. 7. Utrumque ex Fausti & Schœfferi officina prodiisse, quis ambigat?

Antequam ipsam adirent Romam, aliquantisper in Monasterio Sublacensi substitere, utpote quod ea tempestate Monachi Germani, teſtante Card. QUIRINO, incoluere. Ibi A. 1465. Lactantium, Ciceronem illum Christianum, ceu artis suæ primitias, in manus hominum eruditorum felici auspicio dederunt. Nam licet in illa principe editione (†) nomen typographi expressum haud sit, nostris tamen eam acceptam esse referendam, nos dubitare non sinit testimonium, omni exceptione majus, Jo. ANDREÆ, Aleriensis Episcopi, qui in epistola, Lactantio Romæ per eosdem Anno 1470. excuso præmissa, his inter reliqua verbis ad Paulum II. utitur: *Sumant igitur studiosi abs Te hoc tempore per nostros ingenuos opifices Lactantium Firmianum semel ab iis, iterumque impressum prius, nonnullis in locis profecto veriorem.*

Duæ vero duntaxat hanc præcesserunt Lactantii editiones, prima in Monasterio Sublacensi A. 1465. altera Romæ A. 1468. curata. Cumque Augustinus de Civitate Dei A. 1467. sine loci ac typographi indicio iisdem, quibus Lactantius, typis sit exscriptus, illum pariter in Monasterio Sublacensi per eosdem impressum esse, nemo facile in dubium revocabit. Primus liber, quem post Donatum vel rudimenta grammatica luci data, Romæ A. 1467. excuderunt, erant Ciceronis epistolæ familiares.

Nitidissimas esse eorum editiones, sive chartam, sive typos, eosque fusiles, consideres, eo confidentius asseverare possum, quod ante oculos mihi ex Bibliotheca nostra publica versatur BESSARIO-

 NIS

(†) Perperam in Catal. Biblioth. Hulsianæ Tom. I. p. 17. editio Romana A. 1468. pro omnium prima venditatur.

NIS, Cardinalis Sabini, & Patriarchæ Conſtantinopolitani, opus adverſus Calumniatorem Platonis, ab iis ſine anni quidem indicio impreſſum, quem tamen fuiſſe annum 1469. ſuo loco demonſtrabo.

Singulare illis eſt, quod ſemper ſ longum in vocum fine uſurpent, & literæ *i* ſupernum punctum haud imprimant. Luculentus ille literarum character, quo primi uſi ſunt, cum Moguntini Semygothico uterentur, a loco, ubi ſedem fixerunt, *Romani* nomen accepit, quem ad eorum exemplum in Germania, quod ego quidem ſciam, primus uſurpavit Gintherus Zainer, typographus Auguſtanus, in Iſidori Originibus A. 1472. excudendis.

Cæterum, ut verbis MAITTAIRII utar, Græcæ eorum literæ, quibus apoſpaſmatia auctoribus Latinis inſperſa expreſſere, ſunt grandiore aliquantulum ſpecie, æquabili & rotundiore formatura, planoque & nativo ductu efficta, nudæ prorſus, & omni accentuum ſpirituumque apparatu deſtitutæ, ſeorſim ſingulæ, ac nullis ligaminibus inter ſe cohærentes, nullaque abbreviandi artificioſa methodo conſtrictæ: nihil omnino lectionem reddit perplexam, niſi quod plures aliquando voces nullo interjecto ſpatio continuatæ, & periodi nullo ſæpe aut perperam interpoſito puncto diſtinctæ, lectorem, ubi finito ſenſu ſubſiſtat, dubium (niſi qui Manuſcriptis aſſueverit) aliquantisper retardent.

Cunctas eorum editiones eſſe longe rariſſimas, ac inter illuſtrium Bibliothecarum cimelia referendas, ipſa teſte experientia, nemo rerum intelligens diffitebitur (††): copioſa itaque illarum recenſio omnibus, quibus literæ curæ ſunt cordique, non poteſt non eſſe gratiſſima.

Quum

(††) *Toutes les Editions de Rome imprimées chez Conrad Sweinheim & Arnold Pannarz ſont d'une grande rareté. Celles-là ſont ſur tout extrêmement rares, dont il n'a tiré que 275. Exemplaires*, judice Davide CLEMENTE Tom. IX. *de la Biblioth. Cur. & hiſtor.* p. 115.

Quum nostri Germani typographi Romæ feliciter nacti fuerint Mæcenates par nobile fratrum, Petrum & Franciscum de Maximis, in quorum domo præla sua collocare ipsis licuit, observo, Maximorum familiam inter antiquissimas Urbis referendam, eorumque ædes, picturis, statuis & Codicibus MSS. superbientes, sub nostri, quod vivimus, sæculi auspicia Musis Gratiisque jucundum adhuc præbuisse hospitium, cujus rei testis est ocularis Bernh. MONTFAUCONIUS in Diario Italico p. 255.

Est mihi in promtu opus splendidum, tabulis æneis constans, & hoc titulo insignitum: *Palazzi di Roma de piu celebri Architetti disegnati da Pietro Ferrerio Pittore & Architetto. Si vendono per Gio. Jacomo Rossi all' insegna di Parigi alla Pace.* in folio oblongo. In illo exhibetur etiam tabula ænea Palatii Maximorum, cui hæc verba subjecta sunt: *Il famoso Palagio de SS. Massimi alla Valle Fu Architettura del celebre Pittore & Ingeniero Baldassare Peruzzi de Siena nel MDXXXII.*

Addo, quæ de hoc insigni Maximorum palatio commemorantur in libro, cui titulus est: *Ritratto di Roma moderna*, p. 239. edit. Rom. A. 1652. in 8. *Qui appresso* (scilicet prope ædem S. Pantaleonis) *e'l nobil palazzo dell' Illustrissima fameglia de Massimi, & ha portico adorno di colonne di pietra, con vaghi stucchi, architettura mirabile di Baldassar da Siena; oue in poco spatio sono tre Cortili, ha chiari lumi, molti bassi relieui, belle statue, e vaghe fontane; e nelle stanze vi si vedono superbissimi quadri, e le pitture ne' muri sono di Daniele da Volterra. E nelle case di Pietro de' Massimi gia nel 1455. sotto Nicola V. fu la prima volta essercitata in Roma l' arte maravigliosa detta Stampa; & i primi libri, che qui uscirono alla luce, furono Sant' Agostino della Citta di Dio, e Lattantio Firmiano.*

Scribere debuisset auctor non anno 1455. sub Nicolao V. sed A. 1467. sub Paulo II. primum Romæ in domo Maximorum exercitatam fuisse artem typographicam. Lactantius vero & Augustinus de civi-

civitate Dei, quos primos typographiæ Romanæ fœtus nuncupat, ante jam in Monasterio Sublacensi excusi fuerunt. Utrumque autem deinde uno eodemque anno 1468. Romæ Germani nostri typographi recuderunt, cum ante jam ibidem A. 1467. Ciceronis Epistolas familiares impressissent.

Quod superest, operæ pretium mihi videtur, integram hic, excepta librorum ab artificibus nostris ad annum usque 1472. impressorum designatione, ab Eminent. Card. QUIRINO jam suo loco recitata, repetere (*) Joannis ANDREÆ, Præsulis Aleriensis, ad Sixtum IV. Pontificem epistolam, Tomo V. Nicolai Lyrani Annotationum in divinum Codicem præfixam, cum Noster duo tantum fragmenta ex illa exhibuerit, qua lecta mecum omnes literarum amantes iniquam typographorum, de orbe erudito immortaliter meritorum, sortem fatique, quam experti sunt, inclementiam dolebunt. En ergo tibi illam:

„Communis ac trita olim inter gentiles opinio fuit, Beatissime „Pater XYSTE IIII. Pontifex Maxime, cetera Diis, Deos ipsos, „duodecim etiam illos principes, selectos & magnos appellatos, uni „necessitati continuo paruisse. Eam enim inter numina omnia absque „provocatione imperiosum exercuisse magistratum. Id ne inter Chri„stianos quoque vere dici censeatur, tua potissimum sapientia clemen„tiaque occurri potest, & ut digneris misericorditer occurrere, ser„vuli tuæ sanctitatis Conradus Suveynhem & Arnoldus Pannarts, im„pressores nostri, ac utilissimæ hujus fictoriæ artis primi in Italia opi„fices, maximi in urbe operarii, ante sanctissimos tuos pedes terram „vestigiis tuis impressam deosculantes, implorant. Namque ego ipse, „creatura tua, cæteras epistolas proprio, hanc illorum nomine & „decessoris antea & postmodum tuo numini divino inscripsi. Vox qui-

(*) ex BOXHORNII Diff. de typographicæ artis inventione, WOLFII Monument. typograph. Part. I. inserta, p. 859. sqq.

„quidem impressorum sub tanto jam chartarum fasce laborantium, & „nisi tua liberalitas opituletur, deficientium, ista est, Pater beatissime: „Nos de Germanis primi tanti commodi artem in Romanam Curiam „tuam multo sudore & impensa, decessoris tui tempestate, devexi- „mus. Nos opifices librarios cæteros, ut idem auderent, exemplo „nostro invitavimus. Nos reliquis propter impensarum magnitudinem „a tanto negotio vel omnino vel maxima ex parte quasi in salebra „hærentibus, recentiore animo, viribusque geminatis cum summa „difficultate restitimus. Jam tandem, defecti nervis & sanguine, di- „vinam opem tuam imploramus. Indicem si perlegeris impressorum a „nobis operum, miraberis, tantæ majestatis & Apostolici culminis „pater, vel chartas huic librorum copiæ potuisse vel lineamenta suffi- „cere. Et ut perlegere valeas usque adeo curis pontificialibus distri- „ctus, nihil aliud hæc epistola continebit. Nam, auditis nominibus „tantorum auctorum duntaxat, facere non poteris, si bene tuam pie- „tatem novimus, quin statim nobis subvenias; nec ulla rerum qua- „liumcunque occupatione difficultateve valebis deterreri. Impressi sunt, „Pater beatissime, nostro studio libri, qui in subjectis suo ordine tibi „recensebuntur.

Hic exhibetur elenchus operum ab ipsis excusorum.

„Horum omnium voluminum summa, ut tua pietas perspicit, „Pater beatissime, nisi fallimur, efficit Codices duodecies mille qua- „dringentos septuaginta quinque, acervum quidem ingentem & nobis, „impressoribus tuis, ad ferendum, qua parte restat, intolerabilem, „propter eam, quam in initio epistolæ posuimus, necessitatem. Nam „ingens sumtus ad victum necessarius, cessantibus emtoribus, ferri „amplius a nobis nequit. Et ementes non esse nullum est gravius testi- „monium, quam quod domus nostra, satis magna, plena est quinter- „nionum, inanis rerum necessariarum. In Te igitur, clementissime Pa- „ter, qui & sapientissimus doctissimusque, spes nostra sita est, in te „subveniendi nostræ necessitati est copia, ne pereamus. Da nobis „subsidium de excelso throno majestatis tuæ. Parati sumus pro cle- „mentiæ tuæ arbitrio de nostra merce, id est, de impressis quinter- nioni-

„nionibus noſtris, tibi tot tradere, quot volueris, & quibus volue-„ris. Tua incredibilis manſuetudo ſubveniat nobis de aliquo officio, „unde poſſimus nos & noſtros alere. Impenſa eſt facta in ſolius Ni-„colai de LYRA a nobis voluminibus tanta, ut amplius nihil nobis „ſuperſit ad vivendum. Si venderemus opera noſtra, non ſolum a „tua pietate nihil peteremus, ſed ultro in præſentium temporum arti-„culo, in quo te plurimum egere non neſcimus, ipſi noſtra offerre-„mus. Faciemusque, quotiens tuo adjumento fortuna nobiſcum uſa „videbitur fronte ſereniore.

„Interea, Pater ſancte, adjuvent nos miſerationes tuæ, qui „pauperes facti ſumus nimis. Sis perpetuo ſoſpes & felix, Pater bea-„tiſſime. Romæ XX. Martii MCCCCLXXII. Pontificatus tui cle-„mentiſſimi anno primo.

Bis Epiſcopus Alerienſis quinternionum meminit. Hinc perſpicimus, ſolemne etiam fuiſſe typographis illis Romanis, chartas non in quaterniones, ſed quinterniones complicare, quod ex ipſo etiam BESSARIONIS opere adverſus Calumniatorem Platonis, ab iis excuſo, didici. Morem hunc ex officina Moguntina, in qua tyrocinia ſua poſuere, adoptarunt: quod quare hic moneam, ex iis, quæ in Diatriba mea de antiquiſſima Bibliorum Latinorum editione p. 25. diſſerui, apparet. Interim vero in Bibliotheca Carthuſiæ Buxienſis luſtrare etiam mihi licuit rariſſimum illud Catholicon, Moguntiæ A. 1460. typis exſcriptum, quod pariter quinternionibus conſtare deprehendi.

OBS.

OBS. VII.

DE

ULRICO GALLO SECUNDO
TYPOGRAPHO ROMANO.

NOn ita multo poſt Conradum Schvveinheim & Arnoldum Pannarz Romam acceſſit, artem typographicam exercitaturus, homo itidem Germanus, Udalricus Gallus, alias Han. Alamannus ex Ingelſtat, civis Viennenſis, prout nomen ipſe ſuum ſubſcripſit Alberti de Eub Margaritæ poeticæ, Romæ Anno 1475. impreſſæ, qui liber cum pluribus aliis ex ejus officina divulgatis in publica noſtra Bibliotheca aſſervatur.

Audiendi non ſunt, qui hunc ante illos primum Romam invexiſſe typographiam perhibent. Iis enim reclamat Præſul Aleriensis, in præfationibus ſuis plus ſemel publice Conrado & Arnoldo palmam dans, absque ulla contradictione vel Udalrici Galli, vel Jo. Antonii CAMPANI, Epiſcopi Teramenſis, Viri in elegantioribus literis verſatiſſimi, qui huic eandem, quam illis Joannes ANDREAS Altrienſis, operam præſtitit.

Præterea cum illi jam A. 1467. Ciceronis epiſtolas familiares excuderint, nullum opus ab hoc impreſſum ante Ciceronis de Oratore libros extat, qui ſub finem demum anni 1468. die quinto nempe menſis Decembris ex ejus officina prodierunt (*d*).

Primas igitur Conrado jure defert Hieronymus LILIUS (*Giglio*) in *Nuova ſeconda Selva di varia lettione, che ſegue Pietro* MESSIA, Part.

(*d*) vid. MAITTAIRE Annal. typogr. Tom. I. p. 280. edit. II.

Part. I. Cap. XII. ubi etiam Joanni Guttenbergio & Moguntiæ inventæ artis gloriam tribuit, cujus en verba: *Non per altro ho posto questo Capitolo, se non perche si sappia il nome di colui, che ritrovò il stampare, perciocbe il Messia, non so per qual cagione, lo tacesse. Il stampare di, libri adunque fu ritrovato in Moguntia, Città di Germania l' anno 1442. da Giovanni Cutbembergo Todesco, & Cavallieri, & ivi primieramente questa arte celeberrima comincio ad essercitare, havendo ancho ritrovato l' inchiostro, il quale insino a questo tempo usano gli Stampatori. L' anno poi 1458. Corradopure Todesco la portò primieramente in Italia, & stampò in Roma, nella case de' Massimi, & il primo Libro, che stampasse, fu Agostino della Città d' Iddio, & io ne viddi uno in Roma nella Libraria del Rev. Vescovo di Sarno, il Signor Lodovico Gomes Spagnuolo, huomo di dottrina singolare* &c.

Quum Augustinum de civitate Dei Romæ A. 1468. a Conrado & Arnoldo impressum ipse in Bibliotheca Ludovici Gomesii viderit LILIUS, eumque pro primo libro ab iis Romæ excuso habuerit, ille sine omni dubio Conradum Germanum Romam A. 1468. primum typographiam invexisse scripsit, pro quo hallucinans typotheta mendose A. 1458. posuit.

Exacta librorum Udalrici Galli typis excusorum recensio integrum volumen exposceret. Ego de uno duntaxat speciminis causa sermonem hic faciam, Plutarchi nempe Vitis illustrium Virorum, quæ cum CAMPANI ad Piccolomineum Cardinalem epistola (*e*) in lucem duobus voluminibus formæ maximæ, haud quidem indicato anno, loco ac typographo, prodierunt, sed cum CAMPANUS Udalrici Galli prælo uti, eumque consiliis juvare, ac libros excudendos ipsi suppeditare consueverit, nemo hoc opus ex hujus officina, præsertim cum typi id confirment, prodiisse dubitat (*f*).

Quan-

(*e*) quæ etiam exstat inter epistolas CAMPANI, cura Jo. Burch. MENCKENII Lipsiæ A. 1707. in 8. recusas, p. 546. sqq.

(*f*) conf. MAITTAIRE Annal. typogr. Vol. I. p. 293. edit. II.

Quantumvis longe rariſſima ſit hæc editio, ac in Bibliotheca Dalmanniana Hagæ Comitum A° 1723. ſub haſta plus licitantibus vendita emtorem pro centum & quinquaginta florenorum pretio repererit, duobus tamen ejus exemplaribus ſuperbit Bibliotheca noſtra publica.

In exemplaris Dalmanniani, ſi catalogo (*g*) fides habenda, fine legebatur notum hexaſtichon editionibus Udalrici Galli ſubjungi ſolitum.

Anſer Tarpeji cuſtos Jovis, unde quod alis
Obſtreperes, Gallus cecidit, ultor adeſt.
Huldricus Gallus, ne quem poſcantur in uſum,
Edocuit pennis nil opus eſſe tuis.
Imprimit ille die, quantum vix ſcribitur anno,
Ingenio, haud noceas, omnia vincit homo.

In utroque autem noſtro exemplari iſtud fruſtra quæſivi.

Ex epiſtola CAMPANI ad Franciſcum Card. Piccolomineum elucet, eum collegiſſe vitas Plutarchi diſperſas, ac a variis interpretibus in latinum ſermonem converſas, quorum en tibi nomina. Sunt illi Franc. Philelphus, Jo. Tortelius, Lapus Biragus Florentinus, Donatus Acciajolus, Guaronus Veronenſis, Antonius Tudertinus, Leonardus Aretinus, Franciſcus Barbarus, Leonardus Juſtinianus, & Peregrinus Allius.

Has Plutarchi vitas quin CAMPANUS Udalrico Gallo excudendas ſubminiſtraverit, nullus equidem dubito: ſed ipſum excellentis doctrinæ virum adſtitiſſe prælo, & mendis typographicis emaculandis operam dediſſe, vel recognoviſſe ſaltem chartas, jam ab aliis correctas, credat Judæus apella. Nam ſcatet vitiis hæc editio, pudendis inſuper ſo-

(g) pag. 126.

soloecismis deturpata, quos CAMPANUM admisisse prorsus incredibile est.

In plerisque enim vitarum titulis asseritur, eas in Latinum traductas esse *linguagium* (manifesto scilicet Italicismo). Quis, quæso, hunc barbarum loquendi morem ab elegantissimo CAMPANO profectum esse, vel somnians sibi persuadeat? Epistolæ vitarum nuncupatoriæ ad unam omnes carent nominibus eorum, quibus illæ dicatæ sunt, ut plane nescias, quem interpretes alloquantur, & laudibus in iis extollant.

Integrum opus hoc titulo insignitum est: *Plutarchi historiographi greci Liber de Viris clarissimis, e Greco sermone in Latinum diversis plurimorum interpretationibus virorum illustrium translatus incipit.* Et tamen inter hasce biographias exhibetur etiam Vita Pomponii Attici, a Cornelio Nepote scripta, & Caroli Magni, Donatum ACCIAJOLUM auctorem agnoscens: de utraque autem disertis verbis, sicut de aliis Plutarchi vitis affirmatur, eas esse e Græco sermone in Latinum translatas: parachronismo sane crassissimo, præsertim quod ad vitam Caroli M. attinet. Hunc enim plus quam sexcentis post Plutarchum annis vixisse, vel tyrunculi norunt. Donatus ACCIAJOLUS (*b*) sua potissimum ex Eginharto hausit. Factum tamen hinc est, quod mireris, ut Georgius WICELIUS, vir alioqui non indoctus, qui hanc biographiam Hagiologio suo f. 178. sqq. inseruit, eam se ex Plutarcho desumsisse assereret, quo ipso se false deridendum præbuit Ger. Jo. VOSSIO (*i*), Petro BÆLIO (*k*), & Langleto du FRESNOY (*l*), hoc nomine

(*b*) Orationem in hujus Viri, & dignitate & doctrina suo ævo fulgentissimi, funere a Christophoro Landino dictam Franciscus SANSOVINUS inseruit Part. I. *delle Orationi volgarmente scritte da molti huomini illustri* p. 150. sqq. edit. Venet. 1575. in 4.

(*i*) Lib. II. de Historicis Latinis p. 299. & Lib. III. p. 624.

(*k*) *Diction. Histor. & Crit.* Tom. I. p. 41. edit. V.

(*l*) *Methode pour etudier l' Histoire augmenté par J. B.* MENKE pag. 461. edit. Lips. 1714.

mine etiam jure inter Solœciſtas literarios primi ordinis referendus (*m*).

Poſt Pomponii Attici vitam exhibetur, ſi titulo fides habenda foret, vita Ruffi, viri clariſſimi, cum tamen revera ſit Rufi Sexti, quem alii Feſtum appellant, Breviarium de victoriis ac provinciis populi Romani ad Valentinianum II. Auguſtum, de quo videſis FABRICII Biblioth. Lat. Vol. I. p. 611.

Vitam Homeri excipit vita Virgilii, Viri clariſſimi, quæ ſane minime Plutarchum agnoſcit auctorem, ſed potius Tiberium Claudium Donatum, uti ex longe nitidiſſima Pancratii MASVICII editione operum Virgilii, Leovardiæ A. 1717. in 4. juris publici facta, cui illa cum notis Jo. Frid. GRONOVII præfixa eſt, cognovi.

Commentariis Academiæ Regiæ Pariſienſis Inſcriptionum & elegantiorum literarum inſerta eſt vita Franciſci PHILELPHI, a LANCELOTO egregie deſcripta (*n*). Ex ea comperi, hanc Plutarchi editionem A. 1471. in lucem prodiiſſe, ac PHILELPHUM in epiſtola ad Jo. ANDREAM, Epiſcopum Alerienſem, exarata, varia in illa carpſiſſe.

Ita enim inter reliqua LANCELOTUS (*o*): *En publiant les Vies de Plutarque en 1471. on y avoit inſeré ſa Traduction des Vies de Lycurgue, de Numa-Pompilius, de Galba & d'Othon; & on lui avoit attribué celles de Theſée & de Romulus. On a une Lettre de lui* (Philelphe) *du 20. Octobre de la même année 1471. où il deſavoue ces dernières, dont il dit que Lapus de Florence, qui avoit été ſon écolier, eſt Auteur, de mê-*

(*m*) conf. ſi placet, Amœnit. liter. Tom. V. p. 41.

(*n*) *Memoires de Litterature de l' Academie Royale des Inſcriptions & Belles-Lettres.* Tom. XV. p. 531. ſqq. edit. Amſterod.

(*o*) pag. 597.

même, que de quelques autres dont on faisoit bonneur, dans cette même edition, à Antoine de Todi aussi son ecolier, mais fort inferieur à Lapus pour l'esprit & pour la science: il ajoûte que l'Editeur s'est encore trompé, en donnant à Jacques Angelus (p) les Vies d'Alexandre & de César, & celle de Ciceron à Leonard-Aretin. Pour celles qu'on attribue à Donat, en rende témoignage, & son temoignage sera sincere. Qu'au reste il y a plusieurs de ces traductions, qui sont mauvaises, & qu'il, faut que lui Evêque d'Aleria ait beaucoup d'attention à ce que les fautes des autres ne le fassent errer lui-même. Scilicet ipse quoque Joannes ANDREAS novam Plutarchi editionem adornare cogitabat, quod vero institutum non processit.

A PHILELPHO præterea postulaverat ejus versionem Cyropædiæ Xenophontis, prælo Conr. Schvveinheimii & Arnoldi Pannarzi subjiciendam, laudatus Præsul Aleriensis, cujus industriam in emendandis libris antea PHILELPHUS in alia epistola ita prædicavit: *Ingenuum laborem tuum & exquisitum studium in iis codicibus emendandis vel instaurandis potius, qui per novos artifices pulcberrime imprimuntur, non solum probo, verum etiam & egregie laudo, & admiror plurimum.*

Cæterum eo ipso anno 1471. quo prodiit Romæ Plutarchus, CAMPANUS in comitiis Ratisbonensibus in comitatu Francisci Piccolominei, Cardinalis Senensis, jussu Pauli II. versatus est, quod ex vita ejus a Mich. FAÆNO & NICERONIO descripta, nec non epistolis

(p) Nescio, quid hic sibi velit PHILELPHUS. In neutro enim nostrorum exemplarium translatio vitarum Alexandri & Cæsaris Jacobo Angelo, sed Guarino adscribitur, versio autem vitarum Lycurgi & Numæ Pompilii Lapo Florentino, ac Romuli Jo. Tortelio, non Philelpho tribuitur, nisi fortassis alia, quod hactenus ignotum fuit, Plutarchi editio hanc nostram antecesserit, præsertim cum in Bibliothecæ Dahmannianæ exemplari, cujus supra memini, sub finem noti versus: *Anser Tarpeji* &c. exstiterint.

Fig. VI. ad pag. 66.

Et ostendit michi fluuiū a-
que viue splēdidū tāq̄3 cri-
stallū: p̄cedentē de sede dei ꝛ ag-
ni. In medio platee eiꝰ ꝛ ex vtra
q3 parte fluminis lignū vite affe-
rens fructꝰ duodecim: p mēses
singulos reddēs fructū suū: et fo-
lia ligni ad sanitatē gentiū. Et
omne maledictū nō erit ampliꝰ:
sed sedes dei et agni in illa erūt:
et serui eius seruiēt illi. Et vide-
būt faciē eius: et nomē eius in
frōtib3 eoꝝ. Et nox vltra nō erit:
ꝛ nō egebūt lumine lucerne ne-
q3 luminis solis qm̄ dn̄s deꝰ illu-
minabit illos: et regnabūt i se-
cula seculoꝝ. Et dixit michi. Hec
verba fidelissima sunt et vera.

[illegible]

ftolis CAMPANI & JACOBI CARD. PAPIENSIS apparet, atque adeo abſens curam recognoſcendi Plutarchi gerere non potuit. Suppeditavit quidem typographo ſuo, Udalrico Gallo, vitas Plutarchi in Latinum converſas ſermonem, & ſtudioſe ab ſe collectas, provinciam autem eas digerendi & emendandi ſine dubio vel ipſe, vel typographus alii impoſuit, qui illam negligentiſſime adminiſtravit, & quædam imprudenter infarſit, ad Plutarchum minime pertinentia. Hinc illæ lacrimæ.

Tandem obſervo, Udalrici Galli officinam tum nondum Græcis fuiſſe typis inſtructam, atque adeo in vita Virgilii, & quibusdam epiſtolis interpretum nuncupatoriis, ubi Græca occurrunt, alibique ſpatia vacua fuiſſe relicta.

OBS. VIII.

SPICILEGIUM DE ANTIQUISSIMA ET OMNIUM PRIMA LATINORUM BIBLIORUM EDITIONE.

Haud ita dudum ſingulari diatriba inſigne hoc cimelium literarium deſcripſi. Neque vero hac occaſione illud poſſum dimittere plane intactum. Præſertim operæ viſum eſt pretium, ejus exhibere ſpecimen in æs inciſum, nempe Apocalypſeos capitis ultimi verſus priores. Fig. VI. Nec ſilentio prætervehere queo, ſplendidum exemplar hujus editionis principis & ipſa raritate rarioris, idque integrum, ac tribus maximæ formæ voluminibus comprehenſum, ceu nobiliſſimam gemmam, incomparabilem Bibliorum theſaurum a Sereniſſima Duce Brunsvico-Luneburgenſi vidua ELISABETHA SOPHIA MARIA, maximis ſumtibus & ſtudio pia Principe digno feliciter conquiſitum ornare,

quod interim ex Ven. KNOCHII Recensione insignis illius collectionis historico-critica (*Historisch Critischen Nachrichten von der Braunschweigischen Bibelsammlung*) p. 714. sqq. cognovi (*q*)

BUNEMANNUS per transennam tantum editionem hanc inspexisse videtur: alias certe pro eximia, qua polluit, rei literariæ scientia primas illi inter omnes Latinorum Bibliorum editiones merito tribuisset, nec eam alii editioni vetustæ, duobus primæ magnitudinis voluminibus constanti, quæ ex ipsius Bibliotheca in Ducalem transiit, quamque laudatus KNOCHIUS l. c. p. 715. sqq. recensuit, postposuisset.

Præterquam enim quod nostra quoque editio omnibus illis antiquitatis characteribus superbiat, quos in sua deprehendit BUNEMANNUS, sunt quædam in illa singularia primæ vetustatis indicia, quæ in hac non occurrunt.

Scilicet rubricæ prologorum ac librorum initiales & finales non sunt impressæ, sed calamo miniato adscriptæ: vocali *i*, loco puncti rotundi, vel accentus Græcorum acuti, superior pars circelli dimidiati imposita est; quod in priscis Missalibus & Psalteriis usu venisse, interea didici.

Præsertim vero nota illa characteristica, qua ab omnibus aliis editionibus biblicis distinguitur, est insignita, quod nempe typis Missalibus (*) exscripta sit: cujusmodi typis editionem Bibliorum Latinorum, imo

(*q*) Volumen II. quo meum exemplar destitui dolens repeto, foliis 310. absolvitur. Neque vero illius facile aliquando potiundi, licet fortuna libraria alias satis favente utar, spes mihi superest, cum haud dubie, utpote Psalterium typis missalibus excusum continens, in aliquo choro, quem vocant, monachorum manibus ac diuturno usu pridem detritum ac internecioni datum fuerit.

(*) In mea Diatriba p. 10. dixi, Biblia nostra typis missalibus excusa esse haud dubie ad normam nonnullorum Codicum MSS. hujusmodi literis

imo librorum omnium primam ac antiquiſſimam excuſam eſſe teſtis eſt coævus & ocularis Ulricus Zellius, Hanovienſis, uti ex ejus ore retulit vetus Chronographus Colonienſis.

Hoc autem potiſſimum minime omnium a BUNEMANNO perſuaderi mihi patiar, Biblia noſtra ex prælo Joannis de Colonia & Jo. de Gerrezem, qui intra A. 1470. & 1480. Venetiis artem typographicam exercuerunt, profecta eſſe. Quis enim, ſodes, unquam fando audivit, vel unicum librum Venetiis ac in omni Italia typis e ligno aut ære ſculptis excuſum fuiſſe? Noſtra vero Biblia hujusmodi characteribus eſſe exſcripta, ipſe conſpectus evincit: de quibus notandum adhuc duxi, ſub finem tertii voluminis in ultimis plagulis literarum quarundam ductus, ob typos longo uſu nonnihil detritos, calamo fuiſſe renovatos.

Quod ſupereſt, monitu Cel. D. Jo. Aug. ERNESTI, Lipſiæ ſuæ ornamenti, (r) ſpeciminis gratia lectiones nonnullas noſtræ editionis antiquiſſimæ ex N. T. afferre viſum eſt, collatis ſimul aliis duabus editionibus pervetuſtis. Primæ mentionem jam in nupera mea Diatriba p. 19. ſq. feci, interim vero obſervavi, Miniarium, qui rubricas ſcripſit, initio præfationis Hieronymi in Pentateuchum manu ſua notam anni 1473. adjeciſſe.

Altera autem editio in majori folii integri forma An. 1475. ſine loci ac typographi indicio prodiit, diligentiſſimo Jacobo LE LONG incognita, (s) cujus exemplar etiam in Bibliotheca Ducali

teris exaratorum. Nunc moneo, ejus generis Codicem MS. Bibliorum membranaceum maximæ formæ Bibliothecam Ducalem Brunsvicenſem ornare, teſte Cl. KNOCHIO l. c. p. 698.

(r) *in der Neuen Theologiſchen Bibliothec*, Part. VII. p. 661.

(s) MAITTAIRIUS in Annalibus ſuis typographicis ad An. 1475. meminit Bibliorum Latinorum, duobus voluminibus ſine typographi ac loci nota

li Brunsvicensi asservatur, a Cl. KNOCHIO l. c. pag. 756. sqq. descriptum (*t*).

Singulare habet hæc editio, in nulla alia, quod sciam, adhuc deprehensum, quod Psalterium Davidis CLXXI. Psalmis absolvatur, & numeris quidem typo, non calamo, expressis. Scilicet ex unico Psalmo CXVIII. vel juxta Hebræorum computationem CXIX. psalmos XXII. editor effinxit.

In transcursu quoque animadverti, in Psalmo CXXXV. vel secundum Hebræos CXXXVI. quem CLVI. inscripsit typograhus, ubi in singulis versibus repetitur: *quoniam in æternum misericordia ejus*, hæc verba tantum in primo & ultimo versu esse expressa, in reliquis vero 25. non nisi vocem *quoniam*, cæteris absorptis, legi: e. c. in v. 2. *Confitemini Deo Deorum, quoniam:* & sic deinceps.

Sed en tibi jam lectionum quarundam specimina, in quibus proferendis ita versabor, ut primam editionem nota A. alteram anni 1473. B. ac tertiam anni 1475. C. significatam velim.

Matth. V. 29. A. B. C. *mittatur in iehennam ignis.* *Jehennam* etiam singulæ habent v. 22. & 30. nec non A. & C. Matth. XVIII. 9. & XXIII. 15. 33. Omnes autem Marc. IX. 14. 16. Luc. XII. 5. & Jac. III. 6. *gehennam.* Observat BENGELIUS in Apparatu Critico p. 457. ad Matth. V. 22. *iebenne* pro *gebennæ* habere MS. Lat.

nota editorum. Et posset sane Volumen nostrum supra modum spissum concinne in duo ita disjungi, ut alterum a Proverbiis Salomonis inchoaretur.

(*t*) Observavit Vir doctissimus, typos horum Bibliorum Faustianis & Schœfferianis perquam esse similes, & chartam signis capitis bubuli, & majoris litteræ D. quam linea longa transit, notatam, id quod & ego in meo exemplari animadverti.

Lat. Trevir. passim, id quod Francogallum, eumque perantiquum videatur prodere librarium.

Matth. VI. 5. A. & C. & cum oratis, non *eritis hypocritæ.*

v. 13. A. B. C. *Amen* cum doxologia non habent.

Matth. VIII. v. 18. A. B. C. jussit *discipulos* ire trans fretum.

v. 25. A. C. accesserunt ad eum *discipuli* ejus.

v. 28. A. B. C. & cum venisset *Jesus.*

v. 31. A. B. C. si ejicis nos *hinc.*

v. 32. A. B. C. *magno* impetu abiit.

v. 33. A. B. C. nunciaverunt *hæc* omnia.

Matth. IX. 1. A. B. C. Et ascendens *Jesus* in naviculam.

v. 21. A. B. C. & tenuit manum ejus, *& dixit: puella surge.*

v. 26. A. B. C. & exiit fama in universam terram. Nulla habet *illam.*

Matth. X. 2. A. B. C. Duodecim autem *Discipulorum* nomina.

Matth. XXIII. 14. A. B. C. habent versum hunc: *Væ vobis —— accipietis judicium.*

Matth. XXIV. 36. A. B. C. non habent: *neque filius.*

Matth. XXV. 1. A. B. C. sponso *& sponsæ.*

Matth. XXVII. 35. 36. A. B. diviserunt vestimenta ejus, sortem mittentes, & sedentes servabant eum. Neutra habet allegationem loci ex Psalm. XXII. 19. C. autem habet.

v. 37. A. B. C. Hic est Rex Judæorum, omisso nomine *Jesu.*

Marc. IV. In A. desunt integri undecim versus ab 11. ad 21. tota nempe expositio & applicatio parabolæ. Iisdem verbis: *& dicebat eis*, vel *illis* versus 11. & 21. incipiunt. Hinc proclivis erat lapsus vel librarii, vel typothetæ.

v. 32. A. B. C. & cum *natum* fuerit, ascendit *in arborem.*

Luc. I. 8. A. B. C. fungeretur *Zacharias*

v. 17. A. & B. & *incredibiles* ad prudentiam justorum.

v. 54. A. & B. *memorari* misericordiæ suæ.

Luc. II. v. 15. A. B. C. & videamus hoc verbum, quod factum est, quod *fecit* Dominus & ostendit nobis.

v. 38. A. B. C. qui exspectabant redemtionem *Jerusalem.*

Luc. IV. 5. A. B. C. non habent *in montem excelsum.*

v. 7. A. B. C. Tu ergo *procidens* si adoraveris.

Luc. V. 25. A. B. C. tulit *lectum*, in quo jacebat.

v. 37. A. B. C. & *vinum* effundetur.

Luc. VI. 26. A. B. C. faciebant *prophetis* patres eorum.

Luc. XI. 2. 3. 4. A. & C. in oratione dominica, omittunt petitionem tertiam & septimam. B. autem tertiam sic habet: *fiat voluntas tua* & septimam pariter omittit.

Luc. XII. 35. A. B. C. lucernæ ardentes, omissis verbis, *in manibus vestris.*

Joh. III. 5. A. B. C. nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu *sancto.*

Joh. XIV. 1. A. B. C. *Et ait discipulis suis.*

Act. XIV. 14. A. B. C. sic deservio patri *et* Deo meo.

Rom. XII. 11. A. B. C. *Domino* servientes.

Gal. V. 7. A. B. C. *Nemini consenseritis.* Persuasio hæc non est.

v. 13. A. B. C. per charitatem *spiritus* servite invicem.

v. 16. A. B. C. Dico autem *in Christo.*

Eph. I. 10. A. B. C. quæ in terra sunt *in Christo.*

v. 15. A. B. C. quæ est in *Christo* Jesu.

Philem. v. 1. A. B. C. dilecto adjutori nostro; omissa copula *et.*

Jac. III. 9. A. B. C. qui ad *imaginem* & similitudinem Dei facti sunt.

v. 17.

v. 17. A. B. C. judicans fine fimulatione : omiffa particula negativa *non* ante *judicans*.

Jac. IV. 1. A. B. C. *nonne* ex concupifcentiis veftris?

Jac. V. 13. A. B. C. Triftatur autem aliquis veftrum : *oret æquo animo, & pfallat.*

Ita quoque legitur hic verfus in veteri Codice Bibliorum formæ octuplicis in membrana tenuiffima, eaque lævigata, literis minutulis Gothicis tam eleganter & concinne exarato, ut primo afpectu non calamo fcriptus, fed æri incifus effe videatur, perquam fimilis elegantiffimo undecimi fæculi Codici Schmerlingiano, cujus fpecimen tabula ænea expreffum in Memorabilibus Civitatis Vindobonenfis (*dem Merckwürdigen Wienn*) Part. I. ad pag. 47. exhibetur.

Memorabilis hæc lectio a nemine, quod fciam, fi ERASMUM Roterod. excipiam, hactenus annotata fuit: imo hunc verfum plane in Apparatu fuo Critico præteriit BENGELIUS. MILLIUS hoc unum obfervavit, in Vulg. poft εὐθυμεῖ deeffe τίς. Nec BAUMGARTENIUS in Examine variantium lectionum in Epiftola Jacobi obviarum p. 53. huic quicquam adjecit. ERASMUS vero in annotationibus in N. T. quintum recognitis f. 744. hujusmodi editionem ob oculos pofitam habuit, hancque notam adfperfit : *Nefcio, an fcriptor aliquis hunc locum depravarit, nam Græca longe fecus habent*, κακοπαθεῖ τὶς ἐν ὑμῖν ; προσευχέσθω. εὐθυμεῖ τὶς ; ψαλλέτω, i. e. *Affligitur aliquis inter vos ? oret ; æquo animo eft aliquis ? canat. Nimirum ut in rebus afflictis opem petamus a Deo, in rebus fecundis gratias agamus Deo. Nam id vocat pfallere. Tametfi fecus & legit & interpretatur Beda.*

Imo in cunctis aliis, quas quidem conferre mihi licuit, vetuftis vulgatæ verfionis editionibus eandem lectionem deprehendi. Ita enim e. c. hic verfus legitur in perantiqua Bibliorum editione, tribus vaftis maximæ formæ voluminibus anni locique nota haud infignitis comprehenfa, & gloffa, quam appellitant, ordinaria ac interlineari in margine

& linearum interstitio instructa. Auctor glossæ ordinariæ, sive is Walafridus STRABO, Rhabani MAURI discipulus, qui sæc. IX. floruit, sive alius fuerit, sic etiam suo jam ævo legisse videtur. Ad verbum enim *Tristatur* hæc annotavit: *Quia in pressuris ingemiscere prohibuit, nunc, quid e contra gerendum sit, ostendit.* Voci autem *Oret* hanc notam adjecit: *Ne murmuret: ne judicia Dei vituperet, sed ad ecclesiam currat flexis genibus, ut Deus consolationem mittat, oret, ne sæculi tristitia, quæ mortem operatur, absorbeatur, & crebra psalmodiæ dulcedine nocivam tristitiæ pestem de corde pellat.* Eandem quoque lectionem inveni in editione Bibliorum, quæ Basileæ A. 1491. typis Nic. Kelleri in fol. excusa fuit, in illis item, quæ Lugduni ex prælo Jacobi Sacon A. 1522. & Parisiis ex officina Joannis Preueli A. 1523. in forma octifariam complicata prodiere. In editione quidem primæ magnitudinis, quæ Lugduni in typographia Joannis Moylin alias de Cambray impensis Stephani Gueynardi, alias Pineti, A. 1520. curata fuit, hic versus sic legitur: *Tristatur autem aliquis vestrum: & oret quo animo & psallat.* Sed typothetæ oscitantia nostram lectionem hic depravatam esse quis non videt? Hinc in priscis etiam Bibliis Germanicis hic locus sic redditus est: *Ist aber eüer eyner traurig, der bete mit schlächtem herzen, und psalliere.* Duæ autem eorum editiones conspirantes jam mihi sunt ad manus, una Augustæ Vindel. in fol. maj. A. 1477. sine typographi indicio, altera ibidem in fol. min. A. 1490. typis Joan. Schœnspergeri curata. Parum itaque abest, quin suspicer, constanter sic legisse veteres. Mirum igitur, ac bis mirum, inter varias lectiones vulgati interpretis post Jo. HENTENII industriam a Theologis Lovaniensibus conquisitas ne vestigium quidem hujus lectionis comparere. Utor autem eximia editione, quæ Antvverpiæ ex officina Christophori Plantini A. 1583. in 8. prodiit.

1. Petr. I. 23. per verbum Dei vivi & permanentis omittunt *in æternum.*

Cum multum præsertim ad genuinam lectionem Apocalypseos dignoscendam versionem, quam vocant, vulgatam conducere D. BENGELIUS in Apparatu suo Critico p. 781. sqq. censeat, haud piguit me, omnes

lectio-

lectiones variantes trium, quos laudavi, vetustarum editionum, ab HENTENIO & cæteris Theologis Lovaniensibus prætermissas, hic exhibere.

Apoc. I. 7. A. B. C. & *tunc* plangent.

v. 11. A. B. C. non habent verba, *quæ sunt in Asia.*

Apoc. II. 10. A. B. C. Ecce missurus est diabolus ex vobis in carcerem. Omnes omiserunt vocem *aliquos.*

Apoc. VI. 6. A. B. C. Bilibris tritici denario *uno* & tres bilibres hordei denario *uno.*

Apoc. IX. A. & C. non habent: *Græce autem Apollyon, Latine habens nomen Exterminans.*

Apoc. XI. 11. A. B. C. *intrabit* in eos.

v. 17. A. B. C. Deus *noster* omnipotens.

A. B. C. incipiunt caput XII. a versu, qui in editionibus recentioribus est decimus nonus ac ultimus capitis XI. *Et apertum est templum Dei:* quæ distinctio etiam BENGELIO placuit in Græco textu N. T. digerendo.

Apoc. XII. 9. A. C. qui *vocabatur* diabolus.

Apoc. XIII. 5. A. B. C. *blasphemiam*

v. 8. A. B. C. qui *inhabitabant* terram.

v. 9. A. qui occisus est ab *oriente* mundi, manifesto errore typographico.

v. 17. A. B. C. nisi *habeat* characterem *nominis* bestiæ, aut nomen, aut numerum nominis ejus.

Apoc. XIV. 4. A. B. C. Hi empti sunt ex *omnibus.*

v. 7. A. B. C. omiserunt verba, *& omnia quæ in eis sunt.*

v. 10. A. B. C. hic bibet, omisso *et.*

v. 16. A. C. *& messuit in terram,* mendo typogr. pro *messuit terram* B. & *demessuit eam.*

v. 18. A. C. qui habebat poteſtatem ſupra ignem *&* *aquam* & *ex*clamavit.

Apoc. XVI. 2. A. B. C. qui adoraverunt *beſtiam*, *&* imaginem ejus.

v. 19. A. C. & *fracta* eſt civitas magna in tres partes.

Apoc. XVII. 1. A. B. C. veni *et* oſtendam.

v. 5. A. B. C. omittunt vocem *myſterium*.

v. 6. A. B. C. cum *viderem*.

v. 9. A. B. C. Et ſeptem reges omiſſo *ſunt*.

v. 11. A. C. ipſa octava eſt, omiſſa copula *&*.

Apoc. XVIII. 10. A. B. C. *et* civitas illa fortis.

v. 12. A. B. C. *mercem* auri & argenti.

v. 14. A. B. C. & amplius illa jam non *invenient* mercatores hominum.

v. 17. A. B. C. *Omnes*, qui in lacum *navigant*.

Apoc. XIX. 5. A. B. C. qui timetis *Deum*.

v. 8. A. B. C. *biſſinum*, *ſplendens*, *candidum*.

v. 15. A. B. C. de ore ejus *procedebat* gladius.

v. 17. A. B. C. quæ *volant*.

v. 20. A. B. C. *pſeudoprophete*, *&* qui fecit ſigna.

Apoc. XX. 10. A. B. C. *pſeudoprophete*.

Apoc. XXI. 10. A. B. C. deſcendentem de cœlo: *a Deo* non habent.

v. 14. A. B. Apoſtolorum *&* Agni.

Nota:

Cum ultimum primæ Bibliorum editionis folium hæc ſcribenti in promtu haud eſſet, ſed in manibus ſculptoris Lindavienſis verſaretur, a. v. 14. Cap. XXI. ad finem usque Apocalypſeos non potui eam cum

cum Antvverpienſi Theologorum Lovanienſium editione conferre. Binas igitur duntaxat lectiones a Lovanienſibus non obſervatas ex cæteris duabus antiquis editionibus hic adjungo.

Apoc. XXI. 25. B. & C. & portæ ejus non claudentur per *noctem*.

Apoc. XXII. 3. B. & C. *ſed* ſedes Dei & agni in illa erunt.

COROLLARIA.

I.

Non ſine voluptate hic adjicio, quæ, Diatriba mea jam ad finem perducta, humaniſſime ad me perſcripſit Vir Illuſtris, ac ſummis noſtri ſæculi literarum & literatorum Patronis jure ſuo accenſendus, Gerardus MEERMANNUS, utpote ad ea, quæ ſupra in Obſ. V. de Ulrico Zellio, primo typographo Colonienſi dixi, illuſtranda & confirmanda apprime inſervientia. Ita autem Vir laudatiſſimus: „ Nu- „per mihi e Germania miſſa eſt - - - tua Diatribe de antiquiſſima Lati- „norum Bibliorum Editione, quæ poſt varias aliorum hariolationes no- „bis cognitam reddidit veram impreſſionem ſacri Codicis principem, a „Chronographo Colonienſi memoratam. Hujus vero teſtimonium lon- „ge pluribus argumentis corroborare poſſum, quam a Te factum eſt. „Tractavi enim manibus librum B. AUGUSTINI *de ſingularitate Cle-* „*ricorum*, excuſum, ut impreſſa ſubſcriptio diſtinctiſſime docet, *per* „*Ulricum Zell de Hanau*, *Clericum Dioceſeos Moguntinæ*, *anno &c.* „(id eſt milleſimo quadringenteſimo) *ſexageſimo ſeptimo* in 4. Tractavi „folium integrum Donati membranacei impreſſum iisdem typis, iisque „mobilibus, quibus Speculum humanæ Salvationis Belgicum &c. „ Lætam quoque in eadem epiſtola longe ſuaviſſima ſpem excitavit Vir ſummus operis de Originibus typographicis habitu ſplendidiſſimo edendi, quod mecum avidiſſime expectabunt omnes, qui literis bene cupiunt.

II.

II.

His demum diebus nactus sum, & jucunde legi eximiæ collectionis fasciculos priores, quæ sic inscribitur: *Altes aus allen Theilen der Geschichte, oder Alte Urkunden, alte Briefe und Nachrichten von alten Büchern mit Anmerkungen.* In Fasc. III. p. 356. sqq. nonnulla commemorat doctissimus auctor de Joannis Kœlneri de Vankel Summariis & Conclusionibus Sexti (Decretalium) A. 1465. excusis, cujus operis ex Viri Ill. Val. Ferd. de GUDENUS Sylloge I. variorum Diplomatariorum Monumentorumque vett. ineditorum p. 402. in Obs. V. mentionem feci. Ex ipsa oculari inspectione sub finem annum quidem MCCCCLXV. clare exprimi asserit, sed ex comparatione cum ejusdem Kœlneri Summariis ac Conclusionibus Clementinarum per Johannem Kœlhoff de Lubek, civem Coloniensem A. MCCCCLXXXIV. impressis, censet, numerum anni MCCCCLXV. mendosum esse, ac ejus loco substituendum A. MCCCCLXXXV. cum utrumque opus iisdem plane typis excusum, chartaque iisdem chartulariorum signis notata sit: id quod pro meo candore silentio prætermittere nolui.

ANGELI

ANGELI MARIÆ CARD. QUIRINI
LIBER SINGULARIS
DE
OPTIMORUM SCRIPTORUM EDITIONIBUS
QUÆ EX
PRIMA TYPOGRAPHIA ROMANA
GERMANORUM ARTIFICUM
AB
A. MCCCCLXVII. AD A. MCCCCLXXII.
PRODIERUNT
CUM ANNOTATIONIBUS
JO. GEORGII SCHELHORNII.

L. COELIUS LACTANTIUS.

§. I.

Typis, quos Romam Germanorum Opificum opera advectos PAULUS II. excepit, materiem principio præbuisse Lactantii, Ciceronis, Augustini; & Hieronymi Volumina, ut hac ratione Urbs illa depositam diu literarum dictaturam resumens, postliminii hujus auspicium non aliunde caperet, quam a præstantissimis Christianæ, atque Ethnicæ eloquentiæ Antesignanis, & Magistris, jam diximus (a) Vindiciar. Cap. I. indeque argumentum desumpsimus PAULI erga easdem amoris, ac munificentiæ.

Lactantium (de quo modo agendum est) Romæ prodiisse an. 1468. ibidem tradidimus, quum tamen ante triennium excusus fuisset in Monasterio Sublacensi (b), ad quod ut Germani illi Opifices primum

(a) Recitatis ibi p. XIV. variis hanc in rem locis ex Joannis ANDREÆ, Episcopi Aleriensis, epistolis nuncupatoriis adjecta sunt pag. XV. ex libello MS. Bibliothecæ Vaticanæ, qui auctorem agnoscit Gasparem Veronensem de Gestis tempore Pauli II. verba, quæ hic repetere juvat: *Hac tempestate sanctissima Romam quidam juvenes accesserunt, & ii quidem Teutonici, qui Lactantium Firmianum de hominis Opificio, de Dei natura, nec non contra gentes mense uno formaverunt, & ducentos hujusmodi libros quoque mense efficiebant. Quorum artificium narratu perdifficile foret, sed plurimi omne ipsum cognoverunt, quia fuit magna ingenii inventio. Sed & Augustinum de Dei Civitate itidem finxerunt, nec non de Oratore ad Quintum fratrem, & Ciceronis Epistolas, & vili venumdederunt pretio; sic alios codices sunt formaturi.*

(b) Cum hoc Monasterium typographiæ, e Germania in Italiam translatæ, primum præbuerit hospitium, non inamœnum fortassis fuerit, ex libro hodie minus obvio, PII II. P. M. Commentariis rerum memora-

mum diverterent, valde credibile est in causa fuisse gratam Teutonicorum Cœnobitarum, quos eo tempore Monasterium illud incoluisse de-

pre-

morabilium, quæ ipsius temporibus contigerunt, cum Jacobi PICCOLOMINEI, Cardinalis Papiensis rerum gestarum sui temporis Commentariis ac Epistolis, Francofurti An. 1614. in fol. recusis, Lib. VI. p. 161. p. 167. sq. quale ea illud tempestate fuerit, hic recognoscere: „Cum ventum esset inter vineas oppidi Sublacensis, „ibi Cardinalis (Joannes de Turrecremata, Hispanus, Monasterii „Sublacensis administrator, cujus varia opera exstant, & a quo Pius „II. ad id invisendum invitatus erat) occurrit, & paulo post sacer„dotum monachorumque pompa. Exceptus est Pontifex summo „populi desiderio; neque enim memoria hominum Romanus Pontifex „illic alius fuerat. Oppidum est multa plebe refertum; rupem domus „obsedere, altera super alteram sitæ: in summo cacumine arx est pro„pemodum inexpugnabilis, nisi valle interjecta rupe altior immineret „Anio magnam oppidi partem ambit: ex oppido ad monasterium Sub„lacense est via duorum milliarium per abruptas petras, & difficiles adi„tus, quos facile liceat hosti præcludere: ubi ad monasterium ventum „est, ibi tantum in plano spatii repertum, quantum ad Ecclesiam, „claustrum & officinas cœnobio necessarias construendas opus fuit: „quæ omnia magno sumptu construxere priores. Hic Pontifex cum „vineam novam magna vi ferri in saxo plantatam vidisset, rubenti„bus uvis uberem, undiqve muro septam, & oliveto cinctam viren„ti, & in medio torcular, ac domum ad habitandum candidam, „percunctatus quis novi operis auctor esset: responsum accepit; „Episcopum quendam Silvensem, hominem Hispanum, ex Lusita„nia natum, ecclesiasticarum pomparum tædio, & mundialis curæ „odio fatigatum, Ecclesiæ suæ renunciasse: reservataque sibi an„nua pensione, ex qua posset honeste vitam traducere, huc pro„fectum inter fratres non mutato habitu degere, divinis officiis in„teresse, celebrare, quando sibi ex animo detur: præter liberta„tem & vestem nihil a monacho distare; ab hoc domum & vineam „constructam, cujus magna sint proventura monachis emolumen„ta. Pontifex ad se episcopum vocavit, & cognita causa renun„tiationis Ecclesiæ, ac delectæ solitudinis, propositum laudavit, „qui noverit pro cœlestibus terrena commutare: ille paulo post ex hac

prehendi, hospitalitatem. Editio Sublacensis hanc præfert ad calcem notam: *Lactantii Firmiani de Divinis Institutionibus adversus Gentes libri*

„hac vita decessit. Beatus profecto, si (ut credibile est) verus fuit „mundi contemptus, & spreta nostri sæculi dignitate, quæsita est „major. Pars monachorum in hoc monasterio, quod Sublacense „diximus appellari, dies ac noctes gratissimas Deo laudes ca„nit; Pars in altero, quod specus vocitant, ad quod mille passi„bus ascenditur, via difficili, & ferro facta, adeoque præcipiti, „ut absque horrore adiri nequeat: hinc profundissima in Anienem „descendente rupe, inde altissimo imminente saxo, nec accessibi„lis ullo pacto, nisi modo ad dexteram, modo ad sinistram varios „agens flexus in anguis morem ab imo usque ad summum ducta, „& plerisque in locis muro defensa fuisset: Monasterium sub altissimo „saxo ædificatum est, ita ut magna pars ejus vicem tecti gerat, „partem exterius construxere ædes; ipsa sacra & officinæ monacho„rum multæ intra saxum patent. Benedictus, magnus ille mo„nachorum pater, & Deo plenus, in quo Nursia totum quod ha„buit bonitatis effudit, priusquam domus aliqua hoc in loco con„structa esset, aut homo quispiam habitaret, solus in hac eremo „pœnitentiæ sibi locum delegit: procul ab humano cultu nulli co„gnitus, nisi Deo, in durissimo sibi lapide lectum stravit: hic se „vigiliis ac jejuniis maceravit, hic Deo gratissimum præbuit famu„latum: secuti sunt eum discipuli, & cœpta est habitari spe„lunca, sicut in altis scopulis nidos videmus arundinum in crepi„dine lapidum; ita est hoc monasterium cernere affixum sublimi „saxo, ex quo sæpe frusta concidunt, quæ aut monachos peri„munt, aut ædificii ruinam faciunt: multa hic sancti „viri miracula referuntur, & tintinnabulum ostenditur, quo dia„bolus illusisse bonis operibus conatus est: monachi circiter viginti „hic degunt, (ut par est credere) Deo cari, nunquam carnes „edunt, vinum multa domant aqua, jejunia longa producunt: „luxuria est, duo ova comedisse, oleribus & pane vescuntur; ad„sunt & legumina: his epulis mensam onerant, brevissimum tem„pus cibo datur, nec multo majus somno; reliquum in oratione „consumunt: rem divinam peragunt summa devotione, & psal„lunt Deo confidenter: major pars senum est, quorum plerique inof-

libri septem, nec non ejusdem ad Donatum de Ira Dei liber unus, una cum libro de Opificio Hominis, finiunt sub anno Domini MCCCCLXV. Pontificatus PAULI *Papæ* SECUNDI *anno ejus secundo, Indictione* XIII. *die vero antepenultima Mensis Octobris. In venerabili Monasterio Sublacensi. Deo gratias.* Memorat hanc Editionem Michael Maittaire in Annalib. Typograph. fateturque post Moguntiam nullum sibi occurrere locum, quem Typographia certo noscamus inclaruisse, ante Monasterium Sublacense, & Lactantii Opus illud ea artis pompa ad amussim exactum fuisse, ut nemo, qui viderit, nomen Typographi abesse non dedignetur.

Hoc minime abest in Romana alia an. 1468. ejusdem Operis Editione, in cujus fine ita legitur:

Hoc Conradus Opus Sweinheim ordine miro,
Arnoldusque simul Pannarz, una æde colendi,
Gente Theotonica Romæ expediere sodales.
In Domo Petri de Maximo
MCCCCLXVIII.

 In

„inoffensa valetudine ad octuagesimum annum pervenere, vultu „alacres, & alloquio venerabiles: quorum unica cura est, dissolvi tandem, & esse cum Christo. Pius cum superius, atque inferius in utroque monasterio rem divinam coram se celebrari jussisset, & omnia loca exosculatus esset, quæ fama vulgaret Benedicti corpus tetigisse, spirituales gratias elargitus, quas monachi „petivere, & omnium conscientiis abunde saturatis, ad oppidum „pernoctaturus descendit." Cœnobium hoc lautis fuisse praeditum reditibus, vel hinc apparet, quod Alexander VI. suorum ditandorum studiosissimus, gentem suam Borgiam illius patronam in omne ævum An. 1501. d. 27. Sept. constituerit, teste Jo. BURCHARDO, ejus ceremoniarum Magistro, in Diario Curiæ Romanæ sub Alexandro VI. Papa Jo. Ge. ECCARDI Corpori historico medii ævi Tom. II. inserto, col. 2134.

In Voluminis autem initio post Capitum singulorum argumenta, hæc mihi nota primum comparuit: *Lactantii errata, quibus ipse deceptus est, per Fratrem Antonium Raudensem Theologum collecta;* deinde sequens Octastichon auctore Adamo Januensi.

Hic male corripuit stolidis Antonius ausis
Authorem: in variis causa pianda locis.
Non erat in tenebris errantis imaginis astrum
Dicere, vel nitidum luce carere jubar.
Denique cum Sanctæ Ecclesiæ pia lumina constet
Obsequio ex tanto conticuisse Viro,
Tu vero eloquio linguâ interdicta Latino
I cubitum; nam te pensitat Eleborum.

Antonium hunc Raudensem, humili loco in Insubria natum, commendat Wadingus de Scriptor. Ord. Min. præsertim ex ea Lactantii Operum emendatione. At contra ob illam ipsam, præter Adamum Januensem, acerrime quoque carpitur a Francisco Philelpho lib. V. Epistola ad ipsum Raudensem data, ubi eum ita alloquitur: *Quæ enim per immortalem Deum fanatica ratio te commovit, ut perinde atque infesto quodam, atque inimico afflatus spiritu in Virum illum doctissimum, atque disertissimum tam insolenter, tam injuste, tam impie invehereris, ut non res solum pene innumerabiles, sed nomen etiam Viri depravare studueris, utpote quem* Lactensium *pro* Lactantio *nomines? Nam de rebus ipsis quid loquar? Quas vel pueris notas dum corrumpere laboras, te omnibus eruditis, & gravissimis Viris ridiculum præbes.* Eundem Raudensem ob compositas de Latinæ linguæ elegantia Observationes refellendum sumpsit Laurentius Valla in libro, quem *in Errores Antonii Raudensis* inscripsit, subjunxitque sex Elegantiar. ling. Lat. De aliis Raudensis reprehensoribus infra.

Iis ipsis Germanis Typographis, qui Lactantii Editionem modo recensitam curarunt, alia pariter ejusdem Auctoris debetur an. 1470. vulga-

vulgata, ac proinde, ut binæ superiores, PAULO II. Pontifice, cui insuper Joannes Andreas, Episcopus Aleriensis, Epistolam inscripsit, hoc loco recitandam. Quam studiosam operam impenderit Episcopus hic Aleriensis primis Romanæ Typographiæ conatibus, quibusque propterea a PAULO beneficiis fuerit affectus, jam vidimus Vindiciar. Cap. I. resque apertius patebit ex ejusdem Præfationibus in hac Appendice afferendis.

Joannis Andreæ, Episcopi Aleriensis, ad PAULUM II. *Venetum Pont. Max. Epistola.*

Laboriosis recognitionibus nostris plures videmus, veræ humanitatis amore, delectari, PATER BEATISSIME PAULE II. *Venete, Pont. Maxime. Iccirco animus impendio nobis crescit, vigilantius etiam quam antea, laudabili quidem incæpto non deesse, neque prius conatui hujusmodi parcere, quam summus nobis Deus dignabitur præstare, ut linguæ omnis Latinæ, quibus in facultatibus potuerimus, circulum (quod ajunt) absolvamus. Sumant igitur studiosi abs Te hoc tempore per nostros ingenuos opifices Lactantium Firmianum semel ab iis, iterumque impressum prius, nonnullis in locis profecto veriorem. Hacque opera, cæterisque omnibus, quicunque futurus est Lector, sedulo sit oratus, ut ita de chartis nostris menda, si quæ illum offenderint, benivolens, ac minime contumeliosus tollat, ut nos de reliquorum libris demenda fine omni morsu, virulentiaque curamus. Non enim errorum imputamus recognitori ipsi emissorum ante nos Codicum, sed depravatis exemplaribus, culpam. Experti satis nos quoque, in diemque magis impendio experientes, incredibilis opus esse felicitatis, ut sudoribus nostris exemplorum dentur subsidia non vulgarium. Collatis profecto vigiliis nostris ad reliquorum operas, facillime extabit differentia. Tu tantum,* PATER BEATISSIME, *quod clementissime facis, atque sanctissime, in Christiana undique religione pacem perpetuo fove, studiis castis opitulare, felicitatem numinis tui, nominisque hac mercede, meritoque diffunde, ut tuo potissimum tempore numerus virorum cultissimus omnibus in facultatibus singularium excellenter augeatur. Non enim frustra omnipotens Deus tam uberem, ac facilem*

lem Latinis præbuit, Te tanto Pontifice, ad cunctas immortales artes, & divina studia facultatem. Ita fiet, ut dives sapientia, ditior Catholica religione Pontificatus tuus Augustissimus, omni sit futuro tempore in animis, & linguis mortalium duraturus apud immortalem Deum æterno regno coronandus illius ope, cujus in terris legitimus es Vicarius. Romæ anno Natalis Dominici M. CCCC. LXX. Pontificatus tui floridissimi Anno sexto.

Quod diximus, tertiam fuisse Lactantii Editionem istam, ea Aleriensis verba confirmant: *Sumant igitur studiosi abs Te hoc tempore nostros ingenuos Opifices Lactantium Firmianum, semel ab iis, iterumque impressum prius, nonnullis in locis profecto veriorem.* Aliis autem verbis, quæ illico sequuntur, declarat, si quæ menda in Lactantii Editione illa Lector offendisset, non quidem recognitoris aut negligentiæ, aut audaciæ adscribenda, sed exemplaribus; non æque tamen depravatis, ac ea unde superiores Editiones prodierant, quarum quoque culpam a recognitoribus deprecatur: *Non enim* (inquit) *errorum imputamus recognitori ipsi emissorum ante nos Codicum, sed depravatis exemplaribus culpam; experti nos quoque, in diemque magis impendio experientes, incredibilis opus esse felicitatis, ut sudoribus nostris exemplorum dentur subsidia non vulgarium. Collatis profecto vigiliis nostris ad reliquorum operas, facillime extabit differentia.* Hisce verbis vitiatarum Lactantii Lectionum Aleriensis crimen illud propulsat, cujus reus ab iis, qui posteriores Editiones vulgarunt, injuria agitur, sive Aleriensis ipse, seu quivis alius primarum illarum curator.

Tres Editiones modo memoratas Venetæ plures subsecutæ sunt, hæque parum castigatæ, quare an. 1515. nova evulgata fuit Aldi Manutii typis ex emendatione Jo. Baptistæ Egnatii; & alia apud ejus filium Paulum Manutium, qui Germano Minadoo, Monacho Casinati, eandem inscripsit, professus in Epistola, quæ Editioni illi an. 1535. præmittitur, eam maxime deberi Cœnobii illius Codicibus, quorum collatione Lactantium emendaverat Honoratus Fasitelius ex imposita sibi ab Aldo Manutio provincia. In Editione ista, Lactantii textus pluribus

ribus locis augetur; quæ tamen additiones, ne Lectoribus fraudem faciant, duabus stellulis concluduntur. Aliqua ex iis fragmentis pro genuino Lactantii textu omnino habenda esse contendit Sixtus Betulejus in Basileensi an. 1563. Editione. At Michael Thomasius, novæ jussu S. Pii V. P. M. Editionis artifex, ea ipsa ab Hæreticorum manu potius quam a Codicum fide obvenisse suspicatus, in Præfatione ad eandem diserte affirmat, se Lactantii textum a multis erroribus liberasse, *qui ejus libris dolo, & fraude veterum Hæreticorum additi fuerant*. His omnibus, aliisque, quæ pariter præcesserant, locupletiorem Editionem curavit Josephus Isæus, & publici juris fecit an. 1546. Cæsenæ, dein an. 1550. Romæ, Thomasii quidem diligentiam commendans, qui Codices multos, & præsertim antiquissimum Bononiensem consuluerat, pluribus tamen locis vitiosam Editionem illam contendens, quibus ipse medicam manum adhibere curaverit novis Codicibus inspectis, & inter hos duodecim Vaticanis, & admodum insigni Michaelis Thomæ Taxaquetii. Indiculum vero erratorum, Lactantii librorum frontibus, nomine Antonii Raudensis, præfixum, omnino explodit Isæus, qua mancum, qua supervacuum, nonnulla supprimentem, alia vero affingentem, neque rationibus ullis, aut sacrarum literarum, Doctorumve testimoniis, cur quisque cavendus sit error, edocentem. Id ipsum præstiterat Jo. Baptista Egnatius, diserte professus in Editionis, de qua supra, a se curatæ Præfatione, seu Epistola nuncupatoria ad Præsulem Antonium Trivultium, Francorum Regis Oratorem ad Senatum Venetum, se Notas illas in Lactantium *nescio cujus fraterculi* expunxisse, quod multa imperite reprehenderit in Viro illo disertissimo, qui illis temporibus floruit, quibus sententiæ quædam nondum communi Ecclesiæ judicio fuerant damnatæ.

Mirum autem valde, eundem Josephum Isæum, imo vero Servatium Gallæum, cujus studio nitidam, & luculentam debemus Lactantii Editionem cum selectis Variorum Commentariis Lugduni Batavorum an. 1660. publicatam, in eo, quem veterum ejus Scriptoris Editionum catalogum texuerunt, haudquaquam memorasse Sublacensem, aut binas Romanas, de quibus superius locuti sumus, ac proinde prin-

 cipem

cipem locum in eo catalogo dedisse Venetæ an. 1472. (*c*) quum tamen vel ipsi versus, qui in hac leguntur, Romanarum illarum Editionum monitos

(*c*) Hæc editio ne quidem inter Venetas principem locum obtinet, qui potius debetur alii, A. 1471. ibidem curatæ. Hujus ego antehac plane incognitæ ex Bibliotheca nostra publica mentionem feci in Additamentis ad Mich. MAITTAIRE Annales typographicos, Miscellan. Lipsiensium Tom. XII. insertis p. 67. uberiorem vero notitiam dedi Amœnitat. literar. Tom. I. p. 312. sqq. Venetiis eam prodiisse, licet urbis nomen expressum haud sit, ex his versibus sub finem adjectis, patet:

Arguit hic hominum sectas Lactantius omnes,
Septeno falsas codice vera docens.
Sive Deum tangat: turbato numine cernens
Ira furor: gemino pernotat inde libro,
Et volucrum versu phœnix comprenditur una:
Quæ nostro nunquam pascitur alma solo.
Hincque Redemptoris nostri non carmina desunt,
Quæ positum e tumulo dulce canendo vocant.
Presserat hunc primum Mundi caput inclita Roma:
Post Regina premit quippe colenda maris.

Hos excipit indicium anni MCCCCLXXI. cui additum est nomen *Adam*, haud dubie typographi, qui eleganti charactere Romano usus est, diphthongos *æ* & *œ* non per unicum *e* vel *ę* subjecta virgula, sed per unam literam ex duabus conflatam expressit, & fragmenta ex Græcis auctoribus inspersa suis jam exhibuit literis, satis legibilibus. FABRICIUS in Biblioth. Lat. mediæ & infimæ ætatis, Vol. IV. ubi diligenter recensuit Lactantii editiones, p. 676. hanc per fratrem Adamum Genuensem excusam esse meminit. Is autem non fuit typographus, sed monachus, cujus octastichen in fratrem Antonium Raudensem, nasutum & insipidum Lactantii censorem, supra adductum, in nostra quoque editione legitur. Summa ejus raritas

monitos reddant Lectores. Hi enim quatuor Dodecastichon ibi appositum concludunt.

L 2 Pref-

raritas vel inde cognosci potest, quod Cel. BUNEMANNUS in Catalogo suorum Codicum MSS. & librorum rariorum p. 14. se illam in quadringentis, quos possidet, catalogis frustra quæsivisse asserat. Extitit vero quondam in Bibliotheca Dalmanniana publice Hagæ Comitum A. 1723. mense Nov. divendita, ac licitatori quinquaginta florenorum pretio cessit, vid. ejus Catalog. p. 4. Ornavit etiam Bibliothecam Frid. ROSTGAARDI Hafniæ ejus exemplar impressum in membrana, & auro variisque coloribus passim decoratum, teste laudato FABRICIO. Cum hujus Adami editiones sint paucæ, nitidæ, valdeque raræ, hac occasione quasdam ad Annales typographicos supplendos commemorare visum est. Servo meas inter recülas volumen in forma quadrifariam complicata, sequentia continens opuscula, sine loci annique indicio, iisdem typis ab eodem Adamo excusa: Petri Pauli VERGERII ad Ubertinum Cararienſem de ingenuis moribus librum, e magno Basilio Leonardi ARETINI traductionem (de liberalibus studiis & ingenuis moribus) ad Colucium, eque Xenophonte Leon. ARETINI traductionem de tyrannide. In hujus collectionis calce hoc tetrastichon adjectum est:

Ingenuos mores formis hic pressit ADAMUS,
Et studia ingenuis concelebranda viris.
Basilius magnus, Xenophon Hieronque tyrannus
Hic fantur: mira quilibet arte loquens.

In hoc volumine exstant præterea Augustini DATI Elegantiolæ in eadem officina sine loci annique nota iisdem typis exscriptæ, quarum sub finem hoc distichon legitur:

Presserat hoc primo, placuit formare secundo
Ne desit, quamvis sit breve, doctus ADAM.

In-

Presserat hunc primum mundi caput inclyta Roma,
Post Regina maris nempe colenda premit.
Impressum formis, justoque nitore coruscans,
Hoc Vindelinus condidit Artis opus.

De Lactantii Editionibus præter Maittaire in Annal. Typograph. Peregrinum Antonium Orlandum de Artis Typograph. Orig. atque Progress., Jo. Albertum Fabricium in Biblioth. Lat., præter hos inquam, agit Richardus Simonius in Epistolis Selectis Gallice editis Tom.

In Bibliotheca Uffenbachiana quondam habebatur Virgilii nitidissima elegantissimaque editio, loco haud indicato A. M.CCCCLXXI. in primæ magnitudinis forma luci exposita, & hac coronide instructa:

MINCIADÆ quicunque cupit cognoscere VATIS
Carmina: seu quisquis Vegi *simul optat habere:*
Me legat: aut fratres parvo numerosa juventus:
Uno eodemque sumus pressi sesquique locoque.
Non Solomon: neque Hyran, non Dædalus: atque Sibylla
Græcia non omnis sapientibus inclyta quanquam
Non armis Romana potens æquandaque Divis
Gloria jactavit tali sese arte decoram.
Nos igitur peperit patrem qui nomine primum
Rettulit alter ADAM: formis quos pressit abenis.

Vid. Bibliothecæ Uffenbachianæ Universalis Tomi II. Appendicem. p. 15. sq.

Cæterum an Adamus noster vel cum Adamo Rot, Clerico Metensis Diœceseos, vel cum Adamo de Ambergau, typographis coævis, unus idemque fuerit, incertum est.

Tom. 2. Epist. XXV. (*d*) Ibidem pollicetur Simonius se alibi acturum de manuscriptis Lactantii Codicibus, quorum agmen profecto ducit Bononiensis superius memoratus, de quo ita Bern. Montfauconius Diar. Ital. Cap. XXVII. Indicem referens Codicum Cœnobii Canonicorum Regularium S. Salvatoris ejus Urbis: *Lactantii Codex membranaceus vetustissimus, charactere unciali, egregiæ notæ. Ibi loca Græce bene multa adferuntur, præter Latinorum Codicum morem, ubi Græca misere fœdata comparent. Codex est VI. vel VII. Sæculi. Vellem fane Lactantium ad hujusmodi Codicem emendatum; ejus quippe nullus, ut æstimo, adhuc usus fuit.* Vellem ipse Virum Clarissimum, dum hæc scriberet, sumendarum in manus Lactantii Editionum curam aliquam cepisset, nam illico Michaelem Thomasium, Josephum Isæum, Servatium Gallæum, qui easdem curarunt, maximis præconiis Codicem illum commendasse, eoque usos fuisse deprehendisset. Gallæus (ut ejus tantum hoc loco testimonium recitem) Elenchum librorum manuscriptorum, quorum variantes Lectiones adducit, & expendit, his verbis exorditur: *Duo Codices Cœnobii S. Salvatoris Bononiensis, quorum prior, omnium qui in Europa, antiquissimus habetur. Alter ejusdem est Cœnobii, qui etiamsi prioris vetustati cedit, bonitate tamen haud est inferior. Utroque hoc Codice olim usus fuit Michael Thomasius.*

L 3 Quam

(*d*) conf. V. C. Jo. Ludolphi BUNEMANNI Specimina Lactantii ex LX. amplius MSS. & editionibus illustrati, Miscellan. Lips. Tom. III. inserta p. 11. sqq. præsertim vero ejusdem Viri doctissimi præfationem, præstantissimæ suæ Lactantii editioni, A. 1739. in 8. Lipsiæ luci expositæ præmissam, in qua copiosissimus index Codicum MSS. & editionum Lactantii, addito plerumque ejus judicio, exhibetur. Inserta quoque sunt Specimina Alphabeti Codicis Bononiensis, omnium antiquissimi, & Colbertini Manuscripti de mortibus persecutorum, æri incisa. In Parerg. Gœttingens. Tom. I. Lib. III. p. 189. sqq. variantes lectiones a Jo. Mich. HEUSINGERO, Gymn. Goth. Prof. e Codice MS. Gothano Lactantii descriptæ cum animadversionibus HEUSINGERI & HEUMANNI inveniuntur.

Quam celebris, & præclara Lactantii Editio a Gallæo vulgata, jam superius indicavimus; admodum quoque celebris, & obvia Thomasii illa, Antuerpiæ semel & iterum an. 1570. & an. 1587. publicata, semel autem Parisiis an. 1589. Duplicem Isæi Editionem Cæsenæ, & Romæ pariter indicavimus.

M. TULLIUS CICERO.

§. II.

Quam merito Germanorum Opificum præla, ut primum Romæ sedes fixerunt, L. Cœlio Lactantio M. Tullium Ciceronem illico consociaverint, cuivis ostendit Christiani Ciceronis nomen, quo passim Lactantius donatur; indeque Ludovicus Vives lib. 2. de Anima: *Ex nomine Ciceronis* (inquit) *venit in recordationem Lactantius, qui fuit imitator ejus; ex hoc de Chalcographia. Nam is liber dicitur formulis æneis excusus vel primus, vel cum primis.*

Inter Ciceronis Opera primos eorum Opificum conatus occuparunt Epistolæ Familiares, quarum extat Editio an. 1467. evulgata, cum iis ipsis ad calcem carminibus, quæ in superiori §. recitavimus. *Hoc Conradus opus &c.*

In domo Petri de Maximo.
MCCCCLXVII.

Ii ipsi Opifices easdem denuo impresserunt an. 1469. & quidem ab Joanne Andrea, Episcopo Aleriensi, recognitas, subdunturque ad libri calcem hi versus.

Aspicis

Aſpicis illuſtres, Lector quicunque, libellos,
Si cupis Artificum nomina noſſe, lege.
Aſpera ridebis cognomina Teutona forſan:
Mitiget Ars Muſis inſcia verba virum.
Conradus Sweinheim, Arnoldus Pannartzque Magiſtri
Romæ impreſſerunt talia multa ſimul.
Petrus cum fratre Franciſco Maximus, ambo
Huic operi optatam contribuere domum.
MCCCCLXVIIII. Prid. Non. Novembr.

Anno vero illico ſubſequenti iidem Typographi Ciceronis Epiſtolas ad Atticum, Brutum, & Quintum Fratrem ediderunt, iisque præfixa legitur nuncupatoria Alerienſis Epiſcopi ad PAULUM II. Epiſtola, qua ſe in eo opere adjutum profitetur ab Jacobo Cardinale Papienſi Tit. S. Chryſogoni; monetque præterea quosdam ſeu in PAULUM Pontificem, ſeu in ſe ipſum adeo pravo animo eſſe, ut Epiſtolas PAULI nomini, numinique dicatas e fronte librorum, quibus inerant, detrahere dicerentur. Qua in re Alerienſis, quod ad ſe ſpectat, mirificas iisdem gratias agere affirmat, tum quod, Præfationibus illis ſuppreſſis, librorum errata, ſi quæ inſint, haud ſibi amplius adſcribi valeant, tum quod libri ipſi, quotquot eas Præfationes retinent, rariores inde effecti, pluris ab Impreſſoribus venumdentur; *At quod ad tuam* (inquit) *Celſitudinem pertinet; proptera ægre fero, quod quibus temporibus tanta ſtudiis felicitas ſit exorta, ſe putant ex hominum memoria prorſus abolere.* Danda modo integra Alerienſis Præfatio ex ea ipſa, quam ad manus habeo, Editione exſcripta.

Jo. Andreas Epiſcopus Alerienſis PAULO II.
PONT. MAX.

K*arthaginenſes ad Romanos Legati aliquando,* PATER BEATISSIME PAULE II. VENETE PONT. MAX. *cum a pleriſque clariſſimorum Civium*

Civium invitati, eodem ubique argento acceptos esse se nossent, dixisse feruntur: Vere concordissimam Romanorum gentem esse, ubi Proceres cuncti eodem uterentur argento. Par aliquid posteros de nobis dicturos reor, dum libros nostros tam multos, ac varios, veluti una & manu, & hora descriptos esse perspicient, totumque tuæ tribuent virtuti immortali, æternæque beatitudini, sub cujus auspicio, & numine tantum præstantissimorum voluminum emissorum tam parvo tempore mira suavitate lectitabunt. Ecce emisimus difficillimum Epistolarum Ciceronis ad Atticum opus & multis in partibus, quod notis secretioribus, & inter paucissimos cognitis scriptæ sunt litteræ, non satis intellectum, in paucitate præsertim exemplariorum, quæ aut non sunt apud liberales eroganda, aut ab invidis communi hominum odio occultantur. Equidem hac in parte præcipue adjutus ab elegantissimo, dignissimoque fratre tuo Sancti Chrysogoni Cardinale Papiensi, tamen egi quantum in re tantæ difficultatis, & tenebrarum potui. Neque fui id circo segnior in juvandis pro virili studiosis, quod quidam dicuntur mihi (utinam falso, eorum jam quicumque sunt) Epistolas meas tuo nomini, numinique dicatas e fronte librorum detrahere. In quo, quod ad me attinet, illis habeo mirificam gratiam, quod tam benigne de laboribus meis judicant, ut quantumvis eos oderint, carere tamen non possint. Quod ad tuam Celsitudinem pertinet, propterea ægre fero, quod quibus temporibus tanta studiis felicitas sit exorta, se putant ex hominum memoria prorsus abolere. Si labor meus est nausea viris delicatissimis, & solis Arabicis mercibus dignis, relinquant eos asperioribus, ne dicam rusticis, in alieno libro importune ingeniosi. Errores si sunt qui mihi inscribi debeant, multum per eos lucror, authoris nomine Epistola oppressa celato. Si gratiam mereor, hoc conatu nihil faciunt; nam neque multi eorum sunt similes, & quisque natura nosse cupit, ubi beneficio referre benevolentiam possit. Si tamen hoc quicquam est, sciant, quas relinquunt Epistolas ab impressoribus cum eorum utilitate pluris venundari. Sed quisque nostro vivamus more. Prosim ego omnibus voluntate, illi & mihi tali quoque actione. Nec conscii sibi a me dictum de se putent. Per me facillime latebunt. Si se ipsi prodiderint, judicent viri boni, uti justius expostularint. Verum indecens est, longiore Epistola facundissimam Ciceronis impedire lectionem. Satis sit mihi te, PATER

TER SANCTISSIME, *scire me superioribus diebus, & Familiares & ad Atticum Tullii Epistolas ad pauperum commoditatem emisisse. Sis igitur semper perpetuo felix; sitque sanctus Dei populus tuo moderamine diutissime in hoc sæculo fortunatus, in futuro tecum sine fine beatissimus. Datum Romæ anno Dominici Natalis MCCCCLXX. Pontificatus tui gloriosissimi Anno sexto.*

M. Tul. Ciceronis ad M. Brutum, & cæteros Epistolæ,
In Calce.

Impressum Romæ opus in domo Petri, & Francisci de Maximis juxta Campum Floræ Anno Dominici Natalis MCCCCLXX. S. D. N. Domini PAULI II. *Veneti Pont. Max. anno* VI.

Paucitatem exemplarium, quibus in ea editione adornanda est usus, jure causari valuit Aleriensis, quandoquidem certum est, primum Petrarcham fuisse, qui Ciceronis Epistolas tam ad Atticum, quam Familiares, in manus hominum dederit, quum per plures annorum centurias desideratæ fuissent. Cujus beneficii a Petrarcha in literariam Rempublicam collati mentionem fecimus in Volumine Brixiæ nuper edito de Brixian. Literat. renascent. litterar. ætate. Extant Epistolæ illæ ipsæ Petrarchæ manu conscriptæ in Bibliotheca Laurentiana Florentiæ, evolvique ipsemet Codicem ipsum, dum in ea Urbe, quam studiorum meorum parentem vocitare soleo, commorarer, ac sæpe Bibliothecam illam inviserem una cum doctissimo, ac celeberrimo Viro Joanne Maria Salvino, quo duce, ac magistro ibidem Græcis, Latinisque literis per quatuordecim annos pro ingenii mei imbecillitate admodum glorior.

Plura alia Ciceronis Opera Romæ prodiere PAULO II. Pontifice, seu per Conradum & Arnoldum superius memoratos, seu per Hulricum Han de Vienna. Prioribus debentur Ciceronis Officia, Paradoxa, de Amicitia, & Senectute *MCCCCLXVIIII. die* XXIII. *Januarii, in domo magnifici viri Petri de Maximo;* eoque anno de Oratore, Brutus de Claris Oratoribus, Orator ad Brutum *duodec. mens. Januar. in domo Petri de Maximo;* pariter Orationes an. *MCCCCLXXI*: Hulrico vero Han, seu Uldarico Gallo, cujus prælo Joannes Anto-

nius Campanus, Episcopus Teramensis, eam ipsam operam præstabat, quam Aleriensis prælo Svveinheim, & Pannartz, debentur de Oratore libri tres, *Anno Domini millesimo quadringentesimo sexagesimo octavo, die quinto mensis Decembris;* Tusculanæ Quæstiones, & ad calcem, Paradoxa, de Amicitia, de Senectute, Somnium Scipionis, *MCCCCLXVIIII. die primo Aprilis;* Orationes Philippicæ, absque tamen anni nota, at cum Præfatione ad Franciscum Piccolomineum Cardinalem Senensem, & his versibus in fine libri, quos passim adnexos reperimus Udalrici Galli Editionibus ad suam artem commendandam.

Anser Tarpeji custos Jovis, unde quod alis
Constreperes, Gallus decidit, ultor adest
Uldricus Gallus, ne quem poscantur in usum,
Edocuit pennis nil opus esse tuis.
Imprimit ille die quantum non scribitur anno,
Ingenio, haud noceas, omnia vincit homo.

Auctor hujus Hexastichi Jo. Ant. Campanus; cujus rei fidem facit in ejus Vita Michael Faernus, narrans præterea se Umbriam peragrantem, forte Turcam offendisse idem iter facientem, quem Campani studiosissimum reperit, eorumque versuum ita conscium, ut de memoria sibi ab eodem recitari non sine magno stupore intellexerit. Campanum hunc Vindiciar. Cap. I. laudavimus, eumque inter doctos illos Viros, quos ingentibus beneficiis PAULUS affecit, recensuimus.

Brevi illi indiculo Ciceronis Operum, regnante PAULO II. Romæ editorum, subjungenda modo Aleriensis Epistola ad ipsum Pontificem, quam exhibet memorata Orationum Editio an. 1471. Prolixa ea admodum est, scatetque a fronte ad calcem laudibus divini illius Oratoris, qui *perfectum prosæ eloquentiæ decus* jure, ac merito a Vellejo dictus est, ab Hieronymo autem *Rex Oratorum, qui in arce eloquentiæ Romanæ stetit.* Eandem orditur Aleriensis a temporum noti-

tia,

tia, quibus scilicet Orationes quæque seu actæ, seu scriptæ sint. Quam rationem de quibusdam quidem reddi posse confidit, si Asconius Pedianus, C. Plinius, Plutarchus, ipse Cicero, aliique veteres Scriptores consulantur, at de omnibus ad amussim dici nullo modo posse arbitratur. Primas omnium habitas fuisse eas pro P. Quintio, & pro Sexto Roscio prodit; postremas vero in Antonium. Dolet non omnes Ciceronis Orationes ætatem tulisse, simulque in illos indignatur, qui insolentes, & putidi, rarissimorumque tantum operum amatores censeri volentes, dum ea, sive Ciceronis, sive aliorum celebrium Scriptorum, quæ deperdita sunt, magno studio se perquirere profitentur, contra quæ ad manus sunt seu negligunt, seu nesciunt omnino. Digreditur deinde Aleriensis ad binas M. Annæi Senecæ Suasorias, sextam nimirum, & septimam, quarum prima deliberat Cicero, an Antonium deprecetur, altera vero, an Scripta sua, Orationes scilicet in Antonium, quas Demosthenis exemplo *Philippicas* Cicero ipse appellavit, comburat, promittente Antonio incolumitatem, si fecisset. Quoniam vero & eæ haud ita breves, & facile peti possunt ex utriusque Senecæ Operum Volumine, Notis etiam doctorum Virorum ibidem illustratæ, ideo eam Aleriensis Epistolæ partem omittendam existimavi. Postrema autem ejusdem pars eo tendit, ut demonstret, Philippicis illis, quas tamen Cicero vitæ suæ præposuit, utpote ab eo scriptis *turbulentissimis eversæ Reipublicæ temporibus, a fatigato, exercitoque, & pluribus anxietatibus, & curis vexato sene in perspicuo Reip. occasu habitante*, multo præstantiores habendas esse alias Orationes, *quas vigente, florenteque Rep. in ætate constanti, in maximis honoribus, nec minore fortuna Cicero habuit, quasi in Orbis terrarum theatro frequentissimo, & Regum mundi consessu ornatissimo.* Præcipue autem extollit Orationes pro Quintio, pro Murena, de lege Agraria, in Catilinam, pro Dejotaro, pro Ligario. Argumenta Orationum, licet ab aliquibus haud parum desiderata, a se consulto præteriri scribit Aleriensis, quod alterius sint operis, quodque multa eorum in Pediano, aliisque veteribus Authoribus, nec non in recentioribus, Antonio scilicet Lusco, & Georgio Trapezuntio, deprehendantur. Tandem affert C. Plinii testimonium de divina Ciceronis facundia, & his

 verbis

verbis Epiſtolam claudit, nepotes ſuos commemorans, quibus ut gratificaretur Tullii Orationes collegerat, nam in hunc modum Pontificem alloquitur: *Per Te M. Victorino, nepoti meo ex Hieronymo fratre germano, Viro optimo, quem ab hinc biennium prope Domino reſtituimus, & cæteris nepotulis meis, quos in tutelam tui numinis jam dudum tradidi, & omnibus, ut perſcripſi, gratificaturus.* En autem ipſa Epiſtola.

Jo. Andreæ Epiſcopi Alerienſis in Corſica ad PAULUM II. VENETUM PONT. MAX. *Epiſtola.*

T*ullii quot potuimus Orationes*, PATER BEATISSIME PAULE II. VENETE PONT. MAX. *unum in corpus nuper congregavimus. Opus, ut facile arbitror, non doctis modo, ſed & omnibus, quicunque hominis nomine digni cenſentur, gratiſſimum futurum, atque optatiſſimum. Nam neque inveniri imago uſpiam ulla poteſt, quæ ſummi tantum, atque omni numero conſummati habeat Oratoris, quæve civili, atque honorato Viro, qualem a te potiſſimum diligi ſcio, æque conveniat. Tametſi neſcius non ſum, vix hic partem exiguam ſuperſtitem facundiſſimi eſſe Ciceronis; in tam pretioſo tamen, & animæ inani, ut ſic dixerim, corpore non erit difficillimum mente complecti, quales ſpirantis, atque agentis aliquando fuerint Tullii actiones, quæ tantopere Lectorem inſtruant, & usque adeo permoveant auditorem. Temporum fortaſſe quiſpiam rationem, quo ſcilicet quæquæ & acta, & ſcriptæ ſint ordine poſtulabit. Eam rationem equidem, ut reddi de quibusdam poſſe confido, Aſconium Pedianum, C. Plinium, Plutarchum Cherronenſem, ipſum denique Ciceronem, alios quosdam veteres Scriptores, recentesque legentibus, ita de omnibus examuſſim dici, nulla ratione poſſe arbitror. Sed neque ex omnibus, quas M. Cicero egit Orationes, quota pars deſideretur ſatis perſpici licet. Illud quidem in promptu ſane eſt, & ab omnibus noſci facile eſt, nonnullarum de his quoque ipſis a nobis coacervatis vel maximas deeſſe, ſicut in cæteris quoque divini Ciceronis libris perplura interiſſe. Tolerabiliorem tamen idcirco tantam, tam pretioſi operis, tamque felicis ingenii jacturam reor, quod ea, quæ hodie quoque extant,* ejus

ejus sunt excellentiæ, ut fere nihil cogitari, nedum dici possit, quod diligenter, accurateque Ciceronem operosum dicendi artificem rimanti, in divinis hominis scriptis non inveniatur. Sed, quod dicere pudet, & piget tacere, nostrorum quidam sunt adeo insolentes, & putidi, adeo rarissimorum tantum amatores Operum volunt censeri, ut in vocabulis solummodo eorum Operum, & hujus Auctoris, & cæterorum celebrium, quæ periere, sint occupati; in his vero, quæ ad manum sunt, quid scriptum sit, non dicam negligant, sed nesciant omnino. Eorum similes, qui relicto pane triticeo, alicæ nescio quam diu commendatam similam, atque uvarum succo acidas sorborum expetunt potiones. Ipse tamen, ut soleo, percupide studiorum sectatoribus omnibus profuturas, quæ in præsentia utilia cognitu, & lectu amœna, jucundaque putavi, ex quorundam Authorum minime vulgarium perfunctoria lectione de eloquenciæ, sapientiæque magistro Cicerone degustata, in hanc Epistolam contuli, non ut magnum aliquid dicerem de homine, ne a seipso quidem unquam pro dignitate laudando, sed ut partim temporum ipsarum Orationum ordinem, partim nonnullorum de eo attingerem testimonia. Quod enim ad tempus attinet, Orationes pro P. Quintio, item pro Sexto Roscio primæ sunt ab eo habitæ. In M. Antonium vero, quæ Philippicæ nominantur, exemplo actionum Demosthenis in Philippum Regem, Magni Alexandri Patrem, postremæ Oratoris fuerunt. In C. Verrem primam dumtaxat dicitur habuisse Orationem, & ea tantum valuisse, ut Q. Hortensio partis adversariæ patrono, statim a defensione deterrito, Verrem in voluntarium exilium coegerit ab Urbe facessere. Sex reliquas in Verrem Orationes deinde otiosus fertur solum scripsisse, non etiam egisse, ut tota posteris turpissimi, ac scelestissimi hominis accusatio per manus scriptis traderetur. Pro lege Manilia, quæ est de eligendo Imperatore, in qua Pompeji magni splendor perspicitur, deinde actionem oravit, quæ propterea vulgo appellatur Pompejana. *Nec multo post dicitur L. Catilinam, & ambitus, & repetundarum accusatum, tametsi nonnulli id factum negant, defendisse. Hac ante tempora egisse Ciceronem Consulatus sui æterni, & immortalis Consul legem Agrariam dissuasit; de consessus in theatro ratione pro Othone disseruit, de proscriptorum item filiis ad Magistratuum rationem assequendam non admittendis, pro C. Rabirio perduellionis reo,*

in L. Sergium Catilinam invectus est; pro L. Murena dixit. Post Consulatum pro P. Sylla luculentam habuit Orationem, in Senatu, & ad populum, & antequam iret in exilium, & post gloriosum reditum suum pro se, & rebus suis, multas Orationes habuit, de Provinciis Consularibus, in C. Cesaris potissimum favorem, & Gabinii, ac Pisonis odium egregie oravit, pro Milone, pro L. Sextio dixit. Salustio in Senatu respondit, dominante Cæsare Dictatore, pro M. Marcello, pro Q. Ligario, pro Rege Dejotaro mirifice oravit. Ut de his, quas percensui, Orationibus aliqua clarius possunt sciri, ita de cæteris id solum testari licet, medio ante victoriam Dictatoris Cesaris tempore actas omnes esse, modo apud Judices, modo in Senatu, modo ad populum. Hæc de tempore a tertio, & vigesimo, aut, ut alii volunt, sexto, & a vigesimo ætatis suæ anno usque ad tertium, seu quartum & sexagesimum, tot enim annos vixit Cicero, acta sunt. De testimoniis excellentissimorum quorundam de Cicerone Virorum nunc locus est referendi. Cum exercendorum in dicendo ingeniorum caussa hanc sibi Rethores Suasoriam declamandam proposuissent, deliberasse scilicet in periculo extremo positum Ciceronem ajunt, An Antonium deprecaretur, ita eos legimus inter cetera ne id faceret, suasisse. Q. Haterius hoc modo scriptum reliquit. Sciant posteri potuisse Antonio servire Rempublicam, non potuisse Ciceronem &c. Hoc loco Alerienfis binas Senecæ Suasorias exscribit, ut superius dixi, ex Rhetorum sententiis compositas, quorum Indicem collegit Jo. Albertus Fabricius in Biblioth. Lat. eumque conferendum monet cum Dionysii Gothofredi Nomenclatore ad Senecam, & Andreæ Schotti libello de Claris apud Senecam Rhetoribus. Postea his verbis ad PAULUM Pontificem Alerienfis sermonem convertit. *Quorsum ista de Cicerone? ut quod Tu optime nosti*, PATER BEATISSIME, *cæteri quoque, ex veterum doctorum hominum judiciis, sententiisque intelligant, quantus fuerit Orator Cicero, cujus dictionis pars, non dicam exigua, quandoquidem ejus hominis dici nihil exiguum queat, sed vix una, sed minima, & ea quidem turbulentissimis eversa Reipublicæ temporibus a fatigato, exercitoque, & pluribus anxietatibus, & curis vexato sene in perspicuo Reipublicæ occasu habitante ponderis fuit, ut vitæ quoque Ciceronis, principis sine controversia mortalium, tantopere præposita, non*

collata

collata a singulis fuerit, qua censura, & pretio illa sint perpendenda, quæ vigente, florenteque Republica in ætate constanti, in maximis honoribus, nec minore fortuna Cicero habuit, quasi in orbis terrarum theatro frequentissimo, & Regum mundi consessu ornatissimo. Cum adversarius factus & prodiens pæne unus, & is quidem adolescens, pro Quintio dicturus, dominatum Syllæ contempsit, quo tempore in primoribus eloquentiæ suæ tyrociniis, vix biscere audentibus fori proceribus, ex Ciceroniano ore, non quod de Nestore dicitur, melle dulcior, sed igne vehementior nequaquam fluere, verum erumpere videretur oratio. Cum M. Catonem gravitatis, & sapientiæ illum authorem, ac magistrum, Serviumque Sulpitium civilis Juris moderatorem, & Senatus maximum columen, ita coram Judicibus pene lusu, jocoque tractaret, ut non contra principes Civitatis suæ pro Murena suo, sed contra novitios adolescentes, ac rerum imperitos pro viro numeris omnibus ornamentorum civilium prædito videretur orare. Cum popularissimam legem Agrariam, Populo Romano borreum, nunquam absque maximo totius Civitatis motu agitatam, jam jamque Tribuum suffragiis prope omnibus, ut perspicere erat, ferendam, Populo Romano tantopere erecto, & expectante, eodem populo judice, & præside veluti alienæ caussæ, tamquam in vertiginem a sensibus omnibus alienato, ne ferretur, effecit, ut magis mirum sit Ciceronem id agi posse, aut sperasse, aut credidisse, quam agente Cicerone ab optatissima, & tamdiu sitita lege Populum Romanum recessisse. Cum Sergium Catilinam tantis fautoribus, machinationibusque suffultum togatus ex Urbe armatum ejecit, & linguæ opibus omnem vim pestiferarum facium illius extinxit. Cum de manibus Cæsaris, rerum omnium potiti, Dejotarum, Ligariumque subduxit, ut cui Romana potentia armato succubuit, eidem irato, persuasoque candor linguæ Tullianæ iram, animumque subtraxerit, & prope renitenti ex reis absolutos & damnatis restitutos, ut suos esse vellet, vehementer homini dominanti inimicos reconciliavit. Quid non valuit vox tua divina Cicero? Quid non effecit? Dominatori orbis ipsa dominata est, & populi terrarum victoris effecta est ipsa dominatrix; ut jure hemistichion illud in Augusti adulationem compositum, de summo poeta tollendum videatur, nam de animis certe hominum ab initio usque sublatum est. Orabunt caussas melius. *Quis enim*

enim Demosthenes? Quis Eschines? Quis Nestor? Quis Ulyxes? ne fabulas quoque sileamus, quis unquam Mercurius, non dixerim melius Cicerone, sed vel pari assensu audientium peroravit? Qui vel puer, & adhuc Urbis inquilinus, Arpinas inquam, adhuc meracus, nondum Romanus, omnino inter filios Principum Civitatis propter ingenii, ac linguæ immortalem gloriam, etiam increpantibus filios suos parentibus, certatim tamen adolescentulorum studiis medius tamquam in arcem Urbis, in fastigium certe orbis collocandus, deducebatur. Qui adolescens Græce apud principes eloquentiæ Græcorum orans, meruit ingens testimonium viri laudatissimi Apollonii: Unum eum esse, cum quo facundia quoque a Græcis ad Romanos deducta transiret. Qui Oratorum maximus cum fuerit, & regnator Fori, ac Senatus, & Judiciorum arbiter, quod alia Epistola explicandum restat, non minor tamen fuerit in vitæ magistra Philosophia. Non sum nescius a Lectoribus multis Orationum Argumenta desiderari, quod ego, quia alterius operis esse putavi, consulto præterii. Sunt earum multa in Pediano, sunt in aliis magnis veterum Authoribus, sunt in recentioribus quædam Lusco, & Trapezuntio, quæ a diligentioribus studiosis facile poterunt exquiri. Ego si de C. Plinii libro septimo Naturalis Historiæ unum testimonium de Cicerone in hujus Epistolæ calce posuero, finem scribendi faciam, & Orationum nostri Voluminis indicem subnectam. Quædam enim memini me alio in Opere magnæ commendationis Ciceronianæ, de qua nihil tam magnum dici potest, quod non pro ejus viri meritis minimum sit, a clarissimis Authoribus sumpta posuisse, quæ legere cupientibus erunt in promptu. C. Plinius. Sed quo & te, M. Tulli, piaculo taceam? quove maxime excellentem insigni prædicem, quo potius quam universi populi tuæ illius gentis amplissimo testimonio, e tota vita tua Consulatus tantum operibus electis? Te dicente legem Agrariam, hoc est alimenta sua, abdicarunt Tribus. Te suadente Roscio theatralis authori legis ignoverunt, notatasque se Sedis discrimine æquo animo tulerunt. Te orante proscriptorum liberos honores petere puduit. Tuum Catilina fugit ingenium. Tu M. Antonium proscripsisti. Salve primus omnium parens Patriæ appellate. Primus in Patria triumphum, linguæque lauream merite, & facundiæ, literarumque Latinarum parens, æque ut Dictator Cæsar hostis quondam

dam tuus de te scripsit, omnium triumphorum lauream adepte majorem, quanto plus est ingenii Romani terminos in tantum promovisse, quam imperii. *Habes de Marco Tullio Cicerone pauca,* PATER BEATISSIME, *de quo certatim viri doctissimi Græci, Latinique veteres, & nostræ ætatis eruditissimi copiosissime scripsere. Ego hac Epistola propter Orationum immortalem splendorem, quæ aptissime præponi illis visa sunt, solum attigi, per Te M. Victorino nepoti meo, ex Hieronymo fratre germano, viro optimo, quem ab hinc biennium prope Domino restituimus, & cæteris nepotulis meis, quos in tutelam tui numinis jam dudum tradidi, & omnibus, ut perscripsi, studiosis gratificaturus. Vale perpetuo candidissime Papa. Romæ Natalis Dominici M. CCCC. LXXI. Pontificatus vero tui anno septimo.*

Annus hic ad calcem Epistolæ appositus illos redargüit, qui censent Orationum Ciceronis Editionem an. 1472. nullo addito loco, ubi prodiit, & in cujus calce hoc Tetrastichon legitur,

Hoc ingens Ciceronis Opus, causasque forenses,
Quas inter Patres dixit, & in populo,
Tu quicunque leges, Ambergau natus abenis
Impressit formis, ecce Magister Adam;

Censent, inquam, omnium principem esse. Nec aliam ea antiquiorem novit Jo. Georgius Grævius, cui luculentam, & facile omnium præstantissimam earum Orationum Editionem debemus, Amstelod. 1699. sex voluminib.

Antequam Ciceronem dimittamus, placet adnotare Epistolarum ejusdem Familiarium Editionem, quæ prodiit Venetiis an. 1469. opera Joannis Spirensis, primam omnium habendam esse ex iis, quas ipse Joannes Venetiis vulgavit, primumque eundem Joannem habendum,

N qui

qui Venetiis Typographiam exercuerit, si hujus versibus ad illius Editionis calcem appositis fidem habeamus (e), qui ita se habent.

Primus

(e) Versibus his omnino fidem habendam esse censeo, præsertim quia Nicolaus Jenson, aliiue veteres typographi Veneti nunquam iis contradixerunt. In Weislingeri quidem Armamentario Catholicorum p. 17. recensetur Francisci Materatii Perusini de componendis versibus hexametro & pentametro Opusculum in 4. asseriturque in fine ejus hæc legi verba: ***Erhardus Ratdolt Augustensis probatissimus librarie artis exactor summa confecit diligentia. Anno Christi MCCCC-LXVIII. VII. Calend. Decembris. Venetiis.*** Sed hic in anni numero erratum esse, dubitandum non est, cum Erhardus Ratdolt Venetiis primum sociatus Bernardo Pictori & Petro Loslein A. 1475. solus vero demum A. 1478. artem suam exercuerit. Hinc MAITTAIRE Annal. typogr. Tom. I. p. 391. edit. II. hoc ipsum opusculum, cui vero formam integri folii adscribit, recensens, hic errorem manifestum pro LXXVIII. esse commissum monet. Iucundissimum lectori rei literariæ studioso futurum scio, hic recognoscere, quæ hac de re erudite disputantur in Bibliotheca Smithiana, seu Catalogo librorum Viri illustris Josephi SMITHII Angli per cognomina Authorum dispesito, ac Venetiis typis Jo. Baptistæ Pasquali A. 1755. „in 4. excuso, p. CXVI. Librum hunc (Epistolas nimirum familia- „res Ciceronis) primum omnium Venetiis cusum, coque Joannem „de Spira, Vindelini Fratrem, typographicæ artis initium posuisse, „certo affirmari posse reor, cum ante annum 1469. nullus neque „ab ipso Joanne, neque ab alio Typographo liber sit editus. Ne- „que obstat, quod Nicolaus Jenssonius libellum, cui titulus: ***De- „cor Puellarum***, Anno 1461. ut in fine legitur, emisisse dicatur. „In numerales enim illius anni notas mendum irrepsisse necesse est; „proque anno 1461. annus 1471. reponendus est. Præterquam „enim quod in selectissima Eruditissimi viri Apostoli ZENI Biblio- „theca libelli duo exstant Annum 1471. præferentes ab ipso Jensso- „nio editi, quorum alter pro titulo habet. ***Questa e una Opereta „La quale si chiama Palma virtutum, zioe Triumpho de virtude: la „quale da Riegola: Forma: & modo a qualunque stato: ouer persona „ne seculo se sia: a poder viuer senza peccato mortale non impiaziando „niuno suo honesto e necessario exercitio al victo pertinente e al vestito „conde-***

Primus in Adriaca formis impressit abenis
Urbe libros Spiræ genitus de stirpe Johannes.
In reliquis sit quanta, vides, spes, Lector, habenda,
Quum labor hic primus calami superaverit artem.

Hi versus crucem nobis figunt, quibus nimirum compertum jam erat, Nicolaum Jenson, natione Gallicum, post Typographiæ Inventores Faustum, & Schœferum, in conspectum se dantem, prœla in ea Adria-

„*condecente.* In fine *Deo gratias Amen. Opus Nicolai Jenson Gallici* „*MCCCCLXXI.* Alter vero : *Parole deuote de l'anima inamorata in mis-* „*ser Jesu.* In fine. *MCCCCLXXI. octavo Idus Aprilis: per Nicolaum* „*Jenson Gallicum Opusculum hoc feliciter impressum est :* eadem plane „forma, charta eadem, iisdemque typis exarati, quibus *Decor pu-* „*ellarum,* quæ formæ, chartæ, typorumque similitudo facit, ut eodem „tria hæc opuscula anno excusa verosimiliter dici possint; quis cre- „dat Jenssonium, post instructam tot tantisque sumptibus typo- „graphicam officinam, ab Anno 1461. ad Annum 1470. otiatum „omnino esse, nihilque per octo continuos annos emittere voluisse? „eo nimirum tempore, quo hæc ars innotescere cœperat, libri- „que, tanquam novæ res, incredibili cum voluptate excipiebantur; „quæ quidem tanta per id tempus fuit, ut Joannes de Spira Fami- „liares Ciceronis Epistolas bis intra annum edere coactus fuerit. „Qui certe adeo perfrictæ frontis fuisse censendus non est, ut „omnis verecundiæ expers impudentissime sit mentitus, seque in „Adriaca Urbe, in qua ipse Jenssonius esset, primum typographum „dixerit. Jenssonium vero ita bonum hominem, ne dicam stupi- „dum, reputabimus, ut apertissimum mendacium minime agueret, „silentio etiam probaret, suamque sibi præreptam laudem nunquam „doleret? Alia profecto ad rem probandam argumenta non desunt, quæ, ne sim longior, omitto; pluraque item annorum falso apposi- „torum exempla suppetunt, quæ attendere si velimus, vera artis „typographicæ Epocha incerta adhuc esset.„ Conf. CLEMENS *Biblioth. cur. histor. & crit.* Tom. VII. p. 126. ubi antiquissimæ pariter ac rarissimæ Ciceronis Epistolarum, a pag. autem 130. ad p. 155. aliorum ejusdem operum editiones docte recensentur.

ca Urbe collocasse, ibique vulgasse anno, qui in libri calce (f) notatur, 1461. celebre admodum Opus, quod *Puellarum Decor* inscribitur. Hac in re hærere nobis aquam fatemur, quod pariter fassus est Annalium Typographicorum parens.

Tandem adnotamus, nihil Ciceronis impressum typis apparere ante libros de Officiis, & Paradoxis Moguntiæ editos ab Joanne Fust an. 1465. ad cujus calcem legitur hæc nota: *Præsens M. Tullii Clarissimum*

(f) Si verba illa finalia, quæ MAITTAIRE Annal. typ. Tom. I. p. 37. edit. I. recitat, typis sunt expressa, mihi nullum est dubium, anni numerum mendosum, & pro LXI. legendum LXXI. esse, cum Jensonium anno demum 1470. libros excudisse, constet: si vero calamo veteres typos æmulante sint adscripta, manum falsarii eandem fraudem hic commisisse arbitror, quam in Diatribæ præliminaris Obs. XXX. de exemplari Dialogorum Gregorii, in Bibliotheca Comitis de Pembrok exstante, annotavi. In altera editione Tomi I. Annal. typ. p. 6. MAITTAIRE narrat, alium in quodam catalogo librum Italicum, itidem a Nicolao Jenson A. 1461. excusum, a Comite Pembrokiano visum fuisse, cujus titulus, lectu licet ob informem literarum non plane descriptarum figuram difficilis, exhibere videbatur *Delle Cani*: illum Catalogum Comitem ab Italo quodam Londini commorante accepisse, navimque, qua libri in Catalogo descripti vehebantur, prope oras Galliæ fractam fuisse. Hæc si conferamus cum iis, quæ Dav. CLEMENS Tom IX. *de la Biblioth. Curieuse* p. 380. sq. ex literis Ill. MEERMANNI & Tom. X. *de la nouvelle Biblioth. German.* p. 453. de Italo quodam falsario, Amstelodami diversante, observavit, qui hujusmodi fraudibus Anglos aliosque bene nummatos bibliophilos circumvenire solebat, probabile est, ab hoc vel alio hujusce furfuris homuncione istiusmodi etiam dolum in subscriptione *Decoris puellarum* fuisse patratum. Ego sane naufragio illo, quo intercidit liber Jensonianus *delle Cani* nihil detrimenti passam esse rem literariam existimo. Veterator enim ille Italus haud dubie, si fuisset servatus, & in Anglia aliquem pecuniosum magnatem reperisset procum, hoc pacto denuo orbi erudito proterve illusisset, ac novam literatoribus fixisset crucem.

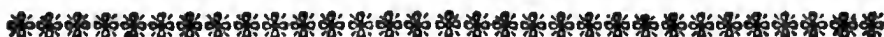
mum opus Johannes Fust, Moguntinus civis, non atramento, plumali canna, neque aerea, sed arte quadam perpulchra Petri manu pueri mei feliciter effeci finitum. An. MCCCCLXV. Multa de hac Editione Lector tradita reperiet in Annalib. Typograph.

S. AUGUSTINUS.

§. III.

Post Lactantium, & Ciceronem Romana praela nobis exhibent Augustinum, & Hieronymum, praestantissimum Ecclesiae Doctorum par. Ea, quae ad primum spectant, paucis omnino expedienda sunt verbis. Opus S. Augustini de Civitate Dei jam diximus Vindiciar. Cap. I. editum fuisse an. 1468. Romae, ad cujus calcem leguntur hi versus. *Hoc Conradus Opus &c.* ibique pariter diximus, aliam extare ejusdem Operis Editionem, Typographi quidem, & loci indicio destitutam, quam tamen in Monasterio Sublacensi prodiisse, ex ipsa characterum forma, cum Annalium Typographicorum parente conjecimus, quaeque praefert has temporis notas: *MCCCCLXVII.* PAULI II. *tertio, tertio regnante Frederico, indictione* XV. 12. *Junii. Deo gratias.* Quum neutra Editio Praefatione aliqua seu Typographi, seu Editoris exornetur, id unum hic dicendum occurrit, Opus illud Augustini denuo ab iisdem Germanis Typographis excusum fuisse anno 1470. cum versibus in fine: *Aspicis illustres &c.* tertiamque hanc Editionem (ni quartam dicere malimus, nam alia eo ipso anno Venetiis prodiit per Joannem, & Vindelinum de Spira) habitam fuisse pro omnium prima a Bernardo Montfauconio Diar. Italic. Cap. XVIII. *In aedibus* (inquit) *Maximorum an. 1470. cusus primo fuit Augustinus de Civitate Dei.* Atque ita Vir Cl. justo recentiorem censuit primam hujus Operis Editionem, quum Lactantii Sublacensem illam, de qua superius §. I. non seipsa tantum vetustiorem, sed & Typographicae arti in Italiam in-

vectæ anteriorem effecisset eodem Cap. Quam postremam opinationem iterum inculcavit Cap. XXII. his verbis: *Jam diximus Sublaci primum Lactantii Institutiones typis datas fuisse an. Chr. 1461. quod an observatum pridem fuerit, ignoro.* Non aliud Augustini Opus, præter illud de Civitate Dei, seu Romæ, seu alibi regnante PAULO II. excusum fuisse, ex Annalium Typographicorum fide affirmamus, nec mirum hanc Operi illi prærogativam concessam, quum in ipsum Augustinus tanquam in thesauros conjecerit, quidquid apud veteres legerat Authores Varronem præsertim, Salustium, Livium, Ciceronem in libris de Republica; *quo factum est* (ita loquitur Ludovicus Vives in Epistola ad Henricum Angliæ Regem, Operi illi, suisque Commentariis præfixa) *ut aliud agens, magis optimarum rerum servarit reliquias, domiciliis earum, & quasi sedibus, unde prius peti solebant, eversis (g).*

S. HIERONYMUS.

§. IV.

Binas Epistolarum S. Hieronymi, una cum nonnullis ejus Opusculis, intra biennium, scilicet ab an. 1468. ad an. 1470. vulgatas Romæ Editiones, easque ab iisdem Typographis, Conrado, & Arnoldo sæpius laudatis, commemorant Annales Typographici, Richardus Simonius Selectar. Epistolar. T. 1. Epist. XXXIV. antiquiorem ex ipsis in Bibliotheca Colbertina a se visam scribens, Dominicus Vallarsius in Præfat.

(g) Hujus operis præstantia fecit, ut in Italicum sermonem conversi duæ antiquæ editiones, in Bibliotheca Hulsiana quondam, teste Catal. Tom. I. p. 18. obviæ, prodierint, quarum una loci & anni indicio destituta, altera autem Venetiis A. 1473. in fol. curata fuit. Neutrius MAITTAIRE mentionem habuit.

Præfat. ad Veronensem Hieronymi Editionem, id ipsum, quod Simonius, de Novariensi Bibliotheca prodens, Peregrinus Antonius Orlandus de Orig. & Progress. Typographiæ, ac demum Author Catalogi Regiæ Parisiensis Bibliothecæ Impress. Part. I. Unus Jo. Albertus Fabricius in Biblioth. Lat. Part. II. binas illas Editiones pro una, eademque habens, priorem tantum Tomum datum tradit an. 1468. posteriorem vero an. 1470. Qua autem de causa adductus hic fuerit ad aliter in hac re existimandum, quam laudati illi Scriptores, non liquet, nullam ipso dicti sui rationem afferente. Neutram ego sententiam omnino probans, censerem annos illos 1468. & 1470. ita binas Editiones designare, ut unicam simul designent, vario tantum temporis indicio notatam. Utramque in duo Volumina distinctam fuisse, contra quam scribit Fabricius, certum reddunt ea ipsa Volumina, non ita quidem rara, quæ præferunt notam anni 1470. rariora vero, quæ aliam an. 1468. exhibent, cujuscemodi in Veneta S. Marci Bibliotheca, necnon in Sublacensi S. Scholasticæ Cœnobio reperiri, certis documentis mihi innotuit. Ut autem binas illas Editiones ad unicam redigam, in causa sunt, quæ sequuntur. Tomus prior, sive an. 1468. sive an. 1470. notatus, unicam gerit Aleriensis Episcopi ad PAULUM II. Epistolam nuncupatoriam, & unicam Tomus posterior, & ipse cum utraque illa nota. Neutra vero Epistola duplicem Editionem ne verbo quidem indicat, sed duplicem tantum Tomum, & quidem cum aliquo inter utriusque publicationem temporis intervallo. Credi autem minime potest, ipsum Aleriensem, si post adornatam Editionem an. 1468. aliam ex integro adornasset an. 1470. iisdem Typographis usus, & eidem Pontifici nuncupans, posteriori Editioni novam Epistolam adaptare neglexisse: qua & posterioris Editionis causam, & adhibitam in secundis illis curis diligentiam, impensamque a Typographis magnam pecuniæ vim, ob magnæ molis Volumina intra biennium cusa, & recusa, Pontifici de more enarraret; nihil enim frequentius in iis Aleriensis Epistolis legitur, quam laborum suorum in iisdem curandis, Typographicorumque sumptuum commemoratio, unde Pontificiæ erga se beneficentiæ majora in dies argumenta impetraret. Sententiæ, quam adstruximus, firmius adhuc momentum accedet ex binis illis Epistolis

lis jam jam recitandis, si Lector ad plura earum loca animum adverterit, quæ duplex Hieronymianorum Operum Volumen, nunquam vero duplicem Editionem testantur. Qua ratione Typographi e re sua aliquando existimaverint, uni eidemque Editioni varias temporis notas affingere, præsertim si pluribus Voluminibus non uno tempore emissis constaret, haud defuit occasio semel, iterumque adnotandi in libro de Brixiana Literat. renascent· Literar. ætate.

Ea, qua ad primum eorum Voluminum Aleriensis præfatur, Epistola post commendatam in colligendis libris seu Principum, seu Pontificum curam, explicatamque, quam ipse in recognitione veterum Exemplarium adhibebat, diligentiam, quamque jam in A. Gellio, in Irenæo Lugdunensi Episcopo, & in plerisque aliis ostenderat, postea enarrat, qua ratione poscentibus amicis gratificaturus, *D. Hieronymi libellos, Epistolasque perplures mendose satis scriptas, & ex diversissimis Epistolis prius collectas, in certum ordinem a doctissimo & optimo Patre Theodoro, Tarvisino Episcopo redactas*, suo studio emendatiores edere susceperit, opportunissimo quidem tempore, *quo Te* (ita PAULUM alloquitur) *Summi Pontificatus majestati præsidente, merito in melius cuncta profectura non solum sperantur, sed etiam perspiciuntur.* Mox PAULI Principatus felicitatem extollit, quod Volumina antea vix centum aureis emenda, (*b*) post divinum Typographiæ inventum viginti tantum redimerentur, eaque bene exarata, nec mendis infecta; hocque

(*b*) Quanto olim pretio ante inventam typographiam libri MSS. venierint, nonnullis illustrare exemplis haud piget. Jo. WALCHIUS in Decade Fabularum p. 181. refert, unicum Bibliorum exemplar, quod totum membrana constabat, & impigri ac solertis alicujus scribæ seu Bibliographi manus assiduo labore post longum tandem tempus absolutum reddiderat, quadringentis aut quingentis coronatis venisse. Quanti Antonius Bononia BECCATELLUS, cognomento PANHORMITA, Livium a POGGIO emerit, memorabile hoc ejus epistolium ad Alphonsum Regem Neapolit. declarat: „ Signi-

que illud esse subjungit, quod maxime in votis fuerat Nicolao Cusano, Cardinali S. Petri ad Vincula, ut nimirum Ars illa, quæ oriri tunc in O Ger-

„Significasti mihi nuper ex Florentia extare T. Livii opera venalia „literis pulcherrimis, libri pretium esse CXX. aureos. Quare Ma- „jestatem tuam oro, ut Livium, quem Regem librorum appellare „consuevimus, emi meo nomine, ac deferri ad nos facias. Inte- „rim ego pecuniam procurabo, quam pro libri pretio tradam. Sed „& illud à prudentia tua scire desidero, uter ego, an Poggius me- „lius fecerit, is ut villam Florentiæ emeret, Livium vendidit, „quem sua manu pulcherrime scripserat: ego ut Livium emam, „fundum proscripsi. Hæc ut familiariter à te peterem, suasit hu- „manitas, & modestia tua. Vale & triumpha.„ Vid ejus Episto- las cum orationibus & carminibus Venetiis A. 1553. in 4. evulgatas, p. 118. Typographia quidem jam inventa, sed in Italia nondum sa- tis cognita, Plutarchi Vitis, in Latinum sermonem conversis, sta- tutum esse pretium LXXX. aureorum, Donatus Acciajolus Floren- tia A. 1465. d. 11. Maji ad Jacobum Card. Papiensem, qui eas de- siderat, perscripsit. vid. hujus Epistolas, f. 542. & conf. f. 539. Illud autem omnem fere fidem excedit, inventa jam diu typographia Bohuslaum HASSENSTEINIUM, Musagetam sui ævi incompara- bilem, Platonem Græcum, tum quidem nondum editum, sed ab Aldo Manutio demum Venetiis A. 1513. publici juris factum, duo- bus aureorum millibus sibi comparasse. Testatur id Bohuslaus BALBINUS in Epitome rerum Bohemicarum p. 583. cujus en tibi verba: „Ulysses & Plinius Bohemiæ appellatus est, illud ob pere- „grinationes per universam Asiam, Europam, & Africam diligen- „ter obitas, istud ob varietatem doctrinæ, & ob Bibliothecam me- „morabilem multis librorum millibus divitem, nullis ad eam au- „gendam pecuniis comparcens, adeo ut Platonis græcum opus duo- „bus aureorum millibus compararit. Periit incomparabilis hic do- „ctrinæ thesaurus diu post Bohuslai mortem A. 1570. in arcis Com- „motoviensis ferali incendio. Testamento caverat (quod in tabulis „Regni legitur) ne libri separari possent, legavitque Bibliothecam „universæ Lobkoviciorum genti, cujus usum is tum temporis habe- „ret, qui inter Lobkovicios emineret doctrina, & ingenium hisce „studiis oblectaret. „ Id tamen ipsum etiam confirmat Bibliothecæ Hassi-

Germania videbatur, Romam deduceretur. Alias tandem PAULI Pontificis laudes recenset, quibus tamen omnibus anteponit ejusdem Artis inventum, ejus Principatus felicitati adscribendum. *Nunc igitur sume* (his verbis PAULUM ad Epistolæ calcem affatur) *Pontificum mansuetissime, & vere gloriosissime, S. Hieronymi primum Volumen, habiturus*

Hasisteniæ Catalogus postremus librorum residuorum post miserabilem illam circiter LXX. *sic* voluminum conflagrationem in Arce Chomutoviensi, annexus rarissimæ Farragini poematum & epistolarum ejusdem a Thoma MITI Pragæ A. 1570. in 8. publicatæ, ubi inter Græcos auctores manuscriptos nitidissime commemoratur Plato 2000. ducatis Mediolani emtus. Thomas MITIS in epistola ad Georgium FABRICIUM, A. 1570. fer. S. Marci Evang. veteri Praga data, & Catalogo subjuncta, inter cætera de illa Bibliotheca refert, ex ea 700. volumina per Matthæum Aurogallum D. Sigismundo a Lobkowiez Wittebergensis Academiæ tum temporis Rectori advecta fuisse, & post, quam satis usi his fuerant Mart. Lutherus, & Phil. Melanchthon, & alii, reportata Chomutoviensem in arcem, hac vero deinde incendio vastata, periisse & ipsa, neglectu Domini arcis, & velut ad ignem damnata, suspicione hæreseos. Luculentum etiam raritatis pariter & caritatis librorum ante excogitatam typographiam documentum præbet memorabilis subscriptio Lexici manu exarati, quod *Catholicon* vocatur. *Explicit liber Catholicon scriptus anno MCCCCXXXII. ad requestam nobilis viri Domini Matthæi de Launays, pro tunc temporis Abbatis S. Amandi in Pabula, quem dicitur Abbas tunc temporis non habens gubernationem bonorum temporalium ecclesiæ prædictæ de propriis suis solvit pecuniis. Ordinavit denique idem, quod præsens liber in medio dictæ ecclesiæ collocaretur, & non solum conventuales illius monasterii, quin immo curatus villæ ejusdem, capellani rector, rector scholarum, ceterique clerici & advenæ in eodem proficere valerent Rogat demum dictus abbas omnes in hoc libro studentes, quatenus omni mense dicant orationem dominicam cum salutatione angelica ad honorem Dei, & animæ suæ misericordiam apud Deum consequendam.* vid. *Second Voyage Litteraire de deux Religieux Benedictins de la Congregation de S. Maur*, Edmundi nempe MARTENI & Ursini DURANDI, edit. Paris. A. 1724. in 4. p. 100. conf. CHEVILLIER *L' Origine de l' Imprimerie de Paris*, p. 370.

rus deinceps statutis temporibus semper nova tuæ felicitatis indicia, quasi frugum te dignissimarum primitias. Fassus tamen antea fuerat non omnia in eo Volumine comprehensa veros Hieronymi fœtus censenda.

Richardus Simonius loco paulo ante allegato agens de Prodromo, quem Joannes Martianæus, novam Operum S. Hieronymi Editionem curaturus, in lucem præmiserat, mirari se scribit, hunc in Desiderium Erasmum, & Marianum Victorium, tanquam veterum Codicum, ad quos ipsi suas ejusdem S. Doctoris Editiones exegerant, corruptores, acerbe, & contumeliose invectum, nullam ejusdem criminis culpam Joanni Andreæ, Episcopo Aleriensi, tribuisse. Longe æquior erga Aleriensem Vallarsius in laudata Præfat. quem de re literaria optime meritum fatetur, eique multam suam fidem, ac diligentiam in Latino Hieronymi contextu afferendo testanti haud quaquam refragatur; eademque usus æquitate, Erasmianam Editionem haud parum commendandam scribit, si Auctor ab effræni illa, & projecta Sanctos Patres carpendi temeritate abstinuisset; multo adhuc magis commendat Victorii industriam, qui præter Romanos Codices, alios etiam per Italiam diligentissime conquisitos, Florentiæ præsertim, & Brixiæ Monachorum Casinatum, & Neapoli, Bononiæque Dominicanorum Patrum opera adjutus, consuluerat, quique in ea Editione adornanda prolixam erga bonas literas trium S. R. E. Cardinalium, nimirum Guilielmi Sirleti, M. Antonii Amulii, Joannis Moroni, voluntatem, & collata sibi ab iisdem beneficia gratus commemorat in nuncupatoria ad Pium IV. Epistola.

Epistola autem Aleriensis ad PAULUM II. hujusmodi est.

Joannis Andreæ Episcopi Aleriensis ad PAULUM II. VENETUM PONTIF. MAX. *in Epistolarum D. Hieronymi primi Voluminis recognitionem Epistola.*

S*acrosanctam Romanam Ecclesiam, cujus omnipotens Deus ad temporum nostrorum fœlicitatem Tibi*; PATER BEATISSIME PAULE II.

 VENETE,

VENETE, *Pontificum misericordissime, sancta dedit gubernacula, hanc habuisse consuetudinem a Patribus accepimus, ut pretiosissimam librorum supellectilem diligenter semper exquireret, diligenter vero congregatam, cura Bibliothecario injuncta, conservaret, Sacrorum præsertim Voluminum, in quibus ut divinior sapientia, ita cognitu utilior continetur; ut si quando necessitas, exegisset ex sacris Archivis deprompta Volumina spectarentur; ne soli, aut Athenienfis Pisistratus, aut Ægyptius Ptolemæus, cæterique in construendis Bibliothecis Viri solertes, hac quoque in parte Christianis hominibus diligentiores fuisse censerentur. Gordiano certe, ex Romanorum Cæsarum numero principi excellenti, una die sexaginta Voluminum millia ad Bibliotheca usum dono tradita referuntur. Nec inter omnia Principum munera legitur illustrius ullum unquam fuisse eo, quo Philadelphus, præcipuus ille Rex Ægiptius, Eleazarum Judæorum Pontificem donavit, quique ab ipso veteris Testamenti libros per* LXX. *meruit Interpretes suis hominibus in Græcam Linguam conversos exhibere. Sed quid opus est multis? Quicunque in Ecclesia Dei maxime floruerunt, impenso studio semper id egerunt, ut coacervatis undique Catholicis præcipue Voluminibus, sedes suas exornarent. Sic Pamphilus, sic Eusebius, sic Hylarius, sic Origenes, sic omnes Deo digni Pontifices omni cura egerunt. Possem de gentium quoque Philosophis, & prudentissimis sæculi hominibus, Aristotele, & Varrone idem dicere. Senatum etiam Romanum, & quidquid prudentium Virorum in Orbe terrarum usquam fuit, testes adducere, nisi sole clarior hæc res ipsa assertores extra non quæreret. Verum cum doctoribus, & majoris industriæ Viris illam muneris dignioris partem concedi oportere censuerim, de alienis linguis, Hebræa scilicet, Punica, Arabica, Græca, & cæteris in nostram linguam clarissimorum Scripta in omni facultate traducendi, mihi doctorum abortivo, qui docti nomine non sum dignus, satis visum est, si in recognitione librorum, qui quidem imperitorum incuria depravati usque adeo erant, ut intelligi posse nullo modo viderentur, adhibito labore, mendas, si non valerem omnes, aliquas certe tollerem, & amicorum consilio, si qua vertenda essent efficerem Latina, si nimis obsoleta, ad usum nostrum, sermonemque redigerem. Id igitur in A. Gellii, id in Irenei Lugdunensis Episcopi libris, id in plerisque aliis egi. Nuperrime vero cum D. Hieronymi Libellos, Epistolasque*

que perplures, mendose satis scriptas, & ex diversissimis Codicibus prius collectas, in certum ordinem a doctissimo, & optimo Patre Theodoro Tarvisino Episcopo redactas, qui apud tuam Sanctitatem, dum in mortalibus ageret, Apocrisarii munus, Referendariique cum magna commendatione semper implevit, amici quidam ad me delatas impendio poposcissent, ut mea diligentia emendatiuscule redderentur, quo minore difficultate legi possent; excusata rei magnitudine, ingeniolique mei tenuitate, ea conditione rogantibus annui, ut meo exemplo ad hoc utilissimum opus aptiores incitarem, sciens sæpissime evenisse, ut ex initiis tenuissimis magnarum rerum primordia nascerentur; eoque id egi libentius, quod nunc præcipue visum est tempus opportunissimum, quo Te Summi Pontificatus Majestati præsidente, merito in melius cuncta profectura non solum sperantur, sed etiam perspiciuntur.

Quis enim non videt, nunc potissimum studiosorum tempora vota sua cœlitus esse sortita, in summa pace Italiæ, Urbis statu quietissimo, rerum omnium copia, inquietis hominibus incusso metu, bonis vero protectione monstrata, in Curiæ Romanæ ab omni sorde mundicia, justitia vigente florentissima? Fateor equidem non esse hoc meum exiguum munus, tua dignum Sanctitate, quod tamen a me offertur, nisi quantum omnia D. Hieronymi, & ejusmodi Sanctorum, quandoquidem hæc ipsius Hieronymi non sunt omnia, quantumvis minima, apud te tamen maxima sunt. Sed quid facerem tot beneficiis a Te cumulatus? de pulvere, & stercore in Principum Solio collocatus? Delitescerem ne semper, & ex nimia verecundia ignaviæ crimine obruerer? Dabis veniam, PATER BEATISSIME, *Pontificum mansuetissime, Ecclesiæ Dei gloria, dabis veniam, & promptam voluntatem pro majori munere computabis, cum videris me digniora voluisse. Trado enim tibi quidquid habeo, & duo minuta in Gazophylacium mitto, & pilos vilissimos, ut dicitur, ad templum Dei offero. Tuis certe temporibus ad reliquas Dei gratias hoc etiam fælicitatis Orbi Christiano munus accessit, ut pauperrimi quique parva pecunia Bibliothecas possint redimere. An parva est hæc tuæ Sanctitatis gloria, ut quæ volumina vix centum aureis emi poterant aliis temporibus, viginti hodie, ac minoris bene exarata, & non mendosissime facta redimantur?*

quæ vix viginti aureis lecturi mercabantur, quatuor, & vilius etiam nunc emantur? Adde, quod quidquid ingeniorum olim fuit, latebatque pene in pulvere, & tineis propter immensos labores, ac nimia describentium pretia, sub tuo Principatu cœptum est scaturire, & per omnem Orbem uberrimo fonte diffluere. Ejusmodi est enim Impressorum nostrorum, & characteres effingentium artificium, ut vix inter hominum inventa, non modo nova, sed ne vetera quidem, quidquid excellentioris inventi possit referri. Digne honoranda, sæculisque omnibus magni facienda profecto Germania est, utilitatum inventrix maximarum. Hoc est quod semper gloriosa illa, & cælo digna Anima Nicolai Cusensis, Cardinalis S. Petri ad Vincula, peroptabat, ut hæc Sancta Ars, quæ oriri tunc videbatur in Germania, Romam deduceretur. Jam vota illius, qui Te, BEATISSIME PATER, *ut pupillam oculi sui dilexit, coluit, admiratus est, credo ipso ad genua Domini nostri Jesu Christi hæc flagitante, tuo tempore impleta sunt. Tuus Pontificatus cæteris ex partibus gloriosissimus, hac Arte ad tuos sanctos pedes advecta, oblivionem in hominum memoria nunquam accipiet, nisi si quando esse desinet mentio literarum. Magnum est Te Venetiis natum ex clarissima Barborum Domo, Eugenii quarti Pontificis Nepotem, tantæ Sedi, quasi jure hereditario Pontificem Maximum successisse; magnum, quod gravida bellis Italia, tuæ industriæ, authoritatisque medicamento tandem abortivit; magnum, quod id, quod cæteris Pontificibus, vel metus tribuit, vel quodlibet artificium, Tibi Clementia sola tua, & hominum ultronea affectio contulerit, & gratia; magnum, quod Conclave ingressus, prius Pontifex existi, desideratus omnibus, quam initium Electioni factum putaretur; magnum, quod ad gloriam Regni pacifici Salomonis Romanam provehis Ecclesiam; magnum, quod corruptelæ, & Simonia, & Bullarum super Bullas involucra, in tua Curia tuo tempore ne nominantur quidem; magnum denique, quod absque omni strepitu omnia gubernantur sub Auspiciis, & Majestate tuæ Sanctitatis & quod Te Pontifice inter Prælatos nemo est intolerabiliter pauper. Verum hoc quoque magnum est,* PATER BEATISSIME, *& Deo amabilissime Pontifex, quod tuo tempore, non minus valet pene papyrus vacua, & nuda, pergamenave, quam hodie optatissimi libri emantur. Gloriati non immerito sunt Principes nonnulli, quod saccus non multo*

multo pluris ipsis principantibus emeretur, quam triticum, aut quam vinum, inanis veges. Ego posteris in his Scriptis constanter semper admirationi futurum trado, præstantissimos characterum imprimendorum authores, sub PAULI II. VENETI *Pontificatu, Romæ Artem exercere cæpisse tanto artificio, & industria hominum, gratia nobis hac cælitus per divinum Pastorem importata, ut minoris libri emi fere possint, quam alias soleret redimi ligatura. Nunc igitur sume, Pontificum mansuetissime, & vere gloriosissime, Sancti Hieronymi primum Volumen, habiturus deinceps statutis temporibus, semper nova tuæ fœlicitatis indicia, quasi frugum, Te dignissimarum primitias, & fove Artis hujus utilissimæ sub protectione Conradum, & Arnoldum Germanos homines, arte imprimendi præstantes, advectores; & semen Cæli, populum Christianum tuo munimini commendatum, apud Deum Orationibus, inter homines pace, & rerum omnium juva abundantia. Servulo tuo satis sunt pedum oscula beatorum.*

Quæ Alerienſis ad ſecundum Volumen præfatur, clarius adhuc indicant, quid diligentiæ in ea Hieronymi Editione curanda ipſe adhibuerit, quibuſue ſubſidiis. De Exemplaribus manuſcriptis, quæ conſuluit, ita loquitur: *Latina Codicum, quotquot habere valui, diversitate, & omnium assidua vexatione, frequentique repetitione, plurium amicorum consultatione, longo Scriptorum ejus a primis usque annis usu, & magnæ partis Latinæ linguæ Auctorum lectione mediocriter reintegravi, quamquam in pluribus Epistolis vix unum Exemplar, idque salebrosum, & minime facile intellectu propter mendarum multitudinem, & fragmenta quiverim invenire.* In Græcis autem vocabulis, quæ frequentiſſime in Hieronymi libris occurrunt, fatetur Alerienſis ſe in primis conſuluiſſe Theodorum Gazam, eumque eximiis laudibus exornat: *Hic est* (inquit) *meæ navigationis Septentrio, absque Theodoro meo non magis quicquam aggredior, quam absque meo genio.* Reſtabant Hebraicæ voces, quibus pariter Hieronymi libri inſperſi reperiuntur, eaſque Latinis charaċteribus effingere conſilium cepit Alerienſis, cauſamque ita reddit: *Missa igitur Hebraica feci, recogitans in suo quemque Volumine illa esse, si licuerit, & voluerit, suppleturum.*

Richar-

Richardus Simonius, qui, ut superius vidimus, vitio dedit Aleriensi Latinarum vocum in Hieronymi Scriptis correctionem, qua factum fuerit, ut ipsis violentas plerumque manus inferret, eundem commendat, quod Hebraicas voces Latinis characteribus expresserit; nam id ipsum ab Hieronymo præstitum fuisse clare idem Simonius evincit in Epist. XXXV. quæ superius allegatam subsequitur, testes afferens Drusium, Riberam, & Frontonem Ducæum, hosque de nuperorum Correctorum audacia conquerentes, quod nimirum suppressa, veteri Lectione Latinis literis expressa, novam, & Hieronymo incognitam posuerint, & quod characteribus Hebraicis eam extulerint. Quod vero spectat ad Græcas voces, dupliciter peccasse scribit Aleriensem, seu potius ejusdem aurigam, & genium Theodorum Gazam, quippe qui & frequenter vacuas iisdem sedes reliquerit, & quoties replevit, non breves eas voces, quas Hieronymus allegaverat, posuisse contentus fuerit, sed integros Septuaginta Interpretum versus recitaverit, quum iis additionibus æquum foret locum tribui ad libri oras, non vero in ipso textu. Et id ipsum peccasse conqueritur Simonius, Erasmum, & Victorium, veteres illas Editiones plerumque exscribentes. De his omnibus multo accuratius V. Cl. Dominicus Vallarsius in Præfat. Gener. ad nuperam Edition. Veronen.

Afferenda nunc Aleriensis Epistola ad secundum hoc Volumen.

Joannis Andreæ Episcopi Aleriensis ad PAULUM II. VENETUM PONTIF. MAXIMUM *in recognitionem secundi Voluminis Epistolarum, & Tractatuum Divi Hieronymi Presbyteri, Epistola.*

A*Nte omnia munerum omnium largitori Deo, ac Sanctis ejus, secundo loco Tibi*, PATER BEATISSIME, PAULE II. PONTIF. MAXIM. *studia mea jamdudum dedicavi, sacrosanctoque Fratrum tuorum Collegio amplissimo, in quibus R. Eccl. dignitas, & salus collocata, toto Orbe florescit. Prius igitur D. Hieronymi Epistolarum partem fere dimidiam cum illius Opusculis, mediocri mea diligentia emendatam, in manus*

manus hominum misimus. Nunc alteram partem, in qua fere reliqua ejusmodi omnia collecta sunt, tradimus. Tertium Volumen quomodo perquiramus, in quo, quicquid reliquum divini bujus Doctoris Scriptorum invenitur, post ista redigatur, solerti animo meditamur. Hæc Tibi in præsentia, PATER BEATISSIME, *deinceps ad omnes literarum studiosos, quorum Tibi est cura præcipua, nostra flectetur oratio. Puto multos tamquam arduum opus accepturos, libros describentium incuria, magna sui parte depravatos, emendare. Quod si attente perlegerint, duo jam nostra Divi Hieronymi vigiliarum Volumina præclara, contulerintque cum iis libris, qui prius vulgo lectitabantur, secus, mea opinione, judicabunt. Perspicientes enim ipsum jam tunc graviter queri de quorundam importunitate librariorum, qui pene in ipsius oculis, ac cellula Codices suos corruperant, ut vix sensus ullus elici posset, forsitan nos aliquid egisse grata conscientia prænuntiabunt. Tentantesque idem ipsi in aliquo similium Operum efficere, non minus facile instruentur, quantum sit ei conandum, qui vel mediocriter emendandi velit susceptam provinciam cum aliqua dignitate sustinere; libertumque aliquando Ciceronis Tyronem commendabunt, quem Patroni sui clarissimos libros mirifica vigilantia correxisse traditur, atque recognovisse. Si quis autem erratum alicubi esse, quod fieri facile potest, a nobis deprebenderit, ipse quoque potius mendum tollere, quam socordiæ nos arguere, boni consultum volet, illius Horatiani prope oraculi memor,* Operi longo fas est irrepere somnum. *Multum profecto temporis sese quisque lucratum nobis, si ingratum non esse placuerit, acceptum feret, dum tantum legendo brevi morula fuerit assecutus, quantum nos multis vix diebus apprebendere propter rei magnam difficultatem potuerimus. Nibil enim differre arbitror librum recognitum diligenter babere, & ante prælegentem Magistrum considere, ut pene mediocriter quoque intelligenti, maxima, & abstrusa quæque in disciplinarum penetralibus pateant, cum certus de libri veritate, prope in duabus tabellis, velut grandem comprebensam babeat Bibliothecam. Quid enim aliud est prudenter commentari, quam recte quodammodo pronunciare, docteque distinguere? dum ipse legentis distinctiones quasi quædam sint interpretamenti luminaria. Ex quo præclare ad Nepotem Ausonius:*

Tu flexu, & acumine vocis,
Innumeros numeros doctis accentibus effer,
Affectusque impone legens, distinctio sensum
Auger, & ignavis dant intervalla vigorem.

Liber quidem pure descriptus, suis locis distinctus commatis, & punctis, cui non pateat, non rupici homini, & rusticano? Ejusmodi, sicut arbitror, & facto periculo nosci per quam facillime potest, nostri sunt libri. Quod ego asserendo, venaliores non facio illos, (absit enim ab animo litterato talis cogitatio) sed ad prompte legendos inertiores etiam invito, securus de invidorum judiciis, qui non solent illa carpere, quæ vident nonnisi a paucissimis, & sui simillimis lacerari. Dicendæ sunt tamen hoc loco, quæ mihi in hoc munere maximæ sint visæ difficultates, & quibus me inde consiliis, adjumentisque explicarim; ut qui tale quid efficere volet, nisi melius ipse aliquid habeat, nostra possit æmulatione proficere. Nam magnopere cupimus omni in facultate homines consurgere (quod quidem speramus fore) qui pauci ipsi, & laudatissimi pro omnibus elaborent, veluti quidam Soles inter humana Sydera. Ego ipse, cum viderem Divum Hieronymum, Virgiliano illo præcepto mirifice excitatum, quo dicitur: Labor omnia vincit improbus, *quia volenti nihil est difficile, cœpi impendio magis animari, quando me paucis studiosorum dumtaxat labore (quod nulla dixerim arrogantia) cessisse, sæpe numero expertus fueram, fortassisque in ea parte adhuc nequaquam multis concessurum. At cum omni doctrinarum genere excelluisse illum divinum Virum gravissimis testibus, imo omnium mortalium, qui post eum nati sunt, perpetua sententia perspicerem, omniumque linguarum, quibus Ecclesia Sancta potissimum uteretur, notitiam habuisse, hisque duabus rebus, maxima scilicet scientia, & linguarum gratissima, & utillima varietate, omnia sua Scripta complesse, consilium ex re capi, primum non esse diffidendum, tum deinde ad ætatis nostræ doctorum hominum, illius similium, quantum fieri posset, subsidia confugiendum, eaque in primis omittendum, quæ non tanta utilitate, & longe maximo labore, ac tempore erant conquirenda, & forsitan minime invenienda. Missa igitur Hebraica*

braica feci, recogitans in suo quemque Volumine illa esse, si licuerit, & voluerit, suppleturum. Latina Codicum quotquot habere valui, diversitate, & omnium assidua versatione, frequentique repetitione, plurium amicorum consultatione, longo Scriptorum ejus a primis usque annis usu, & magnæ partis Latinæ linguæ Auctorum lectione mediocriter reintegravi, quamquam in pluribus Epistolis vix unum Exemplar, idque salebrosum, & minime facile intellectu propter mendarum multitudinem, & fragmenta quiverim invenire; quod nisi Deus ipse magis quam homines tunc juvisset, fortasse efficere nequivissem. Restabant cognitu necessaria in primis Græca, sine quibus, ut præcipua fere Latinorum Volumina, ita nullo modo hujus Sacratissimi Doctoris legi Scripta ad intelligendi profectum poterant. In his igitur nequaquam omittendis, tum alios quosdam laude viros, & memoriæ dignos consului, tum cum primo meum doctissimum, humanissimumque Theodorum Gazam, quem Latinorum hominum propitius Opifex rerum Deus, adjutorem, illustratoremque præcipuum, ut nasci voluit, ita ad nos misit, quem, si quid ego suffragii habeo, inque judicando ponderis, facillime doctissimorum temporum hominibus quibusque doctissimis confero, multis etiam haud vulgaribus antepono. Hic est meæ navigationis septentrio, absque Theodoro meo non magis quicquam aggredior, quam absque meo genio, omnem eo duce verius quam comite, me prope dixerim in corrigendo impossibilitatem superatum ire posse confido, de quo utinam majora possem loqui. Auriga ingenii nostri, & studiorum oculus, ac Sol quidam litterariæ maturitatis, doctorum hujus ætatis in bonis litteris lumen, & decus, cujus conversatio vita est, & benevolentia immortalitas, cujus Viri utinam virtutes, & commoda, quibus assidue Latinos homines afficit, locupletius pensitarentur. Sed de hoc plura alias, de quo numquam nimia quisquam poterit dicere. Nunc ad propositum revertamur. In priore veluti in præsente quoque Volumine multa conniventibus oculis, nonnullis amicorum servientes, inseri toleravimus, potius quam consensimus, ne pedaria quidem (ut ajunt) sententia decernendo, quæ aliorum sunt, & eorum sane quadam, qui Divi Hieronymi, ut cum Statio dicam, vestigia semper debeant adorare, ut ipse quid sentiam, affirmem, non modo attingere, sed ne longissimo quidem intervallo queant prospectare. Ea tamen minime

sunt mala, aut scitu indigna, etsi Hieronymi splendore, & fastigio sint minora. Divum ipsum Hieronymum sciebamus quibusdam in locis Scriptorum suorum veluti novum lustrum facere. Nonnullos item praestantis auctoritatis viros, inque suis facultatibus sapientiae, & famae singularis, inter quos est, Pontificii juris decus egregium, Joannes Andreae (*i*) *Bononiensis, qui veneratione, atque admiratione multa Divum Hieronymum suspiciens, & prosequens aegerrime ferebat illota (ne nugalia dixerim) quaedam tanto Doctori tribui, quae ex illius Officina nequaquam prodiisse a mediocriter etiam studiis, vel primis labris imbutis possent judicari; ex quo etiam ut de Homero Aristarcbus, de nostro Plauto M. Varro, de multis item plerique, ita ipse in Scriptis suis fecit de Hieronymo; quae hoc loco ideo commemoranda tantum, non etiam explicanda putavi, ne nimium me crassa, & praecipiti emendationis Minerva usum quispiam arguendum existimaret. Et nos quidem manum subduximus ferulae, auresque habemus non omnino inelegantes, aliquanto forsitan ab ejus hominis judicio alienas, qui aliquando, nescimus quo instinctu, ausus est, lite nondum contestata, de nostris studiis praecipitare sententiam; Qui quidem meo judicio multum ne quicquam sapit, quoniam sibi nondum est sapiens. Quis ille hominum fuerit, ab eo malim quam a me pronunciari. Satis contentus ego ex mea verecundia, & ingenio fuerim, tamdiu exspectasse respondere, ut vere aliquando, tempestiveque referrem, quod illum posset remordere, ut fiat aliquando cautior, & modestior, si id unquam potuerit ulla aetate indipisci. Valeat igitur, atque delitescat. Nos ad nostra studia redeamus, quae nemini invidemus, omnibus esse communia peroptamus, atque ob id quoque, ut bona sint, & vilissime emi queant, pro-*

(*i*) Jo. Conr. ZELTNERUS in Centuria Correctorum in typographiis eruditorum p. 65. sqq. cum nostro Episcopo Aleriensi celebrem tunc JCtum Bononiensem, **Fontem Canonum** appellari solitum, confudit, qui tamen jam A. 1348. Bononiae fato perfunctus est. Noster autem obiit A. 1475. prid. Non. Febr. quod ejus testatur Epitaphium in Phil. BONAMICI Libro de claris pontificiarum epistolarum Scriptoribus, Romae A. 1753. in 8. edito, p. 202.

procuramus. Haud ignorantes studiosorum difficultates, qui sæpissime oleo egent, & rigescunt propter extremam rerum omnium paupertatem: illis, qui ditiusculi sunt, hoc certe non dubitamus evenire, ut malint pauxillum pecuniæ pro hujusmodi libris impendere, quam rependendi beneficii obstringi, gratis accipiendo, necessitate. Nam vilis est animi, qui sese potius velit dignissimi muneris fateri debitorem, quam, cum possit, illud tenui dispendio differat commercari. Legimus inter cætera apud A. Gelium, secundum tantum Aeneidos librum in sigillariis 20. nummis aureis, emendationis ejus gratia distractum, & quod magis est, grandem exhibitam mercedem, ut ex libro emendato versus unus tantummodo posset recenseri. Illud quidem sciant nostra hæc legentes, multum nos pro tempore in hoc suscepto munere laborasse. Quantum profecerimus ipsorum sit cum judicio testimonium. Forsitan quispiam expectet, uti de immortalis Doctoris aliquid hoc loco gloria prædicemus. Voluntate id quidem conari nos possemus, non autem facultate. Ipse de se lectus ubertim dicet, cujus facundiæ, & sapientiæ crater, quanto crebrior, & meracior fuerit tanto pronior erit ad animi sanitatem. Etenim quod Socratem dixisse ferunt prudenter, atque doctissime, hominum pectora esse oportere aperta, atque fenestrata, uti non occultos, clandestinosque habeant sensus, sed patentes ad considerandum, atque explicatus, quis unquam ejusmodi naturæ magis fuit, quam Divûs hic Doctor? qui animum gestavit in fronte, & in lingua voluntatem; qui maxima omnes homines docuit ubertate, redarguit libertate, allexit beneficio, provocavit exemplo. Morum vexillarius, religionis signifer, Paradisi mango, vitæ Christianæ exemplar, multo melior vita, quam major doctrina, etsi omnium maximus eruditione, seculorum post se excultor, priorum illustrator, utrorumque gloria & merito corona præcipua. Sed nos in silvam ligna, aquam in mare, stellas in firmamentum conamur afferre. Qui alium, præsente Hieronymo, quærit legere, cibario pane, relictis esculentorum deliciis, cupit impleri. Illud sit satis, hæc nostra operula studiosos homines ad legendum excitasse. Nunc patrum in liberos promptas voluntates invitemus ad hos libros levi patrimonii onere coemendos, filios autem ad studendum alacrius, atque ferventius incitemus, & quicquid temporis describendo insumpsissent, quæ prius emere propter vim preciorum non valebant, nunc illud omne in perdiscendo

discendo terant. Quandoquidem frustra illis omnis esse librorum copia juste videatur, qui plus chartas, quam doctrinam videantur dilexisse; quod facile multis accidit, qui in scriniis domi habent maximam reclusam librorum, & sapientiæ supellectilem, & foris apertam circumferunt ignorantiam. Quid enim prodest homini acervos librorum habere, purpura vestire, umbilicis ornare, minio illuminare, pulvere detergendo familiam occupare, ostentationi proferre, sepultis incubare, nominibus librorum plenum esse, ignorantia scatere, curarum vanitatibus tumefieri, primis vix labris litteras ipsas degustare? Hæc videmur merito dicere debuisse, nos magis, qui pro omnibus laboramus, ne nostro studio Codicibus homines impleamus, ipsi incuria sua desegnescant. Veterum multi absque libris maxima quæque didicerunt, detrimentum memoriæ libros esse arbitrati, ut Galliarum Druides sapientissimi, Pytthagoræi castissimi, Romani vetustissimi. Nos ne libros condemnamus, qui tempus omne in libris ponimus? Absit, amicissimi, absit. Sed si fieri potest diligentiam legendi excitamus, memoriam provocamus, sapientiam poscimus, quæ ut auxilio librorum eget, ita absque vigilantissima exercitatione haberi non potest. Veniam necessariam damus Curialibus, qui officiorum publicorum munere communibus utilitatibus magis vivunt, quam sibi; imo in eo ipso sibi maxime quia multis beneficiis in universum omnibus sunt auxilio. Illis vero non damus, qui gratis desident, tunc victuros se dicentes, cum de procurando funere vix tempus erit super. Hos velim potissimum studere, minimum vagari, quandoquidem Civiles homines, & in Clero positi, vel ad commissorum eis utilitatem, vel ad suam ipsorum commoditatem, ac veram tranquillitatem melius nihil queant invenire. Verum de his satis: non enim Diogenem induimus, qui liberis didicerat hominibus imperare. Reliquum est, ut non re tantum, sed spe quoque laborum nutritia, eorum aures, qui hæc legerint, impleamus, quali, ut facile arbitror, avorum nostrorum tempora caruerunt, qui in eo nobis etiam infeliciores fuere, qui non solum bonis, & emendatis libris eguerunt, sed ne Doctores quidem in litteris humanioribus, ac cultoribus ullos habuerunt. Unde factum esse reor, ut tam ingenia, quam studia, rubigine quadam quasi callo obdurata persorduerint, tandiu in squalore mersa, donec nati sunt, suoque prope ipsi Marte delimati, Gasparini illi præceptores,

res, & iis tersiores, locupletioresque Victorini, Guarini, & cæteri, quorum adhuc nonnulli vivunt, a quibus Patres nostri viam discendi, ut facilitate, ita copia, & tersu, majorem sunt adepti. Tunc tamen major multo, quam nunc librorum fuit penuria, aliis, atque aliis in dies, & inventis, & de Græcorum thesauro conversis, & ex novarum officinarum fabrica, vetustatem omnium exprimentium artificio ingenti, & felicitate elaboratis. Hoc igitur tempore & doctissimorum numerus ubique urbium frequentissimus est, & librorum minime vulgarium venales acervi; ut adhibito studio, nihil defuturum iis videatur, qui voluerint; velle autem omnes debent, sese efficere cultis quoque veteribus cultiores. Hæc felicitas donorum omnium datori Deo nostro primum, quod initio præfatus sum, tum Clementissimo Pontifici Maximo Dom. N. SS. ferri accepta debet, cujus æquissima Pontificatus administratione, & maxima omnium rerum moderatione, magna est pacis tranquillitas, & placida omnia quiete florescunt, ut cupientes civilem vitam degere in Christiana charitate, studiis dediti præsertim piis, tempus suum in primis habeant opportunum. Cæterum quia forsitan expectatis spei vestræ quasi promissum, & tamquam aliquod vadimonium, quænam potissimum Volumina veluti ad novam fæturam parata incubemus, accipite brevibus, quod optatis. Dignissimum fuit, necessariumque maxime a sacrorum Doctorum majestate incipere, veluti animæ, & vitæ ferculis potioribus. Ea nunc tamquam Dei mensas, atque altaria bellariis quibusdam, ac floribus conspergentes, studiorum quoque humanitatis difficiliores, elegantioresque in eo genere Auctores delegimus A. Gelium, Macrobium, Apulejum, Platonis defensionem, & denique Declamationes quasdam elegantissimas, quibus nonnullas ejus generis doctrinæ appendices forsitan copulabimus. Horum quinque Auctorum, ceu quinque lapillorum pretiosissimis gemmis, coronam quandam studiosis in correctionis auro fabrefacimus, quam qui eruditionis suæ capiti imposuerit, absque controversia multiplici varietate, elegantiaque fulgebit; erit enim ejus generis mundus, nam eo quoque nomine censeri merito potest, ut quamvis facultatum Reginam mirifice queat exornari, non nugis muliebribus, sed decoris virilibus. Vos pro paupertinis ingenioli mei exigui, laboris vero maximi, proque Magistris nostris Conrado, Arnoldoque characterum opificibus, qui nostros conatus effingunt,

gunt, humilibus, ac devotis Orationibus Deum rogabitis, ut successum nobis præbeat, cupidis tam divina vobis Volumina, quam humana præparare. Valete Amantissimi, atque Optatissimi lectionum comites, & castæ Latinitatis studiosi.

Quod in Epistola ad primum Volumen Aleriensis monuerat, non omnes Tractatus a se editos pro Hieronymi fœtibus habendos, id ipsum in hac altera modo recitata disertius affirmat, insuper addens, nonnullos ex illis Hieronymi splendorem, & fastigium non modo non attingere, sed ne longissimo quidem intervallo prospectare, indeque indignari solitum Joannem Andream Bononiensem, eos tanto Doctori a quibusdam per maximam injuriam tribui. De suppositítiis Hieronymi Operibus, quæ nimis multa sunt, se dicturum pollicetur Vallarsius in Præfatione ad postremum Tomum, ad quem eadem amandavit. Idem Epistolarum Collectionem adornavit, primus omnium laudabili prorsus methodo, nimirum Tractatus, & prolixiora Opuscula, quæ ab ipso Hieronymo in Catalogo, atque alibi, si quando eorum mentio occurrit, inter libros censentur, inde loco movens, & alteri Tomo reservans.

Dum vero Aleriensis in eadem Epistola inculcat, ea ætate, & doctissimorum hominum numerum ubique urbium frequentissimum esse, quorum primipilos Gasparinum Bergomatem, Victorinum Feltrensem, Guarinum Veronensem facit, & librorum minime vulgarium copiosam, facilemque parabilem suppellectilem reperiri, tam præclarum beneficium, post Deum Optimum Maximum, adscribit PAULO II. atque iis quidem verbis, ut Platinæ, aliorumque calumniam de literis ab eo Pontifice odio habitis apertissime refellant, quod pluries adnotavimus. Adnotet autem, velim, Lector præ cæteris ejusdem Epistolæ verba illa, quibus monemur nihil prodesse, *acervos librorum habere, purpura vestire, umbilicis ornare, minio illuminare, pulvere detergendo familiam occupare, ostentationem proferre, sepultis incubare, nominibus librorum plenum esse, ignorantia scatere, curarum vanitatibus tumefieri, primis vix labris literas ipsas degustare.* De quinque Auctoribus, ad quos in lucem

lucem emittendos Alerienſis ſeſe comparare ad calcem Epiſtolæ ſcribit, ſcilicet A. Gellium, Macrobium, Apulejum, Platonis defenſionem, & denique Declamationes quasdam, nil opus eſt hoc loco dicere, quum locis ſuis ex inita a nobis ratione de ſingulis ſit diſſerendum.

Novam Hieronymi Epiſtolarum Editionem prodiiſſe Romæ an. 1476. in domo Petri de Maximis juxta Campum Floræ præſidente Magiſtro Arnoldo Pannartz, docent nos Annales Typographici, eo ſcilicet anno priorem partem, poſteriorem vero an. 1479. *per Venerabilem Virum Magiſtrum Georgium Laurentium de Herbipoli.* Editionem hanc memorans Vallarſius in laudata Præfat. elegantiſſimam eam vocat; at dum Georgio Laurentio (*k*) unice tribuit, & an. 1479. figit, ad ſecundam tantum ejus Partem reſpexit. Fabricius vero eandem prorſus ignoraſſe videtur. Ante ipſam duobus pariter Tomis cuſæ fuerant eæ Epiſtolæ an. 1470. Moguntiæ; ſubſecutæque poſtea ſunt tres Venetæ Editiones an. 1476. an. 1488. an. 1496. nec non Parmenſis an. 1480. quam omnium ſplendidiſſimam dicit Vallarſius. Hæc, quemadmodum & Romana an. 1470., in manibus mihi fuit, legique ad Tomi ſecundi calcem hæc verba: *Divi Hieronymi Religionis Eccleſiaſticæ Doctoris eximii huic ſecundo Epiſtolarum Volumini finis imponitur. Quod quidem Opus una cum priore Volumine in Urbe Parmenſi diligenter emendatum, & impreſſum eſt anno Natalis Dominici MCCCCLXXX. Idibus Madiis. In quo quidem, ut diligens poterit Lector advertere, multi & Tractatus, & Epiſtolæ, quæ in cæteris impreſſionibus minime reperiuntur, inſerti fuere.* Romanæ autem illius Editionis in calce primi Tomi hæc verba mihi occurrunt: *Impreſſum Romæ Opus in domo Petri, & Franciſci de Maximis juxta Campum Floræ, præſidentibus Magiſtris Conrado Schweinheim*

Q

(*k*) Non Laurentius, ſed Lauer vel Laur nominabatur hic typographus. Errori huic anſam dedit MAITTAIRIUS Tom. I. Annal. typogr. p. 398. edit. II. ubi Hieronymi Epiſtolarum Partem ſecundam per Georgium Laur. de Herbipoli Romæ A. 1479. excuſam eſſe ſcribit, alibi p. 312. & 334. eum rectius Lauer nuncupans.

heim, & Arnoldo Pannartz An. Dominici Natalis MCCCCLXX. S. D. N. Domini PAULI II. VENETI PONT. MAXIMI *an.* VI. *Urbe & Ecclesia florent.* Eaque ipsa verba in secundi Tomi calce leguntur, nisi quod omisso Francisco solus Petrus de Maximo memoratur.

Dum hæc omnia de Romana Hieronymi Editione jam scripsissemus, imo vero iisdem excusis, subsequenti §. jam Typographus initium fecisset, valde opportune contigit, ut hujus operam remorantes, vel in hoc ipso §. Lectorem monitum facere valeremus, sententiam, quam de unica, non vero duplici, ea Editione PAULO II. ab Aleriensi nuncupata, ex conjectura tantum superius adstruximus, certam nobis modo evasisse, quum binos Tomos, an. 1470. notatos, quos Romæ jam deprehenderamus, diligenter conferentes cum alio, quem pariter ut inspiceremus, optatis nostris fortuna ex insperato respondens effecit, posteriore scilicet cum anni 1468. nota, illico comperimus, iisdem prorsus typis absque ulla varietate omnes illos Tomos excusos fuisse, ac proinde certo innotuit, ipsos unam, eandemque Editionem componere, licet Exemplaria nonnulla Typographo libuerit anni 1468. indicio signare, reliqua vero anni 1470. profectò ut venaliora redderentur.

SACRA BIBLIA.

§. V.

Quum in superiori §. actum sit de S. Hieronymo, haud immerito de Sacris Bibliis illico dicemus, in quibus scilicet vertendis, explicandisve non alius inter eximios Ecclesiæ Doctores eo excellentius laboravit. Vetustiores divini illius libri Latinas Editiones Annales Typographici nos docent, nimirum Moguntinam an. 1462. aliam absque loci indicio an. 1464. tertiam an. 1466. Augustæ Vindelicorum, quar-

tam

tam an. 1469. Reutlingæ, quintam an. 1471. Romæ. Has omnes aut nihil, aut parum notas habuerunt Lucas Brugensis, & Brianus Waltonus, cujus in Prolegom. IV. ad Bibl. Polygl. hæc sunt verba: *Prima Bibliorum Editio impressa (erat Latina Vulgata) Moguntiæ an. 1472. teste Luca Brugensi Præfat. libri de Variantib. Script. loc. Aliam tamen illa priorem quidam se vidisse dicunt.* Romanam illam, quæ ad rem nostram facit, ad manum habuimus, licet pro adeo rara eandem censuerit Maittaire, ut primum ejusdem Volumen visum fuisse ab amico quodam suo in Bibliotheca Regis Hispaniæ Matriti, operæ pretium existimaverit referre. In fine libri leguntur versus: *Aspicis illustres &c.* in fronte autem hæc habetur Aleriensis ad PAULUM II. Epistola.

Joannis Andreæ Episcopi Aleriensis ad PAULUM II. VENETUM PONT. MAX. *Epistola.*

Christo Jesu Domino Nostro Optimo Maximo, qui Te PATER SANCTE PAULE II. VENETE PONTIFEX MAXIME, *Vicarii sui Petri Apostolorum Principis prius nomine, dein Majestatis, ac Sedis gradu successorem dedit, non possum pro merito gratias agere, quod illum diem latissimus vidi, in quo utriusque eruditionis prima Volumina gratiæ scilicet, & naturæ impressorum nostrorum industria sub umbra numinis tui in medium litterarum cupidis jam multa sunt proposita; ut & qui sæcularibus disciplinis, quas Majores nostri humanitatis vocarunt; & qui divinis contemplationibus vacant, in quibus sese exerceant, parabiles de cetero Codices non desiderent. Edidimus nos quidem prius multi nominis, ac studii Authores celeberrimos, nunc utriusque Testamenti libros, quam Bibliam nominant, cupientibus exhibemus. Et quoniam id quoque putavimus studiosis placiturum, in divini operis fronte Aristeæ, magni illius viri, cujus Divus etiam Hieronymus in sua Præfatione meminit, libellum (l) apposuimus, ut qua hominum vigilantia, quo Dei munere, quibus præ-*

Q 2

(l) Fuit etiam Nicolai MALERMI versioni Bibliorum Italicæ A. 1471. primum editæ Aristeæ historia subjuncta: unde R. Gedaliæ fuisse per-

præmiis de Hebræorum veris fontibus ad Græcos in Egyptum prius, postmodum ad nos Vetus Instrumentum derivarit, & qui scierant, recolant, & qui nescierant, instruantur. In quo libello tum alia quædam præclara disci posse perspexi, tum id inprimis tales, tantosque Interpretes illos LXX. appellatos fuisse, quales, & quantos pæne LXX. Seniores, quibus spiritus Moysi a Deo quondam sit communicatus, vetustas sancta præconavit. Quorum responsa, certaque oracula summis in omni statu Viris clarissima esse possunt specula, in quibus vitæ utriusque omnes actiones contemplentur, ut ita quales ipsi sint, & cujusmodi esse debeant, conscientia sua judicante cognoscant. O nunquam satis laudata incredibilis virtus antiquorum! O semper vetustas casta admiranda! quæ terrestres plures habuit, ut sic dixerim, Deos, qui eorum ingeniis veluti novis cœlis, atque luminaribus unius veri Dei exemplo, ac dono mundum illustrarent, & in eo tamen solliciti forent, ut de mortalibus sæculorum omnium possent agendi bene monstrata luce promereri. Quid hac Interpretum paucorum præceptorum doctrina potest in tam exiguis chartis sanctius legi? Quid utilius perdisci? Magisterium Principibus quoque omnibus sæculis graduum quorumlibet propositum est, & tamquam norma rectissima oblata cogitationes suas omnes, atque actiones ad virtutis, & gloriæ culmen dirigendi, quasi enim in annuli pollicaris palla impressa est solida, & exacta gerendi principatus viva imaginis disciplina. Hinc se quisque qualis ipse sit, qualisve esse debeat, & amore ne, ac gloria, an vero contra odio, & dedecore dignus statim potest explorare. Colligant in sinum suum ex his monitis, & tam illustri signo causam suam Principes mundi rerum, & ipsi de se conscientia nihil errante pronuncient; ut hoc modo sibi, & principatus sui tempus, & posteritatis gratiam, si sapiunt, parent. Sed Aristeas ipse legentibus multo hac Epistola melius satisfaciet. In divini autem Voluminis calce, veterum exemplo, verborum interpretationes Hebræorum annexuimus. In quibus si cuipiam videbitur alia describendi, idest orthographia

persuasum existimat Jo. Christoph. WOLFIUS in Biblioth. Hebr. Tom. I. p. 215. illum libellum a Christianis inter libros sacros numerari.

phiæ ratio constare, quam quæ in Volumine deprehenditur, sciat non eandem posse in Hebraicis, quæ in Latinis, & Græcis verbis solet, descriptionis regulam teneri. Non enim habemus varios illos characteres, quos Hebræi in iisdem litteris nonnullis effingunt, vel punctis & notis peculiaribus signant; quod statui memorare, ut qui legerit modo Esaiam, *modo* Isaiam, *& id genus quædam scribi nequaquam miretur. Etenim multo melius altero illorum modorum ejusmodi describi nomina arbitror, quam quomodo vulgo describuntur. Nam littera* y. *quæ tantum Græca est, & nullibi recte potest in dictionis capite absque aspirationis nota exarari, qua ratione proponatur, non video. Sed de hujusmodi minutiis litteratores quidam certabunt, & ii maxime, qui sunt elementorum potius figurarum, quam sensuum rationis studiosi. Nos quo ordine Bibliæ libri in hoc Codice sequantur, explicabimus. Tu vero,* PATER SANCTE, *quod assiduo facis, nos numinis tui majestate omni tempore defensos sereno tuo vultu suscipe, & gratia Pontificiæ pietatis, ac perpetua felicitate Ecclesiæ Catholicæ corpus immaculatum rege, & simul in æternum.*

· *Romæ* XV. *Martii Natalis Dominici Anno* MCCCCLXXI. *Pontificatus tui florentiss. Anno* VII.

Mirari subit, in hac Epistola Aleriensem Episcopum ita præfari, ut Græcam tantum Septuaginta Interpretum Versionem commendans, idque multis verbis, ne uno quidem præclaros Hieronymi labores, quibus Latina Bibliorum Versio debebatur, commemorandos censuerit, perinde ac si non Hieronymianum, sed Septuaginta-Virale opus evulgasset. Quæ autem prodit idem Aleriensis de Aristeæ libello, acutiores Critici haud facile admittunt, ad quos curiosum Lectorem ablegamus. Hic vero recitabimus Matthiæ Palmerii Epistolam PAULO II. inscriptam, & libello in ea ipsa, de qua loquimur, Editione præpositam.

 PAU-

PAULO II. VENETO SUMMO PONTIFICI
Mathias Palmerius felicitatem.

Cum & antea semper, B. PONTIFEX, *intellexerim*, S. T. *in perquirendis Majorum nostrorum splendidis gestis mirifice oblectatam*, *& nunc, quo amplior sis, eo majori quoque, ut par est, studio excellentium Virorum magnifica quæque perquirere, quum alia quidem omnia, tum ea maxime, quæ vel ad divini cultus ornatum excolendum pertinent, vel ad sacras Patrum nostrorum institutiones firmandas, illustrandasque ducere videantur. Quod profecto studium non ab re Sacrato pectori ab ineunte ætate firmissimo animi instituto divinitus inhæsisse omnes persensimus. Sed veluti in reddendis populo juribus, justitiaque servanda magnos excellit Patres, sic & in emendandis hominum moribus, ac sacris ad veram pietatem instituendis, perficiendisque summorum Virorum gesta, ceu exemplar, sibi animo proponat, quod aut imitetur egregie, aut longe exsuperet. Rem plane Summo Pontifice dignam, & quæ hactenus vix paucis divino nempe munere contigisse fertur, Viris quidem quum omni virtute summis, tum amplissimis opibus accumulatis. Ex quorum numero si unum, aut alterum coram visendum* S. T. *adduxero, neminem factum nostrum reprehensurum arbitror. Leget igitur* S. T. *si quando ab ingentium negotiorum, quibus assidue obruitur, cumulis parum ocii subripere valet, breve Aristeæ, Viri quidem gravissimi, de LXX. Interpretibus libellum pridem Latinum a me factum. In cujus profecto lectione*, BEATISSIME PATER, *Sacras Summorum Pontificum vestes, vasa, phialas, crateres, mensamque auream, cum ipsius Sacerdotis, ac Templi ornatum omnem, sic cernere putabit, ac si ea omnia coram ante oculos lustranda exponerentur. Adduntur præterea, quod jucundissimum est legere, quum sapientissimorum Virorum dicta, responsaque gravissima, tum mira quædam, & prorsus divina sacrorum observatio. Accedunt ad hæc quales, quantique maximi & potentissimi Regis erga Sacerdotem ipsum cultus, honoresque serventur. Ex quibus rebus facile colligi poterit, quanta maxima laude extollenda sit* SANCTITAS TUA, *cum neglectus diu Dei cultus, ac Clerus ipse improborum insolentia pene conculcatus, tua incredibili industria, tuo labore,*

bore, ac diligentia ſublevetur, exorneturque, ac in veterum ritum, veluti ab exilio revocatus, ſumma omnium gratulatione reducatur. Valeat SANCTITAS TUA *Servi ſui memor.*

Palmerius hic patria Piſanus, (*m*) Matthæi Florentini Chronicon, quod incipit ab an. 444. ubi deſinunt aliquæ Editiones Proſperiani Chronici, & usque ad an. 1449. exporrigitur, continuavit ab an. 1450. ad an. 1481. Eundem Græcis etiam literis valuiſſe, & ex libelli Ariſteæ Verſione, & ex aliis innoteſcit.

S. CYPRIANUS.

§. VI.

Priſcis Eccleſiæ Patribus, nimirum Lactantio, Auguſtino, & Hieronymo, quos ad Typographicæ Artis primitias exornandas, Alerienſis Epiſcopus Germanorum Opificum prælis, quibus præerat, ſelegiſſe jam vidimus, accenſendi modo ſunt Sanctus Cyprianus, & Sanctus Leo, & de iis ſtatim agendum, ac primo loco de S. Cypriano. Miſſum enim facere oportet S. Irenæum Epiſcopum Lugdunenſem, de cujus Operibus aliquando edendis Alerienſem quidem cogitaſſe dignoſcimus ex hujus Epiſtola primo Hieronymianorum Operum Volumini præfixa, & in ſuperiori §. recitata, at eadem illum edidiſſe Annalium Typographicorum Parens ſe minime noſſe profitetur. Confidentius ipſe de hac re loqui potuiſſet, ſi oculos ad Epiſtolam ejusdem Alerienſis, quæ

(*m*) Matthias PALMERIUS fuit Abbreviator & ſecretarius pontificius, mortuus A. 1483. d. 19. Sept. anno ætatis 60. cujus Epitaphium exhibet Phil. BONAMICIUS in Lib. de claris pontificiarum epiſtolarum ſcriptoribus, p. 210.

quæ in initio V. Tomi Glossem. Nicol. Lyr. legitur, conjecisset. In ea siquidem singillatim designatis libris omnibus, quos Conradus, & Arnoldus usque ad an. 1472. impresserant, S. Irenæus reticetur. Epistolam illam suo loco afferemus. Nunc vero afferenda, quæ Cypriani Editioni præfigitur.

Joannis Andreæ Episcopi Aleriensis ad PAULUM II. VENETUM PONT. MAX. *in Epistolas Divi Cypriani Epistola.*

V*ellem*, PATER BEATISSIME PAULE II. VENETE PONTIFEX MAXIME, *ingenium quod exiguum est mihi, par esse voluntati; præstantius equidem aliquanto & tuæ Majestati, & suscepto recognoscendi officio satisfacerem. Sed quando tantum efficere non valeo, ut cupio, id saltem meditor attingere, quod opinione mea tibi placeat, & non nihil præ se dignitatis ferat. Hoc certe tempore sudanti satis mihi in immenso Nicolai de Lyra super Veteris, & Novi Testamenti ad litteram Glossemate, ab impressoribus nostris, qui Bibliæ libros informabant, repente efflagitatus sum, ut quoniam charta major illos defecerat, ne officinæ eorum vacarent, quod nunquam fit absque ingenti artis dispendio, aliquod minoris voluminis opus illis commodum expedirem. Res visa mihi est, non parum difficultatis, & aliquanto magis periculi habitura, ut prospere, & recte possem aliquid facere, paratis semper quibusdam ad nimis exacte judicandum, immo potius inclinatis, si quæ reprehendi videantur posse, quantumvis rara, & minima sint, ea insectanda desumere, quam si quæ felicius, & industrius cesserint, etsi perplura forent, gratificantis ingenio, officioque complecti. Perstiti tamen in vetere quodam instituto meo, melius esse judicans a paucis de quisquiliis quibusdam reprehendi, quam a bonorum multitudine labores meos desiderari, certissimus potissimum de Clementiæ tuæ amplitudine, qui quidem semper mavis animi propensi conatum fovere, quam frigidioris quoque studii opera condemnare. Converti me igitur plurimo incitatus ardore ad sublimis, & animi, & facundiæ Virum, Divum Cyprianum Chartaginensem Episcopum & ejus Epistolas in manibus sumpsi, fidentiore ob id conscientia, quod olim adolescens*

lescens famatissimis in Scholis Parisiensibus agens, quo propter Urbis celebritatem, & studiorum fervorem, atque animi cultum capessendum concesseram, ex vetustiore Exemplari eas manu mea descripseram, ratus quod ita evenit, minus me in eo Codice difficultatis, & tamen apud Tuam Sanctitatem, & doctissimorum hominum mentes non minus gratiæ habiturum. Cæterum percurso magis quam deambulato libro, cujus quidem ordinem ideo non mutavi, etsi videbam me aliquorum exemplo, non inepto sane, id posse facere, quia & Urbis, unde illud habueram, majestati, & voluminis vetustati honorem statui suum exhibere. Plura medius fidius verba elegantia quidem, & Latina annotavi, tametsi propere perlegendo, quæ visum est alicujus interpretamenti propter tyrunculos quosdam litterariæ facultatis indigere. Ea perfunctoria, & una lucubratiuncula exposui, non ignarus ab aliis ea posse appositius, & ad unguem magis declarari. Quod utinam mihi cæteris in Operibus facere, in quibus non mediocriter contendi, venisset in mentem. Haberent a me profecto studiosi si non stratam, & militarem Latinæ linguæ viam, calles saltem, & semitas quasdam non omnino male ducentes, atque pravissimas. Eo tamen id egi studiosius, quod superioribus diebus cum apud elegantissimi, & in primis culti animi Patrem Oliverium Carrafam Tituli Sancti Eusebii Cardinalem Neapolitanum aliquot convivæ cœnaremus, multo de litteris sermone habito visum est inter cætera præstantissimi ingenii Viro, hinc quoque posse studiosis morem geri, si vetusta quædam in Authoribus verba, quæ partim pluribus ævi nostri, partim fere omnibus inaudita sunt, ab iis, qui totam prope vitam in ejusmodi stadio consumpsissent, fierent planiora. Et uti ipse arbitrabar, res erat habitura plurimum voluptatis, & gratiæ nequaquam parum & absque controversia maxime videbatur necessaria, in qua semper doctissimi Viri, & omnium in doctrinis suarum ætatum primi impendio laborassent. Huic igitur tantum, & tam culto Patri, Te mihi propitio, in præsenti Epistola placuit veluti prægustationem exiguam exhibere, ut hinc experiretur, quantum illi optarem hoc tempore obsequi, semperque parere. Sed ego prius nostrarum Epistolarum ordinem transcurram, multa de industria præteriens, immo vero paucissima delibans ex plurimis, ne amicorum meorum quispiam me existimet dedita opera Cypriani verba omnia rariora collegisse.

In Epistola sane numero secunda ad Cornelium Pontificem Romanum scripta, cujus principium est : Cyprianus, Liberalis, *verbum* ingregari *offendi magis compositione novum, quando originis, aut partium suarum ratione, idem significare eum visum, quod* adunari, *&* *unum in gregem cogi.* *In* III. *&* X. *&* XXVI. *&* LXI. *scriptum fuit* abstinere *pro* repellere, *quod hodie dicimus* suspendere *per Ecclesiæ censuras, vel excommunicare.* *In* IIII. exambire *pro* ambitiose contendere, impetrare. *In* VI. *&* *item* IX. Succedaneus *a succedendo pro* successivus. *In eadem* VI. pransit *tempore præterito pro* pransus est. *In* VII. contristare *pro* contristari. *Possem equidem exemplis magnorum Authorum uti, veluti in hoc ipso verbo Virgilii,* Et pluvio contristat frigore Cœlum. *Sed non est suscepti operis munus; quod volui memorare ne putes hæc tantum in Cypriano perlegisse.* *In* VIIII. Sportulantes *idest accipiendis sportulis dandisve operantes.* *In* XI. alio *pro* alii *&* remissa *pro* remissio. *In* XII. *ac* XXI. tinctus *id est baptizatus*, *&* tingentes *id est baptizantes. In quo, ut in aliis multis, Græca facilius a Latinis, quam Latina ipsa intelliguntur.* *In* XIII. Epulares *cœnæ, hoc est* saliares, *&* *ferculorum multitudine, præciositateque opiparæ*, *&* amœnare *pro* oblectare, *&* pœnitendus, *&* epotatus *pro epotus.* *In* XIIII. brutus, *idest* insensatus, *&* autumna *neutro genere id est* autumni. *In* XV. comestura *idest* ærugo, *&* exhibitio *idest* victus, *&* stibium, *quod unguinis, sive unguenti est genus*, *&* fidelia, *idest* hydria *&* capsaces *idest* lecytus, *quod est vas olearum*, *&* munerarii *idest* munerum hoc est ludorum exhibitores. *In* XVI. mussitare *pro* murmurare *&* gremium *idest* manipulus. *In* XVII. animositas *idest* indignatio. *In* XX. plastici *idest* ars plastæ *hoc est fictorii.* *In* XXII. hybernus *substantive pro* hyems, *&* faventia *idest* favor. *In* XXV. sed immo *pro* quin immo *&* *in* LVIIII. quin immo sed, *&* discordiosus, *sicuti etiam in* XXXI.. *In* XXVI. puramen *idest*, pus, *&* sanies. *In* XXVIIII, partio, *idest*, partus. *In* XXXVIII. extorres I. lapsi a fide, *&* hypodiaconus, *idest*, subdiaconus. *In* XLI. tuitus est *pro* defendit, *In* XLII. delimare, *idest*, decidere. *In* XLIII. designare. I. peccare, *&* Presbyterum. I. Presbyterorum conventus, *&* palabundus. I. vagus. *In* LXV. stabulum, *idest*, hospitium meritorium. *In* LVI. figere. I. determinare. *In* LVIII. inestimalis *pro* inestimabilis.

In

In LVIIII. inordinaliter, *ideſt*, absque ordine, & implanare *pro* decipere, & implanator, ſeductor, & excludere *pro* diſſolvere, *ac* impugnare, & fluxus, *ac* fluxi, *ideſt*, libido, *ac* libidinoſi, & hemitritæum *ſpecies febris incurabilis*, & protelare, *ideſt*, perducere, & ſuſtentatio, *ideſt*, patientia, & taxare *pro* tangere, & improboſus, egeſtoſus, dedecoroſus, pudoratus; *ab improbitate*, *egeſtate*, *dedecore*, & *pudore*, *declinata*, & Plagarius, *ideſt*, retiarius, & defingere *pro* maculare, & ancillatus, *ideſt*, compeditus. *In eadem* ſobrioſus, naufragalis, probroſitas, caſtificare, parilitas *a ſobrio*, *naufrago*, *probro*, *caſtum facio*, *pari*. *In* LX. aſpredo *pro* aſperitas, & mortiferare *pro* occidere, & depalatus, *ideſt*, vulgatus. *In* LXII. abdici *pro* interdici, & conſiliatio *pro* conſilii datio, & deprædari, *ideſt*, ſeducere, & urſi *præteritum tempus a verbo* urgeo. *In* LXVII. Clinici, *quos ibidem ipſe interpretatur Cyprianus*. *In* LXX. Cuſtodiarium *pro* cucumerario, & pinguamina, *ideſt*, adipes, & Senitium color niger, & ſuppedaneum, *ideſt*, ſcabellum, & ovis *maſculino genere*, & picrides, *ideſt lactucæ agreſtes*, & intuere *pro* intueri, & tæduit *preteritum a* tædeo, & abducere, *ideſt*, in domum colligere. *Poterit*, *ut arbitror*, *hoc exemplo doctior quisque*, *immo etiam indoctior*, *multa ſibi ipſe colligere tam in hoc Opere*, *ubi equidem*, *ut prædixeram*, *conſulto reliqui potius alia*, *quam contempſi*, & *in reliquis*, *in quibus* & *ipſe aliquando decreveram laborare*. *Tu*, PATER BEATISSIME, *quum tibi licebit ſpatiari*, *atque requieſcere poſt tot conciliandæ Italicæ pacis labores*, *poſt tam immenſas curas Turco iſti impio*, & *Hæreticorum inſaniæ reſiſtendi*, *poſt Pontificatus ſummi labores nunquam exiguos*, *ſemperque perpetuos*, *quaſi animi gratia ad Cyprianum tuum converte Clementiæ Pontificiæ*, & *Majeſtatis tuæ oculos*, & *per illum veniat tibi in mentem perpetuus cultor tuus*, & *manuum tuarum factura*, *Alerienſis Epiſcopus*, & *quaſi in cuſtodia carceris chartarii recluſam miſeratus aliquando exire jube*, & *perpetua felicitate commiſſam tibi Chriſti Eccleſiam rege*. *Romæ Pontificatus tui florentiſſ. Anno VII.*

In Calce

Aspicis illustres &c. M. CCCC. LXXI.

In Præfatione nuperæ Editionis Operum S. Cypriani an. 1726. Parisiis ex Regia Typographia, memoratur quidem Editio hæc Romana, de qua modo actum est, quemadmodum & Veneta an. 1471. per Vindelinum Spirensem, & alia innominata, quæ scilicet nec Urbis, nec Typographi nomen adscriptum gerit, ibidemque observatur post nonnullos alios Eruditos, Spirensem falso vocari, quæ a Vindelino Spirensi Venetiis cusa fuit, hocque ex nomine errori locum datum; at Præfationis illius Author haud quaquam affirmat, se Romana Editione, quæ omnium princeps habetur, usum fuisse. Eam ipsam vel in Catalogo Regiæ Parisiensis Bibliothecæ desiderari animadvertimus. Quum tamen eo studiosius & in Bibliotheca ista adservari, & ab Editore illo allegari, ad variantes Lectiones inde excerpendas, oportebat, quo majori in pretio Lutetiæ, quam alibi, habenda videtur, Aleriense ipso, ut vidimus, ita de se testante, *quod olim adolescens famatissimis in Scholis Parisiensibus agens, quo propter Urbis celebritatem, & studiorum fervorem, animique cultum capessendum concesseram, ex vetustiore Exemplari eas* (Cypriani epistolas) *manu mea descripseram;* & præterea se Exemplaris illius ordinem omnino retinuisse, propterea quod *Urbis illius* (inquit) *unde illud habueram majestati, & Voluminis vetustati statui honorem suum exhibere.*

An vero Romana nostra Editio pro omnium principe omnino habenda sit, certo definiri non potest. Eodem siquidem an. 1471. & ipsa, & Veneta, ut diximus, prodierunt; neutra tamen nec diem, nec mensem præfert, unde quænam prior, quænam posterior, dignoscatur. Errorem superius indicatum de Veneta hac, quæ passim pro Spirensi venditatur, Editione adnotat Maittaire in nova Edit. Annal. Tppogr. T. I. P. I. p. 301. & jam antea nempe pagina 19. affirmaverat, se minime pro certo habere, quod plures tradunt, Vindelinum Veneta Urbe relicta concessisse in Germaniam: ibique Operibus imprimen-

primendis incubuisse, quum constet ex Catalogo in iis Annalib. Typograph. exhibito, eumdem libros Venetiis annis 1471. 1472. 1473. excudisse.

S. LEO MAGNUS.

§. VII.

Editor Parisiensis Operum S. Leonis Magni, Paschasius Quesnellus, Lutetiæ primum an. 1675. deinde an. 1700. Lugduni, ab insigni hallucinatione Præfationem suam incipit, dum veteres eorundem Operum Editiones recensens, de harum principe ita loquitur: *Joannes Andreas Aleriensis in Corsica Insula Episcopus primam Operum S. Leonis I. Editionem procuravit Venetiis an.* 1485. *typis Andreæ Parmensis socii Artis Impressoriæ.* Neque ad annum illum vitam protraxisse censetur Aleriensis, neque unquam Venetis typis præfuit, nec annum 1471. prætergressus est Pontificatus PAULI II. cui Editio illa fuit ab Aleriense nuncupata, demum nec ipsa Veneta eorumdem Editio typis Andreæ Parmensis an. 1485. primum perfecta fuit, sed typis Lucæ Veneti an. 1482. Utinam vero in ea tantum principe Editione investiganda hallucinatus fuisset Quesnellus, non vero in aliis quoque multo majoris profecto momenti, dum scilicet haud raro & Romanæ Sedis, Ecclesiarum omnium Principis, & Matris, prærogativas, & sanctiora quædam dogmata, quantum in ipso est, in dubium revocare conatur, falsis argumentationibus usus, & parum sinceras veterum Codicum Lectiones pro libitu obtrudens; quæ duæ res efficiunt, ut saniorem, ac fideliorem Editionem ad Vaticanorum præsertim Codicum fidem piorum, atque eruditorum vota modo deposcant, ac sperent.

Romanam, de qua hic agimus, prodiisse an. 1470. tradunt Annales Typographici, & in ejus calce legi versus: *Aspicis illustres &c.* at quo fundamento ignoro, duplex enim vetustissimum Exemplar, quod inspexi, temporis, locique nota, & versibus illis destituitur;

 præ-

præfert autem Aleriensis Epistolam, cujus nullam mentionem faciunt iidem Annales. Ea hujusmodi est.

Johannis Andreæ Episcopi Aleriensis ad Summum Pontificem PAULUM II. VENETUM *Epistola.*

Si *Tua mihi* PATER BEATISSIME PAULE II. VENETE PONTIFEX MAXIME, *Sanctitas antebac veniam tribuit, ex imperitia forsitan audenti tenuitatis meæ majusculas lucubrationes tuæ potissimum dicare pietati, ut per sese obscuræ mirifico tuo illustrarentur fulgore, & fierent Te suscipiente pretiosæ; merito bis Quadragesimæ augustis, venerabilibusque diebus, inclitum illum Pontificem Leonem primum, natione Tuscum, ut puto, in Calcedonensi Synodo summa Patrum admiratione ter Sanctum acclamatum, Tibi maximo Pontifici tantæ Cathedræ thronum ornatissime implenti, debui offerre, non magna difficultate recognitum, sed summa utilitate perlectum. Cujus in brevibus, sed divino artificio consummatis sermonibus, latissima rerum divinarum mysteria, & secundum Canonicas Scripturas, quidam sacri eloquii principatus includitur. Oratione enim parcus, sensibus vero sublimis, in primisque cælestis, & quod est ante omnia admirabile, profundissimus pariter, atque planissimus Pontificia differens majestate, & Apostolico facundus eloquio, modestia illa vere Christiana, virtuteque divina, viva nimirum Evangelii Tuba, & prope Electionis Vas alterum, castæ Fidei Sacramentis aures implet Christianas; ut si plura illi scribere, vel Pontificalium negotiorum ingens labor, vel invidæ ætatis angusta spacia permisissent, omnes divinitatis thesauros facile fuerit supra expositoris etiam qualitatem aperturus. Hic est,* PATER SANCTE, *Leo ille Magnus cognomento, primus dignitate, eloquentia nemini cedens, multosque excedens sapientia, brevitatis magister, & pene unicus artifex, qui tantæ appellationis nomen, sanctitatis tamen merito superavit, a sacrosanctis Apostolorum memoriis nunquam discedens, cujus Tu quoque exemplo sacratissima Apostolorum pignora semper amplexus, nullo tempore deserenda censuisti. Quo adbuc Diacono, & pro rebus Pontificiis ab Urbe absente, Ecclesiæ Romanæ*

regius

Regius Clerus, & Sanctus, Summi Pontificis prope duos menses distulit electionis suffragia sanctiora. Qui etsi vita omni maximus fuit, sese tamen copia miserationis excessit, & divini ingenii claritate, quem successorum multi adeo sunt admirati, ut diu continuata vocabuli successione, Leones per ordinem voluerint appellari; a quibus Civitatis quoque Leonina facta est celebris appellatio. Hic est ille Leo, qui maximis Ecclesiæ Syderibus Ambrosio, Hieronymo, Augustino (ne Græcas Pontificum majestates percenseam, pares maximis omnibus excellentia) occidentibus orbi Christiano, & cælo orientibus, Angelorumque consortio, ut Sol quidam pro omnibus unus mundo satis fuit illustrando: quem ut fulgur perhorruit hæreticorum impietas, coluit ut Numen Imperatorum Majestas, plusquam dici potest, veluti Parentem venerata est fidelis cuncta Christianitas. Hic est Leo certe Ecclesiasticæ dictionis Tullius, Theologiæ Homerus, rationum fides Aristotelis; & ut omnia unico absolvam verbo, Petrus in Pontificio Throno, Paulus in Pulpito Christiano, ita demulcens, ut vinctos Auditores teneat, ita docens, ut sensibus divinis impleat, ita exhortans, ut ardoribus virtutis incendat, legendus, ediscendus, imitandus. Hujus propria Pontificis jure dici potest Oratio, de quo a me magis illum stupente, quam laudante id solum accipi dictum velim, amari facile Leonem posse, pro merito nunquam laudari, prædicari licere. Is igitur sit noster in terris instructor, in Cælis apud Omnipotentem Deum intercessor, qui est in sæcula benedictus. Amen.

Ea verba: *Cujus Tu quoque exemplo sacratissima Apostolorum pignora semper amplexus, nullo tempore deserenda censuisti*; referuntur ad id, quod Vindiciar. cap. VI. diximus, PAULUM ne semel quidem toto Pontificatus sui tempore pedem ex Urbe movisse, adeo ut nec insalubri anni tempestate, nec pestilentia Romæ vigente alio unquam diverterit, quod ab ipso factum cum Curiæ omnis querela scribit Cardinalis Papiensis, quum contra vitio datum foret Pio II. quod annis pene singulis sui magis recreandi, quam aliorum causa Urbem relinquere consuevisset. Quod autem subdit Aleriensis, Regium, & Sanctum Romanæ Ecclesiæ Clericum prope duos menses electionis suffragia distulisse, donec Leo Diaconus, pro rebus Pontificiis ab urbe absens, reverteretur,

tur, clarius traditur a S. Profpero in Chron. his verbis: *Quo* (Sixto) *defunЄto, quadraginta amplius diebus Romana Ecclefia fine Antiftite fuit, mirabili pace, atque patientia adventum Diaconi Leonis expeЄtantes, quem tunc inter Aetium, & Albinum amicitiæ redintegrandæ caufa Galliæ detinebant.* Demum, quod idem fcribit, Leonis fucceffores ejus nomen adeo admiratos fuiffe, *ut diu continuata vocabuli fucceffione, Leones per ordinem voluerint appellari, a quibus Civitatis quoque Leoninæ faЄta eft celebris appellatio*, haud multum confonat longo illi temporum intervallo, quod inter eosdem excurriffe deprehenditur, quum a Leone I. ad Leonem II. anni fere ducenti, & quinquaginta effluxerint, & centum fere a Leone II, ad Leonem III. quinquaginta & paulo amplius a Leone III. ad Leonem IV. hicque poftremus ille eft, qui antiquæ Urbi addidit novam, ab nomine ejus *Leoninam* dictam.

Placet autem, ne tam cito eximium hunc Doctorem deferamus, fuperius recitatam Alerienfis Epiftolam Italice etiam afferre, quam nimirum præfert, ex Philippi Corfini, Filii Bartholomæi, interpretatione Editio Sermonum S. Leonis Florent. die 27. Maji an. 1485.

Epiftola di Gio. Andrea Vefcovo Alerienfe a PAULO II. *Sommo Pontefice in commendatione di S. Leone Papa.*

SE *la tua Santità* BEATISSIME PATRE PAULO II. VENETO PONTEFICE MAXIMO *pel paffato m' ha fopportato per adventura prefumptuofo, che la mia imperitia alla tua fomma pietà della tenuità mia habbi alquanto maggiori ftudii confecrato, e quelli per loro medefimi obfcuri dal tuo maraviegliofo fplendore fieno illuftrati, e da te ricevuti fieno facti di gran prezzo; meritamente in quefti facri, e venerabili giorni della Quadragefima quello excellente Pontefice Leone I. di natione (come io ftimo) Thofcano, nel Calcedonenfe Concilio con fomma admiratione da Padri tre volte Sancto giudicato, a te Pontefice Maximo nel throno di tanta Cathedra degniffimamente fedente, offerire debbo non con grande difficultà ricognofciuto, ma con fomma utilità diligentemente lecto. Ne Sermoni del quale brievi, ma con fommo artificio perfecti profondiffimi myfterii*

sterii di cose divine, & secondo le Canoniche Scripture alcuno principato del sacro eloquio si interchiude. Imperoche lui nella oratione temperato, ma nelle sententie sublime, e celeste, & quello che innanzi a tutte l'altre cose di admiratione degno, e profondissimo parimente, & amplissimo con pontificale majestà disputante, & nello appostolico eloquio abbondante con modestia veramente christiana, e virtù divina, viva tromba di Evangelio, & quale di electione un altro vaso, di Sacramenti di casta fede le christane orecchie adempie: in forma che se le grande fatiche delle pontificali occupationi, o veramente e brievi spatii della invidiosa sua età gli avessino concessò più cose scriverefacilmente tutti e thesori della divinità sopra la qualità ancora dello expositore harebbe manifestato. Costui è, o Padre Sancto, quello Leone, per sopranome grande, primo di degnità, di eloquentia a nessuno cedente, molti avanzante di sapientia, maestro di brevità, & quasi solo artefice: el quale tanto nome di Sanctità dalle sanctissime memorie degli Appostoli non mai partendosi meritamente superò: per lo exemplo del quale tu ancora e Sacratissimi pegni degli Appostoli sempre abbracciando quelli per nessun tempo dovere essere indrieto lasciati giudicasti. Pel quale essendo ancora Diacono, e per lo stato del Pontificato dalla Città absente, il Clero Regio, e Sancto della Chiesa Romana quasi due mesi e sancti Suffragii della electione del Sommo Pontefice soprattenne. El quale benche in tutta la vita sia stato grandissimo, nientedimeno nella abbondantia della commiseratione se medesimo avanzò, & per la clarità del divino ingegno molti de' suoi Successori in tanta admiratione l'hanno hauto, che lungo tempo continuata del vocabulo la successione, Leoni per ordine habbino voluto essere nominati; da quali ancora della Città Leonina fu facta la celebre appellatione. Costui è quello Leone, el quale nelle excellentissime Stelle della Chiesa Ambrosio, Hieronymo, Augustino (per non raccontare le simili majesta de Greci Pontefici tutti grandissimi per degnità) al Mondo Christiano mancanti, & in Cielo nel consortio angelico nascenti, come un Sole a illustrare il mondo per tutti fu sufficientissimo; el quale la scelerata heresia (come fulgore) hebbe in tremore, & degli Imperadori la majestà (come cosa divina) lo venerò, & tutta la fedele Christianità (come padre) che dire non si potrebbe, l'ha observato. Questo è Leone certamente dello orare Ecclesiastico Tullio, della Theologia Homero,

delle ragioni della fede Aristotele; & con una parola tutto absolvendo nel Pontificale Throno Pietro, Paulo nel christiano pulpito, così suave, & dolce, che tuti gli auditori tenga così admaestrante, che di divini sensi riempia, così exhortante, che d'ardori di virtù incenda: da esser letto, apparato, imitato. Di costui per ragione pontificale la propria oratione si può nominare, del quale da me più lui stupendo, che lodando questo sol detto voglio sia ricevuto. Leone facilmente potere essere amato, ma secondo il merito non mai da potere essere predicato. Lui adunque sia nostro admaestratore in Terra, & in Cielo appresso allo omnipotente Idio intercessore: il quale è ne Secoli benedetto: Amen.

Philippus Corsinus; hujus Epistolæ, & Sermonum S. Leonis Interpres, ex Florentinæ Reipublicæ Proceribus, quartus avus fuit Clementis XII. P. M. cujus obitus, qui sex abhinc mensibus contigit, eo luctuosior Ecclesiæ cessisse reputandus est, quo diutius nostra hæc Comitia pro deligendo ei Successore adlaborant, nec viam adhuc inveniunt tantæ jacturæ resarciendæ. Nulla ejusdem mentio seu apud Verrinum Flor. Illustr. seu apud Nigrum Script. Florent. non ita vero apud Marsilium Ficinum, qui in Versionis illius fronte Lectorem alloquens, Philippum Corsinum magnopere callandat, quemadmodum alibi fratrem ipsius Almericum, Platonicum Philosophum.

S. THOMAS AQUINAS.

§. VIII.

Agmen Sanctorum Patrum, qui Romanis prælis in lucem editi tempora Pontificatus PAULI II. illustrarunt, Thomas Aquinas claudet, magno jure in eorundem numerum veniens, quippe qui (ut Sixti Senensis Bibl. Sanct. l. 4. verbis utamur) *sincerioris Theologiæ studiis ita sapientissimo Augustino proximus incessit, atque ita mentem ejus, &*

omnes

omnes reconditos sensus introspexit, exhausitque ut juxta Pythagoræ μιτεμψύχωσιν communi doctissimorum hominum adagio jactatum sit, Augustini animam migrasse in Thomam.

Sancti hujus Doctoris Catenam in quatuor Evangelia impresserunt Romæ anno 1470. Conradus, & Arnoldus, operam suam iisdem de more conferente Aleriense Episcopo. Quæ omnia nos docent ad secundi Tomi calcem (duos enim ea Editio complectitur) verba ista: *Joannes Andreas Episcopus Aleriensis recognovit. Impressum Romæ Opus in domo Petri, & Francisci de Maximis juxta Campum Floræ, præsidentibus Magistris Conrado Sweinheim, & Arnoldo Pannartz, anno Dominici Natalis MCCCCLXX. die vij. Decembr. SS. D. N. D.* PAULI II. VENETI PONT. MAX. *anno VII. Urbe, & Ecclesia florente.* ad calcem autem prioris Voluminis extant versus: *Aspicis illustres &c.*

Annales Typographici allegant ejusdem S. Doctoris Secundam Secundæ an. 1467. Moguntiæ excusam (*n*) cum hac nota: *Hoc Opus præclarum alma in Urbe Maguntina inclytæ Nationis Germanicæ, quam Dei clementia alti ingenii lumine, donoque gratuito cæteris terrarum nationibus præferre, illustrareque dignatus est, artificiosa quadam adinventione sic effigiatum, & ad eusebiam Dei industrie ita est consummatum per Petrum Schoiffer de Gernsheim. Anno Domini MCCCCLXVII. die vj. mensis Martii.* Memorat Editionem hanc, quemadmodum & præcedentem Catenæ Aureæ, Jacobus Echard T. I. Scriptor. Ord. Prædic. & quibus in Bibliothecis Parisiis reperiantur significat, ac præterea affirmat exstare apud suos Rothomagenses Secundam Secundæ absque anno, & loco in Typographiæ incunabulis cusam. Aliud Thomæ Aquinatis Opus in Quart. Sentent. per Petrum Schoiffer de Gernsheim impressum

 anno

(*n*) Summæ Thomæ Aquinatis primæ Partis editionem vetustissimam, quæ hanc secundam Partem procul omni dubio antecessit, possidet Clar. CHRISTGAVIUS, & luculenter describit in Commentatione historico-literaria de Mammotrecto, p. 25. sq.

anno 1469. laudant iidem Annales, ex Biblioth. Norib. Sauberti a Bunemannò citatum, at una ſimul adnotant, eam, aliasque plurimas Editiones, quæ unico Catalogorum teſtimonio nituntur, non ita facile admittendas, ni prius eorundem loci examini ſubjiciantur. Hanc Editionem ipſemet inſpexi.

RODERICUS ZAMORENSIS.

§. IX.

Antequam a ſacris Scriptoribus, quos hucusque recenſuimus (eorum ſerie unico abrumpente Cicerone, idque ob vetuſtiſſimam Epiſtolarum ejus Familiarium Editionem) ad prophanos tranſitum faciamus, commemorandus venit Rodericus Zamorenſis, & Calaguritanus Epiſcopus. Speculum Vitæ humanæ ab eo compoſitum lucem vidit primum Romæ an. 1468. nuncupatumque fuit ab authore PAULO II. ad cujus calcem exſtat hoc Epigramma.

Edidit hoc lingua clariſſima norma Latina
Excelſi ingenii Vir Rodericus opus.
Qui Roma Angelica eſt cuſtos bene fidus in Arce,
Sub PAULI VENETI *nomine Pontificis.*
Claret in Italici Zamorenſis Epiſcopus auſis
Eloquii, it ſuperos gloria parta Viri.

Romanam aliam Editionem paucos poſt annos perfectam ad manus habeo, in qua legitur hæc nota: *Sedente Sixto IV. Pont. Max. impreſſus eſt hic liber Romæ in domo nobilis Viri Joannis Philippi de Lignamine Meſſanenſis, ejusdem S. D. N. familiaris, anno ejusdem ſecundo, ultima die menſis Julii.* Maittaire, qui priorem illam Editionem commemorat,

rat, perfectam utique a Conrado, & Arnoldo, ut probant versus, qui ibi reperiuntur: *Hoc Conradus opus &c.* quin Catalogus ipse librorum ab iis cusorum Sixto Papæ exhibitus, alteram hanc silet, nullamque ejus mentionem facit Orlandus, licet ambo plures libros ab Joanne Philippo de Lignamine Romæ impressos diligenter recenseant; parique ratione eandem omittit Nicolaus Antonius in Biblioth. Hisp. Vet. T. II. quo loco agit de Roderico Zamorensi, multasque Speculi ab eo scripti Editiones laudat. Nuncupatoria Roderici ad PAULUM Epistola, quæ in pluribus Editionibus desideratur, exstat in Romana, quam dixi mihi in manibus esse. Ex ejus Epistolæ fronte illico innotescit, quod modo allati versus etiam declararunt, Rodericum a PAULO constitutum fuisse Castellanum in Arce Romana Sancti Angeli, idque ipsum testantur ejusdem Roderici libri alii, qui in Vaticana Bibliotheca servantur, de quibus aliquid inferius dicemus. Hic tantum monemus, ibidem exstare libellum ab ipso Roderico compositum de Castellanis, & Custodibus Arcium, & Castrorum, & de Ducibus Exercitus, Guillelmo Cardinali Ostiensi, & Archiepiscopo Rothomagensi dicatum, de quo ita Rodericus: *In hac igitur excellentissima, atque munitissima, S. Angeli Arce de Urbe ego ipse constitutus, ubi aliquid otii superest, decrevi paucula ex multis de Ducis officio, de Castellani cura, & eorum munere, qui Castra, Urbesque custodiunt, qualesve esse debeant, brevi sermone perstringere.* Præter officium Castellani Rodericus alios honores a PAULI munificentia accepit; nimirum Zamorensem primum Ecclesiam, deinde Calaguritanam, tandem Palentinam, cui propterea Tractatus, Epistolas, & Opuscula complura dedicavit, professus se sub illius glorioso, & æterno nomine potius quam studio, & ingenio suo conquiescere. Quibus verbis se PAULO obnoxium declarare in more haberet Rodericus, fidem faciet Epistola ipsa, quam modo recitamus. Prius tamen adnotamus, Speculum hoc minime confundendum esse cum Speculo Salutis, cujus Editio inter informia Typographiæ, infirmæ adhuc, & cunis vix dum exemtæ, tentamina refertur. De eo libro fuse agunt Annales Typographici prior. edition. a pag. 13. usque ad pag. 23. T. 1. visumque a se scribit Maittaire, imo, quam diu libuit, versatum, ex copia sibi facta a Nobilissimo Pembrochiæ Comite. Curiosum Lectorem eo

amandamus, quum nihil faciat ad præstantes illas Editiones, quas Romæ PAULI II. temporibus eductas lucubratio hæc nostra complectitur.

Ad Sanctissimum, & B. Patrem, & D. D. PAULUM II. P. M. *liber incipit dictus* Speculum vitæ humanæ, *quia in eo cuncti Mortales in quovis fuerint statu, vel officio spirituali, aut temporali speculabuntur cujuslibet artis, & vitæ prospera, & adversa, ac recta vivendi documenta, editus a Roderico Episcopo Zamorensi, postea Calaguritano Hispano S. S. in Castro suo S. Angeli Castellano, & Referendario. Prologus.*

S*anctissimo, ac Clementissimo in Christo Patri Domino Domino* PAULO II. *Sacrosanctæ Romanæ, & Universalis Ecclesiæ Summo Pastori, & Pontifici Maximo, ejusdem S. obsequentissimus Servulus, & familiaris Rodericus Episcopus Zamorensis, Hispanus, ac Castri sui S. Angeli de Urbe fidelissimus Castellanus, & Referendarius, seipsum cum utriusque hominis humillima inclinatione. Cogitanti mihi hanc munitissimam Romanæ tuæ Urbis, imo totius Orbis amplissimam Sancti Angeli Arcem Tuæ S. jussu, tua auctoritate, & dignatione custodienti, ubi aliquid ocii superest, quid dignum Tuæ S. in his tui felicissimi Pontificatus beatis initiis offerre valerem; video nil omnino mihi, cæterisque mortalibus superesse, quod aut ad laudem, aut ad commotionem pertinere possit. Tecum n. habes ea omnia virtutum ornamenta, quibus omnis laus recte comparatur. Tecum denique tanta insidet sapientia, quin potius a natura innata ingenii vis, tantaque prudentia, rerumque omnium experientia, ut nullis egeas exterioribus adjumentis. Verum ego gloriæ, & nominis Tuæ S. avidissimus, existimavi paululum aliquid, utinam dignum, Tuæ S. offerre, in quo dum ingens occupationum sarcina paulisper Tuam S. respirare permiserit, habeas in hoc opusculo Tuæ S. dicato aliquas parvitatis intellectus mei ineptias, ut in eis recreationis gratia, non tam delecteris, quam tui acutissimi ingenii calamo, atque censura emendes, & corrigas. Dignum namque existimavi, ut cujus corpusculi mei membra tuis obtines obsequiis perpetuo devicta, ejus etiam si quæ sunt animi vires possideas. Et dum exterioris hominis partes sese ad tua devovent*

vent obsequia, debilis quoque, & rudis interior intellectus ad Tua S. gloriam non dormitet; quo fiet, ut eidem Tua B. serviat uterque meus, imo tuus homo. Venit igitur sæpe in mentem, B. Pater, & Pontifex Maxime, quam varia, quamque diversa sunt cunctorum hominum studia, variæ artes, varia officia, varia denique vivendi genera; adeout anxius, dubiusque sit plerunque hominibus vitæ suæ modus, dubia in hoc sæculo vivendi sors, nec satis eligere possit, quod tandem vitæ studium, quam vivendi formulam securius assequantur. Cum enim humanus animus non modo bonum simpliciter, sed, teste Aristotele, summum bonum naturali conamine appetere videatur, nihil certe deesse videtur, nisi recte eligendi ratio. In ea igitur nonnunquam error contigit, illa potissimum ratione, quia cum juxta Philosophi sententiam, electio nonnisi de præcognitis existat, pro eo quod nemo quæ ignorat eligit, ut ille in recte eligendo deficiat necesse est, qui diversorum statuum, vivendi generum dulcia, & amara, commoda, & incommoda non satis agnoscit. Ut igitur noscamus, quales a nobis artes, qualia studia, qualiave conversandi, aut vivendi genera, dum in hoc fallaci sæculo vagamur, & quo ordine diligenda, sectandaque sint; decrevi pro modulo ingenii, quid in ea re sentio Tuæ S. dedicare, tuoque nomine consecrare. Nec ab re quidem. Cum enim ad te unum omnis vitæ modus, omnis mortalium status, & humana conversatio, atque conditio, referatur, Tuque cunctorum mortalium sis norma, moderatio, & speculum, Tu denique cunctorum vivendi generum non solum distributor, sed emendator existas; recte Tibi uni hujusmodi opusculum dirigendum, atque dicandum fuit; eritque ejus libri titulus, Speculum vitæ humanæ. *Nam veluti in materiali speculo unusquisque, non modo sua, sed & aliorum intuetur aut pulchra, aut deformia, & quid commendandum, quidve emendandum sit; sic in hoc opusculo tanquam in limpidissimo speculo liquido conspiciet dulcia, & amara, recta, aut deformia cujusvis status, & artis totius humanæ vitæ; quo fiet, ut apertissime agnoscat quid in seipso, ac vita & sorte sua, & demum cæterorum mortalium laudandum, sequendum, sive reprehendendum, & corrigendum sit. Quemadmodum igitur, teste Gelasio Papa, duo sunt vitæ genera, quibus Orbis principaliter regitur, & omnium mortalium conversatio pendet; aliud videlicet eorum, qui temporaliter, aliud illorum,*

rum, qui spiritualiter vivunt, ita duos sub brevi compendio Tractatus attingam. In primo quidem de cunctis temporalibus statibus, sive sæcularibus artibus, & vivendi formulis brevi agemus, incipientes a summo temporali culmine, videlicet Cæsarum, Regum, & Principum usque ad bubulcos, & infimæ vitæ homines; & in ea parte diversos hominum vivendi modos in temporali statu degentium, variaque artium, & occupationum sæcularium genera, quibus homines sese, ut plurimum conferre, aut implicari solent, brevi perstringam. Et quid in eis animæ profectus, aut temporalis honoris, vel commodi, aut incommodi, laboris, vel periculi lateat, succinctius, atque exquisitius quam potero explicabo. Tandem de cunctis fere malis, suppliciis, pœnis mortalibus, ac damnis corporalibus, nec non de cæteris intrinsecis, & invisibilibus ærumnis, ac mentis afflictionibus, quæ ab origine Mundi homines tam boni, & innocentes, quam mali, & peccatores magis excellentes, & nominati in omni statu existentes perpessi sunt, & in dies mortales omnes patiuntur, & de causis eorum ad utramque partem brevissime subjiciam. In secundo libro de spiritualis vitæ statu, & vivendi genere sermo erit, qui cum binarius sit, quorum alter Ecclesiasticus, alter Regularis, sive Monasticus existat, de utriusque principiis, natura, & origine, authoritate, institutione, & differentia, nec non necessitate, & utilitate, excellentia, & prærogativis, sed & de eorum aculeis, laboribus, & periculis agendum erit. Incipiendo a Summo Pontifice, qui omnium statuum vertex est, atque totius vitæ humanæ exemplare speculum existit. Deinde cæteros omnes Ecclesiæ status, & ordines particularius discutiam. Ut tandem discat humanus animus, etsi ubique sit labor, & dolor, ubique ad virtutes; & vicia via sit, cui potius vacare, & se accommodare debeat, ut tandem dulcorem simul, & amaritudinem cujusque status considerans, illam vivendi formam eligat, quæ & fragilitati, naturæque suæ potius conveniat, minusque periculi, sed pluris habeat ad bene, beateque vivendum. In quibus quidquid a me differendum erit Tuæ S. quæ fidei magistra est, correctioni, & emendationi remitto. Quam Altissimus diutine, & feliciter protegat, & conservet.

Cata-

Catalogum aliorum Operum Roderici Zamorensis diligenter affert, ex manuscriptis Codicibus plerumque Vaticanis, Nicolaus Antonius Biblioth. Vet. Hisp. T. II. affirmans ea parum exculto stylo, ut ipse Rodericus quoque fatetur, & quandoque barbaro edita, sed utique doctissima, & humaniorum disciplinarum floribus sæpius conspersa. Sunt autem Theologica, & Juridica majori ex parte. Notiora sunt Historica; nam jussu Henrici IV. Regis Historiam Hispanam scripsit quatuor partibus, ab origine rerum scilicet usque ad sua tempora, ut quod Rodericus Toletanus Episcopus (quod ipse ait) Latinis literis usque ad suam ætatem perduxerat, Rodericus alter iisdem usque ad suam absolveret. Adsunt in iisdem Codicibus Vaticanis Orationes ejusdem quamplures, quorum pariter Indicem texit idem Antonius, ac tandem concludit, manifestum reddi unum Rodericum fere omnes tam Joannis, quam Henrici regias vices Romæ, & alibi gessisse, eundemque Theologi, Jurisconsulti, atque Oratoris, statusque Ministri partes, eadem industria, & facilitate, summorumque quinque Pontificum Eugenii, Nicolai, Callisti, Pii, atque PAULI, duorumque illorum Regum commendatione, plausuque tractasse. Hujusque rei non postremum argumentum subdit, quod Pius II. Historiam a se scriptam, & aliqua Opuscula præclare, ingentique elegantia exarata, eidem Roderico suo Referendario communicare dignatus fuerit, antequam edita forent, quod ipse refert Hist. Hisp. IV. Part. Cap. 40.

JULIUS CÆSAR.

§. X.

Quoniam in §. II. actum est de Cicerone, elenchum prophanorum Scriptorum, quos sedente PAULO II. Romana præla ediderunt, ab Julii Cæsaris Commentariis inchoabimus, Ciceronis puritatem, & elegantiam ita æmulantibus, ut Quintilianus lib. 10. cap. 1. ita scripserit:

rit: *C. Cæsar si foro tantum vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur. Tanta in eo vis est, id acumen, ea contentio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit, appareat. Exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cujus proprie studiosus fuit, elegantia.*

Princeps horum Commentariorum Editio prodiit Romæ cum Epistola Joannis Andreæ Aleriensis MCCCCLXIX. XII. *Maji in domo Petri de Maximis.* Hanc memorant Annales Typographici, nec non Romanam alteram MCCCCLXXII. XXV. *Augusti in domo Petri de Maximis.* Utramque inspexi, eandemque utrique inesse deprehendi Aleriensis Epistolam mox recitandam, imo vero quum primo intuitu nullum mihi compareret inter utriusque paginas, & lineas discrimen, jam jam in eam sententiam descendebam, qua in §. IV. binas passim putatas Hieronymianorum Operum Editiones ad unicam tantum redegi, duplici quidem annorum indicio notatam. At re accuratius, & minutius introspecta, aliter postea visum est. Ad quam tamen detegendam nullam mihi lucem attulerunt luculentæ Cæsaris Editiones, quas consului, Jungermannia scilicet duplex, Arnoldi Montani cum Notis Varior. Joannis Godvvini in usum Delphini, & Joannis Georgii Grævii, in quarum Præfationibus nullus de primis illis Editionibus sermo, non ita vero in Cantabrigiensi Joannis Davisii, & Londinensi Samuelis Clarke. Græviana quidem non mediocriter commendatur ex Commentariis de Vita Cæsaris Julio Celso passim tributis, quos a Viris doctis antea expetitos, & a Godvvino frustra in celeberrimis Bibliothecis requisitos, Grævius suæ Cæsaris Editioni subjecit, idque ex unica, & rarissima eorundem Editione anni 1473. En autem Epistola Aleriensis.

Joannis Andreæ Episcopi Aleriensis Epistola.

Dictatoris Cæsaris Commentarios jam pridem multa diligentia me recognovisse memineram, quos cum a me impressores nostri proximis superioribus diebus efflagitarent, exemplaria illa penes me non esse excusabam. Non potui tamen illis, ut differrent, persuadere. Quocirca per

eos

eos morem iis gesturus, quicumque latinitati afficiuntur, etsi perfunctorie denuo illos recognovi, de quibus duo mihi dumtaxat brevissime sunt dicenda. Alterum tenere memoria omnes oportere, qui ad horum venerint lectionem, quæ Suetonius Tranquillus in Cæsaris Vita de iis scripsit, hoc modo: Reliquit & rerum suarum Commentarios, Gallici, Civilisque Belli Pompejani; nam Alexandrini, Africique, & Hispaniensis, incertus author est. Alii enim Opium putant, alii Hirtium, qui etiam Gallici belli novissimum, imperfectumque librum suppleverit; *ne in frontibus scilicet librorum indices ascribantur emendandi. Equidem alia quædam a nonnullis scribi scio; & tamen ipse Suetonio assentior. Ideoque ut eos, quos Cæsar scripsit, tum Ciceronis, tum plurimorum testimonio, esse fateor elegantissimos, ita Bellorum Civilium novissimum prioribus omnino imparem esse non diffiteor, adeo quidem, ut præter in eo paucissima, vel propter mendas, vel propter scriptoris infantiam, indignum pene judicem lectione. Historia in illo sane comprehendi potest, reliqua, ut mea fert opinio, difficulter intelligi. Hoc unum e duobus fuit. Reliquum erat, ut Cæsaris potissimum exemplo maximis etiam in rebus gerendis viris occupatis, a legendo, scribendoque prorsus ostenderem non debere avocari. Quis enim potest inveniri majoribus quam Cæsar curis implicitus? Quis a puero usque difficilioribus negotiis circumventus? Quis tamen æque studiosus? ut nescias, major ne imperio fuerit, an eruditione cumulatior. Certe nemo diffitebitur, eloquentiores eo ullos non fuisse, teste Cicerone, in latinitate vero elegantiores, Prisciani quoque arbitratu, in Astrologia denique peritiores, Plinio ipso ita prædicante, in imperio demum majores, omni mundo attestante, & Cæsaris ipso nomine hæreditario Imperatoribus summis perdurante. Talem igitur, & tantum in negotiis, & in ocio virum, ut ego recognoscendum, ita legendum omnes facile sument, & pro virili imitandum.*

Quæ de incerto Auctore quorundam librorum, qui genuinis Cæsaris Commentariis copulantur, tradit Aleriensis ex Suetonio, fusius explicat Vossius de Hist. Lat. & post hunc alii plures, quos Lector consulet. Hic vero potissimum adnotet velim verba illa Aleriensis, quibus Viri maximis etiam in rebus gerendis occupati Cæsaris potissi-

 mum

mum exemplo, monentur, ne se a legendo, scribendoque omnino removeant.

TITUS LIVIUS.

§. XI.

Jo. Albertus Fabricius Bibl. Lat. lib. 1. cap. XI. agens de Tito Livio, antiquiores ejus Editionum notitias fatetur se magnam partem debere Viro de Livio immortaliter merito Jo. Friderico Gronovio Prolegom. ad Livium. At imprudens ab eo dissentit, dum Romanam omnium principem, curante Jo. Andrea Aleriensi Episcopo, *ex Codice praeceptoris sui Victorini Feltrensis*, ad annum 1470. refert: nam Gronovius ei Editioni, cujus bina apud se exstabant Exempla, nullum annum appositum reperiri diserte affirmat, & solum conjicit, eam antevertisse annum 1471. quod hoc anno PAULUS, cui dicatur, mortalitatem expleverit. Convenit vero Fabricio cum Gronovio, dum Romanam alteram per Udalricum Gallum factam cura Joannis Antonii Campani refert ad annos 1471. & 1472. Hisce enim eam exiisse, anno scilicet 1471. primam Decadem, tertiam & quartam anno 1472. fidem sibi facere Regiae, quae Parisiis est, Bibliothecae Indicem, scribit Gronovius. Venetam per Vindelinum Spirensem Livii Editionem accurate designat ipse Fabricius; non ita tamen Gronovius, qui in errorem adductus a Francisco Robortello in Convenientia Livianae supputationis cum marmoribus Capitolinis, & in Emendationibus, eandem cum Romana confundit, additque de suo, se putare, Vindelinum eum esse, *qui se Sweinheimum in calce Voluminis appellat, ut solent Itali Germanica vocabula invertere.*

Prin-

Princeps illa Romana Editio, quam ad manus habeo, anni nota, ut Gronovius tradit, destituitur. Prodiisse ipsam conjicit Maittaire an. 1469. quod Editio, quæ a Vindelino an. 1470. prodiit, eandem, quam illa, habeat Episcopi Aleriensis Epistolam; *Oportet itaque* (ait Maittaire) *huic illam antecessisse. Cumque illa Romæ, hæc Venetiis excusa fuerit, haud facile credam, utramque eodem anno exiisse.* Idem Maittaire memorat quoque Romanam alteram per Udalricum Gallum (sed inter illas, in quibus anni indicium desideratur) quin partem Epistolæ recitat Campani Editoris ad Jacobum Cardinalem Papiensem, cujus jussu Campanus tres Livii Decades, librariorum inscitia magna ex parte depravatas, receperat emendandas. Quod anni nota in utraque ea Romana Editione sileatur, justa videretur dubitandi ratio, num Campani hæc, an Aleriensis illa præcesserit. Aequum reputavimus Aleriensi palmam relinquere, quam ei Gronovius, Fabricius, & Maittaire tribuerunt, quibusque adstipulari censendus est Vindelinus, quippe qui Venetæ suæ Editioni non quidem Campani, sed Aleriensis Epistolam præfixit. Hoc loco minime dissimulandum puto, in dubium etiam ab aliquibus vocari, utrumne Udalricus, an Conradus, & Arnoldus Romæ Typographicen primi exercuerint. Postremis aperte favet Aleriensis testimonium in Epistola præfixa v. Tomo Gloss. Nicol. de Lyra. Haud magna tamen contentione decertandum recte monet Maittaire, si quis hos, & illum cum conterraneos, tum contemporarios affirmaverit, sed admiratione maxima dignos videri sub ipsis literarum renascentium primordiis impigros, mutuosque illorum Typographorum conatus, qui studiorum contentione, & quasi æmulatione erecti in procurandis principum Authorum Editionibus, qua fieri poterat, diligentia desudando, secum invicem veluti luctabantur, præsertim Romæ, & Venetiis, ut abunde patet ex singulis fere hujus Appendicis Articulis.

Venio nunc ad Aleriensis Epistolam, in qua ad Veneti nominis gloriam magnopere faciunt plura, quæ in ea afferuntur, scilicet de florentissimis ingeniis, quæ Romam ex Venetia accesserunt, ex quibus Virgilium, Plinium, & Livium nominat Aleriensis, nec non de subsidiis a PAULO Pontifice, ejusque consanguineo Marco Cardinali Barbo, Typographicæ Arti mirum in modum juvandæ munifice collatis, ac deni-

que de insigni Victorini Feltrensis Schola, quam Patavii, & Venetiis magna etiam cum integritatis fama aperuit, Mantuam postea ab Joanne Francisco Marchione pertractus, suisque liberis datus præceptor, ubi Aleriensis ipse se illo usum parente, & magistro affirmat his verbis: *Istic ego sum usus parente, & magistro, istic Livii partem prælegentem audivi. Quod ideo non fuit silentio prætereundum, ut, si quid in recognitione profeci, auctori acceptum Victorino referatur.* Huic præterea palmam dat Aleriensis, quod *Livium primus, ut intactum pelagus, atque inexpertum, noster Tiphis aperuit, & Patavinos thesauros Hesperidum hortis clusiores patefecit;* nam quod tempestate sua in Liviana Historia lucubrasse ferebatur Franciscus Petrarcha, hujuscemodi erat, ut vere de eo dici posset cum Pacuvio, *sibi profecit, & musis.* De Petrarchæ in Livium lucubrationibus altum silentium apud Gronovium, & alios, quod ego quidem sciam. Gronovius, & alii Romanam Editionem ex Victorini Codice deductam scribunt ab Aleriensi. At quo fundamento mihi incompertum; nam Aleriensis in Epistola ne verbulo quidem designat Victorini Codicem, sed ejus in Livium Prælectiones memorat, atque commendat.

Joannis Andreæ Episcopi Aleriensis Epistola ad PAULUM II. VENETUM PONT. MAX. & *Marcum Cardinalem S. Marci.*

F*austo, ac felici solo tuam Urbem,* PATER BEATISSIME PAULE II. VENETE PONT. MAX. *ac fortunatis originibus positam a primis illius fundatoribus, cum sequuta Imperii magnitudo testatur, tum in primis illud, quod aut eodem in loco maxima, innumeraque excellentium hominum sunt exorta ingenia, aut undequaque oriunda, natalis dulcedinem patriæ Roma felici migratu commutarunt, fortunæ majoris vicem, ac munus Romana sibi mœnia fore arbitrati. Romam enim ex iis plurimi, post diffusum late Imperium, qui in diversis terrarum partibus nati sunt, miro studio, veluti in primum, & maximum orbis theatrum convolarunt. Cujus rei hodie quoque speciem amplissimam cernimus, cum ex tot clarissimis regionibus, in tua felici Curia tantæ majestatis Patres intue-*

intuemur, ut merito haud ita Imperii jure (etsi id quoque permagnum est) ut fidei, & Religionis gratia sacrosanctæ, quæ est splendidor, & justior in terris principatus, ab exordio ad tantam rerum molem tua Urbs esse præparata noscatur. Crevit ab exiguis quidem initiis, PATER SANCTE, *Urbs tua, ingeniis quoque, ac scriptis clarorum hominum, variarumque linguarum vocibus celebrata, quæ tanquam ad speciem sui oculos luminis fulgor, ac splendor rapit; ita quicquid magna nixum virtute, & claræ indolis sibi conscium, omni in genere mortalium fuit, claritudine, ac nitore ad sese propriæ majestatis allexit, ut brevissime, verissimeque Poeta magnus cecinerit.*

Scilicet & rerum facta est pulcherrima Roma,
Septem quæ una sibi muro circumdedit arces.

Verum sicuti nihil æque difficile est, atque quibus ex orbis terræ partibus præstantioris ingenii Romana felicitas, nominis tanti magnitudine, viros ad se ornandam traxerit; ita constanti doctorum consensu, ex tua Venetia liquet, florentissima quidem, & virorum summorum uberrima, ingenii quosdam, & doctrinarum primarum cultu facile principes, Romam accessisse. Quis est enim Virgilio, suo in genere (ut ab eo incipiamus) major? Quis Plinio doctior? quis Livio candidior, & uberior? Hos certe elegantissimos, & maximos misit Venetia; quorum reliquis de eorum laudibus loco alio servatur oratio. Patavino nostro Veneto amplissimum Divus Hieronymus testimonium reddidit. In quo certe illud fuit (quod præterea fortasse datum est nemini) ut seipsam facilius in monumento, ære perenniore, quam vel in immensis ædificiorum molibus, vel in legum venerandis sanctionibus Imperii tanti viribus, atque magnitudine nudam, & seriam, non absque summa dignitate, majestate, amplitudine, gratia, & (quod est his magis omnibus) æternitate orientem simul, coalescentemque, ad fastigium usque provectam, ibique placidissime generi humano dominantem, Romæ licuerit intueri. Tibi igitur Pontifici Max. Historicorum primum, & maximi Imperii ornatorem, ac per te cultissimo tuo, ac modestissimo Marco Sancti Marci Cardinali, Episcopo Vicentino, quam fieri potuit, diligentissime recognitum (si quid unquam alias) hoc

hoc tempore potissimum destinavi. Morem meum, tua venia, in præsenti etiam Epistola servans, ut animi gratia paulo uberius scribam, quam fortasse Epistola postularet. Ille vero dictionis bujus erit modus. Laudationem primum delibabo Livianam: rem mibi in primis arduam vires proprias æstimanti. Quis enim tam eleganti fretum se putarit ingenio, quis ea doctrinæ copia, quis tanta erit eloquentia, vel arte politus, vel naturæ præditus, vel imitatione formatus, vel studio præparatus, ut ornatorem audeat amplitudinis Romani Imperii Livium, non inepte, non jejune, non minus Autboris merito prædicare? Quod est tamen ideo tentandum in præsentia, ne laudati Romani nominis gravis prædicator, exilem, ac modicum, saltem in Operis sui Principio, non babeat præconem. Conabimur illud igitur, ostendemusque deinceps, quo praeunte nostris potissimum diebus ausi simus Livium attrectare, illius auctoris admiratione succensi, nostro tamen Marte impotentes ad magnificæ dictionis ejus intelligentiam aspirare. Quod ego denique bac illustri lectione me plurimum delecter collegisse, ita labor mibi lectionis levabitur, & quibus maxima debeo, parva opera satisfaciam. Sed id primum confiteor, non magis opinione mea Livianæ dignitatis attingi laudem posse, quam triumpbantis Romæ splendorem cerni, quæ Oceano Imperium, astris famam terminavit. Satis ne commendabit Livium quisquam, qui maxime omnium inter Historicos censetur flumine labi perpetuo eloquentiæ, tanta urbanitate, nitore, ac gloria, ut Romano Imperio par, illius decus dicendo coæquaverit? Neque enim Urbs præpotens tot annorum, tantarum nationum dominatu præstantius armis bellavit, togave pacis tradidit morem, non sublimius inquam victor nationum Populus, & eorum, quos vicit, illustris moderator, aut generosior in rebus gerendis, aut in gubernando justior fuit, quam noster Historicus domitoris nationum Populi facta, dictaque in utriusque sorte fortunæ æquabili retulit dictione. Talis quidem, ac tantus sui singulis, atque omnibus Operis partibus, quales & quanti viri ii fuere, & singuli & universi, quorum manibus, ac consiliis illa sunt gesta. Herculem enim merito Historiarum dixerim, qui alacris ubique incedens, robustus, & floridus, nulla rerum difficultate, nullo obrutus pondere superatur. Non illum varietas confusum, non simplicitas bistoriæ fastidientem reddit. In tenui (quod persæpe accidit) atque bumili rerum materia, non est exanguis, aridus,

dus,

dus, & jejunus. In copia vero, ac magnitudine, turgescens non exit, ac vastus, plenus citra tumorem, aequabilis, ac lenis citra molliciem. Nec luxuriose effluens, nec nimia sterilitate tabescens. In asperis rebus non salebrosus, neque languens in mollibus, non violenta, & coacta oratione subsultans. Non ita tamen copiosus, ut nimius, neque ita suavis, ut lascivus, nec adeo lenis, ut remissus, non sic tristis, ut horridus, neque ita simplex, ut nudus, aut adeo comptus, ut affectata compositione calamistris videatur inustus. Par verbis materiae, par sententiis rebus, in re gesta exprimenda gravis, atque magnificus, & tamen succinctus, ac proprius, in narratione naturalis, & semper expectatus ordinem minime confundens, & rerum eventa non praecurrens. Minime in gratiam adulator, aut reprehendendo parcus in veniam, non amaram laetus in noxam. Ipsi quoque Senatui, Ordini illi orbis terrae moderatori venerando, Populoque Romano terrarum principi, si vel temeritate praecipites, vel errore lapsi, vel quacumque forent ratione supra modum, justumque evecti, nequaquam parcens. Res etiam adversariorum debita commendatione non defraudans, ut modo narrator tantum, modo censor esse videatur, atque ita severus, & tetricus, ut ne censoribus quidem gravissimis, quibus nihil Romae sanctius fuit, ubi facto usus fuit, unquam ignoverit. Quibus quidem virtutibus summis, clarissimisque Scriptoribus comparatur, sicuti in sententiarum ubique, praecipue tamen in consiliis, & disceptationibus, majestate. At vero in Concionibus ante omnia, verborum parcus, sententiarum dives, multo est verbis, quam sensu restrictior, atque concisior. In qua parte non caeteros Scriptores tantum, sed seipsum quoque longe antecellit, ut aliquanto augustius differens sermone humano ad oraculorum pene responsa accedere judicetur. Quae res si sunt ulla arte acquisitae, cur nemini unquam discipulo aemulandae tradi potuere? cur a quo sint praeceptore sumtae, non differitur? sin, ut potius reor, naturae fuerunt excellentis, Viro unico illi, & singulari magis caelitus perbibitae, quam humanitus vel traditae vel meditatae sunt censenda, ut majestas illa aeternae rationis, simul ac Romanum potentatum decrevit, tantopere supra omnia Imperia eminere, continuo quoque ejuscemodi Scriptorem ejus decerneret, qui dictionis gloria par Romano potentatui, aequalem in omnibus sibi Historicum neminem unquam foret habiturus. Nam nemo plenius aures hominum im-

 plet,

plet, vividius animos penetrat, excitatque facilius affectiones, nemo acrius proponit, vehementius persuadet, asperius irritat, urget impensius. Nemo dissolvit aptius, sedat facilius, velocius dissuadet. Cumque in delectando sit summus, in amplificando ditissimus, exemplis in primis copiosus, stimulos præcipue habet utramvis in partem accommodatissimos, aculeosque acerrimos, & tormentis verba simillima, ut quocunque intenderit, humanos illuc sensus, affectionesque, vel torrentis rapiat modo, vel turbinis more prosternat, vel roris vice refrigeret, blandique malagmatis ad omnem mollitudinem restinguat exemplo. Extollant Timotheum alii, alii Orpheum prædicent, illum fidibus, & cantu armatorum rabiem, istum dirarum horrificos tumultus leniisse. Illorum profecto artes perdiscere nemo est vetitus, hujus ne ediscerentur Conciones edicto est Principum interdictum; quoniam tantus nullo quisquam fuerit tempore, in flectendorum quovis animorum, vel artificio, vel gratia, vel natura. Quid multis immoror? non materie magis Livii decades felicitate censendæ sunt, quam ipse Romanorum inde felicissimus potentatus, quod Livium illi contigit habere præconem. Hujus sit orationis summa, hic cardo, veluti solum Romanum Imperium denuo reflorescens, aut nulla mundi potentia Romam redivivam, ex suis bustis, ac ingentium molium parietinis, quæ sparsa, lacera, & trunca conspicimus, excitabit, restaurabitque, omnino pari modo aut Livius, si restituatur ab Inferis, aut mortalium, qui sunt, quique erunt, nemo exstinctas suæ Historiæ partes renovabit, aut similes cudet. Quod si cuipiam dicere nimis videor, ea Historiarum membra in manibus sumat, quæ noster Livius semel absolverat. Nam hodie quoque ex Græcorum thesauris superstes ad nos pervenit historia, & vel ex Polybio, magno quidem illo, & gravi Scriptore primum Punicum bellum, a Fabii retro Gurgitis, & Collegæ inchoans, quando ibi desiit Livius, Consulatu, vel ex Appiano Alexandrino, vel Authorum alio bella Civilia, Socialiave, aut cætera Romanarum rerum membra complectatur. At sunt viri clari, & nobiles, qui hæc cum laude vertunt in latinum. Non equidem inficias eo, verum ea non sunt talia, ut cum Livianis scriptis conferantur. Hactenus pauca de Livio. Ad primi ævo nostro prælectoris ejus memoriam propero, nec tacebo Franciscum Petrarcham (quod fando accepi) modestissimum illum quidem, & amœni cultus, atque ingenii

nii virum, non mediocriter tempestate sua, in Liviana Historia vigilasse, sed ille (ut dicam cum Pacuvio) sibi profecit, & musis. Illud verissime referre me puto, primum omnium ætate nostra Victorinum Feltrensem, lectionem publice audientibus præisse Livianam, ingenti hominum admiratione, & fama. Quo Viro quoniam mihi Christus Dominus dedit, ut altore sim usus, atque præceptore, veniam præfatus peto, ut mercedis loco pauca de illius moribus Te audiente perstringam. Victorinus Feltrensis, ævi nostri Socrates, sæculi sui ornator, ac decus, fama, & gloria Academiæ Mantuanæ, vivens ille quidem, vitæ constantia venerabilis, legens admirabilis, absens quæsitus, mortuus admodum desideratus, hospes ille, quinimmo pater pauperum studiosorum, humanitatis suscitator, latinitatis erector, sapientiæ magister, honestatis specimen, bonitatis exemplum, divitiarum contemptor, ingeniorum sublevator, & alia pleraque, & Livium primus, ut intactum pelagus, atque inexpertum noster Tiphus aperuit, & Patavinos thesauros Hesperidum hortis clausiores patefecit. Ille quidem in Italiæ natus Veneto angulo, Patavii partim, partim Venetiis, ingenti gratia, & fama, & (quod est in docentibus laudatissimum) magna docuit cum integritate, ubi cum auditorum liberalitatibus grandem posset pecuniam facere, ita divitum scholasticorum dona capiebat (neque enim vir ille quæstu docebat mercenario) ut Proculi illius Socratici præceptoris more, atque instituto, daturus aliquid, aliquid sumeret, ut dividenda haberet in pauperes studiosos. Tantum enim aberat, ut fundis delectaretur, ac peculio, ut singularibus annorum omnium contentus vestimentis æstatis, atque hyemis, quotannis in egentiores, quos domi alebat, & docebat, bina sua divideret suis manibus indumenta. Harum fama virtutum Jo. Franciscum Marchionem illum inclytum Mantuanum, Cardinalis Illustris, ac liberalissimi Mantuani avum, ad illum Mantuam trahendum incendit, quo cum plurimo honore, & donis tandem venisset, Principis liberis datus est præceptor. Istic ego sum illo usus parente, & magistro, istic Livii Decadum partem prælegentem audivi. Quod ideo non fuit silentio prætereundum, ut si quid in recognitione profeci, auctori acceptum Victorino referatur. Tantum enim abest ut me pœniteat præceptorum meorum gloriæ, ut id unum, ac maximum docti animi, atque ingenui argumentum censeam, a quibus ipse hauserim omnia fontibus referre

 magistro-

magistrorum. Qui plura voluerit discere de Victorino (sunt enim ejus omnis splendoris, ac dignitatis plenæ actiones) Saxoli Pratensis inter condiscipulos nostros minime contemnendi, quamquam admodum juvenis ille fato concesserit, librum legat de vita, & moribus Victorini, aut cæterorum, quibus laudi magnæ est non mores, & vitam solum, verum etiam totam Victorini Scholam perscripsisse. Quorum scriptis potueram equidem esse contentus, nisi in eadem cultus officina, obtusiore licet scalpro, mihi visus in præsenti Epistola forem, non absque ingratitudinis crimine potuisse dissimulare, ac præterire Victorinum.

Venio ad Te, Pater Colendissime, cui, ut ipse nosti, maxima debeo, atque ut cæteri se in hac quoque haud exigua humanitatis parte tibi debere sciant, cogor ostendere. Tua enim opera, subsidioque, ac liberalitate Impressorum nostrorum ars juvatur, & crescit, unde mirum in modum egenorum necessitatibus subvenitur, cum doctissimus ipse, ac minime invidus libros excellentes omnis generis habens facultatum, nobis volens, & expositus Bibliothecam tuam semper aperias. Tu vero (ut revertar ad Livium) modestissime Vir, atque sapientissime, in nostro teipsum Codice, hoc est incredibiles animi tui verecundi inprimis virtutes, ut sæpissime antea, percensens nunc quoque, non sine ratione delectabere. Gravis enim morum tuorum censura, quo sanctius monumento cognosci, quo exemplo reddi verius potest? etsi præcipua pars tui, virtus vere Christiana, quasi manus optimi pictoris extrema (quod constanter fateor) omni gentilitatis ornamento in te superlinenda restabat. Recognoscis tu quidem in Livio laudes tuas, cum illustrium Virorum verba, & actiones legis. In alio religionis cultum, in alio animi magnitudinem, in alio vitæ omnis tenorem æqualem, & jugem, hic tuam maximam modestiam (quæ perraro in alto dignitatis, & status fastigio positorum est comes) refert, hic tuarum in Republica sententiarum modum, hic in castigandis moribus multa lenitatis gravitatem. Mihi quidem hæc proxime legenti Tu jugiter eras in mente. Actionum tuarum imaginem in gravissimis, & compositissimis viris de propinquo cernebam. In Q. Fabio Maximo, placidum, ac cunctabundum tuum ingenium admirabar. In Furio Camillo, maximi animi vigorem, gravitatem, atque in omni fortuna constantiam. In Appiis, miram

miram scientiam, atque facundiam. In Scipione, dexteritatem, alacritatemque animi, & minime inanes cogitationes ardua, & magna negotia capessendi. In T. Quintio, providentis, ac mirifice casti pectoris tui monita salutaria. In Papyrio celeritatem, atque indefessum ad res gerendas robur. In Valeriis, popularitatem placidam, modestamque, ac nequaquam effluentem obsequelam. Fidem vero in omnibus maximam, paremque prudentiam. Addebam religionem, & a Gentilibus longissime abscedens, eam quidem Christianam, atque Catholicam. Unum apud Livium reperiebam, cui, ut maximo quamquam simillimus es, omni tamen a parte non es idem. Cato ille Censorius, vir consummatus, & summus, in quo velut in Te hodie, hoc maximum quondam decus virtutis fuit, ut quicquid ille ageret, natus ad id tantum esse videretur, Cato ille, inquam, tantus vir, amaro fuisse fertur ingenio, atque ad lacerandum semper expofito. Cætera ejus in Te cognoscimus; naturæ vero amaritudinem, & carpendi ingenium non videmus. Quin imo, si quisquam est, Tu es maxime detractorum adversarius, quippe qui es ad benemerendum de omnibus hominibus natus, atque S. D. N. institutis eruditus. Tibi igitur tali Viro, ac tanto præstet gratiarum dator Christus Dominus, ut assidue magis pacem, ac gloriam Sacrosanctæ Ecclesiæ videas, Christiani populi de Paganorum feritate, & Hæreticorum obstinata pravitate victoriam, Summi nostri Pontificis sospitatem, omnium terræ fructuum copiam, Cœli temperiem, & aeris salubritatem, & veluti in Sanctissimo Dominici gregis, felicissimoque Pastore, tua studia, spemque omnem a nativitate collocasti, ita tuarum quoque actionum successu fortunato ille assidue magis in te quieturus recumbat. Ut cum summus Deus suo in terris Vicario cuncta mentis tranquillæ optata tribuat, Tibi ille rerum maximarum administrationem secundet. Tu nobis apud illum omnia impetres, quibus aliquando cum dignitate vitæ præsentis necessitates per studia honesta, honoratasque actiones transeamus. Vale.

Liber Saxoli Pratensis, ad quem eos Aleriensis amandat, qui de Victorini Feltrensis doctrina, & moribus plura discere cuperent, editus reperitur Tom. III. Ampliss. Collect. Veter. Script. & Monum. Paris. anno 1724. at dum ejus Collectionis Auctores in Præfatione ad

 illum

illum Tomum affirmant, quamvis celebrentur ubique Victorini merita in Remp. literariam, vix quenquam, uno forte excepto Ambrosio Camaldulensi, virtutes ejus vel paucis prædicasse, inde dignoscitur iisdem minime compertam fuisse recitatam modo Aleriensis Epistolam, quæ Victorini laudes abunde refert, easque ab aliis etiam, præter Saxolum Pratensem, luculenter descriptas testatur his verbis: *Qui plura voluerit discere de Victorino (sunt enim ejus omnis splendoris, ac dignitatis plenæ actiones) Saxoli Pratensis inter condiscipulos nostros minime contemnendi, quamquam admodum juvenis ille fato concesserit, librum legat de vita, & moribus Victorini, aut cæterorum, quibus laudi magna est non mores, & vitam solum, verum etiam totam Victorini Scholam perscripsisse, quorum scriptis potueram equidem esse contentus, nisi in eadem cultus officina, obtusiore licet scalpro, mihi visus in præsenti Epistola forem, non absque ingratitudinis crimine potuisse dissimulare, ac præterire Victorinum.* De hoc ipso Victorino (*o*) haud raram dicendi occasionem nactus sum & ipse, tam in libro de Brixian. literat. renascent. literar. ætate, quam in Diatriba Præliminari ad Francisci Barbari Epistolas

(*o*) Valde honorificum est VICTORINO, quod Græcos doctissimos Theodorum GAZAM & Gregorium TRAPEZUNTIUM Latinam linguam docuerit. De illo enim Christianus Frider. BOERNERUS in eleganti libro de doctis hominibus Græcis literarum Græcarum in Italia instauratoribus p. 122. hæc commemorat: In Italiam ubi GAZA pervenit, & exquisita Latine loquendi scientia, ad excitan„dum Græcarum litterarum decus, valde sibi opus esse vidit, proti„nus ad VICTORINUM FELTRENSEM accessit, a quo eruditus, „brevi post ea sermonis Latini excelluit peritia, ut, sive Græca „Latine, sive Latina Græce redderet, omnes eum admirarentur. TRAPEZUNTIUM vero in dicata Victorino Ciceronis pro Q. Ligario orationis expositione se ipsius alumnum vocasse idem p. 106. testatur. Conf. Cardinalis nostri Diatribam præliminarem ad Franc. BARBARI Epistolas, p. LXXVII. Paulus CORTESIUS in Dialogo de hominibus doctis eum toti Galliæ Transpadanæ præcepta dicendi tradidisse scribit. Inter PHILELPHI epistolas exstant quædam ad eum datæ.

las propediem publicandas. Saxoli vero Pratensis (p), cujus vix ullam restare memoriam in eadem Præfatione affirmatur, non solum meminit

(p) Inter Epistolas Francisci PHILELPHI variæ exstant ad SAXOLUM Pratensem ab ann. 1439. ad annum 1451. scriptæ, e quibus patet, eum fuisse literarum Græcarum studiosissimum. In literis ad illum A. 1440. v. Kal. Oct. Mediolano datis VICTORINI & Joannis ANDREÆ mentio his verbis fit: *Flaccum & Ciceronem nostri eruditissimi Victorini dedi Joanni Andreæ. Id quod vt facerem significasti literis.* Ex Epistola autem A. 1441. VI. Id. Jun. exarata apparet, illum tunc iter in Peloponesum fuisse molitum, de quo consilio ita Philelphus: „De tua in Peloponesum quam instituisti profectione, accipe sententiam meam. Fuit olim Peloponesus in universa Græcia & viris & opibus pollens: nunc his vacua prorsus: Nam propter continuas Barbarorum incursiones incolarumque ignaviam, adeo est bonis exinanita omnibus: ut, præter unum Georgium Gemystum, virum certe & doctum & gravem & disertum, nihil invenias dignum laude. Principes enim illi Palæologi ipsi quoque inopia pressi, vel suis sunt ridiculo ac prædæ. Itaque præter unum Gemystum cætera illic omnia commiserationis sunt plena. Accedit: quod lingua etiam ipsa adeo est depravata, ut nihil omnino sapiat priscæ illius & eloquentissimæ Græcæ.. Mores vero barbaria omni barbariores. Quare si me audias, non Peloponesus tibi, sed Thracia, hoc est nova Roma Constantinopolis petenda est. Illic enim & viri eruditi sunt nonnulli: & culti mores: & sermo etiam nitidus. Quod eo tibi magis faciundum censeo, quod nesciam, quanta sit tibi Georgii Gemysti futura copia, si Peloponesum petieris: Est enim jam admodum senex: quique magistratum gerit nescio quem. Cæterum Constantinopolin petiturus, poteris, si videbitur, ad virum ex itinere tantisper divertere, donec præsens ipse coramque dijudices & regimen & viros. SAXOLUS fuit filius Laurentii, qui nobilissimus philosophus atque ætatis suæ medicus per tissimus dicitur in sepulcrali epigraphe in Templo Florentino S. Mariæ Novellæ, teste Nic. Stanisl. MEUCCIO in Notis ad Tom I. Epistolarum PHILELPHI, Florentiæ A. 1743. in 8. editum p. 144. Non modo PHILELPHUM & Victorinum Feltrensem, sed GUARINUM etiam præceptorem habuit, POG-

minit Aleriensis, sed praeterea testatur, (ut allata verba demonstrant) ipsum admodum juvenem fato concessisse.

Quo amplioribus autem laudibus in eadem Aleriensis Epistola cumulatur Marcus Barbus, Cardinalis, qui viros omnes illustres, quorum verba, & actiones Livius describit, unus ipse referret, religionis scilicet cultu, animi magnitudine, aequali vitae omnis tenore, maxima modestia, suarum in Rep. sententiarum modo, in castigandis moribus multae lenitatis gravitate, eo magis commendanda venit (ut hoc obiter dicam) PAULI II. egregia moderatio, qui hujuscemodi nactus consanguineos, adeo tamen carni, & sanguini non indulsit, ut vel ab ipso Cardinali Jacobo Papiensi ea moderatio in exemplum Romanis Pontificibus fuerit proposita. Siquidem in Epistola ad Sacramorum, Protonotarium Ariminensem, maxime dolens, ex amore Sixti Pontificis in suos, Ecclesiae patrimonium in discrimine esse, illico subdit: O PAULE SECUNDE, *ubi tua nunc est in parandis, & retinendis rebus Ecclesiae laudata attentio?* Agebatur de Senogallico negotio; quod binis ejusdem Papiensis literis, quae illas ad Sacramorum sequuntur, argumentum praebuit; earumque primis pauperis sui census querelas interserit, quas ad fastidium usque ab ipso inculcari consuevisse, jam monuimus Vindiciar. Cap. IV.

VIR-

POGGIO dictus adolescens singularis ingenii & vitae continentissimae. l. c. p. 158. Inter Leonardi DATHI Epistolas, a Laurentio MEHUS Florentiae itidem A. 1743. in 8. publicatas una legitur p. 39. sqq. Florentiae A. 1443. d. VIII. Febr. ad eum scripta, cum ipsi librum suum de vita ac moribus Victorini transmisisset, quae Victorini laudibus plena est. Alia ad illum exarata habetur p. 13. sq.

VIRGILIUS MARO.

§. XII.

Primarum Virgilii Editionum notitiam haud omnino exactam tradiderunt Maittaire, Fabricius, & Orlandus, quod ipsis videre minime contigerit Romanam, quæ mihi in manibus est, cum Epistola Aleriensis ad PAULUM, & alia ad Pomponium Infortunatum. Maittaire itaque recitans pag. 14. Catalogum, quem pluries memoravimus librorum in Conradi, & Arnoldi Typographeo per septem annos excusorum, Romanam illam se nondum vidisse fatetur, deinde vero suo loco Venetam recenset an. 1470. per Vindelinum Spirensem, item aliam an. 1471. sine loci, & Typographi indicio, ejusdemque anni Romanam, quam putat eam esse, quæ in laudato Catalogo recensetur, quamquam affirmat se comperisse in quadam Angliæ Bibliotheca extare. Fabricius vero binis Venetis nominatis an. 1470. & an. 1472. tertio loco Romanam subdit per Udalricum Gallum, & Simonem de Luca an. 1473. Hanc ipsam memorat Orlandus, refertque notam, quæ illi inest, a Maittaire pariter, & Fabricio relatam: *In alma Urbe Roma non atramento, plumali calamo, neque stylo æreo, sed artificiosa quadam adinventione imprimendi, seu characterizandi Opus sic effigiatum est, ad Dei laudem, industrieque est consummatum per Udalricum Gallum, & Simonem de Luca MCCCCLXXIII. die* IIII. *Novembr. Sixti Quarti tertio.*

Hisce omnibus ut certiora tradere valeam, faciunt binæ illæ Aleriensis literæ Editioni Romanæ præfixæ, quas statim recitamus, quæque fidem faciunt, non unam, sed duplicem ab ipso Aleriensi fuisse adornatam. Prior ex binis illis Epistola, licet ad PAULUM Pontificem data, non hujus, sed Pomponii Infortunati nomen in epigraphe refert, propterea quod posteriorem Editionem, unde illam desumpsi, Aleriensis eidem Pomponio nuncupaverit, ut patebit ex altera Epistola, priori illi subnexa, & Pomponio ipsi vere inscripta.

Johannis Andreæ Episcopi Aleriensis in Cirno, ideſt Corſica Inſula, in ſecundam Virgilii Impreſſionem ad Pomponium Infortunatum ſuum Epiſtola.

Eloquentiæ ſplendore, & rerum dignitate locupletiorem Virgilio Poetam, unum fortaſſe Homerum Greci nullum certe Latini invenient, quem merito linguæ latinæ excellenti ingenio Viri delicias nuncupant; quamquam ne Poetarum quidem cæteris vel Græcis, vel Romanis propriæ commendationes, ut veræ, ita ingentes, deſunt. Maronem igitur, veluti facundiæ dulcioris formatorem, pueris decantandum, & perdiſcendum tradimus, ita excoli, ac fingi ingeniorum amœnitatem judicantes, ſi Poetæ ſuavis imprimis, atque caſtigati facundiſſima carmina cum nutricis lacte miſceantur. Hac nos potiſſimum ratione cum jam ab Impreſſoribus noſtris efflagitarentur Poetæ, PATER BEATISSIME PAULE II. VENETE PONTIFEX MAXIME, *a Mantuani Vatis Operibus Poetarum exprimendorum initia, Domino auxiliante, ſumus auſpicati, cæteros item temporibus idoneis, prout Tibi placere didicerimus, per ordinem omnes impreſſuri. Ut autem in eo quoque velut perpetuam moris noſtri ſervaremus rationem, quicquid Maronis Scriptorum indepti ſumus, quantum quidem fuimus intelligendo in tanta, tamque mendoſa Exemplariorum raritate, multorumque ejusmodi prope deſuetudine, immo vero internecione, in corpus unum omne compegimus, laborioſiore licet nobis ſtudio, arbitrantes tamen magnum nos diſcendi cupidis ad doctrinam compendium allaturos. Qua in voluntate (quoniam facile fieri poteſt, ut rectius nonnulla, & frugalius effici potuerint) ingrati erunt mea opinione Lectores, niſi quicumque veriora habuerint Exemplaria, & ipſi ſua in medium prompſerint; qui vero acrius perſpiciunt, ac doctius, quod a mendo ſit longius, nobis quoque communicaverint. Ut enim Tu maxime omnium noſti,* PATER BEATISSIME, *qui quidem veritatis Cathedram tenes, non lucri aviditate, non laudis ambitione, non jaciendis honorum amplioribus fundamentis, non vitæ degendæ neceſſitate, non denique ullius imperantis arbitrio, tanto huic operi ardore inſiſtimus, quod eſt revera difficillimum, neque interquieſcendi unquam ſpatii quicquid ſinit. Sola nos gratificandi Tibi, & per Te amatoribus doctrinarum omnibus ingens, atque infatigabilis*

bilis voluntas tenet; qua excepta (desit verbo invidia) nullum esse opinor præmium, quod par huic labori afferri queat. Operæ pretium illud equidem amplum ratus sum, quod Tibi studium nostrum cordi esse scio, PATER BEATISSIME. *Quo circa non prius oneri me subducam, quam quicquid in egregiis est Voluminibus, quamplurimis adjuvero exemplaribus communicari, quantum fieri poterit, verissime. Eo etiam fidelius, ac promptius, quod nonnullos audio (quibus ut felix, ac faustum sit Deum omnipotentem quæso) in hujusmodi artificio aut jam cæpisse, aut non multo post pro virili cœpturos laborare. Quod velim Te propitio,* PATER BEATISSIME, *fiat a plurimis, ut nullum qualibet in facultate Opus sit, quod expositum pauperibus studiosis vili non inveniatur. Cæterum quia omnibus hominibus pernotum est, honore præcipue, ac premio artes ali, ex quo sane fonte versus ille cantatur,* Sint Mecenates, non deerunt Flacce Marones, *attentus Lector ex hoc facile discet Volumine, in quo, si non omnia, plura certe Virgilii sunt Opuscula, quantum honore, præmioque proposito, divini perfecerit animi, atque orationis Vates, ubi fortunam minime imparem suæ adesse sensit industriæ, & doctas lucubrationes suas Principum orbis terræ donis, & honoribus cumulari. Jacentem sane, immo latentem, & obscurum adhuc Maronem fuisse ostendit prope horridus, certe incultus Poeta divini Culex, nisi si exprimitur a me hac confessione ingenii mei tenuitas, atque hebetudo crassioris. Equidem Culicem Maronicum ingenue fateor, vix me ad plenum intellexisse iterata etiam, atque etiam lectione; neque ob id modo, quod inemendatum habui Exemplar (quæ res plurimum obstare intellectioni solet) quinimo ob id quoque, quoniam, dum id pangeret carmen, novicius adhuc Poeta, natalis soli, plusquam Castalii fontis præferens, tantus postmodum futurus totius latinitatis excultor, ac prope summus doctrinarum omnium arbiter Vates, nec quid ageret satis perspiciebat· nec quomodo eloqueretur, facillime reperiebat; magisque inclyti Poete adeptum postea nomen, quam proprius ullus nitor, & ipsi Culici, & Opusculorum nonnullis, quasi nihil ex amplissimo illo ingenio non absolutum prodierit, peperit, alioqui neglectis, æternitatem. Omitto fictionem nullibi in eo Poeta minus elegantem, dicendi filum, artemque desidero. Eminet sane tamquam stupentis adhuc, nec satis numerosi ingenii dictionis facies quædam salebrosa, &*

coacta profecto; non fluit naturalis illa quidem, sed affectata, qualis potest, eluctatur oratio. At in Diris, hoc est in exsecrabilis voti cantilena, Maro minus quidem videtur compeditus, non eousque tamen explicitus, ut Poetico ad plenum censeas adipe saginatum. Copa incedit pexior, ac mollior, & uberiore Pieridum haustu saltat hilarior. Est & Non Virgilianum versiculi concinentes, ingenii satis, & non parum industriae redolent. Vir ipse Bonus, & Sapiens Maronicus, philosophiae quidem multum habet, & non minimum elegantiae. Rosae, ut non enitent plurimum, rosas quoque ipsas, quae odorem suum late non diffundunt, imitatae, ita haudquaquam nitore deficiunt, atque suavitate. Lepidius multo est Moretum, & quantum gustus judicare potest meus (etsi suam quaeque lactucam habeant labra) multum elegans, tantum post se Culicem relinquit, quantum ad Virgilianam, quae paulo post late effulsit, accedit propria suavitate dignitatem. Priapeam illam quidem spurce nimium scriptam, non inelegantem esse fateor. Sed an optimi, atque modestissimi sit Vatis, quoniam nonnulli ambigunt, nequaquam asseruerim. Ea tamen, si honesti tantum haberet, quantum latinitatis ostendit, forsitan posset opibus vigilatissimis comparari. Quae praeter hac Opuscula in nostro sunt Codice, me arbitro, nemo, Epithaphiis versiculis duobus exceptis, Vati tribuet Mantuano. Ex ingenio illa quisque censebit suo. Ego omnes obsecro per Te, PATER BEATISSIME, *studiosos, ut grato, civilique animo laboribus nostris faveant, Tuaque Sacrosanctae Majestati, Sanctae item Romanae Ecclesiae, ac Christianae sospitati felicissimam perpetuitatem exoptent. Vale.*

Quod in superiori ʃ. XI. tamquam valde verosimile tradidimus, Conradum, & Arnoldum omnium primos Romae, teste Aleriensi, Typographicen exercuisse, robur accipit ex hujus Epistolae verbis, quibus idem affirmat, nonnullos in eo artificio aut jam coepisse, aut non multo post pro virili coepturos laborare, unde libri venales expositi a studiosis pauperibus vilius emerentur. Praeter Aeneidem, Bucolica, & Georgica complectitur Editio Aleriensis plura alia Opuscula Virgilio passim adscripta, de quibus quam sane ex ingenio suo ipse censeat, facile quivis judicabit, qui ejus dicta conferat cum iis, quae de iisdem a doctis

doctis Virgilii Editionum Authoribus, aliisque Viris eruditis prodita reperiuntur. Flocci Opuscula illa fecisse censendus est Angelus Politianus, quippe qui ipsam Aleriensis Editionem Scholiis Græcis, Latinisque exornans (quæ ipsiusmet manu exarata, jucundissime, dum hæc scribimus, intuemur) Opuscula illa intacta prorsus reliquit, si pauculas ad Priapeja notulas excipias.

Subdam modo aliud Aleriensis Epistolium, quod utique unice spectat ad Virgilianam alteram Editionem, ea de causa curatam, quod in priore Impressores plus, nescio quomodo quam communiter solent, dormitassent, ut ipse loquitur. Secundæ illius recognitionis beneficium acceptum fert Aleriensis Pomponio suo, a quo impetraverat, ut antiquissimum Virgilianum Exemplar suas ad manus perveniret, etsi carptim evolvendum, *Et si fieri poterit* (inquit) *quod spero, ut possim diutius illum per dominum ejus in meis manibus tenere, diligentissime curaturum me spondeo, ut tertia fiat impressio, ne quid omnino videatur ex Virgiliana a nostris majestate desiderari.* Quænam insuper Opuscula, quibus prior Editio carebat, Pomponius Aleriensi tradiderit, Epistolium ipsum declarabit. Pomponius ille certo putandus videretur non alius fuisse, quam Julius Pomponius Lætus, quem celeberrima in Quirinali Monte potitum Bibliotheca magno doctorum Virorum commodo, plura horum Scripta testantur, & cujus in veteres Auctores lucubrationes multi recensent; nullus autem luculentius, quam Author Diar. Erudit. Ital. T. XXII. Art. XI. At de Infortunati nomine, ei tributo ab Aleriensi, quod nulla prorsus mentio in eo Diarii loco inveniatur, etsi pluribus ibi agatur de noxa, quæ Pomponio Læto (q) dabatur ob nomina

(q) Pomponius LÆTUS fuit Academiæ Romanæ (cujus ut quis historiam ex instituto describeret, operæ pretium foret) stator & princeps. Solemne illi erat, eorum, qui in istam recipiebantur, nomina immutare, id quod & aliis deinde Academiis fuit usitatum. Hoc vero LÆTUM ac præcipuos ejus Academiæ sodales in summam Pauli II. indignationem & maximas molestias conjecit, quod PLATINA non sine stomacho copiose narrat, qui ipsemet magna ejus calami-

nomina sibi, suisque eadem literarum studia affectantibus, immutata (qua de re Vindiciar. Cap. I. a nobis dictum est) inde ancipitis sententiæ

calamitatis pars fuit. Michael CANENSIUS in vita illius Pontificis, a Card. QUIRINO edita, p. 79. ita de ipso: *Hujus sectæ principem pro honestate hic nominare minime intendimus, cum in ore omnium propalam versetur, qui Romæ grammaticam publice edocens, primo nomen sibi commutavit, dehinc certatim discipulorum amicorumque nomina ingerens.* Haud incongruum erit, recitare locum huc facientem Octavii FERRARII, splendidissimi, dum inter vivos ageret, Italiæ suæ ornamenti, ex Operum ejus variorum, a Jo. FABRICIO Wolfenbüttelii A. 1711. junctim evulgatorum, Tomo I. p. 110. Flos „eruditorum ea tempestate fuit. Inter quos Platina, Pomponius „Lætus, Callimachus, Pontanus, Sabellicus, Sannazarius eminebant. Hi ad propagandas bonas literas sodalitium Romæ instituerant, & quicumque in eum cœtum adscribebatur, veterum ingeniorum illustria nomina ad æmulandum decus assumebat. Ita „Bartholomæus Saccus, sive ab hoc instituto, sive aliunde Platina „est dictus, Julius Sanseverinus Pomponii Læti cognomen assumsit, „Philippus Geminianus Callimachi, Jacobus (sive potius Joannes) „Pontanus Joviani titulo gaudebat, M. Anton. Coccius Sabellici, „Jacob. Sannazarius Actii Sinceri cognomento nobilis fuit. Ea nominum novitate populorum pastor offensus, quasi occultæ conspirationis tessera esset, Platinam, & Callimachum, tanquam impios ac maleficos, tormentis excruciavit, Pomponium Lætum „Venetiis ad dicendam causam in urbem pertractum, nunquam tamen adigere potuit, ut falsa aut se indigna fateretur: sed in nullum atrocius, quam in Platinam sæviit. Hujusce Academiæ quædam veluti colonia erat Academia Neapoli a PONTANO instituta, in qua idem commutandorum nominum mos observabatur, de quo audire, juvat Joannem Antonium VULPIUM, Virum doctissimum, in vita SANNAZARII, ejus poematibus Patavii A. 1731. nitidissime editis, præfixa p. IX. sq. ita perorantem: Florebat ea tempestate in celeberrima urbe (Neapoli scilicet) Joannes Pontanus, vir disciplinis omnibus, & præcipue illis, quibus „juvenum animi ad humanitatem informantur, præter cæteros excultus atque expolitus. Ad hujus domum, tamquam ad certissi„mum

tiæ justa exoritur causa. Cui dubietati momentum accedit ex eo ipso Infortunati nomine, quo distinctus mihi occurrit Pomponius, Author vitæ

„mum Musarum & Sapientiæ templum, flos nobilitatis & juven-
„tutis Neapolitanæ undique confluebat: & cuicumque adolescenti
„bona de ingenio suo spes esset, is neminem alium, nisi Pontanum,
„studiorum suorum hortatorem quærebat. Quapropter non defue-
„runt, qui Pontani Academiam (sic enim ipse lectissimorum inge-
„niorum concilium illud cœtumque appellabat) equi Trojani simil-
„limam fuisse docerent, ex qua scilicet non quidem belli duces,
„urbiumque expugnatores, at egregii poetæ, summique oratores
„plurimi in apertum prodierint. Consuetudo autem erat, ut qui-
„cumque bonarum artium cupiditate inflammatus ad maximum
„virum se applicuisset, novum sibi nomem imponeret, ex antiqui-
„tate depromtum. Putabant enim, ejusmodi nomina & plus di-
„gnitatis in se continere, & blandius quodammodo iucundiusque
„in aures influere posse. Quo tamen facto nonnulli censoriæ gra-
„vitatis homines vehementer offensi sunt; quibus nimirum Chri-
„stiana lædi pietas, & majorum instituta convelli videbantur, si,
„nominibus, quæ sanctissimorum virorum olim fuissent, penitus
„abjectis, in eorum locum alia supponerentur, quæ profanarum
„gentium memoriam renovarent. Sed pleræque res in hominum
„vita, quæ neque summam honestatem, neque rursus insignem
„turpitudinem adjunctam habent, perinde sunt, ut accipiuntur;
„nec quidquam adhuc in eo genere vel sapientissimis excogitari po-
„tuit ita elegans atque perfectum, ut nullos omnino reprehensores
„invenerit. Pontanus igitur, quo reliquos exemplo excitaret, Jo-
„vianus appellari voluit: Sannazarium vero jam pridem in familia-
„ritatem receptum, Actium Syncerum ex eo nominavit, quod ille
„princeps ex Latinis bucolico poemate piscatores de amoribus suis
„in acta colloquentes induxisset, & quod sine fuco & fallaciis vi-
„tam ageret, nec aliud clausum in pectore, aliud in lingua prom-
„tum haberet; amaretque puram & simplicem dicendi formam, in
„qua scilicet ipsius ingenium & mores apertissime elucebant. Quæ
„vero argumenta impulerint Paullum Jovium, ut monumentis tra-
„deret literarum, a Sannazario avitum gentilitiumque nomen re-
„pudiatum fuisse, equidem ignorare me fateor. Nam tametsi Ja-
„cobus,

vitæ Lucani, Fortunati vero, Julius Pomponius libri Columellæ de Cultu Hortorum Commentator. Has enim lucubrationes neque modo laudatum Diarium, neque alii Scriptores adscribunt Pomponio Læto. Epistolium autem Aleriensis, recitatæ Epistolæ ad PAULUM illico subnexum, hujusmodi est.

Hucusque Epistolam clauseram, amantissime Pomponi, in superiore edenda impressione Virgiliana, in qua tu testis es optimus, nostros Artifices plus, nescio quomodo communiter solent, dormitasse. Dein ipse antiquitatis totius studiosissimus, Maronis tamen aliquanto amicior, dedisti operam, ut ex manibus tuis antiquissimum Virgilii Exemplar, majusculis characteribus descriptum, vix carptim possem evolvere. Erant in eo, quod meministi, minus prima Bucolicorum Ecloga, Georgica, Æneisque absoluta. Præterea nihil. Fateor aliquibus in locis, & verbis Codicem mihi vetustum illum judicatum esse nostro veriorem. Et si fieri poterit, quod spero, ut possim, diutius illum per dominum ejus in meis manibus tenere, diligentissime curaturum me spondeo, ut tertia fiat impressio, ne quid omnino videatur ex Virgiliana a nostris majestate desiderari. Tu tamen mihi etiam Ætnam Maronis, & Cirin, integras quidem, sed inemendatas, Catalecton vero etiam corruptius, & imperfectum tradidisti. Vitam item divini Vatis brevissime scriptam, & nonnullos summarios operis versiculos, eos quoque, qui Hortuli nomine inscribuntur. Quæ ego omnia diligentia tua, ut debui, mirum in modum oblectatus, adscribi huic novæ impressioni curavi, tali tamen conditione, ut si quid imprimendo nostri Artifices errarint, tua sit etiam emendandi cura, qui ut hæc legi a pluribus possent, sedulitate tua effecisti. Vale.

Tandem

„cobus, ubi conventus amicorum iisdem studiis gaudentium, aut „festiva aliqua scriptio hilaritatem & jocos postulare videbatur, „illo altero nomine sæpius uteretur, non tamen ad eas ineptias „umquam descendit, ut proprium clarissimæ familiæ vocabulum „aspernaretur. Immo vero, id sibi magno ornamento esse, & „apud posteros fore, existimans, optimis versibus commemorare „ac celebrare non destitit.

Tandem Lectorem monemus, Peregrinum Antonium Orlandum in Operis sui Part. II. qua ulterioribus studiis, ut ipse loquitur, & diligentiis adhibitis, nonnullas exhibet Editiones in I. Part. prætermissas, memorare Virgilium editum Romæ in Aedibus Maximorum circa annum, ut ipse putat, 1469. Romæ profecto ex Aedibus Maximorum, atque opera Conradi, & Arnoldi prodiisse Editionem, qua usi sumus, certo documento sunt versus: *Aspicis illustres &c.* qui ibidem leguntur post incerti Authoris Elegiam de obitu Mœcenatis.

OVIDIUS NASO.

§. XIII.

A metamorphoseon libris præclarissimis, ut eos merito vocat Lactantius, præla Conradi, & Arnoldi inchoarunt Ovidianorum Operum Editionem. In manibus ii mihi sunt, indeque Aleriensis Epistolam, quæ subsequitur, ad PAULUM II. exscripsi.

Jo. Andreæ Episcopi Aleriensis in Cyrno Epistola.

P. *Ovidium Nasonem*, PATER BEATISSIME PAULE II. VENETE PONTIFEX MAXIME, *acerrimi Poetam ingenii nemo est, qui maxime non admiretur, nemo qui non diligat, & ut suavissimum exosculetur. Magnum tamen ejus Metamorphoseos Opus, quanquam inemendatum ab eo propter exilii calamitatem relictum est, omnibus illius præstat Operibus. Id nos per æstatem præsentem, quasi ludentes inter majora Ciceronis Orationum Opera, recognovimus, & parva quædam Argumenta Fabularum principiis apposuimus. Si quis fortasse diligentius in ea re vigilavit, aut plenius quicquam ab antiquis traditum habetur, exponat illum in publicum, rogamus. Nos ipsi satis arctati temporum angustiis, necessitati potius paruimus, quam nostro desiderio. Cætera omnia Poetæ*

 Opera,

Opera, quanta cura possumus, congregamus, ut lenissimus Vates in duobus legi totus Voluminibus possit. Romæ quintodecimo Kalen. Augusti M. CCCC. LXXI. Pontificatus tui candidissimi An. VII.

Quamvis autem Maittaire in hujus anni 1471. Catalogo recenseat tria Ovidii Operum Volumina a Conrado, & Arnoldo edita; recensens tamen paulopost Bononiensem ejusdem anni eorundem Operum omnium Editionem, ibidem monet duas tantum ipsorum partes Romæ anno illo emissas fuisse, scilicet Metamorphoses, & Elegias, idque constare *ex Aleriensis* (ait ipse) *Epistola bis præmissa, & Catalogo ad Biblia Nicol. Lyr. an. 1473. adjecto.* Fastorum autem libros mox subdit ex illorum prælo post illud tempus prodiisse. Quod de Elegiis traditur a Maittaire, & ex ejus fide a Fabricio, non video tam facile admitti posse pro certo, sive Epistolæ, sive Catalogo a Maittaire allegatis nitamur. Epistolæ fragmentum tantum hic recitat; nos integram attulimus, & in ea non Elegiarum, sed unica habetur mentio Metamorphoseon. Catalogus autem ille, utpote an. 1473. conditus, non omnino probat, quod Maittaire intendit. Adde recitatam Aleriensis Epistolam datam fuisse paucis dumtaxat diebus ante PAULI obitum, qui propterea præcesserit oportet Elegiarum, aliorumque Ovidii Operum Editionem, quibus congregandis, dum eam Epistolam scriberet, Aleriensis incumbebat.

Ad calcem Voluminis Metamorphoseon leguntur versus, *Aspicis illustres &c.* ad calcem autem Epistolæ Aleriensis sequens Hexastichon.

Orba parente suo quicumque Volumina cernis,
His saltem vestra detur in urbe locus.
Quoque magis foveas, non hæc sunt edita ab ipso,
Sed quasi de domini funere rapta sui.
Quicquid in his igitur vitii rude carmen habebit,
Emendaturus, si licuisset, eram.

AN-

ANNÆUS LUCANUS.

§. XIV.

Binis aureæ ætatis Poetis jam jam recensitis totidem argenteæ subjungemus, scilicet Annæum Lucanum, & Silium Italicum, nec non æneæ ætatis unum, nimirum Julium Calpurnium; nec enim alios Latinos Poetas, præter hos quinque, in lucem emiserunt Romana præla, PAULI II. temporibus, licet integram eorum coronam publico bono evulgare in animo habuerit Aleriensis.

Princeps Lucani Editio, quam in manibus habeo, præfert ejusdem Aleriensis Epistolam, in qua Lector magnopere observet velim, adeo litteris faustum fuisse PAULI II. Pontificatum, ut hujus exemplo Cardinales omnes rei Typographicæ, bonisque studiis juvandis incredibiliter afficerentur, & quo major foret in eis dignitatis splendor, eo etiam humanitas cumulatior duceret.

Joannis Andreæ Episcopi Aleriensis ad PAULUM II. VENETUM PONT. MAX. *Epistola.*

H*oc tempore,* PATER BEATISSIME PAULE II. VENETE PONT. MAX., *bonam primum valetudinem ab Omnipotenti Deo per castissimas tuas preces opto ut incredibili queam sufficere recognoscendi oneri, prius, alieno rogatu suscepto, nunc manibus, pedibusque (ut ajunt) mea sponte ita complexo, ut nulla videar posse difficultate revocari. Liberalem deinde illis animum dari, libros suos quicumque habent, in medium exponendi, ut variorum Exemplarium fideliore subsidio facilius possim, alioquin tempore pauper ingenii, publico studiosorum commodo subservire. Aut si quos tanta occupavit vel rusticitas, ut multos, vel invidia, ut plures, vel item avaritia, ut nonnullos, ne eorum chartæ vilescant (quas ut prædam harpyarum more unguibus retinent) saltem in meam vel suggillationem, vel ruborem, nostram præsentem operam irridentes, carpant,*

modo

modo proferant sua ipsi, vel ex libris, vel ex ingenio locupletiore, veriora. Tanto enim ardore flagramus hujus quidem liberalis, cæterum negotiosi ocii, ut dummodo prosimus literatis, nostro etiam queamus in re hujusmodi dedecore gloriari. Cæteri sane stomacharentur, atque ægre ferent, ingratis, quales sunt multi, suæ tempestatis hominibus, studia peritiora, & vigiliæ multum habentia, exhibere. Nos, absit, ut ægre feramus hanc (vere dixerim) inhumanitatem. Neque enim nostri tantum ævi hominibus inservimus, sed futuris omnibus vacamus, cupientes quidem præsentium voluntatem, sed non minus utilitatem futurorum. Nostra in eo virtus ob id clarior forsitan extabit, quod ne ingratitudine quidem irritati quorundam, nobis negantium Exemplaria, ab optimo instituto fuerimus revocati. Sed Deo gratia Optimo Maximo, & Tibi, PATER BEATISSIME, *quod ex Sacro Collegio Cardinalium Tuæ Sanctitatis Fratrum, neminem adhuc reperimus, nostris studiis non incredibiliter affectum, atque favorabilem, adeo ut quo major sit in eis dignitatis splendor, eo etiam humanitas plenior elucescat. Quod utinam de cæteris gradibus dicere vere possimus, forsitan essemus aliquando nonnullis de laboribus liberati. Sed sciant tenaces isti, non se libros amare, sed chartas, quibus pro ingratitudine hoc solum recipimus, nos tanto plus laudis merituros, qui quidem simus etiam in avarissimos chartæ bonorum librorum copiæ munifice liberales. Sed jam M. Annæi Lucani Vitam, deinceps Poema canorum audiamus.*

Annus Editionis certo nobis designatur ex nota ad calcem Voluminis: *Hoc Conradus Opus &c. MCDLXIX.* Post Aleriensis autem Epistolam subditur Lucani Vita a Pomponio Infortunato conscripta, in qua & Aleriensis diligentia, & Conradi, Arnoldique labores hisce verbis commendantur: *Jo. Andreas, Antistes Aleriensis, diligentissime nostro tempore emendavit* (Pharsaliam) *rogantibus Conrado, & Arnoldo, qui, ne lingua Romana pereat, libros laudabili inventione imprimunt.* Vitam hanc memorant tam Annales Typographici, quam Nicolaus Antonius in Biblioth. Hispan. At an Pomponius ille Infortunatus idem sit cum Pomponio Læto, vel cum Julio Pomponio Fortunato, cujus exstant lucubrationes in Columellam de Cultu Hortor. vel sint hi omnes

inter

inter se diversi, nullam investigandi curam susceperunt nec Maittaire, nec Antonius, nec alii (r), quod sciam. Sat notus etiam Julius

 Pompo-

(r) Ignota ergo fuit Eminentissimo Cardinali egregia Bernardi MONETARII (*de la Monnoye*) dissertatio de rebus ad Pomponium LÆTUM pertinentibus, inserta Tomi II. parti primæ Adriani BAILLETI *Jugemens des savans sur les principaus ouvrages des Auteurs* pag. 371. sqq. edit. Amsterod. A. 1725. in 12. in qua p. 376. sqq. Pomponium Lætum, Julium Pomponium Sabinum & Julium Pomponium Fortunatum unum eundemque fuisse hominem, satis evicisse mihi videtur. Fortunati quidem nomen (de altero enim Sabini nomine nemo fere dubitat) Lætum adscivisse demonstraturus, provocat ad Curii Lanciloti Pasii Grammaticæ institutionis libros, in quibus LÆTUM semper vel simpliciter Pomponium Fortunatum appellat: & ad Guilielmum Varronem Vercellensem, Senatorem civitatis Taurinensis, qui in epistola nuncupatoria ad Senatum Taurinensem Orationi a Petro Cara coram Alexandro VI. nomine Caroli I. Sabaudiæ ducis A. 1494. d. 29. Maji habitæ præmissa ita inter cætera:

Convenerant ad hæc comitia, ut est moris ex omnibus liberalium artium Professoribus peritissimi, inter quos Pomponius Lætus Fortunatus togatorum eruditissimus.

Præterea Pyrrhus PEROTTUS, Nicolai e fratre nepos, in procemio Cornucopiæ patrui his verbis utitur: *Cum jam supra quintum annum POMPONIUS FORTUNATUS, Vir seculo nostro doctissimus & Romanæ Academiæ princeps, ac plerique alii studiosi viri Nicolaum PEROTTUM, Siponti Pontificem, patruum meum hortati essent, ut M. Valerium Martialem, optimum quidem poetam, sed vitio librariorum infinitis pene erroribus plenum pro communi studiosorum utilitate emendandum susciperet; aggressus est illi hanc provinciam libens, & corollarium addidit.* Illud elogium nemini ea ætate præter quam LÆTO tribui poterat, quem POLITIANUS etiam Cap. XLIV. Miscellaneorum Romanæ Academiæ principem vocat. FORTUNATI vero nomen post mortem Pauli II. quem hostem infensissimum expertus est, adscivisse videtur, superatis summis calamitatibus, quæ ipsum revera INFORTUNATI nomine dignum reddidere, & mutata tunc rerum facie

Pomponius Sabinus, qui ſub Pio Secundo floruit, Quintiliani Inſtitutionum Scholiaſta; ut vocatur in Biblioth. vet. Hiſpan.. Quo jure Infortunati nomen nanciſci valuerit Pomponius Lætus, facile cuivis, tradita noſtrarum Vindiciar. Capite I. recolenti, veniet in mentem. Qui etiam recolet, quæ de Lucano in libro de Brix. Literat. tradidimus, dignoſcet, manca prorſus eſſe, & imperfecta, quæ in eadem Biblioth. Hiſpan. de Lucani illuſtratoribus produntur, inter quos nullus locus datur Joanni Taberio, Brixiano, quum tamen Joannis Britannici, pariter Brixiani, Epiſtola a nobis eo loco recitata, certum fiat, ejusdem Taberii cura, fide, & ingenio, emendatiſſimos primum prodiiſſe Commentarios in Lucanum, qui antea falſo Omniboni Vincentini titulo inſcripti circumferebantur.

SILIUS ITALICUS,

ET

JULIUS CALPURNIUS.

§. XV.

Quod in principe Silii Editione, quam in manibus habeo, una cum ejus de Bello Punico Poemate compactus reperiatur Julius Calpurnius, Bucolicorum Scriptor, viſum eſt utrumque hoc loco conjungere. Ad ejus Editionis calcem hæc leguntur: *Anno Dominici Natalis MCCCCLXXI. die V. menſ. Apr. Summ. Pontifice* PAULO II. VENETO. *Anno*

facie ſub Sixto IV. Pont. cujus gratia fruebatur. Conf. *NICERONII Memoires pour ſervir a l' hiſtoire des Hommes illuſtres* Tom. X. Part. II. p. 223. ſqq.

Anno Pontific. VII. Jo. Andreas, Episcopus Aleriensis in Insula Cyrno, recognitionem absoluit diebus circiter XV. Lector benivole vale perpetuo. Sequuntur versus, *Aspicis illustres, &c.* Calpurnii Eclogas editas fuisse eodem anno, quo Silius, ad affirmandum, licet dubie, adducitur Maittaire ex Catalogo ad Lyran. Bibl. in quo Poetæ illi sic recensentur: *Silii Italici cum C. Calphurnio, & Hesiodo.* At dubitationem omnem rejecisset, si illius Editionis Volumen versasset, quod in Calpurnio incipit, & desinit in Silio. Id ipsum si Fabricio innotuisset, haud quaquam is affirmasset Bibl. Lat. lib. III. c. 5. Eclogas Calpurnii primum Parmæ an. 1478. lucem adspexisse; qui præterea ibidem demonstrans, ex Epistola Petrarchæ ad Guillelmum Pastrengum Veronensem, falso a quibusdam prodi eas Calpurnii Eclogas ex Gallia primum allatas fuisse ab Actio Sincero Sannazario una cum Gratio, Ovidii Halieuticis, & Cynegetico Nemesiani, nullam de hac re litem esse posse, ex eo ipso Volumine, de quo loquimur, confidentius pronunciare valuisset.

Calpurnio, & Silio medius inseritur in eodem Volumine Hesiodus Poeta a Nicolao de Valle e Græco in Latinum sermonem conversus, nuncupatusque Pio II. cum quibusdam elegis, quos hic afferemus.

Si vacat Ænea rerum dignissime Præsul,
Grataque sunt animo carmina nostra tuo.
Perlege quæ quondam dulci modulatus avena
In Latios ausus vertere Græca modos.
Ascræi inspicies Ἡμέρας, καὶ ἔργα *Poetæ,*
Græcia quo quondam floruit Hesiodo.
Hæc fuerant fateor plectro meliore canenda,
Hoc opus ingenii quippe senilis erat.
At quia nonnullos tam magna superbia vates
Elevat, ut nullo Græca in honore putent;

Sum

Sum tamen hoc ausus bis septem, & quatuor annis
Dum mea labuntur lustra trahente Dea.
Sumpsimus & tenues Græcorum e fontibus haustus,
Mixtaque cum Græco lingua Latina fluit.
Quidquid id est, ad Te, Vatum clarissime Vates,
Mittimus, es Clario non minor ipse Deo.
Suscipe, & Hesiodum placido complectere vultu,
Hic quoque judicio stetque, cadatque tuo.

De Silii Codice Ms. a Poggio in Germania invento dictum a nobis est Part. I. Cap. I. §: I. Diatr. ad Epist. Franc. Barb. & de Hesiodi Genealogia a Pylade Brixiano in Latinum versa, de Brix. Literat. P. II. num. XXIIII.

PLINIUS MAJOR.

§. XVI.

Harduiniana Plinii Editio, *omnium* (út loquitur Fabricius Bibl. Lat. lib. II. cap. 13.) *non modo illius Scriptoris, sed etiam aliorum, quotquot in usum Delphini illustrati exstant, longe præstantissima*, Procemium suum ab insigni hallucinatione (quibus verbis usi sumus agentes de Quesnelliana S. Leonis) exorditur, dum hæc habet: *Ut primum divino munere typis edendi libros ars est concessa mortalibus, publicandi statim Pliniani Operis mentem Viris cum nobilitate, tum omni virtutum, ac doctrinarum genere clarissimis Numen injecit. Quamquam alias nemo tam obscurus fuit, quin illustris esse cœperit, postquam huic operi manus admovit. Vulgavit igitur illud omnino primus Joannes Andreas, Aleriensis Antistes in Corsica. Hunc ille primus omnium agrum aravit: sed sentibus,*

tibus, ut ita dicam, adhuc reliquit, rubisque pleniſſimum. Dubio procul Romanam Alerienſis Editionem præceſſit Veneta, quæ mihi in manibus eſt, per Vindelinum (*s*) Spirenſem, ad cujus calcem hi verſus leguntur.

Quem modo jam rarum cupiens vix Lector habebat,
Quique etiam fractus pene legendus eram,
Reſtituit Venetis me nuper Spira Joannes,
Exſcripſitque libros ære notante meos.
Feſſa manus quondam, moneo, calamusque quieſcat,
Namque labor ſtudio ceſſit, & ingenio.
MCCCCLXVIIII.

Z Editio

(*s*) Non Vindelino ſed Joanni Spirenſi ea editio accepta ferenda, quod ex ipſo hexaſticho ſub calcem adjecto apparet. Splendidum hujus editionis principis Plinii exemplar, quod inſtructiſſimam olim Bibliothecam Hohendorfianam ornavit, deſcripſit SALLENGRE *Memoires de Litterature* Tom. I. Part. II. p. 275. ſqq. De ſumma ejus raritate vel hinc judicium ferri poteſt, quod centum duntaxat exemplaria fuiſſe excuſa verſus operi Auguſtini de Civitate Dei, quod idem ille Joannes de Spira imprimere cœpit, Vindelinus autem ejus frater A. 1470. ad finem perduxit, ſubjecti docent:

Qui docuit Venetos exſcribi poſſe JOANNES
Menſe fere trino CENTENA volumina Plini,
Et totidem magni Ciceronis SPIRA libellos
Cœperat Aureli, ſubita ſed morte peremptus
Non potuit cœptum Venetis finire volumen.
VINDELINUS adeſt ejusdem frater & arte
Non minor, Hadriacaque morabitur urbe.

Editio autem Alerienſis dumtaxat anno 1470. prodiit, ut patet ex ejusdem Epiſtola mox recitanda. Neque Veneta tantum, ſed Veronenſis quoque an. 1468. palmam Romanæ præripiet, ſi tamen Beughemio aſſentiamur diſerte illam memoranti in Incunab. Typograph. p. 110. quamque qui negant extare, *non alio* (ait Fabricius) *id argumento videntur facere, quam quod illa ſe oculis ipſorum necdum obtulit, uti nec meis*. Imo vero efficax aliud argumentum afferre ſibi viſus eſt Maittaire Annal. Typograph. ſecund. Edit. p. 280. in nota ad num. 3. nimirum Joannis Veronenſis teſtimonium, qui an. 1472. edens Veronæ Valturium de Re Militari, hanc notam libro appoſuit: *Johannes ex Verona oriundus, Nicolai Cyrurgiæ Medici filius, Artis impreſſoriæ magiſter, hunc de Re Militari librum elegantiſſimum literis, & figuratis ſignis, ſua in patria primus impreſſit MCCCCLXXII.* At argumentum hujusmodi non adeo utique efficax, quin potius infirmum, quum aliud prorſus ſit Valturium editum primum fuiſſe Veronæ anno 1472. aliud eo annó imprimendi artem Veronæ cœpiſſe principium. Argumentum autem illud a Fabricio allatum non ita levis momenti cenſeri debet, poſtquam Clariſs. Author Veronæ Illuſtratæ ingenue fatſus eſt Part. II. lib. I. nec ſuis oculis Veronenſem illam Editionem ſeſe unquam obtuliſſe, & ſolum conjicit, eandem Venetiis an. 1469. perfectam, Veronæ an. 1468. inchoari potuiſſe, Impreſſoribus Verona Venetias advolantibus. Cui conjecturæ juvandæ aliquo modo facit, quod tradit Maittaire, in Catalogo Biblioth. Ultraject. fol. 76. (teſte Bunemanno) legi: *Plinii Hiſtoria Naturalis per Joannem Spiren. fol. Venet.* 1468. qui duo anni, 1468. & 1469. eidem Editioni adſcripti fuerint, non quidem, ut Maittaire conjectare placet, per foliorum aliquot, quæ ad examen revocare, & recudere opus fuerit, diſpunctionem, ſed ob prælum Verona Venetias translatum poſt Plinianam Editionem in ea prima Urbe inchoatam. Venetam aliam an. 1470. fol. grandi charta, & typis luculentis per Nicolaum Jenſon, Gallicum, fuiſſe in Bibliotheca Joannis Mori, Elienſis Epiſcopi, teſtatur Fabricius, penes quem de hac re fides eſto (*t*). Exſtat

(*t*) Notitiam hujus editionis hauſit FABRICIUS ex indice librorum, ſub artis typographicæ primordia, vel temporibus ab ejus inventione haud

Exſtat quidem, & eam ipſe inſpexi, Veneta anno 1472. per Nicolaum illum Jenſon, in Romana Angelica Bibliotheca, eaque magnifica, ut ſuperiorem deſcribit Fabricius. Hujus, non vero ſuperioris, meminit Maittaire, qui præterea prior. Edit. p. 34. fidem facit, eam ſe vidiſſe in curioſiſſima Bibliotheca Richardi Mead cum initialium literarum illuminationibus, ſingulorum librorum argumentum exhibentibus. Quod Jenſon in calcem ſuæ hujus Editionis, Alerienſis Epiſtolam datam an. 1470. tranſcripſerit, inde fortaſſe hallucinationis cauſam accepit Fabricius, ſeu quivis alius, qui eandem ab ipſo Jenſon anno 1470. vulgatam exiſtimavit, quum ea vere ad an. 1472. pertineret. Viderunt quidem publicatam Venetiæ tertio Plinii Hiſtoriam, nempe an. 1473. ab ipſo Jenſon, nam & hanc etiam Editionem inſpexi.

Epiſtola Alerienſis, Romanæ præfixa, ita ſe habet.

Johannis Andreæ Epiſcopi Alerienſis ad Pontificem Summum PAULUM II. VENETUM *Epiſtola.*

Properatio omnis jure reprehendi ſolet, PATER BEATISSIME PAULE II. VENETE PONTIFEX MAXIME, *iis in operibus, quæ vix ſatis maturari queunt. Quod ipſe cum multis aliis in rebus ſim expertus, in Pliniana tamen recognitione potiſſimum, quæ ejusmodi quidem eſt, ut ſemper incipi poſſe, nunquam digne abſolvi, ac pro Auctoris merito videatur. Sed quid facerem? tot undique flagitantibus in nonum annum premi non potuit emendatio, ne futura quidem exacta poſt nonageſimum. Verſandi erant etiam, atque etiam Scriptores omnes Latini, Græcique, conſulendique non tantum ſapientiæ principes, verum officinarum quoque omnium opifices, ac penita, abſtruſaque in artificiis omnibus, &* *per-*

haud ita remotis impreſſorum, in Jo. MORI, Epiſcopi Norvicenſis, Bibliotheca inſtructiſſima aſſervatorum, qui inſertus eſt Tom. II. Part. I. Catalogi librorum MSS. Angliæ & Hiberniæ, Oxoniæ e theatro Sheldoniano A. 1697. evulgati, f. 379.

perscrutanda diligentissime, & eruenda planissime. Juvit sane, ac mirifice juvit conatus meos (quod minime dissimulandum arbitror) Vir summæ eruditionis, & sapientiæ, Theodorus meus Gaza; atque ita quidem, ut absque illo neque ego, nec (pene dixerim) mundus hoc munus fuerit impleturus, Codicum nostrorum lectio, ubi in manus hominum venerint, periculum de sese præbebit nostræ diligentiæ. Conferentur cum iis Voluminibus, quæ prius habebantur omnia, & ex librorum collatione judicii censura constabit. Quæ mihi sint visa plus habere difficultatis, emolumenti vero, rectissime etiam inventa, minus, ea sunt, locorum quorundam nomina, & dimensionum numeri in situ terrarum positi. Potuissent tamen longissimo tempore ea quoque partim ex Cosmographis, partim ex Historicis, partim denique ex Poetis, atque Oratoribus sparsim attentata, & expressa nonnunquam colligi. Sed diuturnitatis prope immensæ opus illud fuisset; & legentium plurimi sibi per se se multa in dies efficient eo studio meliora. Qua in parte omnes humanitatis sectatores obsecro, ut ad communem utilitatem ipsi quoque solertia eorum inventa proponant in medium. Nihil enim unquam, aut tam exiguum, & parvum fuit, aut adeo ingens, atque immensum, quod non fieret pluribus melius. Rudimenta sunt, & incboata quidem rudimenta nostræ recognitiones, experiendo utique assidue profecturæ. Quod si in suis quique regionibus animadvertentes jam minus resistentem Lectori Plinium, fuerint annisi cognitos sibi situs solertius emendare, & vetustatis tenebris ex parte incognitis præsentium nominum lucem præferre, & more doctissimo tum Viros excellentissimos, tum res ampliter gestas, qua ex historiis majorum, qua ex gestis recentioribus, suis locis adjungere, ingens fiet illis gloria, legentibus utilitas mira, & voluptas impendio singularis. Juvare potest multis in locis hanc partem divini Vir ingenii, & facundiæ compositissimæ, Prædecessor tuus, Pius Pontifex Maximus, Aeneas Senensis nomine, qui recto more Pontificum apud Romanos Gentiles adhuc Maximorum (qui soli maximos Annales scriptitabant) historica dignitate plurima scripsit elegantissime, simul atque doctissime. Possunt prodesse Præsules multi, immo vero omnes perdocti suarum Diœcesum loca designando. Europam certe longe melius maxima sui parte, ac verius nos possumus, quam veteres omnes nosse. Hæc ipsa tamen ego quoque, si vixero, pro mea virili

adhuc

adhuc sum diligenter tractaturus. Sed est hoc quidem opus dierum multorum, hominumque doctissimorum, atque plurimorum. Mensuræ quidem, & fuere hactenus certæ, & erunt omni tempore inconstantes rationibus innumerabilibus, quæ in promptu sunt omnibus. Verum de Cosmographia hactenus. Cætera sunt, ut ratione ad attingendum faciliora, ita propter rerum magnitudinem, pondus, varietatem prope infinita, dum a Cælo exorsus Plinius quicquid in cognitionem hominum scitu dignum ad ætatem suam venerat, quicquid opifex rerum Deus, & deinceps parens natura crearat, atque progenuerat, inexplicabili hoc, ingeniosissimoque Opere, nulla oratione unquam satis laudato, est complexus. In hac tamen tanta rerum summa illud est maxime animadversu dignum, & ante omnia memorandum, discere quantum, quave in parte vita ex eo tempore ad nostram profecerit tempestatem. Decrevit illa quidem, quod facile assenserim, multis in rebus usque clarissimis. Sed aucta est in dignissimis pluribus, atque utilissimis, de quibus exempli gratia pauca subnectam. Navigatio sparsum late orbem maxime omnium artium semper una conjunxit. Illa enim extrema Indorum Gadibus prope annexuit, & ab Æthiopibus ultimis ad Balthicum usque mare discurrit, miscuitque res invicem ortas Cælo diversissimo. Cæterum in navigandi arte quid habuit juste hac in parte rudis vetustas cum posteriorum inventis conferendum? Pyxis una magnete moderata plus habet commodi, quam omnis antiqua in contemplando navigatio. Res militaris nonne est evecta magnopere bombardis, pyxidibusque, & id genus multis, quæ a sonitu sclopetros, aut zarbatanas, aut aliter rustice appellant, excogitatis, quibus vix montes, nedum arma, murique possint resistere, etsi in hac parte scio multa veteres habuisse miri ingenii, & artificii immortalis. Mel cannæ, saccaria Galeno, dictum a nobis succarum, vix veteres novere, cujus hodie tam multiplex, & numerosa compositio est, ut ab ea parte suavitas deliciarum omnis sit ad excolendam vitam industrie maxime introducta. Attingam ne cætera, quæ exquisitissime Lapus Biragus multumque investigavit, & ut puto redegit in volumen? Hujusmodi multa lectione erudimur Pliniana, dum quæri ab eo cernentes singula acerrime, & minutissime, permulta tamen habere nos experimur, quæ ille non paucis Voluminibus, si suis quoque fuissent temporibus orta, explicuisset. Sed age, quid in omnibus hominum

minum inventis tanti unquam fuit, ut cum Impressorum nostrorum libraria arte digne conferri, & anteferri queat? Quam gloriam æternus Deus Tuæ potissimum felicitati tribuit, quod alio quoque loco scripsisse me memini, ut, Te Pontifice Maximo, id Romæ splendoris, & utilitatis advexerit, unde ingenia, monumentaque sapientum nulla unquam in mundi senectute peritura, unde futura omnis ætas sit incredibiliter se se litterarum genere omni exculta. Qua industria si fuisset apud veteres, profecto & Plinii nostri excellentissima alia monumenta, & cæterorum cælestium hominum nostra ætate non desiderarentur. Equidem, PATER BEATISSIME, *Plinianam recognitionem amplissimo Domino meo temporali, Galiazsfortiæ Vicecomiti, Duci Mediolani inclytissimo, statueram tua favente majestate delegare. Sed existimavi aliquid me adhuc posse addere huic præstantissimo Operi, quod sit deinceps illi Principi plus præbiturum voluptatis. Quare in proximam additionem, recognitionemque hoc illi munus reservavi. Tu, si vides me jam tantopere vigilasse, ut quod prope factu videbatur impossibile, jam aliqua ex parte sit incohoatum (nunquam enim dicam perfectum) hanc meam voluntatem, conatumque,* MUNIFICENTISSIME PATER, *pro opere computa, & volentem, tamquam assecutum, quod tam enixe concupivi, gremio fove, juvaque auxilio. Tibi det Sancta Trinitas, Cælitesque omnes Chori, & primi omnium præsides Throni immortalis tui, Petrus, & Paulus, Apostolorum Principes, ut Te florentissimo, & faustissimo diutissime Pontifice, Christianus Populus de orbe triumphet infidelium, & contumaciam debellet hæreticorum impietatis, quod ille impleat, qui est sæpe benedictus in sæcula Amen. Romæ Pontificatus tui felicissimi anno sexto.*

Herenæus Lugdunensis Episcopus, item Justinus ex Philosopho Martyr, item cum Divo Hieronymo Eusebius Cæsariensis, serio posteritatem adjurarunt, ut eorum descripturi Opera, conferrent diligenter Exemplaria, & solerti studio emendarent. Idem ego, ut in cæteris libris omnibus, tum maxime in Plinio, ut fiat, vehementer obsecro, obtestor, atque adjuro, ne ad priora menda, & tenebras inextricabiles tanti sudoris opus

opus relabatur, instauratum aliquantulum sub Romano Pontifice Maximo PAULO II. VENETO (*u*).

Quæ de Plinii Opere, suaque Editione ab Aleriensi in hac Epistola traduntur, haudquaquam a Plinii illustratoribus negligerentur oportebat. Quin luculentæ eorum Editiones majus sibi pretium conciliassent ex ea ipsa Epistola, quam in earundem fronte recitandam censuissent. Ornarent profecto veteres hæ priorum Editorum Præfationes recentiorum illustres in ea ipsa sparta excolenda conatus, & multa insuper Lector dignosceret, quæ passim ob magnam earum Præfationum raritatem ignorantur. Lucubrationes Lapi Biragi in Plinium, de quibus fidem facit Aleriensis in recitata Epistola, nec Harduino, nec aliis notæ fuisse comperiuntur. Satis autem notum Auctoris illius nomen, qui Plutarchi Vitas plures in Latinum sermonem transtulit, quemadmodum & XI. Dionysii Halicarnassei libros, quos PAULO II. dicavit. Hic est ille Lapus Florentinus, sive Castilioneus, de quo nos §. XIV. instituimus Part. 1. Diatr. Prælim. ad Epist. Franc. Barbari.

Sentes ab Aleriensi in Pliniana Editione relictos primum omnium extirpare conatum fuisse Hermolaum Barbarum, nec infelici omnino exitu, scribit Harduinus in Præfat. addens eidem tamen passim exprobrari, quod in ea cura sæpe nimis conjecturæ, memoriæ etiam, plusquam hominem decet, tribuerit, quo factum sit, ut plurima ex iis, quæ castigavit, non errata illa sint, sed parum intellecta. Nemo tamen juste inficiabitur, Hermolao Barbaro, plusquam reliquis omnibus, debere

(*u*) Referenda est hæc obtestatio inter exorcismos literarios, de quibus singularis LILIENTHALII observatio legitur Tom. I. Selectorum historicorum & literariorum, Regiomonti A. 1715. edito, p. 1. sqq. conf. G. H. PIPPINGI Diss. de imprecationibus libris adscriptis, Lipsiæ A. 1721. ventilata, & J. B. MENCKENII Programma de diris imprecationibus, quas libris, tabulis & monumentis addidere veteres, Dissertationibus ejus literariis junctim a filio Frid. Ott. MENCKENIO Lipsiæ A. 1734. publicatis inserto, p. 21. sqq.

debere Plinium. Contra Harduiniana Editio ſuos & ipſa nacta eſt cenſores, qua de re Fabricius Bibl. Lat. ubi de Plinio.

Tandem (ut de hoc etiam Lectorem moneam) adnotatum ab Harduino reperio in ea Præfat. civitates ipſas nobiliſſimas, Brixienſem Joanni Taberio anno MCVIII. Salmanticenſem Pintiano, aliasque aliis, Plinii in publico Gymnaſiò interpretandi provinciam impoſuiſſe, ſalario etiamnum largiſſime ex ærario perſoluto. De Cathedra Brixienſi Joanni Taberio, poſthabito Raphaele Regio, collata attulimus ipſi in teſtem de Brix. Literat. P. I. pag. 104. Marinum Becichemum in Prælect. ad Plin. at eam Cathedram ad Plinium interpretandum inſtitutam fuiſſe, compertum minime facit Becichemus.

M. FABIUS QUINTILIANUS.

§. XVII.

Romanam Quintiliani Inſtitutionum Editionem ab Alerienſi curatam, PAULOQUE II. nuncupatam, non omnium principem habendam eſſe, recte monet Fabricius in Bibl. Lat. ubi de Quintil. quum eam alia præceſſerit apud Ulricum Gallum anno 1468. adornata, hancque obſervat in Annalibus Typograph. Michaelem Maittaire omiſiſſe. An Fabricius Ulrici Editionem ob oculos habuerit, an ipſam alicubi exſtare certo compererit, ignoro; nec enim alios dicti ſui teſtes allegat, niſi Hiſtoriam Typographiæ anno *1689*. Gallico ſermone Pariſiis vulgatam, & per elegantem Campani Præfationem, qua Quintilianum confert cum Cicerone. Non eum annum 1468. ſed annum 1470. Quintiliani Inſtitutionibus Romæ cum Præfatione Campani publicatis aſſignat Orlandus, monetque præterea in illius Editionis calce hanc notam legi: *Abſolutus Romæ in via Papæ prope S. Marcum anno ſalutis MCCCCLXX. die vero tertia menſis Auguſti* PAULO VENETO PAPA II. *florente*

anno

anno ejus VI. Idem Orlandus Operis sui Part. II. Romanam Editionem in Ædibus Maximorum anni nota carere scribit.

Horum omnium fides penes auctores. Ex Epistola Aleriensis, quam illico recitabo, certo constat, Quintiliani Editionem, a Campano curatam, Aleriensis illi præivisse. Hic etenim librum illum, minore quam cæteros labore, recognovisse scribit; *propterea quod* (ait) *ab homine ordinis nostri excellenti ante traditus erat alteri talium opificum officinæ imprimendus, cujus etiam Epistolam in Volumine nostro transtulimus, ut quid Vir doctissimus de Quintiliano senserit ex nostris quoque Codicibus intelligatur.* Ea Campani Præfatio exstat in Aleriensis Editione, hujus Epistolæ ad PAULUM illico subjuncta, eademque pariter impressa reperitur in Volumine Operum Campani. At quum neutro loco anni notam præferat, nullum nobis argumentum præbet, Campani Editionem sive anno 1468. quod facit Fabricius, sive anno 1470. quod facit Orlandus, figendi. Aleriensis Editio certum annum suum demonstrat, quum is eidem apponatur, sicuti Impressorum nomina, & Maximorum Ædes innotescunt ex versibus in calce Voluminis recitatis: *Aspicis illustres &c.*

Joannis Andreæ Episcopi Aleriensis ad PAULUM II. VENETUM PONT. MAX. *in Quintiliani recognitionem Epistola.*

Q*uintilianum*, PATER BEATISSIME PAULE II. VENETE PONTIFEX MAXIME, *omnes merito diligunt. Nonnulli vero Ciceroni etiam ingeniorum, ac facundiæ fonti illi immortali conantur anteferre. Qua in assertione*, Magno se judice quisque tuetur. *Ipse jam hunc artium dicendi Thesaurum, quam reliquos veteres: satis habuerim, si queam recte intelligere, & veneratione doctrinis debita observare, cantans cum altero Hispano ingeniosissimo quidem, atque elegantissimo, ac latinitatis maximo illustratore:*

Quintiliane vagæ moderator ſumme Juventæ:
Gloria Romanæ Quintiliane Togæ,
Vivere qui propero pauper, nec inutilis annis,
Da veniam, properat vivere nemo ſatis.

Hunc proximis calorum Urbis diebus mediocri cura recognovimus, minore ſane labore quam cateros, propterea quod ab homine ordinis noſtri excellenti ante traditus erat alteri talium opificum officinæ imprimendus: cujus etiam Epiſtolam in Volumine noſtro tranſtulimus, ut quid Vir doctiſſimus de Quintiliano ſenſerit, ex noſtris quoque Codicibus intelligeretur; utque mihi, alioquin hoc tempore febrienti, aliquid de dictandi opera demeretur, qui facile præſentem quoque Epiſtolam addere noſtro operi ſuperſediſſem, niſi quod S. TUÆ *noſtra omnia jam inde ab initio conatus hujus audacioris munera conſecravi. Tu vive in æternum,* PONTIFEX SANCTISSIME, *Anno Dominici natalis M. CCCCLXX. Pont. vero tui Anno Septimo.*

Quamvis Campani Editionem Annales Typographici minime memorent, ut obſervatum diximus a Fabricio, non inde tamen quis arguat eorum Auctorem latuiſſe Campani in Quintilianum Præfationem, qua contra ita captum ſe profitetur Maittaire, ut aliquam ejus partem non potuerit Lectori invidere. Eam itaque recitat in utraque Editione, at cum hoc diſcrimine, quod in priore Præfatio, ſeu Epiſtola Campani ſcripta dicitur Antonio Moretto, in poſteriore vero Cardinali Senenſi. Antonii Moretti, Brixiani Typographi, nomen & labores literarios pluribus locis commendavimus in lib. de Brixian. Literat. Ibidem tamen pag. 155. P. II. haud diſſimulandam putavimus notam fraudis, qua Epiſtolam Nicolai Peroti in Plinii Hiſtoriar. Procem. in Veneta, quam ipſe adornavit, Editione, veluti ſibi ſcriptam publicaverit, quam tamen non Moretto, ſed Franciſco Guarnerio miſſam accuratiores Cornucopiæ Editiones, in quibus ea Epiſtola recitatur, palam demonſtrant; & multo adhuc clarius, quod poſita in ea Epiſtola pluribus locis, *Mi Antoni*, compellatio fraudis palam redarguatur ob aliam, *Mi Franciſce*, quæ ex impreſſorum, ſeu Editoris ipſius oſcitantia uno loco dolo-

ſam

ſam illam immutationem evaſit. Dolum in Campani Epiſtola admiſſum æque certum reddit Alerienſis Editio, quæ eandem tranſcripſit cum hac inſcriptione: *Campanus Franciſco Picolomineo Cardinali Senenſi meo ſalutem.* Deinde priora ejusdem Epiſtolæ verba: *Utinam quod nuper in Livio Papienſis noſtri juſſu conatus ſum facere, ut eſſet quam emendatiſſimus, idem nunc hortatu tuo, & in Quintiliano licuiſſet*, potius quam impreſſoriæ artis opifici, Eccleſiæ Principi conveniunt.

Editionem Venetam earundem Inſtitutionum anno 1471. per Nicolaum Jenſon videri forſan innuere Romanam Alerienſis, quæ anno ſuperiore prodierat, ſuſpicatur Maittaire, quod in illa Omnibonus Leonicenus in Epiſtola ad Moyſen de Buſarellis, Epiſcopum Belumnenſem, ſic conqueratur: *qui tertio ante anno librum ipſum Auditoribus noſtris exponere aggreſſus, ita vitiatum repereram &c.* Hæc tamen verba, quum ſat apte referri poſſint ad Codicem aliquem manuſcriptum, quo in Scholis Omnibonus uteretur, anni proxime ſuperioris Editionem vix, aut ne vix quidem deſignare valent.

De Quintiliani Inſtitutionum Codice e Germania a Poggio in Italiam avecto (*x*) diximus Cap. I. §. I. Part. 1. Diatr. ad Franc.

A a 2 Barb.

(*x*) Ex inſtituto quoque de Quintiliano aliisque priſcis auctoribus, plenis ſitu & pulvere, a Franciſco POGGIO in Monaſterio Sangallenſi tempore Concilii Conſtantienſis feliciter inventis, egit Jo. Gottlieb KRAUSIUS in accurata ſua quorundam librorum hiſtoria (*Umſtändlicher Bücher - Hiſtorie*) Part. I. p. 15. ſqq. exhibens p. 40. ſqq. integram POGGII epiſtolam, inde a FABRICIO in Biblioth. Latin. Vol. II. p. 676. ſqq. repetitam, qua auſpicatum illum eventum enarrat, in Codice Lipſienſi GUARINO Veronenſi, in Bergomenſi autem, quem ad manus habuit Eminentiſſimus Cardinalis noſter, & Mediolanenſi, Joanni TORTELLIO Aretino inſcriptam, e qua locum, huc præcipue ſpectantem, decerpere viſum eſt. Ita autem ille inter reliqua: „Quia temere perſæpe eveniunt, quæ non audeas optare, ut inquit Terentius noſter, fortuna quædam fuit cum „ſua,

Barb. Epiſtol. De centum XXXVI. Declamationibus, quæ Quintiliani nomine feruntur, iisque pariter e Germania in Italiam miſſis, exſtat

„ſua, (i. e. Quintiliani) tum maxime noſtra, ut, cum eſſemus Conſtantiæ otioſi, cupido inceſſerit viſendi ejus loci, quo ille reclufus tenebatur. Eſt autem monaſterium S. Galli prope urbem hanc millia paſſuum XX. Itaque nonnulli animi laxandi, & ſimul perquirendorum librorum, quorum magnus numerus eſſe dicebatur, gratia eo perreximus. Ibi inter conſertiſſimam librorum copiam, quos longum eſſet recenſere, Quintilianum comperimus, adhuc ſalvum & incolumem, plenum tamen ſitu, & pulvere ſqualentem. Erant enim non in bibliotheca libri illi, ut eorum dignitas poſtulabat, ſed in teterrimo quodam & obſcuro carcere, fundo ſcilicet unius turris, quo nec capitales quidem rei retruderentur. Atqui ego pro certo exiſtimo, ſi eſſent, qui hæc barbarorum ergaſtula, quibus hos detinent viros, rimarentur ac cognoſcerent more majorum, ſimilem fortunam experturos in multis, de quibus jam eſt conclamatum. Reperimus præterea libros tres primos & dimidiatum quarti C. Valerii Flacci Argonauticôn, & expoſitiones tanquam thema quoddam ſuper octo Ciceronis Orationibus Q. Aſconii Pediani, eloquentiſſimi viri, de quibus ipſe meminit Quintilianus. Hæc mea manu tranſcripſi, & quidem velociter, ut ea mitterem ad Leonardum Aretinum & Nicolaum Florentinum.

Hic nulla quidem mentio fit Silii Italici aliorumque auctorum, qui poſthac reperti ab eodem fuiſſe videntur. Commemorantur autem illi in epiſtola ad POGGIUM data, quam Codex Lipſienſis GUARINO Veronenſi, Codex autem V. Cl. Jacobi FACCIOLATI Franciſco BARBARO rectius tribuit. Primum igitur jure locum occupat inter epiſtolas ejus & aliorum ad ipſum ab Eminentiſſ. QUIRINO Brixiæ A. MDCCXLIII. evulgatas. In Diatriba vero præliminari, quæ ibidem A. MDCCXLI. prodiit, p. XII. ſq. evictum eſſe arbitror, ipſius POGGII epiſtolam non ad GUARINUM, nec ad Jo. TORTELLIUM Aretinum, verum ad BARBARUM potius ſcriptam fuiſſe. Sed en tibi verba ex BARBARI ad POGGIUM literis, in quibus Silii Italici aliorumque mentio habetur: „Tu Reipublicæ cauſa quid facturus eſſes facile declaraſti; cum te

„non

exſtat Epiſtola Joannis Antonii Campani, prima ſcilicet earum. quæ ejusdem in varios Authores cenſuras complectuntur.

„non vis hyemis, non nives, non longitudo itineris, non aſperi-„tas viarum, ut monumenta literarum e tenebris in lucem erueres, „retardarunt. Tu Tertullianum, tu Marcum Fabium Quintilia-„num, tu Q. Aſconium Pedianum, tu Lucretium, Silium Itali-„cum, Marcellinum, tu Manilium Aſtronomum, L. Septim. Va-„lerium Flaccum, tu Caprum, Eutychium Probum, Grammaticos, „tu complures alios, Bartholomæo Collega tuo adjutore, vel fato „functos vita donaſtis, vel longo, ut ajunt, poſtliminio in Latium „reduxiſtis. De Bartholomæo illo de Monte Politiano, in ea per-quiſitione POGGII ſocio & adjutore, in laudata Diatriba p. V. ſq. nonnulla dicuntur. Fuit & præterea CINCIUS quidam Romanus cognomine RUSTICUS, peregrinationis illius Poggianæ Comes, cujus, inter claros pontificiarum epiſtolarum Scriptores a Philippo BONAMICO p. 172. ſq. laudati, memorabilem epiſtolam, in qua vetuſti quidam auctores tum etiam inventi, ac POGGIO BAR-BAROQUE indicti recenſentur, ex Cod. MS. Bergomenſi l. c. p. VIII. ſqq. Cardinalis primus publicavit. Rei jucunditate illectus non poſſum non ex illa locum, etſi longiusculum, hic recitare. „In Germania multa monaſteria ſunt bibliothecis librorum Latino-„rum referta: quæ res ſpem mihi attulit, aliquos librorum Cicero-„nis, Varronis, Livii, aliorumque doctiſſimorum Virorum, qui ex-„tincti penitus eſſe videntur, in lucem venturos, ſi accurata inve-„ſtigatio adhiberetur. Nam cum his proximis diebus ex compo-„ſito, fama bibliothecæ allecti, una cum Poggio, atque Bartholo-„mæo Montepulciano ad oppidum S. Galli deveniſſemus, Biblio-„thecam ingreſſi Jaſonis Argonauticon a C. Valerio Flacco editum „carminibus luculentis atque gravibus a majeſtate metrica minime „abhorrentibus invenimus: deinde argumenta quædam ſoluta ora-„tione confecta ſuper aliquot Ciceronis Orationibus, ex quibus „multi cauſarum ritus, multæque veteris inſtituti paritates aperte „cognoſci poſſunt. Repertus eſt etiam liber quidam volumine par-„vus, magnitudine autem eloquentiæ, prudentiæque excellentiſſi-„mus, Lactantius ſcilicet de utroque homine, ubi plane refellit „ſenſa eorum, qui humanam conditionem belluarum ſtatu humilio-

„rem,

SUETONIUS TRANQUILLUS.

§. XVIII.

Quam immerito Bernardus Montfauconus pro omnium principe venditet Suetonii Editionem Mediolani an. 1475. per Philippum de Lavagnia perfectam, ostendunt quatuor ea vetustiores, quas modo allega-

„rem, dejectioremque esse asseverant. Inter quos Vitruvius de „Architectura, atque Priscianus Grammaticus quædam Virgilii „carmina commentans inventi sunt. Erat præterea in illa biblio-„theca liber quidam ex corticibus arborum: qui cortices Latino „sermone libri vocantur, unde, quemadmodum apud Hierony-„mum est, libri suum nomen adepti sunt. Is quanquam non ad-„modum bonarum scripturarum refertus plenusque esset, tamen „propter illam sanctam incorruptamque vetustatem summa cum de-„votione complexus sum. Horum quidem omnium librorum ex-„empla habemus; sed ubi turrim sacræ ædis S. Galli contiguam, in „qua innumerabile libri, utpote captivi, detinentur, diligentius „vidimus, Bibliothecamque illam pulvere, tineis, fuligine, cæte-„risque rebus ad oblitterationem librorum pertinentibus, obsole-„tam pollutamque, vehementer collacrimavimus, per hunc mo-„dum putantes linguam Latinam maximum ornatum, maximam-„que dignitatem perdidisse. Erravit igitur Paulus JOVIUS, multosque eruditos in eundem errorem induxit, in Elogiis virorum illustrium Quintilianum a POGGIO in salsamentarii taberna repertum venditans. Crassius erravit Jo. LOMEJERUS in libro singulari de Bibliothecis Cap. IX. p. 169. Collect. Schmid. POGGIUM Fabium Quintilianum sub tempus Constantiaci conventus ex Gallia Romam deportasse, eumque ignotum, squalidum, tetroque pedore carceris consumtum, in salsamentarii taberna repertum, in apertum retulisse perhibens, adeoque Sueviæ civitatem Constantiam cum urbe Gallica, in Normania sita, celeberrimum Concilium Constantiense cum conventu quodam Gallorum Constantiaco, ac monasterium Sangallense cum ipsa Gallia turpiter confundens, quod KRAU-

allegamus. Romana an. 1470. per Svveinheim, & Pannartz cum Epistola Aleriensis, Romana altera ejusdem anni cum Epistola Campani, Veneta an. 1471 per Nicolaum Jenson, tandem Romana alia an. 1471, per Germanos illos Typographos. En Aleriensis Epistola.

Joannis Episcopi Aleriensis in Recognitionem Suetonii ad PAULUM II. VENETUM PONTIFICEM MAXIMUM *Epistola.*

R*ecognito his diebus Quintiliano*, PATER BEATISSIME PAULE II. VENETE PONTIFEX MAXIME, *Artifices nostri detulerunt ad me exquisitæ cognitionis Virum C. Suetonium Tranquillum, ut illius etiam de Imperatoribus Vitas recenserem ab iisdem Opificibus, & eodem Authore impressas, qui prius Quintilianum publicarant. Volui experiri, si qua de Suetonio possem compendiaria lectione perquirere, repperique Suetonium Lenem Augusticlavium tertiæ decimæ Legionis Tribunum, Virum acris animi, industriaque singularis, Tranquilli hujus nostri patrem fuisse; eum vero Epistolarum magistrum Imperatoris Hadriani, abque ejus aula ob certas suspiciones amotum. Illustrium quoque Virorum Vitas præter has*

KRAUSIUS l. c. p. 26. ipsi merito exprobravit. Cæterum epistola PETRARCHÆ ad Quintilianum, cujus libri temporis injuria dilacerati in illius manum venerant, ad quam P. BÆLIUS provocavit, quamque laudatus KRAUSIUS in omnibus operum PETRARCHÆ editionibus se frustra quæsivisse p. 31. ait, in rara collectione ejus Epistolarum, quam Petrus Roverianus A. 1601. in 8. excudit, exstat p. 672. sqq. De fausta illa POGGII expeditione egit quoque Ægidius Menagius in *Anti-Baillet ou Critique du Livre de M. BAILLET, intitulé Jugemens des Savans*, Part. I. p. 43. sqq. edit. Amstelod. A. 1725. in 12. Ex Bernhardi de la MONNOYE animadversionibus in illum librum p. 48. cognovi, M. A. SABELLICUM in Dialogo de reparatione Latinæ linguæ jam ante LOMEJERUM venditasse, Quintilianum sub tempus Constantiaci conventus a POGGIO ex Gallia Romam deportatum, atque adeo hunc ab illo in istum errorem inductum esse.

bas Cæsarum plurimas scriptitasse, causas etiam egisse. Audivi equidem, qui dicerent, libellum de Viris Illustribus illius exstare. Quod ipse noverim, de Rhetoribus, & Grammaticis libellus ejus vulgo legitur, dignus facile Suetonio. Brevis est in omnibus, & in attingendis, magisque in explicandis negotiis expositus. Dictionis, more temporum suorum, castigatioris, propereaque alicubi minus aperta, verbis utens persæpe vel novis, vel novatis, Græcanicisque. Ita tamen concinnus, atque elegans, ut, qui post eum Vitas scripsere, aliquantum videantur ab illius venustate differe. Hæc habenti mihi, quæ summatim de Suetonio referrem, postea visum est versus quosdam Ausonii poetæ in ipsius commendationem adscribere, titulosque ipsis versibus per partes inserere.

SUETONII OPERIS COMMENDATIO.

Cæsareos Proceres, in quorum regna secundis
Consulibus dudum Romana potentia cessit,
Accipe bissenos, sua quamque Monosticha signant.
Quorum per plenam seriem Suetonius olim
Nomina, res gestas, vitamque, obitumque peregit.

CÆSARUM ORDO.

Primus regalem patefecit Julius Aulam
Cæsar, & Augusto nomen transcripsit, & arcem.
Privignus post hunc regnat Nero Claudius, a quo
Cajus, cognomen Caligæ cui Castra dederunt.
Claudius hinc potitus regno, post quem Nero Sævus,
Ultimus Æneadum; post hunc tres, nec tribus annis.
Galba Senex frustra Socio confisus inerti.
Mollis Otho infamis per luxum degener ævi.
Nec regno dignus, nec morte Vitellius ut vir.

His

His decimus, fatoque accitus Vespasianus.
Et Titus Imperii felix brevitate, secutus
Frater, quem calvum dixit sua Roma Neronem.

CÆSARUM TEMPORA.

Julius, ut perhibent, divus trieteride regnat.
Augustus post lustra decem sex prorogat annos:
Et ter septenis geminos Nero Claudius addit.
Tertia finit hyems crassantia tempora Caji.
Claudius Hebdoadem duplicem trahit, & Nero dirus
Tantundem summa, sed consul defuit unus.
Galba senex. Otho lascive, & formose Vitelli,
Tertia vos Latio regnantes nesciit æstas,
Interitus dignos vita properante probrosa.
Implet fatalem decadem sibi Vespasianus.
Ostensus terris Titus est brevitate bienni.
Quindecies sævis potitur dum frater habenis.

CÆSARUM OBITUS.

Exegit pœnas de Cæsare Curia mollis.
Addidit Augustum divis matura senectus.
Sera Senex campis exul non fata peregit.
Terdecies periit repetito vulnere Cajus.
Claudius ambigua conclusit fata veneno.
Matricida Nero proprio se perculit ense.
Galba senex periit sævo prostratus Othone.
Mox Otho famosus clara sed morte potitur.

Prodiga ſuccedunt perimendi Sceptra Vitelli.
Laudatum Imperium, mors lenis Veſpaſiano.
At Titus orbis amor rapitur florentibus annis.
Sera gravem perimunt, ſed juſta pericula fratrem.

Tibi, PATER BEATISSIME, *omnes vitam optant, & felicitatem diutiſſimam. Dominici Natalis* MCCCCLXX. *Pontificatus vero tui Anno* VII.

Epiſtola autem, quam ſuæ Editioni præpoſuit Campanus, & ipſa, utpote brevior, ſubjungatur.

Campanus Franciſco Picolomineo Cardinali Senenſi ſalutem.

Repetii nuper C. Suetonium. Legeram & hunc etiam puer. Verum quod tunc vix deguſtatum eſt, nunc pleniſſime hauſi. Viſus eſt ea libertate ſcripſiſſe Cæſarum Vitas, qua vixiſſe illi feruntur. Nemini aut demit, aut adjicit quicquam, nihil ad aſſentationem cujuspiam, aut ſtudium ſuum, omnia ad integritatem hiſtoriæ refert. Mores illorum, & imperia, & privatorum ſic exprimit, ut non legere quis Suetonii ſcripta, ſed ii ipſi ſpeculo intueri ſeſe videantur. Vitia, virtutesque omnino curat, & invidiam, & gratiam aperit, & quæ fortuna foris cuique fuerit, aut domi. Habitus eſt duriuſculus, dum nec lumina quidem negligit, & ſunt aridiora pleraque, & minutiora, quam quæ nitere poſſint, aut capere eloquentiæ corpus. Sed tum eſt in genere ipſo ſcribendi multum ponderis, eruditio vero tanta, ut ſeveritate orationis gravi, & caſtigata, quem huic anteponam veterum Scriptorum, non videam. Habebis, cum hunc leges, unde ſumere exempla in omni fortuna poſſis, & intelligere, quantum Principum humanæ res conſtant, vitiis labuntur. Vale.

In ea Campani Editione legitur hæc nota: *Caji Suetonii Tranquilli de XII. Cæſarum Vitis liber ultimus feliciter finit. Abſolutus Romæ in Pinea regione via Papæ anno Chriſti Natali MCCCCLXX. Sextili menſe.*

mense. PAULI *autem* VENETI II. PONT. MAX. *anno sexto*. Nomen Impressoris, quod hoc loco desideratur, jam satis notum, Ulricus scilicet Gallus, quem Campanus elegerat potissimum, cujus curæ suas committeret lucubrationes, cujusque laudes cecinit versibus §. 11. recitatis: *Anser Tarpei custos Jovis &c.*

AULUS GELLIUS.

§. XIX.

Jacobus Gronovius in luculenta Editione Auli Gellii, quam anno 1706. adornavit, dicata Abbati eo tempore illustrissimo, & doctissimo, Dominico Passioneo, nunc vero S. R. E. Cardinali amplissimo, illico post Præfationem exhibens conspectum operæ a Viris doctis ei Auctori impensæ, memorat quidem Romanam anno 1469. Editionem, & Venetam anno 1472. at de utravis dubitare se scribit, sed maxime de priore, primamque Editionem putat a Svveinheim, & Pannartz an. 1472. perfectam. Neque de Romana anno 1469. neque de Veneta anno 1472. ullo modo dubitandum, quum utraque exstet; indeque certo dignoscatur, Romanæ illi anno 1472. locum principem perperam adjudicari. Gronovio in eum modum temere loquenti præiverat Petrus Lambecius in Prodrom. ad Aul. Gell. Noct. Attic. Multoque magis hic a recta semita aberravit, dum Romanam illam anni 1469. Editionem ab Aldo Manutio curatam scribit, quam proinde Aldinam vocat. Tam fœda hallucinatio jure, ac merito in admirationem pertraxit Annalium Typographicorum parentem, quo loco Venetam illam anni 1472. per Nicolaum Jenson memoravit. Joannem Andream Episcopum Aleriensem, cui princeps illa anni 1469. Editio debetur, in Aldum Manutium, nescio quo pacto, Lambecius, & alii quidam commutarunt, idque recte animadvertit Fabricius in Bibl. Lat. ubi de

 Gellio.

Gellio. At is ipse mox labitur, dum Venetam Editionem primam ex Aedibus Petri de Maximis anno 1472. lucem vidisse scribit; quum Aedes Maximorum Romæ fuerint, non Venetiis, quumque Venetiis Editio illa lucem viderit studio Nicolai Jenson, quam ipsam penes se esse Eusebius Renaudotus ipsi Fabricio significaverat.

Quinam fuerint Aleriensis in Gellium labores, non aliunde melius, quam ex ejus Epistola mox recitanda dignoscetur. Ea pariter declarabit primum opem a Theodoro Gaza ipsi Aleriensi latam, ut Gellii Græca Latine legerentur; deinde Guillelmi de Estoutavilla, Episcopi Cardinalis Ostiensis, Rothomagensis nuncupati, patrocinium, & propensam adeo erga Aleriensem voluntatem, ut semel vel centum aureos, quot Aleriensis necessitates poscebant, mutuo ei numerari jusserit, cui proinde grati animi vices, quas licebat, ipse redditurus, consilium inierit, quod his verbis exponit: *Hoc impulsus studio sciens elegantissimum Scriptorem Gelium, Favorinum in Galliis ortum merito prædicare, quippe qui sua ætate princeps in omni excellentiæ genere summorum Virorum fuerit, & Hadriano Imperatori illi doctissimo, & gloriosissimo acceptissimus, statui dignissimo etiam Cardinali Rothomagensi præstare, ut Favorinus suus, Vir tantus, ab omnibus facilius quodammodo Gelio laudatore nosceretur.* Declarabit demum eximiam PAULI beneficentiam erga eundem Aleriensem, qui propterea fatetur, ipso ad excelsum Pontificatus gradum assumpto, omnem se sub uberrimo gratiarum largitore dedidicisse egestatem, eoque authore ab Accienſi Ecclesia ad Aleriensem fuisse translatum, hancque postea cum Sabaciensi (quæ Savonensis dicitur) sibi commutatam. Hæc, inquam, omnia Epistola, quam illico recitamus, aperiet.

Johannis Andreæ Episcopi Aleriensis, in Auli Gelii Noctium Atticarum Recognitionem ad PAULUM II. VENETUM PONTIFICEM MAXIMUM *Epistola felicissime incipit.*

C*larissimum inter Latinos Authores esse Au. Gelium*, PATER BEATISSIME PAULE II. VENETE PONT. MAX., *nemo hominum doctiorum*

doctiorum ullo tempore inficias ivit, & maximis Scriptoribus annumerandum. Quidam vero asseruere, tanto ceteris Gelium claritudine, atque amœnitate ingenii præstare, quanto reliqui uno aliquo dicendi genere, hic autem omnibus latinitatis numeris, figurisque excellat. Quandoquidem cæteri una aliqua propria, & sua sint usi dictione, Aulus omnem eleganter, & caste scribendi formulam expresserit. In aliis item haud ita multa, & omnimoda rerum vel tractatio, vel cognitio. At in Gelio nostro vix queat scitu dignum quippiam inveniri, de quo pars ab eo aliqua non tractetur. Præterea cæteri Authores aliis alii ætatibus, facultatibusque sint accommodati. Aulus nulli etati, nulli disciplinæ non censeatur opportunus. Denique in reliquorum plerisque sint quæpiam aliqua ratione minus pensiculata. In Gelio autem vix unum verbum nota dignum perpendatur. His, atque bujuscemodi rationibus latinæ puritatis studiosi vix sibi quicquam attigisse, vel mediocriter, videbantur, si lectione Geliana caruissent. Erat perdifficilis tamen, duraque in primis provincia, Aulum perpetuo lectitare: quod vix Noctium ejus ulla erat (ita enim vir ille suarum Capita scriptionum appellat) quæ sic legeretur, ut non aliqua, & persæpe magna pars ejus inassequuta, minusque percepta linqueretur. Nam & multa Latina erant librariorum inscitia, negligentia, socordia, depravata, & multo plura Greca, propter linguæ desuetudinem, corrupta, trunca, manca. Ea quoque ipsa, quæ integra exstabant, a Latinorum tamen perpaucis, propter Græcitatis inscientiam, intelligebantur. Qua ex re fiebat, ut Noctium pleræque incognitæ, ex meliore sui parte prope omnibus forent. Temptavere igitur quidam, utriusque linguæ non expertes, hanc Latinis gemmam, hunc, ut vere dixerim, unionem detergere, atqte perpolire, & omni sui parte lucentem, ac nitidum reddere. Qui aut rei difficultate, aut aliis occupationibus distracti (quod quidem sciam) ab opere suscepto destiterunt. Quod ipsi idcirco sane minime dicimus, ut videri velle censeamur, ex loci eorum successione, quasi fidentioris animi, viriumque majorum expressu, famæ auram aucupari, in Sanctissimo conspectu Majestatis Tuæ, PATER BEATISSIME, *præsertim, qui modestiæ flagitator, omnium hominum non vulgarium laudes, obloquutionis adversarius, cupis semper audire. Hæc ego cum intelligerem reique metirer magnitudinem, quantulum in me esset liquido cernens, (etsi*

nobis omnes, nescio quo errore pervulgato, placeamus) temptavi & ipse, nunquid opis lectioni futuræ usqueadeo utili, ac jucundæ, ex paupertinis virilis meæ posset afferri, confisus præcipue de summa eruditione, & benevolentia mei Theodori Gazæ, qui non in una aliqua seorsum facultate, sed in omnibus generatim animi ingenui disciplinis est doctissimus. Theodoro igitur opitulante, multa, ut arbitror, Latina feci veriora, & ut Græca Latine legerentur, consequutus sum. Qua de parte ratio mihi, Te augustissimo, & integerrimo censore, suo loco est in presenti Epistola explicanda, ut tuo munitus & judicio, & præsidio, cæteros habeam, qui recte senserint, adjutores. Sin vero aliqui carpserint, facile floccifaciam. Ea potissimum occasione, qua in nonnullis hujus temporis Recognitionum mearum Epistolis id dedita opera scripsi, haud me mihi eo usque tribuere, ut aberrare sæpe posse non existimem; sed doctiores hoc exemplo, & munere provocare, ut qui plusculum possunt, sua me, ac cæteros tenujores, instituant disciplina; boni grato animo consulturus, quidquid eorum opera ipse didicerim. Hæc enim mens mihi est, hoc unum imprimis studium, ut, quod fieri possit, omnes homines Latinos me quoque ipso esse optem doctiores. Nunc qua de causa Gelianam Recognitionem desumpserim, propter ea etiam, quæ prius dixeram, explicabo; viam etiam, quam in ea re incesserim, scire volentibus ostendam, ut facilius noscatur, nunquid in hoc opere dignum videatur vel laude vel vituperatione. Simul tuo permissu, PATER BEATISSIME, *veteri cuidam non æris alieni, sed vitæ & officii debito, ex tenui portione satisfaciam, neque magnopere dicendi ordinem sequar, dum valeam modo, quod suscepi, persolvere. Jamdudum,* PATER BEATISSIME, *splendidissimo Præsuli Guillielmo Episcopo Cardinali Ostiensi, Rotomagensi nuncupato, ex regio Francorum genere Viro illustri, cultu tamen rerum divinarum, & amplitudine religionis, ac magnificentia pietatis longe illustriori, maxima omnia debere me scio, ejusque in me summis meritis nunquam posse satisfacere. Non debui tamen voluntatis gratæ non exprimere promptitudinem, & qua id maxime vellem, quod minime possem, non testari. Nam de universi sacrosancti Collegii immortali in me beneficio, Tibi,* PATER SANCTE, *notissimo, aliud aliquando tempus erit prædicandi. Guillelmi equidem Rotomagensis tantus debitor assidue cogitabam,*

tabam, quid homini clarissimo acceptum referrem, quod illo dignum foret, & ipse possem dissolvere. Venit itaque mihi in mentem id maximis Viris placuisse admodum semper, si non solum ipsi splendidissimi, verum etiam de gente amplissima nati esse noscerentur. Id autem omni in natione dignitatis numeros semper implevisse, quod divinarum pre se specimen virtutum ferret. Igitur si in Francorum gente nobilissima, generosissimaque primarias etiam animi dotes fuisse retro actis temporibus ostendissem, id maximo huic Viro gratissimum fore arbitrabar. Hoc impulsus studio sciens elegantissimum Scriptorum Gelium supra omnes homines Favorinum in Galliis ortum merito prædicare, quippe qui sua ætate princeps in omni excellentiæ genere Virorum summorum fuerit, & Hadriano Imperatori illi doctissimo, & gloriosissimo acceptissimus, statui dignissimo etiam Cardinali Rotomagensi præstare, ut Favorinus suus, Vir tantus, ab omnibus facilius quodammodo Gelio laudatore nosceretur. Deterrebar sane difficultatibus illis, quas initio dixi, quæ quasi de inextricabilibus nodis, & tanquam Gordiani jugi implicamentis inenodabilibus mihi plurima essent evovenda, cui Alexandri vel fortuna, vel gladius non adesset. Sed rei perpensa licet magnitudine, non minus alia ex parte recreabar, qua non absque excusatione suscepti gravissimi operis difficultates, & calumnias evasurum me cernebam, quaque una cum Tua Sanctitate Rotomagensi tuo, vel hoc conatu solo maxime me gratificaturum perspiciebam. Cum enim & quod iterum, atque iterum testor, maxima omnia deberem, indignum fuisset in alio, quam laboris, & ingenii plenissimo opere, ejus causa contendere. Cæterum debiti magnitudo ea ratione facillime perspicietur, si radices tantum, & incrementa illius delibaro. Quod ob eam rem facere me debere nemo dubitabit, quia, ut qui beneficium præstitit, non debet odiose, quasi exprobrando, commemorare, ita qui accipit, desistere nusquam debet prædicare. Fui, PATER BEATISSIME, *quod multis accidere persepe arbitror, in Romanæ Tuæ Sanctitatis Curia, tenui adeo rerum omnium conditione (ut cætera omittam) quod ne ad tondendam quidem barbam sumptus mihi, facultasve suppeteret. Molestis admodum inopiæ angebar angustiis, eo magis quod eorum more, qui Lupum auribus tenent, neque ferre poteram, neque deponere paupertatem. Perseverare igitur diutius nequibam, & discedere in rerum omnium penuria non valebam.*

Igno-

Ignoscebant illi quidem mihi, quibus ex parte nota erat mea calamitas, nemo tamen ultra verba succurrebat. Ea vero summa difficultas erat in miseria reliquorum, quod illa pudor cogebat occultare, quæ necessitas ipsa, me quoque renitente, prædicabat. Sæpius ergo cogitanti mihi, quænam foret in hujusmodi mendicitatis articulo subsidiaria salus imploranda, ergo oblatus est animo Viri splendor amplissimi, de quo juste Horatianum illud cani potest, Micat in omnes Gallicum sydus, velut in stellas luna minores, *qui numquam manum clausit inopi, numquam oratus, tristem remisit supplicantem. Perspecta mihi erat omnium ore Viri illustris celebrata clementia, atque liberalitas, & actorum gloriæ nitor singularis. Accedo ad clarissimum hominem pudibundus, atque humanissimum, qui maximus dignitatis merito, major est tamen benignitatis ornatu. Vix ostenderam mearum necessitatum initia, & vir misericordiarum statim :* Esto (*inquit*) animo præsenti : Ne tibi quidem claudentur meæ facultates. *Factum illico putavi. Neque mea me fefellit opinio. Centum e vestigio aureos (tot enim meæ necessitates tunc poscebant) mihi fecit mutuo, ut velle me dixeram, numerari, imo vero juste æstimanti, dono liberaliter tradi. Diu enim licuit mihi esse sub placidissimo creditore, donec absque omni omnino difficultate æs dissolverem alienum. Pecuniam ergo illi reddidi tandem, verum tamen gratiam, quæ omni pecunia longe major est, æternum debebo. Hoc tanto, tamque excellenti sum ego minimus omnium a Præsulum maximo adjutus beneficio. Emit me, bonorum munificus benefactor, homo regius, atque excellentissimus, incredibili munere liberalitatis. Nec eo contentus Cardinalis beneficentissimus, quum primum,* PATER BEATISSIME, *Tua me Sanctitas ad Ecclesiam Aleriensem ab Acciensi transtulit, mihi denuo aperuit gremium suæ benignitatis, fecitque (quantum in illo fuit) meis omnibus necessitatibus satis. Sed animo usus liberalissimo, ejus eo tempore pecunias non accepi, quia ex quo Tua Clementissima Sanctitas ad altissimum Pontificatus gradum est assumpta, omnem penitus tanquam sub uberrimo gratiarum largitore dedidici egestatem. Verum enimvero neque Tu mei,* PATER SANCTISSIME, *illo tempore paupertatis in solo jacentis, minor adhuc non animo, sed altissimæ dignitatis majestate oblivíscebaris, veluti piissimus Pater, servuli studiosi. Nam (quod tacendum hoc loco non est) Tu quidem eo tempo-*

tempore perlato ad Te, nescio quo rumore, de Sabaciensi, ut meministi, Ecclesia, quæ Savonensis dicitur, quoniam ad Tua jura collatio pertinebat, perstudiose illam mihi conferri, consensisti. Sed de tuis maximis beneficiis nunquam desinam prædicare hoc tempore. Te facile concedente, de Rotomagensi cætera perstringentur. Hujusmodi Viri liberalis illustria officia, quo testata omnibus facerem, assidue mihi facultatem dari, ut dixeram, peroptabam. Fecit autem desiderio meo Gellius satis, æterna quadam, & immortali gloria hominem in Galliis natum prædicans Favorinum. Quisquis enim Aulum legerit, &, ut facile confido, omnes avidissime lectitabunt, tum multis aliis, quos Gelius mirifice commendat, tum maxime uni afficietur Favorino, propterque illius Viri ingentem probitatem non mediocriter Gallicam admirabitur nationem. Eo etiam cupidius, quod cujus virtutis magna in Favorino benevolentia probitatis, in animis hominum viventi, speciem admirabitur, ejusdem in Rotomagensi splendidissimo alia quadam non ignobiliore via parem cernet claritatem. Dicerem de Viro dignissimo plura, deque illius nobilissimæ gentis aliquid tangerem gloria, nisi Epistolare officium prolixitatis reprehensione tardaretur. De Rotomagensi igitur plura alias. Nunc da veniam, PATER BEATISSIME, *ut, quod reliquum est, amicis quidem, sed admodum delicatis hominibus, rationem reddamus, quasi nostra sordidiuscula, ut rumificant, in tam puris, tamque elegantibus Auctoribus verba, præter morem gravium Scriptorum infarciamus, atque inculcemus, quasi inter violas urticam, aut inter rosas lappatum, aut ruscum inter lilia inepto coronamentorum fastu assumamus. Non deprecor culpam,* PATER BEATISSIME, *si minus judicio Tuæ Sanctitatis acerrimo, & sapientissimo satisfecero. Verum tua excusatus censura, cæteros minime pertimescam. Scio,* PATER BEATISSME, *scio*, Dominæ fastidia Romæ, *&* Quod pueri quoque rhinocerontis nasum habent. *Scio semperque paginam vereri, docti subituram judicis examen. Scio. Sed si quispiam melius ista me fecerit, in quibus ego assidue versor, illa suscipiam libens, & mea libentius omittam. Interea loci paupertinis me patiantur meis oblectari. Dicunt, minus consulte actum videri, quod eloquentiæ florem, elegantiæ cultum, dictionis Latinæ minime imitabilem nitorem quisquam ausus sit squalenti, & detrita oratione deflorare. Illis ego paucis respon-*

spondeo, ita tamen, ut non meam magis, quam doctiorum velim sententiam sequi. Amici non facio vobis injuriam. Codices cum habeatis vestros, quare nostros assumitis? Tamen, si vobis grave non est, vestros conferte cum nostris, & arbitratu vestro, quæ probaveritis ex nostris, assumite. Si in perpetua, ac continentis dictionis filo, nostra vobis inculcare, ut dicitis, non libet, at in marginibus describite. Si ne ibi quidem, tamquam in commentariolis annotate. Hæc si omnia damnatis, quisnam vos invitos impulit ad nostrarum lucubrationum lectionem? An contrario voto, ac repugnanti, damnatis, & vultis? quæ istæc est pugnax, & obversa sententia? Nolle facta, & facta suscipere. Videmur ne vobis in alieno libro temere, ac inique fuisse ingeniosi? Nullius nos librum attigimus. Gelium conati sumus intelligere. Si omnia non recte, pureque intelleximus, ad aliquam tamen electionem patefecimus melioribus viam. Vos, quæ ipsi assequi non potuimus, quæso nobis patefacite, Viri sapientissimi. At prius (inquiunt) fecerat hoc nemo. Neque ante solem factus fuerat sol ullus. Ante primum Psalmorum interpretem (ut de nostris loquamur) cedo, quis fuerat de Psalmis commentatus? Ante Aristotelis prima glossemata (ut de Gentilibus) ante Homeri prima interpretamenta, ante Virgilianæ expositionis archetypos, ante omnes in cunctis facultatibus Scriptores, profecto scripserat ejusmodi de rebus nemo. Ut illi nobis exemplo, ita & nos cæteris sumus futuri; & ut non propterea reliqui a scribendo sunt deterriti, ita nostra occasione desinet nemo. Accipite tamen amici facti nostri haud ineptam (uti arbitror) rationem. Apud priscos homines nostrates, ut scitis ipsi, absque discrimine, & Græca legebantur, & Latina. Prius tamen Græca, nam magno ab iis intervallo sermo Latiaris sumpsit originem. Neque erat quisquam paulo eruditior, qui utriusque orationis, veluti ambidexter, non uteretur adjumento. Erant ista communia Virorum elegantium studia. Meritoque in humanitate scævus censebatur, qui alterutrius facultate caruisset. Tunc communes erant libri, & ipsi communes Præceptores. Latina Græce, Græca Latine pronuntiabantur. Modo Attica lingua, modo Romana, & loquebantur, & scribebant. Una erat prope ex utrisque linguis oratio. Quod quidem illi facillime assentientur, qui modo Latinis verbis, modo Græcis, Marcum Varronem, Nigidium Figulum, Cajum Plynium, & id genus homines doctis-

doctissimos, scripsisse intelligent. Neque id in Gentilium solum Voluminibus, verum in nostrorum quoque fuit scriptionibus consuetum. Ex quo fit, ut multifaria priscorum eadem de re interpretamenta lectitemus. Ea tempestate prope supervacaneum, & illiberale opus erat, Graeca Latinis libris inspersa convertere, partim quia arduum in primis est, aut verius impossibile, omnem alterius linguae cultum, vernaculumque nitorem, ac gratiam exprimere; partim quia quum eadem res non uno tantum modo eleganter reddi queat, idem scientibus facere plurimis in medio potius erat relinquenda, quam fucato interpretamento referenda. At vero cum nostra tempestate, praeterquam paucissimis, Graeca vix sint primis labris degustata, neque intelligentium omnes pure, atque integre Latina possint ea facere, & tamen absque illis Authorum sensus, si modo sint Graeca interposita, nullo pacto elici valeat, injustus est arbiter, & iniquus uti opinor, judex, qui malit aliena ignoranter, quam sua scienter perlegere, & acta necessario potius damnare, quam aliquanto etiam cum minore gratia, & dignitate conversa tolerare. Atque utinam veteres illi nostri patres eruditissimi, atque cultissimi, Graecos omnes Authores doctrinarum certissimos fontes convertissent. Non essent inextricabiles sensus in plerisque omnis generis facultatum libris. Quis enim quaeso nescio qua horrida non interpretamenta, sed umbracula nonnullorum absque Prophetarum, Sibyllarumve spiritu possit ediscere? Sumantur in manibus multi Theologorum, Philosophorum, Medicorum, & reliquorum, barbaries verius, quam libri, aperiantur sensus, explicentur opiniones, nec veritas in illis Graeca constabit, neque ulla commodior paulo Latina sententia. Quod videre facillimum iis est, quicunque legerint hispidas, atque spinosas conversiones veterum quorundam, fortasse doctorum, sed certe prorsus infantium. Id vero facillimum factu erit, ex novorum collatione Interpretum, qui videntur scoriam in argentum, & immo lutum in aurum commutasse; nitore enim quodam, & interpretandi elegantia, Graecis Authoribus dignitatem, gratiamque, si non auxerunt, quam tamen in suis libris habebant, integra fide conservarunt. Atque ut de uno aliquo speciatim testimonium proferam, Dionysii divinos omnium consensu libros, qui prioribus saeculis Latine reperiebantur, legat aliquis cum ipso etiam Lynconiense, Viro acuto in primis, & docto. Num putas absque illo, aut ejusmodi alio,

ullus sensus excudetur? Non magis quam sanguis e saxo. Confer horridam dictionis illius, & echinosam faciem, cum elegantia, & tersu Fratris Ambrosii Camaldurinsis, tametsi vix tantus in Græcis litteris censeatur Ambrosius, quantam Dionysii sublimitas, atque altitudo flagitabat, videbis plane in medio, & illustri Sole, quem vix de tenebris rimabare. De Johanne Climaco, idem ut facias, moneo. Sumat in manibus alius Aristotelis Problemata, addo, si placet, cum Petro de Abano, quem honoris gratia Conciliatorem vocant, & ubi se plasmato (uti ajunt) pariete incessisse fuerit plane confessus, ac tenebris prætentatis ambulasse. Veniat ad novos conversores, & meum legat Tehodorum, facillime tali adjumento ipsum explanabit explanatorem. Non aliter de Animalium fiet libris, non de cæteris, qui prius maxima cum ærumna, nunc ingenti cum voluptate lectitantur. Ex illo salebroso, atque aspero vertendi genere necessaria fuit Interpretum super Interpretes expositio, quæ ut manca multis in locis sit, propterea est necesse, quod divinantis potius, quam explicantis officio, opus fiat conjectari. Talibus igitur legendorum Authorum propter alienam linguam difficultatibus est factum, ut omnes prope Codices mendis scatentes, fragmentis quoque pleni, ad nos essent perlati, & nisi extremis cum difficultatibus legi ultra non valerent. Ego vero, non ut sapientior, aut doctior, sed ex iis unus, qui intelligendi ardore flagrarem, essemque paulo in gravi Recognitionis opere laboris tolerantior, nec oppositu primarum difficultatum frangerer, ut initio sum testatus, Græca diligentissime in Aulo, Macrobio, Apulejo, aliisque multis, ut Divo Hieronymo, Ireneo, consultis viris eruditissimis, perquisivi, atque indagavi, inventa ad Latinum usum redigi procuravi. Ac ne denuo futuris sæculis par difficultas oriretur, summopere cavendum mihi desumpsi. Dicunt laboribus meis minime invidentes: laudabili hæc industria effecisti, sed ut internosci facilius possent, prout antea dixeramus, factum voluissemus. *Erat mihi mens eadem, quoniam ardui operis munus fore perspiciebam, ut vel mediocri excusatione possent nostra Gelianis interseri; verum Impressoribus erat penitus nostris impossibile quicquam in marginibus effingere, & in commentariolo separatim nulla poterant via seponi, quæ ad intelligendi operis necessitatem pertinebant. Ne tamen non foret ex nobis etiam testata distinctio (etsi difficile non est, apposita dignosci,*

vel

vel ex orationis ipsius filo, atque lineamentis, tamquam a miricis pinus) *rubrica ego meorum laborum additamenta descripsi, semperque verbum,* idest, *antepofui, ut & qui castigatiore ingenio, ac auribus in judicando tersioribus forent, & qui eadem trutina non possent expendere, omnes tamen adjuncta discernerent, & Autboribus suam puritatem, nostram nobis omnibus studiosis gratificandi acceptam ferrem voluntatem. Hoc quia aliter facere impressoribus non est concessum, baud gravatim legentes ferent, in suis singuli Codicibus, lineis quibusdam cum rubrica, interpretata discernere. Et quoniam, veluti de Alexandrinis bominibus scriptum est in Julii Cesaris Bellorum Civilium Commentariorum libro duodecimo, ipsi bomines ingeniosissimi, atque acutissimi, quæ a nobis fieri viderant, ea solertia efficiebant, ut nostri illorum opera imitari viderentur. & sua sponte multa reperiebant: fieri facile potest, ut quæ bomines ipsi suopte inventu non excogitarent, aliorum tamen imitatione accepta ab inventoribus reddant meliora. Invitamus, oramus, obsecramus omnes doctiores, ut acri ipsi ingenio, & ubere doctrina, nostrorum tenuissimas umbras studiorum, pigmentorum suorum coloribus, atque luminibus illustrare non recusent. Eo modo sibi gloriam parient, & nobis susceptionis non indignæ gratiam aliquam referent. Nos profecto grati sumus omnium judiciis. Nec exprobrationis causa, sed admonitionis caritate suggeri bæc nobis a plerisque amicissimis interpretamur. Idcirco studia bæc nostra nequaquam remittemus, Te præsertim,* PATER BEATISSIME, *& gravissimis tecum Viris non spernentibus, quin potius vigilantibus impendio magis, atque contendemus, ut quotidie melius placitura in medium proferamus. Hoc quoque modo excelsa, & delimata ingenia jugi bortatu provocantes, si quo pacto consequi possimus, ut in boc latissimo Recognitionum campo pertrabantur. Nam id si fiet, futurum perspicimus, ut ab iis multa nos quoque discamus, tempusque longum recognoscendi borarum lectione redimamus. Quod votum est præcipuum nobis, atque optatissimum. Neque boc facto verebimur, ne in spongiam nostri Ajaces incumbant, quandoquidem non ad vulgi opinionem, sed ad pauperum commoda laboramus. In Græcis igitur præscriptam servavimus formulam. Latina item simili rubrica, dissimili tamen industria, ut textus aliunde sumpti internoscerentur facilius, consignavimus, absque omni litterarum intercapedine,*

 solo

solo dumtaxat colore, & veluti descriptionis luce annotante. Quisquis igitur A. Gelium lecturus es, Vir studiose, nostro arbitratu recte feceris, si ante omnia Viri illius Proœmium lectitaris, quod in librorum calce ab eo est rejectum, ut & tituli rationem discas, & scriptionis causam, modumque pertingas, & quibus scribendi laborem desumpserit Vir clarissimus, atque elegantissimus, non ignores. Tum vero ita Noctes omnes, & Capita leges, uti neque a superiore, neque ab insequenti te juvari magnopere expectes. Res enim singulares suis quæque Capitibus explicantur. Dein attentiore animo semper interpositas esse alienas orationes, ut dignoscere possis, si occurrerint, assidue suspicaberis. Nec eo minus te semper ipse colliges, & rem, qua de agi ipsa Nocte promittitur, quæ tibi in manibus fuerit, non strictim, quemadmodum ab eo scribitur, sed in universum continuo pensiculabis. Is enim tamquam omnium rerum singularum exposito in medium artificio, ex penitissimis vel scientiarum, vel artium adytis, scitu quæque dignissima mutuatur, quæ nisi quis sedulo attenderit, raptim veluti fugitiva dilabentur. Omnibus autem in locis omnes elegantiarum figuras putato te posse indipisci, & modo hoc, modo illo cultæ orationis genere facundiam hominis esse conspersam. Eo pacto fructum facillime capies egregiæ lectionis. Tibi SANCTISSIMO DOMINO NOSTRO PAULO II. VENETO PONT. MAX. *sub cujus Pontificatu in placidissima rerum moderatione florenti, talia quietis opera facillime fiunt, felicissimam, & perpetuam salutem, atque sospitatem, mecum quisque candidissimus Lector exoptat.*

Mirum tam luculentam Aleriensis Epistolam ne verbulo quidem indicari a Maittaire, Orlando, Fabricio, atque Gronovio. Ex hisce solus Maittaire memorat Commentarios Aleriensis in Gellium, eosque anno ipso, quo Gellius, Romæ editos, & in testem Catalogum Gudianum pag. 327. allegat. Commento huic de Commentariis ab Aleriensi in Gellium conscriptis, ni fallor, ansam præbuerunt verba illa, *Volumina Commentariorum ad hunc diem viginti jam facta sunt*, quæ leguntur in postremis lineis Gellianæ Præfationis, in ea Aleriensis Editione Operis fronti præfixæ, sed ad libri calcem rejectæ, ut monet ipsemet Aleriensis in Epistola. Ea verba palam est non Aleriensis, sed Gellii

Gellii ipsius Commentarios significare, seu Noctes ipsas Atticas in XX. libros distributas. Author autem Catalogi Gudiani eadem, & alia quæ sequuntur, tanquam ipsius Aleriensis habuisse censendus est, quod sejuncta a reliqua Præfatione reperiantur ex lacuna versibus quibusdam Græcis, qui eo loco desiderabantur, reservata.

Latini versus eidem Præfationi subnexi, ipsi utique Aleriensem habent Authorem, iique ita se habent.

Aulia mi quondam prædigna Volumina clausa
Te pandente forem, jam Theodore, lego.
Tu, quemcunque juvat, mecum has evolvere Noctes,
Illas cum Gaza me vigilasse tene.
Si minus est aliquid, succurre ex parte virili,
Tu quoque, si nescis, rodere parce mea.
Ut nova pressarent clari monumenta Magistri,
Edidimus gratis. Sit procul invidia.
Quare tuos quisquis habuisti hos forte libellos,
Atque fatere aliquid te didicisse meis.
Sparsimus in plures facunda Volumina cartas,
Ne Noctes doctas nox fera detereret.
Cincta salo a Cyrno dat Aleria scripta, Latini,
Hæc vobis. Illi reddite vos melius.
Sumitis? An taxos pavidi timuistis amaras?
Sumite. Non omnis est Corsica amara loco.
Ferre solet vobis hæc Insula mollia vina,
Munere jam magni dat meliora Dei.
Radite, siqua minus Gelium redolere videntur,
Sed prius albenti quærite digna loco.

Vos

Vos Juvenes, nostri clarissima lumina Saecli,
Sumite vos Aulum pectore, fronte, manu,
Pontificum Summus, & mundi gloria PAULUS,
Sacra magis justum est, hac quoque Scripta probat.
Ante illi dedimus divina Volumina nostris
Teutonibus ficta; illa huic prius arce favet.
Fluxerat in mendas paene omnis carta Latina;
Caepimus haec; lapsa det manus omnis opem.
Quod melius fieret, non nos noramus, amici,
Si quis munus habet, proferat in medium.
Exposita est doctis ingenti gloria campo,
Ingenui nescit Musa latere viri.
Murmuret, ac dente laceret studia ista canino,
Ignoto quisquis mallet hiare lare.
Nostra piis tuta est, fiditque Thalia modestis
Judicibus, si qua es invida turba tace.
Sede Petri Veneto PAULO *florente* SECUNDO
Egimus haec Romae. Gratia Summo Deo.

Theodorus Gaza non ex praestita tantum sibi opera in Gellianis e Graeca lingua vertendis ab Aleriensi (ut vidimus) laudatur, sed ex Aristotelis etiam Problematum versione, ab eo post Petri Aponensis expositionem confecta, qua ipsum explanatorem explanavit, sic enim loquitur Aleriensis in Epistola; ibique translationem etiam librorum Aristotelis de Animalibus commendat. Et quoniam eo Epistolae loco doctorum Virorum in Graecis interpretandis labores extollit Aleriensis, Ambrosium quoque Camaldulensem in exemplum profert, Dionysii Areopagitae, post Roberti Lincolniensis Episcopi versionem, nec non Joannis Climaci Interpretem.

Editio

Editio Alerienſis hac nota concluditur: *Anno Chriſti M. CCCC. LXVIIII.* PAULO REGNANTE II. *Anno ejus V. die vero 11. menſis Aprilis in domo Petri de Maximis.* Digna pariter eſt memoratu Brixienſis Gellii Editio per Boninum de Boninis de Raguſa an. 1485. correctore Marco Scaramucino de Palatiolo, quam Bibliothecæ Leidenſi legaſſe Perizonium ſcribit Fabricius. Hocce in ea legitur Octaſtichon.

Si quem Cecropia clarum, Latiaque Camoena
Eſſe juvet, Geli ſcripta probanda legat.
Attica Nox luci nunquam ceſſura diurnæ,
Ad varias artes quam bene monſtrat iter.
En tibi, docta cohors, Marcus correxit ad unguem,
Quem tulit Adriaco Brixia Marte potens.
Si quid erit falſi, veniam dabis, inſcia turba,
Forſitan huic nocuit, dum celerabat opus.

L. APULEJUS, ET ALCINOUS.

§. XX.

Falſo quidam referunt primam omnium Apuleji Editionem ad annum 1472. & longius etiam aberrant, qui Vicentinæ an. 1488. principatum illum adjudicant. Adeſt Romana, quam in manibus habeo, an. 1469. per Svveinheim, & Pannartz in domo Petri de Maximo, cum Alerienſis Epiſtola ſtatim recitanda. Incipit hæc a Cardinalis Beſſarionis laudibus, cujus conſiliis ita PAULUS Pontifex deferebat, ut nihil de ſummis unquam rebus aggrederetur, niſi ejusdem accederet authoritas. At nihil in ipſo magis commendat Alerienſis, quam Platonicæ Philoſophiæ ab eodem ſuſceptam defenſionem adverſus Georgium Tra-

 pezun-

pezuntium Platonis conviciatorem, *etsi in muscam* (ait) *aquila*, *in culicem elephas putari posse reposuisse videatur*. Quam defensionem quum Aleriensis perlegisset, sibi consilium arrisisse scribit, Platonicos nonnullos, gravitate, & doctrina excellentes, veluti ex tineis potius quam scriniis, eruere, & inter eos Lucium Apulejum, *in quo uno* (inquit) *summæ eruditioni præcipua linguæ copia, & gratia conjuncta est*. De Apuleji Opusculis postea disserit Aleriensis, quæ perpetuum eruditionis penu jure appellantur: De suo autem in iis Opusculis recognoscendis labore ita loquitur Aleriensis: *Hæc ipsa emendandi, ut quibusdam fortasse videatur, simplicitas, ne dixerim, severitas, totum me sibi vindicat, absorbet, & abligurit, ut vix reficiendi corpusculi mihi tempus idoneum superet. Quod facili opera perspiciet, quisquis videbit, quæ nostri Impressores prælegente me effinxerint, effingantque assidue. Quæ quidem vel percurrere, ne dum attentius recognoscere, in tantis temporum angustiis, curisque multiplicibus, rei etiam familiaris, & insuper Exemplariorum perversitate, arduum admodum foret.* Apuleji Opusculis extremum in eo Opere se adjunxisse subdit Aleriensis Alcinoum, Philosophum & ipsum Platonicum, servato honore suo Tropiensi Episcopo (fuit is Petrus Balbus Pisanus) ejusdem Interprete. Tandem Aleriensis, quemadmodum initio Præfationis suæ Cardinalem Bessarionem maximis laudibus cumulatum, præsertim quod Platoni foret affectissimus, ad Cœlum extulerat, idipsum præstat ad ejusdem calcem de Nicolao Cardinale Cusano, & eam Præfationem claudit, Platonis obtrectatores aculeatis maxime verbis perstringens, ac inter cætera. *Vides* (inquit) PATER BEATISSIME, *quanto asilo agi, quanta vertigine contorqueri debeat quisquis se se obtrectatorem, & quasi polinctorem divini Platonis audeat profiteri, quem prisci omnes, quem veteres, quem mediæ tempestatis homines, quem nostræ ætatis maximi, quem Græci, quem Barbari, quem Christiani omnes eruditissimi, oraculi vice colant, observent, & prædicent.*

At hæc omnia disertius exponet Aleriensis Epistola, seu Præfatio, quam statim subjungimus.

Joan-

Joannis Andreæ Episcopis Aleriensi Epistola ad
PAULUM II. PONT. MAX.

B*Essarion S. R. E. Episcopus Cardinalis Sabinensis, & Constantinopolitanus Patriarcha, Nicæni veneranda nuncupatione terrarum ubique celeberrimus, quanquam summis Reipublicæ Christianæ negotiis impeditus, merita tamen indignatione commotus, ac veritatis studio incredibiliter inflammatus, quod Tua Sanctitas maxime omnium novit,* PATER BEATISSIME, PAULE II. VENETE, *defensionis Platonicæ, immo Divinæ Philosophiæ, quando nil aliud est Plato, quam veræ Philosophiæ exemplar, libros nuper scribere adgressus, tanta id majestate, ac felicitate egit, ut conviciatorem calumniosum credi Plato ipse, divinitatis secretarius, possit, vel suggessisse, vel optasse, vel emisse. Qui enim inter mortales quodammodo non sola hominum benevolentia, ut multi, sed ingenii viventis amplitudine, & supernæ mentis divinitate, pro divo semper fuerat habitus, quique hodie, tanquam ingeniis ipsis quoque, & scriptis, calamitas, ac veluti frequens a morte interitus certis tempestatibus oriatur, a Latinorum paucissimis, in exiguis quibusdam Opusculis, legebatur, a plurimis omnino ignorabatur, vix unica Platonis umbra, verius quam nomine, fuisse aliquando inter Philosophos creditus; is, inquam, ita Bessarionis tui,* PATER BEATISSIME, *defensione perlecta, sapientiæ ipsius antistes, & virtutis minime fucatæ magister, oceano quidem uberior, facillime in omni scientiarum genere excelluisse perspicietur, Platoque ipse id quasi volens, dum a maximo Bessarione laudetur, reprehendi se a cæteris facile patietur. Quis enim tali, ac tanto testimonio, aliorum si qua sint, aurita judicia, non se putabit debere contemnere? Usque quod de hoc Divino Platone nostro dixisse Antimachum clarum poetam ferunt, qui cum convocatis auditoribus, legeret eis magnum quoddam Volumen suum, & eum legentem omnes, præter Platonem, reliquissent:* Legam, *inquit,* nihilo minus. Plato enim mihi unus instar est omnium; *id verissime, ac sanctissime de Bessarione sapientissimo dici queat. Cujus cum ea sit, ut ipse semper prædicas,* PATER SANCTISSIME, *in rerum omnium maximarum usu peritia, ea in consiliis, vel gravitas, vel perspicientia, ut nihil de summis unquam rebus fiat, si Nicæ-*

ni unius desit autboritas ; in studiis autem majoribus, & bumanis omnibus, & divinis, ea facultas, & copia, ut plura legisse credi neminem possit, acrius lecta, & rectius intellexisse uberius paucissimos cultissimis quibusque temporibus, clariusque scripsisse, ipse juste pro populo, seu malis, pro terrarum orbe, Platonis defensor, unus satis esse censeatur ; etsi in muscam aquila, in culicem elepbas, putari posse reposuisse videatur. Tametsi, PATER CLEMENTISSIME, *nemo est, qui se se doctrinarum audeat profiteri studiosum, aut virtutum barum, etiam mediocrium, cultorem, quod divini Platonis non miretur majestatem, hominisque minime imitabilis non summopere immortalitate rapiatur. Quem cum in libris suis omnibus, tum in Oratore, M. Cicero maximis Pbilosopbis comparat, & omnibus plane bis verbis anteponit :* Quamquam enim & Philosophi quidam ornate loquuti sunt. Siquidem & Theophrastus divinitate loquendi nomen invenit, & Aristoteles Socratem ipsum lacessivit, & Xenophontis voce musas quasi loquutas ferunt, & longe omnium, quicumque scripserunt, aut loquuti sunt, extitit & gravitate princeps Plato. *Quem etiam in libri tertii de Oratore Præfatione ita laudat, & extollit, ut magis fieri nequeat :* Omnino libros Platonis mirabiliter scriptos legi, qui scripti sunt divinitus. Plato linguæ, animi, & virtutis magister. *Itemque in Oratore :* Nec vero Aristotelem in Philosophia deterruit a scribendo amplitudo Platonis. *In Bruto vero ita :* Quis enim uberior in dicendo Platone ? Jovem siquidem, ajunt Philosophi, si Græce loquatur, sic loqui. Quin & Demosthenem, sciens, dicere de se in quadam Epistola, se studiose legisse Platonem. *Quorsum bæc, inquies,* BEATISSIME PATER, *de Platone tam multa ? Equidem scripta a clarissimo Bessarione, tum cætera, tum pro Platone maxime, superioribus mensibus perlegens, putavi optimo consilio factum iri, si Platonicos nonnullos, eosque gravitate, & doctrina inprimis excellentes, Latinorum multis, propter librorum raritatem, multis item propter linguæ vetustatem, immo vero incredibilem elegantiam, ignotos, veluti ex tineis, potius quam scriniis erutos, ea qua consuevi opera, ne dicam sollertia, nostris bominibus traderem perlegendos, quantulacumque valerem, in tollendis mendis laborans diligentia. L. igitur Apulejum Platonicum, in quo uno summæ eruditioni præcipua linguæ copia, & gratia conjuncta est,* mediocri

mediocri vigilantia, ut in exemplariorum penuria licuit, redegi in unum corpus, variis in locis membratim perquisitum, eumque Impressoribus nostris tradidi exarandum. De quo, PATER BEATISSIME, *quædam fortassis lecturis non ingrata, huic inserere ad Te Epistolæ statui, non tam ut faciliore opera Apulejus intelligeretur (id enim longioris lucubrationis indiget) quam ut in novam materiam, veluti inaccessam prius viam, recens ingressos, indiciis quibusdam, & quasi certioribus signis, quo magis & confiderent, & procederent, admonerem, ne rei ignoratione plus justo trepidarent: ut de Opusculis quoque ipsis, quæ in corpus unum redegi, quam ipse opinionem habeam, explicarem, potius quam sententiam ferrem; eoque item pacto posset videri, qualis Plato ipse fuerit, a quo tam magnæ dictionis orta est occasio, qui quidem a gravissimis, atque eruditissimus Philosophis habitus est verius pro oraculo, ne dicam Deo, quam pro magistro. De Alcinoo quoque causam adderem, quare illum Apuleji nostri Opusculis annexuissem. Paucis ergo audiant, mecumque intelligere studeant, Apuleii Platonici studiosi. Lucianus ille Syrus, argutulus in primis, atque elegans, vel Sophista, vel Philosophus, ut omnes Græci suffragantur, Satyrus tamen quidam in Philosophos, lusu verius, quam calumnia, multa scribens cum gratia, nemini Philosophorum pepercit omnino. Hic Lucianus Asinum inter cætera aureum lusit, seque in eum finxit esse commutatum: cujus rei varie traditur argumentum, quod non est hujus dictionis, & temporis explicare. Hunc Asinum noster Lucius æmulaturus, ingenii alioquin exuberantis, &, ut Afer, acerrimi, Philosophus omnium illius ævi subtilissimus, se se dicit sciendi, atque experiendi incensum cupiditate, tum terrarum alio, tum in Thessaliam esse profectum; isticque apud Magarum maximam, quando quidem ea tempestate mulieres Thessalæ magicæ potissimum sciebant diversitatem, haud optabili occasione, dum in avem affectaret verti, se se in Asinum esse figuratum. Qua de conversione Divus Augustinus noster in præclarissimo de Civitate Dei Opere, quid opinetur, expressit. In corpore tamen asinino mentem hominis sui ait se retinuisse, atque ita sub Asino latitantem multa commoditate, difficilia alioquin cognitu, didicisse. Verum priusquam Asino vestiatur, fabellas mirificas ad rem pertinentes inducit. Asino exinde contextus, in ærumnosas, ac multifarias incidit calamitates, quas festiva*

 dictione

dictione commeminit. Quo in toto sermone, si quis recte intendat, mores humanos effictos, liquido perspiciet explicari, & impraemeditatas fallaciarum argutias discet, quibus etiam cauti saepissime capiantur: cum non homo homini, sed lupus sit potius homo, ut scite Plautus inquit, dum qualis sit homo, non noscitur. Inspergit tamen ubique res ejusmodi noster Lucius, ex quibus omnium eruditissimus, ut praedixi, illius temporis mortalium facile fuisse videatur. Quod ex ea potissimum cernere est Fabula, quam obiter anum quandam consolatricem puellae captivae referentem inducit. Quam quidem rem qui certius cupiunt nosse, Fulgentii de ea ipsa fictione interpretamenta perquirant. Is enim vir doctus in primis commentatus est illam. Tandem exanclatis multis, aerumnosisque laboribus, ut ipse ait, idest cum somma animi anxietate, & corporis molestia superatis, ac victis, transcursisque multiplicibus vitae hujus fallacium hominum machinamentis, atque exercitiis, Lunae auxiliatricis ope, rosis de manu Ægyptii Sacerdotis acceptis, ac devoratis, homini est priori suo restitutus, & religionibus magnis initiatus. Hic est Asinus ille aureus, tanto dicendi lepore, ac sale, & linguae gratia compositus, ut quisquis illum studiosius lectitarit, in dictione latina fieri tersior queat, atque cumulatior. Nam quia res sunt diversissimae, omnes secretiores linguae thesauros, in eo Lucius effundit, ac quantum in dicendo valuerit, referat, verbis adeo propriis, & accommodatis, ut non scribere, sed pingere plane historiam videatur. Perpauca sane, uti ego arbitror, in media vita homini possunt accidere, quae latine proferre, aut scribere cupienti, hinc depromi sufficienter non valeant. Ubique enim est lepidus, castigatus, venustus, aptus, varius, copiosus, concinnus, praesto, ut nasci ibidem, non extra adsciscí videatur oratio. Dixerit fortassis aliquis, minus tritam esse, atque usurpatam Apuleii nostri dictionem. Idipsum est, quod ego demiror, quod laudo, quod extollo, quia non detrita quadam, non succida, non rustica, non squallenti, & laciniosa oratione, non proculcata, non vulgatissima denique, res cotidianas ex media vita sumptas edisserit: quippe qui non popinis, aut meritoriis tabernis, aut nugalibus triviis, aut mysticorum compitis scribit, sed elegantiae, ac cultioris doctrinae urbanis hominibus, atque studiosis. De multis tamen, BEATISSIME PATER, *si per vitam licebit, & tuam Clementissimam Sanctitatem, ubi* *recogni-*

recognitionum munere pauxillum quivero respirare, animus est mihi, rudibus, inexpertisque, & literarum tyrocinia ingredi incipientibus, aliquid scribere. Nunc hæc ipsa emendandi, ut ego puto, necessitas, ut quibusdam fortasse videatur simplicitas, ne dixerim temeritas, totum me sibi vindicat, absorbet, & abligurit, ut vix reficiendi corpusculi mihi tempus idoneum superet, quod facili opera perspiciet, quisquis videbit, quæ nostri Impressores prælegente me effinxerint, effingantque assidue. Quæ quidem, vel percurrere, ne dum attentius recognoscere, in tantis temporum angustiis, curisque multiplicibus, rei etiam familiaris, & insuper exemplariorum perversitate, arduum admodum foret. Quod Deo, & Te, PATER BEATISSIME, *ejus Vicario Sanctissimo teste, ideo dico, ut æquo animo patiantur nonnunquam legentes, si quæ invenerint ad unguem minus, ac rubricam, & punctum castigata, atque descripta, & me tamen non putent his verbis culpam deprecari. Quis enim audeat, possitve in tot, tamque confragosis mendis, tam pravis descriptionibus, tam raro lectis Auctoribus omnes mendas sperare se dempturum? Et ut quod certum est dicam, Impressorum quoque nostrorum operarii, nonnullis in locis ab exemplaribus meis aliquantum aberrant, quod aliter certe fieri est perdifficile. Si tamen Deus dederit mihi tuarum castarum precum,* PATER BEATISSIME, *merito, ut alioquin C. Plinium difficillimum illum omnium, qui scripserunt, propter mendas Authorem, quem in præsentia cum meo Theodoro Gaza eruditissimo in manibus teneo, vel mediocriter absolvam, propositum est in notitiam ferre, tam Plinii ipsius nonnulla, quam Apuleji, & ejusmodi reliquorum quorundam verba desueta ex fragmentis veterum Scriptorum, quæ licebit, colligendo, recentioribus etiam nostris adjunctis, amicorumque undique imploratis auxiliis, ut hodie certe manca latinitas in verborum desitorum prope explicatione, plus aliquantulum habeat adjumenti. Sed his missis ad Lucium nostrum redeamus. Metamorphosin, uti prædiximus, quam Fabulam ipse Græcanicam appellat, non interpres Apulejus, sed æmulator scripsit. Ab ea ego, uti a majoris operæ libello, initium feci. Secundum locum obtinent Floridorum quatuor libelli, neque enim hoc tempore plures potui diligentia multa adhibita indipisci. Ea nuncupatione merito inscripti, flosculis enim & odoramentis doctrinæ omnis in illis oratio inspersa est. Sunt enim veluti*

luti brevissimi, ac casti quidam panegyrici; sed rebus gravibus prægnantes, & farti, ad Africæ Proconsules ab Apulejo habiti, in provincia ipsius capite, Urbe Carthagine. In iis historia sane brevis est, sed varietate miranda, usque adeo legentem explens, & oblectans, ut pauci libelli plus contineant voluptatis. Tertio vero ab Asino, & Floridis loco magnificas in primis, & doctissimas magicæ calumniæ defensiones posui, in quibus mirifice dictioni Lucianeæ adjuncta est rerum abstrusarum penitus magna varietas, & cognitio necessaria. Est enim sequentium omnium Opusculorum id ipsum præcipuum. Quartus erit de Deo Socratis liber, a divo nostro Augustino sæpius in præclaris Voluminibus de Civitate Dei, ad rerum primarum, & cælestium opportune citatus testimonia. Ibi de Geniis multa dicuntur. Quis item fuerit Deus ille, ut veteres dicebant, Socratis Philosophi consiliarius, arbiterque, ibidem facile perspicietur, & clarissime præterea quis, & quatenus magister, in ipsa divinarum rerum prima Philosophia noster fuerit Plato. Quintus ordine is liber sequitur, qui quasi calumniatores futuros Platonis aliquando præsagiens, veluti dedita opera ad defensionem divini hominis putari potest esse perscriptus, atque præparatus. Qui quidem, ut ipse, quod sentiam, exsponsu dicam, planiore dictione quadam, quam cæteri, scriptus est ab Apulejo, quemadmodum & reliqui quoque omnes, de quibus subinde explicabo. Forsitanque non esse Apuleji, ex hujusmodi orationis filo arguerent, nisi extarent & varia, & vetustissima non nullibi exemplaria, indicibus Lucii nostri Platonici præsignata, quæ hoc tempore a me Romæ nequiverunt, admodum id optanti, inveniri. Sed hæc satis sint de mea libellorum Apuleji opinione. Ad rem redeo. Licet, PATER BEATISSIME, *vera fateri. Fuere etiam aliis temporibus Platonomastices quidam pro suis meritis digna munerati, meri ipsi verberones in Antistitem naturæ ausi jactare convitia. Ii non ea copia, qua novus quidam Thersites, sed a magnis tamen Achillibus pugnis justæ ultionis sunt mactati. Quibus si merita sacrificii quoque alicujus gratia rependi debet, digni profecto sunt omnes eo sacro, quo Junius Brutus, Tyrannorum Tarquiniorum ab Urbe tua Roma exactor, pro capitibus humanis, Maniam, Larum matrem, propiciandam esse instituit. Cum enim prius sacri immanis horrore, Larvæ illi, & vere furiosa, capitibus humanis detestabili vesania, fieret res divina, quod etiam*

etiam Macrobius gravis Author meminit, libertatis Romanæ dignus assertor, & patronus Junius Brutus, allii fœtentis, & papaveris somniculosi capitibus jussit congruens Maniæ fieri sacrificium. Hoc quæso honore calumniatores & Platonis, & reliquorum ejusmodi Virorum, PATER BEATISSIME, *patere honorari. Quid enim festivius possit excogitari non invenio. Nam fetutinis, & olenticetis omnibus immersari tales jure debent, atque obrui, & cum allii Horatiana quoque execratione in ultimas terras deportari, ubi perpetuo somno, & veterno sopiti, quasi nunquam fuerint, ignorent; quando præcipiti rotati vertigine, iis Viris detrahunt, qui humanitatem divinis ornamentis induerunt, luminibusque splendidissimis illustrarunt, quos sani capitis omnes homines venerantur, suspiciunt, admirantur. Quippe qui pene jacentem in tenebris ignorantiæ mundum scientia sua, & laboribus perpoliverunt, ostenderuntque, quonam adjumento ab infimis terris ad superna sydera homines evolarent, & veluti fortiores intellectionis divinæ alas, quibus facere id possent, addiderunt. Qualem omnium gravissimo testimonio, & vero, tam nostrorum, quam Gentilium, Platonem fuisse, qui nescit, est rusticus, qui dissimulat, ingratus, qui negat, perditus, qui calumniat, amarulentus prorsus, atque detestandus. Cui Viro si vel alterum parem Gentilium ætas omnis ante Domini nostri JEsu Christi adventum habuisset, potuit mundus squalens, non dicam ab omni cæcitatis errore, nam id per Clementissimum Deum ipsum duntaxat erat futurum, sed profecto prope ab omni inscitia liberari. Qualia enim, JEsu bone, docuisset, qui tanto sublimi Platone fuisset major, quanto divinus ipse homo majoribus suis omnibus anteiverat? Quod si præsentis negocii, & instituti operis munus primum foret, dicere speciatim, quæ res tanta possit de Platone, expanderem equidem aliis antemnis vela grandiora, ostenderemque me quoque castissimo, & purgatissimo illi Antistiti sapientiæ nonnihil aliquando vigilasse. Verum ad Apulejum revertor. Hic Philosophus, etsi breviter, aliquo tamen pacto, dogma, hoc est, decretum, ac sanctionem Platonis exposuit, & ejus ipsius partem sub Philosophiæ vocabulo tantummodo delibavit. Sextum locum obtinet de Mundo liber, ab Aristotele sapientissimo, & Physicorum maximo, ad Alexandrum Regem scriptus, ab Apulejo nostro Latinis exhibitus, ut unus vir ex Platonicorum familia, uterque posset & Platoni-*

cus, & Aristotelicus esse censeri, maximo utrique, & in suo genere Philosophorum primario affectissimus, atque laudis utriusque prædicator indefessus. Et merito; utrumque enim idem recta expensione sentire, minimeque, quod quidam arbitrantur, dissentire, eo modo tacitus judicabat. Quo in libello tanta est, præter illius rei cognitionem, qua de agitur, hoc tempore vel utilitas, vel facultas, ut pauci fortassis Latinorum libelli utriusque linguæ in eo scientiarum genere studiosis videri commodiores possint; cum præsertim idem ipse sit Trimegistum interpretatus, & antiquissimum & divinum Philosophum. Qui liber septimum locum in operibus tenebit Apuleii, ejusmodique interpretamento iis gradum omnibus faciet, qui pure, ac latine illa quoque voluerint, quæ a forensi magis sunt dictione remota, nequaquam horridule interpretari. Extremum in hoc opere posuimus non ita pridem conversum Alcinoum, Philosophum & ipsum Platonicum, latius paulo divini Platonis sanctiones, & decreta explicantem, cujus Interpreti Patri Reverendo Episcopo Tropiensi honorem suum juste servavimus, Præfationem ejus libro Alcinoi apponendo. Quod eo etiam pleniore egimus voluptate, quia hic libellus ad Virum maximum Nicolaum Cusensem, Cardinalem, dum viveret, Sancti Petri ad Vincula, cujus nos ipsi in gratissimo nobis, & utilissimo fuimus sex continuos annos obsequio, est inscriptus. De cujus quidem Viri summis laudibus, & virtute quisquis velit scribere, facillime, quod laudet, obvium, promptumque inveniet: ubi tamen definat, aut cui, quod præferat de summis ejus meritis, vel ornamentis, nunquam, si sapiat, poterit exacte judicare. Fuit enim Vir ille, quod non Tibi, PATER BEATISSIME, *sed posteris dico, tanta bonitate, ut Vir eo melior numquam sit natus, vitiorum omnium hostis acerrimus, atque publicus inimicus, & fastus, atque ambitionis ita adversarius, ut quivis maxime: quibus hominum quorundam perversa opinio, quanto magis abundant, eo se putant firmius, & augustius dignitatis suæ locum, gradumque servare, seque ipsos magis honoraris; tanta vero integritas, ut facilius Apenninus, aut Alpes reliquæ, quam sancte, ac juste ab eo semel concepta sententia, loco potuerint dimoveri. Nec quisquam illi Viro absque justitia, & pietate carus unquam fuit. Ea honestorum laborum patientia, in declivi etiam senectute jam posito, ut annos cum labore æstimantes, aliquid in eo majus homine facile esse sentirent. Ea & bene-*

benefaciendi, & gratificandi promptitudo, ut natus omnibus maxime, sibi ipsi minime videretur. Ea gratiæ referendæ, si præventus, ut sit, a quopiam merito foret, festinatio, & copia, ut vitam quoque pro benemerentibus effundendo, se tamen satisfacere non posse beneficiis judicaret. Usque adeo vero studiosus, ut meipso præsente, & maxime admirante, in hyberno quoque longo itinere, totum diem ultra millia passuum quadraginta Germanica transigens equitatione, quæ solet esse laboriosior, noctibus tamen, & senex, & quod credi poterat, defatigatus, strato se proripiens suo, gravissimas Theologiæ, interdiu secum obiter commentatas, manu sua scriberet Quæstiones, nobisque audiendi ejus percupidis in via, postridianis semper mansionibus faciendis, divini animi sui inventiones explicaret. Sane equidem tanta doctrinarum omnium ubertate Nicolaus, quod est dictu mirabile, fuit, ut quicquid ex tempore dicendum incidisset, tali id semper ille copia edissereret, ut ei solum facultati censeretur studuisse. Vir ipse, quod rarum est in Germanis, supra opinionem eloquens, & latinus, historias idem omnes, non priscas modo, sed mediæ tempestatis, tum veteres, tum recentiores usque ad nostra tempora memoria retinebat. Gesta præcipue Conciliorum omnium, Ecclesiasticam scilicet Historiam, non summatim, sed per capita singula, & veluti diarias ipsas actiones, examussim crebro referebat. Rerum origines, quasi Christianus Cato, & facti cujusque ordinem explicabat, ut vel unica ista re videri facile quiret admirabilis. Quæ tamen majoribus cæteris comparata, inter illius laudes locum sibi minimum vindicabit. Poetas, & Oratores dissimulabat sane, verum, ut erat ingenio peramæno, nequaquam ignorabat. In disciplinis Mathematicis suo tempore Nicolao doctior fuit nemo; quod quidem Viri illius plurimæ testantur scriptiones. Jus civile, & Pontificium recte, pureque didicerat, &, ut immortali, atque æterna memoria erat, tanquam tunc primum ex illorum studiorum officina prodiisset, memoriter sanctiones, & Patrum decreta omnia, & doctorum insuper sententias recitabat. Philosophiæ Aristotelicæ acerrimus disputator fuit; Theologiæ vero Christianæ summus Interpres, & Magister, & cælestis arcani Antistes sapientissimus. At Platonis nostri, & Pythagoræorum dogmatum, ita cupidus, atque studiosus, ut nemo magis illi scientiæ putaretur intendisse. Quod equidem duobus exemplis breviter, &

 verissime,

verissime, confirmabo. Proclum habebat Platonicum mendosissime scriptum, acri tamen ingenio adeo ei rei intelligendæ assiduus institerat, ut etiam ex mediis librariorum mendis solidam rerum eliceret veritatem. Quod ea ratione perspectum est, quia deinde oblato illi forte fortuna vero quodam exemplari, ita inventus est Proclus ipse scripsisse, veluti Nicolaus ingenio suo fuerat conjectatus. Parmenidem Platonis magna veluti ardens siti, de Græco in Latinum fecit converti, item Platonis Theologiam a Proclo, quem modo nominavimus, scriptam. His ille libris, veluti thesauris suis, & propriis maxime recreabatur, ut nulli alii rei tantopere vigilaret. Quod quare in Epistolæ hujus calce dedita opera posuerim, Tibi, PATER BEATISSIME, *ut dicam, est necesse; nam de Nicolao tuo cætera me rectius, & plenius ipse cognovisti. Ostendi initio meæ Præfationis Virum excellentissimum Bessarionem, Cardinalem Nicænum, Platoni magna ratione esse affectissimum. Idipsum & de Nicolao Cusensi Cardinale, dum viveret, Sancti Petri, declaravi. Quis igitur nisi ineptus, & vanus audebit nostra ætate a Viris his duobus, facile doctorum principibus, dissentire? Quis gravis, & sanus, non maxime consentire? Vides,* PATER BEATISSIME, *plane vides, quanto asilo agi, quanta vertigine contorqueri debeat, quisquis sese obtrectatorem, & quasi polinctorem divini Platonis audeat profiteri: quem prisci omnes, quem veteres, quem mediæ tempestatis homines, quem nostræ ætatis maximi, quem Græci, quem Barbari, quem Christiani omnes eruditissimi, oraculi vice colant, observent, & prædicent. Prodeant ex gurgustiis, si satis sibi nondum videntur prævaricatione præterita delirasse, Daretes novi. Aderunt Entelli ad pugnandum, non præcipites illi quidem, sed justa indignatione provocati. Prodeant Thersitæ, & Achilles aderunt, vincendi fiducia, & divinis armis instructi. Prodeant Marsiæ, & Apollines provocent, ut Musis arbitris, ac judicibus, diffluant excoriati, non in nostri orbis fontes, sed in cocytos Infernos, Lethæas voragines, atque æstuosos phlegetontes. Da veniam,* PATER BEATISSIME, *contra fabulosos, & lucifugas hosce fabulis utenti. Nam si resipiscent, quod equidem opto, palinodias commodum per plateas decantabunt; neque id solum, sed per & compita scriptas affigent, ut facti cæci parte sui meliore, luminis exiguum, lucisque recuperent. Quæ enim, malum,*

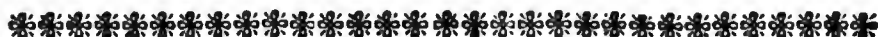
malum, fuit stultitia? immo quæ tanta insania? quis stupor? pulvere, ac calce Solem niti, ac contendere obtenebrare, ut in altum sublatus pulvis in jaculatorum ipsorum oculos recidens, lucem omnem eis eriperet? Quod profecto iis accidit, quicumque Platonicum Solem sese temere obscuraturos crediderunt. Nos tamen non de miseris triumphum optantes, Christianisque, & Platonis simul radiis, & humanitate illustrati, cæcos istos miserati, demus errantibus, & stupidis, & nihil cernentibus, nihil intelligentibus, omnino veniæ manum; ad fontesque omnes pœnitentiæ, conscientiæque deducamus, ut loci retractationis aqua, lippientesque oculos inuncti, doloris medicamento aliquando discant meliora, ingemiscantque errasse. Tibi sit, & Tuo gregi felicitas perpetua, PASTOR, ET PONTIFEX SANCTISSIME, *per quem tempora nostra assidua pace lætiora florescunt. Quod ut perpetuum, & Tibi, & nobis sit, Dominus ipse Omnipotens misericorditer impartiat.*

Bessarionis erga Philosophiam Platonicam studium, quod Aleriensis in hac Epistola testatur, compertius adhuc evadet ex §. XXII. præterquamquod de eo ita constat, ut novis documentis non indigeat. Singularia sunt, quæ de eo ipso studio Nicolai Cardinalis Cusani tradit Aleriensis, præsertim de Procli Codice adeo acri ingenio ab ipso a mendis expurgato, ut novus Codex forte fortuna postea oblatus, ita Proclum scripsisse, quemadmodum Nicolaus conjectaverat, comprobaverit; nec non de gravissimis Quæstionibus Theologicis, quas vel iter agens hyberno quoque tempore secum obiter interdiu commentabatur, noctu vero strato se proripiens suo, licet annis, & longæ equitationis labore pressus, in scripta redigebat, sociisque, inter quos Aleriensis, audiendi percupidis identidem lectitabat in otio mansionum.

Nota, quæ legitur ad calcem Editionis, unde Aleriensis Epistolam descripsimus, hujusmodi est: *Lucii Apuleii Platonici Madaurensis Philosophi Metamorphoseos liber, ac nonnulla alia Opuscula ejusdem; nec non Epitomata Alcinoi in disciplinarum Platonis desinunt. Anno sal. MCCCCLXIX.* PAULO VENETO REGNANTE SECUNDO, *anno ejus quinto, die vero ultima mensis Februarii. Romæ in domo Petri de*

 Maximo,

Maximo. Apulejanæ Metamorphoseos elegantiam, & acumen parum profecto sapit Alcinoi hujus Philosophi in Alcinoum Phæacum Regem, de qua diximus Primord. Corcyr. Cap. XVII. facta conversio in Indic. Biblioth. Coislin. (*a*).

STRABO.

§. XXI.

Strabonis quoque Geographiam in Latinum versam Romana præla in lucem eduxerunt, PAULO II. Pontificatum gerente. Interpretes fuerunt Guarinus Veronensis, & Gregorius Tiphernas ex demandata eis cura a Nicolao V. Pontifice Maximo. Horum Exemplaria quum in manibus sumpsisset Aleriensis, typis excudenda curavit, usus ope Theodori

(*a*) En tibi ipsa Eminentissimi quondam Cardinalis verba, quibus l. c. p. 140. sq. usus est: Facilius æquus lector ignoscat juveni Ascetæ (quam Andreæ Marmoræ, Historiæ Corcyrensis auctori) „Indicis „in Bibliothecam Coislinianam, a Bern. MONTFAUCONIO summa „more suo diligentia recensitam, concinnatori, quod Alcinoo Phæa„cum Regi, Nausithoi filio, tractatum cujusdam Alcinoi Plato„nici, *περὶ τῶν Πλάτωνος δογμάτων*, *de Platonis dogmatibus*, adscrip„serit. Palmarium quidem sphalma. Nam refertur ille scriptor a Vi„ris doctis ad initia secundi a Christo nato sæculi, ac proinde mille „tercentos circiter annos post Alcinoi regis tempora. Verumtamen „hoc seu ex inscitia (quod vix crediderim) seu ex præpropera in „scribendo festinatione (quam probant alia in eo Indice perperam „posita) admissum, leve videatur præ mendaciis illis, ex quibus „tota Andreæ Marmoræ narratio facta est, Alcinoi instar Apologo„rum, quales

Nec pueri credant, nisi qui nondum ære lavantur.

dori sui Gazæ, Andronici, Lampique Biragi; ita enim eorum nomina effert Aleriensis Epistola mox recitanda.

Joannis Andreæ Aleriensis Episcopi ad PAULUM II. PONT. MAX. *Epistola.*

Geographiam multos scripsisse novimus, PATER BEATISSIME PAULE SECUNDE VENETE PONTIFEX MAXIME, *temporum nostrorum felicitas, & gloria, cum ejusmodi sit doctrinæ opus, quod omnibus gratum, a pluribusque tractatum, vix unquam tamen ad plenum, vel apprehensum, vel explicatum esse censeatur, dum nunc Cæli, nunc Marium, nunc situum cæterorum ratione aliquid priorum scriptis adjici posse perspicitur, tanta consequente lectionis hujus studiosos utilitate, ut indoctus nemo videri sanius possit, qui vel exactam membratim, vel in summam collectam rationem reddere patriarum queat. Illum sane Reges maximo bonore prosequuti sunt, illum ingentes sunt exercitus admirati, illum ductores Legionum, tanquam cælestem ducem, sunt sequuti, illum miro amore omnes mortales sunt exosculati, quem regionum peritiam callere didicerunt. Ob eam rem divino ingenio, atque eruditione viri Hipparchus, Eudoxus, Eratosthenes, Hippias, Sebosus, Bion, Xenophon Lampsacenus, Beron, Timæus, Dionysius, & artis totius splendor, & constans artifex Ptolemæus, & ante illum Plinius, ac Mella, Augustique temporibus Strabo, aliique perplures nunqam satis laudati prodiere. Absque id genus Viris nulla ab Imperatoribus,, ac Regibus unquam expeditio est suscepta. Id Christianitatis Principes, ac Sedis Tuæ Romanæ Ecclesiæ Sanctissimi Antistites recte intelligentes, & ante omnes Pontificum Maximorum splendor ingens Nicolaus Quintus Prædecessor haud dudum tuus,* PATER SANCTE, *miro studio egerunt, ut Ptolemæus, Straboque Cretensis, non minus Historicus, quam Geographus, atque Philosophus, & Homericæ majestatis illustris expositor, Romanis vocibus audirentur, demandata rei miræ difficilis provincia multi nominis Viris Jacobo Angelo Florentino, in mathematicis doctissimo, ab Alexandro Quinto transferendi in latinum Ptolemæi; Strabonis vero a Nicolao item Quinto, Guarino Verouensi, & Gregorio Tifernati. Quorum ego in manibus sumptis exem-*

exemplaribus, ex Gregorii Archetypis Asiam, atque Africam describi feci; Guarini autem Europa perlecta, quæ in ea multa deerunt fragmentis, ut puto, Græcorum illius exemplarium, amicorum ope addi omnia procuravi. In quo Theodoro meo Gazæ, atque Andronico, Lapo item Birago, Græce, Latineque doctissimis Viris, non exigua gratia est habenda. Equidem Strabonem scio lectionis varietate, copiaque, ac summa rerum plurimarum esse eruditione singularem, multoque in sua, quam in nostra lingua magnificentiorem, in qua etiamsi non est verior, aliquanto tamen futurus est clarior, Latinis hominibus incredibiliter placiturus. De quo pro Viri merito, atque amplitudine nihil dici nimium potest. Sed ab optimo homine Cretensi ad ineptissimam rabulam, bonos omnes calumniantem, PATER SANCTE, *cum tua bona venia vertenda est Epistola. Illius enim maledicentia irritatus, tamdiu tacui, quod locum, in quo insigniter eum affigerem omnibus spectandum, non quia tam diu mihi silendum foret, expectabam. Feret igitur Cretensis illustris Coinsulanum suum per totum Orbem obscurissimum, qui sanctis laboribus meis, utilibus communi studiosorum Reipublicæ, medius irruit importune, ut sæva in fruges calamitas, utque in armenta lues, Erinnys verissime improba quietorum. Hunc quoniam amarulento quondam Timoni, mortales omnes odio insequenti, simillimus est, non alio, quam* Cenotimonis, *idest,* novi Timonis *nomine, cum honoris præfatione, doctis omnibus juste mihi ignoscentibus, appellabo; ita ut si inter ulcerosi illum tergi, ut dicitur, plagas tetigero, responsum sciat, non dictum prius; nec deinceps usque adeo fiat præceps in conviciando, ne dicendo quod velit, quod nolit cogatur audire. Ignoscam enim illi in præsentia pene omnia, quæ, si irritabit crabrones, secundum hanc prægustationem profundentur. Nam tanquam omnis docte, casteque scribendi occupatus locus omnino foret, nec ulla superesset materia sapientiæ, in tetram penitus, ac cadaverosam totum se se conviciandi demersit fœditatem, ut nostra justior fiat iracundia. Quæ enim (proh dolor!) intemperies, quæ larva, quæ nisi extrema dementia hos impulit in Platonem &c.?*

Fusiorem, quæ subsequitur, in Georgium Trapezuntium Invectivam, quum ad argumentum nostrum minime faciat, describere prætermittimus, solum adnotantes Georgium stomachatum fuisse adversus Aleriensem,

sem, præsertim quod Platonem, *Divinitatis secretarium*, dixisset, hujusque impii, ut ipse ait, facinoris vindicem PAULUM ipsum Pontificem flagitasse. Tandem his verbis Epistola clauditur: *Tu*, PATER BEATISSIME, *etiam, atque etiam obsecro, ignosce necessitati bujus Epistolæ, quæ omnino est contraria studiis meæ voluntatis. Vale semper felicissime, sanctissimeque, ac placidissime Pontifex.*

De PAULI II. in Georgium Trapezuntium pietate jam diximus Vindiciar. Cap. I. Plura de eodem Lector deprehendet in Diatr. Prælimin. ad Epistol. Franc. Barb. Part. I. Cap. III. §. II. ac præsertim de Platonis legibus ab ipso in Latinum versis, & de suscepta a Bessarione adversus eundem Platonis defensione.

In Aleriensis Editione, quæ mihi ad manus, anni indicium desideratur, solumque ad ejus calcem recitantur versus: *Aspicis illustres &c.* unde & impressionis locus, & impressorum nomina certo innotescunt. Ita etiam nuncupatoria Aleriensis Epistola certos nos facit, Editionem illam ante finem anni 1471. quo PAULUS II. e vivis excessit, prodiisse. Alia per eosdem impressores, & cum iisdem ad calcem versibus prodiit an. 1473. nam post eos versus hæc nota habetur: *MCCCCLXXIII. die vero Veneris* XII. *mens. Februarii.* Utramve incompertam habuerunt reliqui omnes Strabonis Editores, adeo ut vel in luculentissima Editione Amstelædamensi an. 1707. apud Joannem Wolters Indiculus veterum Editionum a Veneta an. 1480. inchoetur. Eam ipsam pro prima habuit Fabricius Bibl. Gr. lib. IV. cap. I. ibique monet antiquioribus Guarini, & Gregorii versionibus ultimam manum imposuisse Jacobum Antonium Marcellum. Quod autem subdit, Guarinum, sive æmulatione æqualis sui Gregorii (ut Vossius p. 585. de Histor. Latin.) sive Nicolai V. Pontificis jussu (ut Gesnerus in Biblioth.) transtulisse ea, quæ de Europa Strabo, ut Gregorius ea, quæ de Asia scripsit, verterat, certiorem testem recipient Aleriensem in Epistola. Hanc pariter recitatam reperio in Veneta Editione anni 1494. per Joannem Vercellensem, ignota & ipsa Editori Amstelædamensi, & plerisque omnibus de rei Typographicæ origine agentibus.

Exſtat breve Epiſtolium, quod recitabo, Franciſci Philelphi ad Guarinum Veronenſem, unde dignoſcitur vel ab an. 1448. hunc de Strabone interpretando cogitaſſe. *Strabonem Geographum* (inquit Philelphus) *quem a me petis commodato, darem ad te quam primum, ſi penes me foret. Sed eum ab usque Conſtantinopoli cum aliis meis permultis libris miſi ad Leonardum Juſtinianum, Virum clariſſimum, & tibi aeque amiciſſimum, atque ipſi mihi, ea ſcilicet lege, ut cum primum in Italiam revertiſſem, bona fide reſtitueret. Nunc illo vita functo, libri omnes ſunt apud ejus filium Bernardum, Virum optimum, Patrique ſimillimum. Tu rem tenes. Vale ex Mediolano* III. *Non. Aug. MCCCCXLVIII.* De Codice ipſiusmet Guarini manu exarato, quo Strabonis Verſio continetur, cuique præmittitur Epiſtola nuncupatoria Jacobi Antonii Marcelli ad Renatum Andegavenſem, Regem Neapolitanum, mentionem fieri reperio Veron. Illuſtr. lib. III. ubi de Guarino, indeque certo conſtare, non decem ſolum, ſed decem, & ſeptem libros Coſmographiæ Strabonis a Guarino fuiſſe converſos.

Idem Philelphus Epiſtolar. lib. XXIV. in una ad Arginum Buxetanum magna cum laude meminit Andronici Byzantii, quem eruditiſſimum, & eloquentiſſimum vocat, ac proinde Arginum laudat, quod Græcæ ſtudens diſciplinæ, eam ex Andronici fontibus hauriret. Forte Andronicum hunc deſignat Alerienſis in recitata Epiſtola, ubi eum Theodoro Gazæ, & Lapo Birago conſociat, horum omnium opem expertus in edendo Strabone. Fuerunt præterea eodem tempore Andronicus Theſſalonicenſis, & Andronicus Calliſtus, necnon Andronicus Contoblanca, Græcarum literarum peritia florentes, iiſque edocendis occupati.

❋) o (❋
❋

PLA-

PLATONIS DEFENSIO.

§. XXII.

Recensenda venit hic Platonis Defensio a Bessarione composita, de qua multa differentem vidimus Alerienſem in Præfationibus ad Aulum Gellium, & ad Strabonem. Ea in quinque libros dividitur, quibus titulus: *Bessarionis Cardinalis Sabini, & Patriarchæ Constantinopolitani libri V. adversus Calumniatorem Platonis.* Iisdem ſextus adjungitur cum hoc titulo: *Liber de Natura, & Arte adversus Georgium Trapezuntium Cretensem* (*b*). Nulla in Codice, quem in manibus habeo,

(*b*) Nitida hæc editio Bibliothecam noſtram publicam ornat. Noſtrum etiam exemplar anni notatione caret, ſed opus hoc A. 1469. typis exſcriptum eſſe, ex ipſius Cardinalis BASSARIONIS epiſtola ad Marſilium FICINUM, ſcui illud dono miſit, eo anno idibus Sept. data didici, quam, cum brevis ſit, hic recitare juvat. Ita autem Vir quondam ſummus: „Spectate docteque Vir, amice noſter. Superioribus litteris elucubratum opus noſtrum & nuper editum: „IN DEFENSIONEM PLATONIS, nos ad te miſſuros promiſimus, „cum ob ingenium tuum, & Platonicæ doctrinæ ſtudium eximium: „tum ut quid nos ex illo fonte hauſerimus, facile perſpicias, & „legas. Siquid enim in hac induſtria noſtra vel eloquentiæ vel bo„narum artium cognitionis eluxit: ſi quid fuimus, id omne vel „nos ab illo accepiſſe, vel ipſum ſibi ſe defendendo ſuppeditaſſe, fa„cile exiſtimari patimur & volumus: quod non nihil quoque ad „illius laudem pertinere videtur, ut ſuis viribus, ſua amplitudine „cauſam pro ſe dixerit, alieno auxilio non eguerit, voci tantum „patroni locum reliquerit ac ſtudio. Hunc librum ad te dedimus „iis, qui curam hic gerunt rerum illorum ex Medicis: quo mitten„do cum fidei & promiſſo noſtro omnino, tum ſtudiis tuis atque „animo erga Platonem non nihil ſatisfactum eſſe putamus. Bene „vale, & an librum acceperis, nos facies certiores. Ex urbe idi„bus

beo, anni notatio, sed in fine leguntur versus: *Aspicis illustres &c.* qui probant libros illos typis excusos fuisse multo ante Aldinas an. 1503. & an. 1516. Editiones, quas proinde immerito tanquam principes memorat Fabricius Bibl. Gr. Vol. X. Opus suum inscripserat Georgius, *Comparationem Platonis, & Aristotelis*, illudque a Georgio scriptum fuisse in gratiam PAULI II. ægre ferentis Platonicos Academiæ Romanæ, tradi affirmat Fabricius in laudato Vol. X. & ad Diarii Veneti Tomum XV. Lectores amandat. Ex paulo ante laudatis Aleriensis Præfationibus nil minus arguitur, quam PAULUM Georgio in hac causa potius quam Bessarioni favisse. Nil autem iniquius, quam sapientissimo, & religiosissimo Bessarioni notam inurere impensi patrocinii Romanis illis Academicis, quos PAULUS justo odio insectabatur, ut dictum est Vindic. C. I.

Atque in hunc modum exhausimus universum librorum illorum Elenchum, qui opera Conradi Svveinheim, & Arnoldi Pannartz, horum typis Joanne Andrea Episcopo Aleriensi hortatu, ope, assidua inspectione

„bus Septembris. MCCCCLXIX. Inserta est illa Epistolis Marsilii FICINI Venetiis A. 1495. in fol. excusis Lib. I. f. VI. ubi etiam FICINI responsum legitur, Platonis & BESSARIONIS laudibus turgens. Luculenter hanc ipsam editionem descripsit, opusque copiose recensuit S. R. ac Celeberr. Theologus Augustanus D. Jac. BRUCKERUS, amicus meus veteranus, in *kurzen Fragen aus der philosophischen Historie*, Tom. V. p. 1504. sqq. qui & de Bessarionis vita ac meritis erudite exposuit in Historia Critica Philosophiæ Tom. IV. Part. I. p. 43. sqq. Eleganter præsertim ac docte ejus res gestas & scripta enarravit D. C. F. BOERNERUS in egregio libro de doctis hominibus Græcis literarum Græcarum in Italia instauratoribus, p. 36. sqq. qui etiam Platinæ panegyricum in laudem illius scriptum p. 81. sqq. recudendum curavit, libroque suo graphicam effigiem Viri præstantissimi ex perceleganti pictura, quæ exstat Venetiis in Schola S. Mariæ Charitatis, æri incisam præfixit.

ctione adlaborante, lucem aſpexerunt (c), illuſtraruntque quam maxime PAULI II. Pontificatum, cujus munificentia factum eſt, ut præſtantiſſimæ illæ optimorum Scriptorum Editiones prodirent maximo rei literariæ beneficio. Libros vero a nobis usque modo in hac Appendice recenſitos (d) exacte reſpondere earundem Editionum numero, certo

(c) Multo rariores eſſe reliquorum veterum typographorum editionibus libros, a Conrado Schweinheim & Arnoldo Pannarz excuſos, evincunt locupletiſſimarum bibliothecarum Catalogi, in quibus vel plane nullum, vel vix unum alterumve eorum obvium deprehendes. UFFENBACHIUS, qui incredibili, nec infelici induſtria, haud parcens ſumptibus, antiquas hujuscemodi editiones conquiſivit, prorſus nullam ab illis eximiis typographis profectam nanciſci potuit, quod ex Appendice Tomi II. Bibliothecæ ejus Univerſalis patet. In Joannis MORI, Epiſcopi olim Norvicenſis, Catalogo librorum, ſub artis typographicæ primordia, vel temporibus ab ejus inventione haud ita remotis impreſſorum, qui ſecundo tomo Catalogorum librorum MSS. Angliæ & Hiberniæ f. 379. ſqq. inſertus eſt, nonniſi Cypriani Opera a noſtris typographis A. 1471. excuſa inveniuntur. Chriſtianus Gottlieb SCHWARZIUS in Indice librorum paulo poſt incunabula typographiæ impreſſorum, quos ſatis magno numero poſſedit, præter Ciceronis Officia & Paradoxa A. 1469. edita nullum memoravit. Poſtea vero nactus eſt editionem Lactantii Sublacenſem longe rariſſimam, uti ex ejus Document. de Orig. typogr. Part. I. p. 30. videre eſt. Arbitror, multa librorum ab illis venuſtiſſime impreſſorum exemplaria, rebus eorum ad incitas redactis, inter ſegeſtria & chartas emporeticas rejecta infeliciter periiſſe, quæ, ſi ſupereſſent, hodie a juſtis rerum æſtimatoribus inter illuſtrium bibliothecarum cimelia referrentur.

(d) Extrema antiquiſſimarum editionum raritas non inde tantum derivanda eſt, quod tempus edax rerum eas magnam partem abſumſit, ſed etiam quod haud tanta exemplarium multitudo a priſcis typographis fuit impreſſa, ac hodie fieri aſſolet. Sic e. c. Joannes de Spira Venetiis A. 1469. centum duntaxat exemplaria Ciceronis Epiſtolarum familiarium & Plinii Hiſtoriæ naturalis (vid. MAITTAIRE Annal. typogr. Tom. I. p. 286. edit. II.) Vindelinus de Spira ejus frater

certo certius docemur ex ſupplici libello eorundem Typographorum, quem ii Sixto IV. ſuis, & Alerienſis Epiſcopi verbis obtulerunt. Elenchum illum ſuperius pluribus locis memoravimus; hunc autem integrum recitabimus, qualem nobis exhibet Alerienſis Epiſtola ad Lirani Operum Volumen Octavum editum Romæ in Domo Petri de Maximis an. 1472. (e).

Donati

frater A. 1470. ibidem Salluſtii quadringenta (l. c. p. 289.) ac Aemilianus de Orſinis Fulginas & Jo. Numciſterus eodem circiter anno ducenta Ciceronis Epiſtolarum familiarium (l. c. p. 290.) excuderunt: ut alios taceam. Noſtri autem typographi Romani plerorumque librorum, qui ex eorum officina prodierunt, ducenta ſeptuaginta quinque tantum effinxere exemplaria, quatuor duntaxat trecenta, ac unius CCXX. Quamvis enim in eorum catalogo Lactantii volumina octingenta viginti quinque excuſa eſſe dicantur, id tamen de tribus ſimul editionibus, quarum prima in Monaſterio Sublacenſi A. 1465. altera Romæ A. 1468. tertia ibidem A. 1470. ab illis curata fuit, accipiendum eſt, ut uniuscujusque editionis fuerint CCLXXV. exemplaria, quæ ad unam ſummam relata efficiunt, DCCCXXV. Id quod etiam obſervandum eſt de Auguſtini eximio opere de Civitate Dei tribus vicibus ab illis impreſſo: Idem monendum de duabus Ciceronis Epiſtolarum famil. de Oratore librorum & operum Philoſophicorum, Virgilii item Maronis editionibus, ubi numerus exemplarium cujusque editionis CCLXXV. computatus efficit ſummam DL. Biblia cum opuſculo Ariſteæ, Thomæ Aquinatis Catena aurea, Ovidii Metamorphoſes & Elegiæ duobus conſtant tomis, atque adeo numerus exemplarium CCLXXV. duplicatus volumina quingenta quinquaginta conficit Hieronymi Epiſtolæ & varii libelli duobus tomis comprehenſi, bisque a noſtris typis exſcripti eadem ratione ad ſummam voluminum mille centumque aſſurgunt. Cum totidem voluminibus conſtare etiam editionem Gloſſarum Nicolai de Lyra in divinum Codicem ipſi typographi in ſuo indice teſtentur, illæ autem quinque tomis abſolvantur, ducenta duntaxat & viginti biblici ejus operis exemplaria excuſa eſſe, hinc apparet. Hæc MAITTAIRIUS non animadvertit.

(e) Singulis his libris, quos quidem videre ipſi licuit, addidit MAITTAIRIUS Annal. typogr. Tom. I. p. 14. ſq. edit. II. annos quibus in lucem prodiere, quos hic etiam adjicere conſultum duxi, ejus lacunas ſimul expleturus.

Donati pro puerulis, ut inde principium dicendi ſumamus, unde imprimendi initium ſumpſimus, numero trecenti - - 300

Lactantii Firmiani Inſtitutionum contra Gentiles, & reliquorum ejus Authoris Opuſculorum volumina octingenta viginti quinque - 825 (*f*)

Epiſtolarum familiarium Ciceronis volumina quingenta quinquaginta - - - - - - 550 (*g*)

Epiſtolarum Ciceronis ad Atticum volumina. ducenta ſeptuagintaquinque - - - - - - 275 (*h*)

Speculi humanæ vitæ volumina trecenta - - - 300 (*i*)

D. Auguſtini de Civitate Dei volumina octingenta vigintiquinque - 825 (*k*)

D. Hieronymi Epiſtolarum, & Libellorum volumina mille centum - - - - - - 1100 (*l*)

M. T. Ciceronis de Oratore cum cæteris volumina quingenta quinquaginta - - - - - 550 (*m*)

M. T. Ciceronis Operum omnium in Philoſophia volumina quingenta quinquaginta - - - - 550 (*n*)

L. Apuleii Platonici cum Alcinoo volumina ducenta ſeptuaginta quinque - - - - - 275 (*o*)

A. Gelii Noctium Atticarum volumina ducenta ſeptuaginta quinque - - - - - - 275 (*p*)

C. Cæſaris Commentariorum Gallici, & Civilium Bellorum volumina ducenta ſeptuaginta quinque - - 275 (*q*)

Defenſionis Divi Platonis volumina trecenta - - 300 (*r*)

P. Vir-

(*f*) A. 1465. 1468. 1470. (*g*) 1467. 1469. (*h*) A. 1470.
(*i*) 1468. (*k*) 1467. 1468. 1470.
(*l*) 1468. 1470. (*m*) 1469. 1471.
(*n*) 1469. 1471. (*o*) 1469. (*p*) 1469.
(*q*) 1469. (*r*) 1469.

P. Virgilii Maronis Operum omnium volumina quingenta quinquaginta - - - - - 550 (*s*)

T. Livii Patavini cum Epitomate omnium Decadum volumina ducenta septuaginta quinque - - - 275 (*t*)

Strabonis Geographi volumina ducenta septuaginta quinque - 275 (*u*)

M. Annæi Lucani volumina ducenta septuaginta quinque - 275 (*x*)

C. Plinii Veronensis de Naturali Historia volumina trecenta - 300 (*y*)

C. Suetonii Tranquilli de duodecim Cæsaribus volumina ducenta septuaginta quinque - - - - - 275 (*z*)

D. Leonis Papæ Sermonum volumina ducenta septuaginta quinque - - - - - - - 275 (*aa*)

M. Fabii Quintiliani Institutionum Oratoriarum volumina ducenta septuaginta quinque - - - 275 (*bb*)

Continui, idest Cathena aurea D. Thomæ Aquinatis volumina quingenta quinquaginta - - - - 550 (*cc*)

D. Cypriani Epistolarum volumina ducenta septuaginta quinque - 275 (*dd*)

Bibliæ cum opusculo Aristeæ volumina quingenta quinquaginta - 550 (*ee*)

Silii Italici cum C. Calphurnio, & Hesiodo volumina ducenta septuaginta quinque - - - - - 275 (*ff*)

Orationum M. T. Ciceronis cum Invectivis omnibus in Antonium, Verrem, Catilinam, & cæteros volumina ducenta septuaginta quinque - - - - - - - 275 (*gg*)

P. Ovidii

(*s*) duplex editio, utraque sine anni nota.
(*t*) absque anni indicio. (*u*) sine temporis nota. (*x*) 1469.
(*y*) 1470. (*z*) 1470.
(*aa*) 1470. ac nonnulla exemplaria absque anni indicio.
(*bb*) 1470. (*cc*) 1470. (*dd*) 1471.
(*ee*) 1471. (*ff*) 1471. (*gg*) 1471.

P. Ovidii Nasonis Metamorphoseos, & Elegiarum omnium volumina quingenta quinquaginta - - -	550	(*bb*)
Nicolai de Lyra volumina mille, & centum - - -	1100	(*ii*)

Solus itaque, ut apparet, Donatus pro puerulis locum in facta a nobis usque modo recensione minime invenit. Nil mirum Editionem illam nobis minime occurrisse, quam Annalium Typographicorum parens fatetur nec a seipso unquam inspectam (*kk*). Is ipse T. 1. P. 1. pag.

(*bb*) 1471.

(*ii*) 1471. 1472. Atque hic acquievit CARDINALIS nostri industria, cui illos potissimum libros recensere constitutum erat, quos laudati typographi, Paulo II. Romanam sedem occupante, excuderunt. Præter eos MAITTAIRIUS Annal. typogr. Tom. I. p.329. edit. II. duos modo affert, ab ipsis, societate adhuc junctis, A. 1473. in fol. impressos, nempe Aristotelis Ethica, Leonardo Aretino interprete, ac Nicolai PEROTTI ad Pyrrhum Perottum, ex fratre nepotem, Rudimenta Grammatices. Ab eo tempore Arnoldus Pannarz solus in domo Petri de Maximis excudit iterata vice A. 1474. & 1476. PEROTTI Rudimenta Grammat. A. 1475. Hieroclis Comment. in Pythagoræ carmen aureum, Josephi & Herodoti Historias, Statii Sylvas, Senecæ Epistolas, & Laurentii Vallæ Elegantias Latini sermonis tandemque A. 1476. Quæstiones Thomæ Aquinatis, & Hieronymi Epistolarum Partem primam. Observat MAITTAIRIUS l. c. p. 360.Arnoldum Pannarz, postquam solus imprimere cœperat, typos alios adhibuisse, quam qualibus antea cum Conrado Schweinheim utebatur.

(*kk*) Donatum illum, vel potius rudimenta grammatica pro puerulis elementariis unice edita, plane disparuisse quis mirabitur? Solent enim istiusmodi libelli quotidiano & incauto tyrunculorum usu deteri, tandemque prorsus aboleri. Nec vero probabile est, Romanam illam Donati editionem ligneis tabellis viscido quodam atramento imbutis impressam fuisse, cum artifices nostri typis fusilibus omnes suos libros tam nitide excuderint, modusque libros tabulis ligneis imprimendi tum jam fuerit obsoletus. Sunt mihi duo folia Donati hujusmodi antiqui, typis singulariis, iisque majusculis, sed fusilibus, exscripti, tegmini libri cujusdam veteris Germanici interius agglutinata.

pag. 271. secund. Edit. Donati Coloniensem Editionem refert apud Quentel 1457. at de ea dubitare se scribit, quemadmodum & de pluribus annorum subscriptionibus, quas Editiones quædam veteres ostentant, & quarum aliquot in Voluminis illius initio protulerat. Affirmavit mihi Romanus quidam Bibliopola, se Romanam illam Donati Editionem aliquando possedisse, ac diligenter observasse, eam non quidem mobilibus formis impressam fuisse, sed ligneis tabellis viscido quodam atramento imbutis, quarum singulæ singulis foliis aptatæ noscebantur. Hujuscemodi utique fuit primum Typographicæ Artis tentamen, ad aliam tamen potius Artem referendum, Sculpturam scilicet. Fabricius Biblioth. Lat. P. II. Lib. IV. c. 7. memorat Donati Editionem Moguntiæ perfectam anno 1450. & aliam ea priorem Harlemi, sed tabulis ligneis incisis, ex Mariangeli Accursii apud Angelum Roccam in Comment de Biblioth. Vatic. testimonio.

Dissimulare tamen non possum, causam, qua adducti Conradus, & Arnoldus, atque Episcopus Aleriensis Elenchum illum Sixto IV. obtulerunt, parum favere PAULI munificentiæ, tot, tantisque verbis ab ipso Aleriensi in singulis fere seu Epistolis, seu Præfationibus testatæ. Eam causam Aleriensis in hunc modum exponit: *Vox quidem Impressorum, sub tanto jam chartarum fasce laborantium, &, nisi tua liberalitas opituletur, deficientium, ista est:* BEATISSIME PATER. *Nos de Germanis primi, tanti commodi Artem in Romanam Curiam Tuam, multo sudore, & impensa Decessoris Tui tempestate deveximus. Nos opifices librarios cæteros, ut idem auderent, exemplo nostro incitavimus. Nos reliquis propter impensarum magnitudinem a tanto negotio, vel omnino, vel maxima ex parte, quasi in salebra hærentibus, recentiore animo, viribusque geminatis cum summa difficultate restitimus. Jam tandem defecti nervis, & sanguine divinam opem tuam imploramus.* Elenchum postea recitat, ac statim subdit: *Horum omnium Voluminum summa, ut Tua Pietas perspicit*, PATER BEATISSIME, *nisi fallimur, efficit Codices duodecies mille quadringentos septuaginta quinque. Acervum quidem ingentem, & nobis Impressoribus tuis ad ferendum, qua parte restat, intolerabilem, propter eam, quam in initio Epistola posueramus, necessitatem;*

nam

nam ingens sumptus ad victum necessarius, cessantibus emptoribus, ferri amplius a nobis nequit. Et ementes non esse, nullum est gravius testimonium, quam quod domus nostra satis magna plena est quinternionum, inanis rerum necessariarum. At quod PAULI munificentiæ erga literas magis officit, legitur in alia Aleriensis Epistola, præmissa scilicet Lyrani Operum primo Volumini, quem locum pariter minime dissimulabo: *Epistolas meas* (inquit) *cum ad* PAULUM II. *Pontificem, gloriosum Prædecessorem tuum, in librorum, quos recognoscebam, initiis scriberem, ab eo tamen lectum iri non putabam. Gratis me, quod ad illum attinebat, magna ex parte laborare perspiciebam. Sed non debebam illi esse ingratus, & haud mediocria beneficia ab eo prius accepta non potui absque reprehensione negligere. Et præterea hæc mea est opinio, semper Principibus, qualescumque illi sint, doctorum ingenia debere in laudibus esse liberalia. Fieri enim non potest, quin laudis ardore commoti, quod naturali inclinatione non facerent, id agant ad prædicationis vel fucatæ de sua virtute confirmationem. Equidem quisquis sit Princeps meus, illum semper colam, in primis tamen, ut optimus sit, optabo.* Data est hæc Epistola die XIII. Novembris anni MCCCCLXXI. ac proinde mensibus quatuor nondum elapsis a PAULI obitu. In eo ipso obitu describendo PAULI existimationi haudquaquam in eadem Epistola pepercit Aleriensis; his enim verbis Sixtum alloquitur: *Collige Te ipsum tecum, quandoquidem cæteros mortales, ut dignitate, sic sapientia, & spirituum gratia, & dono antecellis, ac mundi hujus fluxas rationes computa. Quid gemmæ profuerunt* PAULO, *considera, quid honores raro hominibus pares Borsio contingentes, quorum utrumque ad humanæ, ut arbitror, miseriæ exemplum, ad imbecillæ mortalitatis documentum, ne dicam confusionem, intra paucos dies a summa dignitate ad miserabilem exitum mortalium conditio pertraxit, ut alter eadem hora pene lætissimus fuerit, & a cœna mortuus, & quo mortis genere, optime JEsu! quo inaudito! quo minime cogitato! Alter vix siccis primi, ac recentis de Urbe Ferrariensi Ducatus privilegiis, longiore morte absumptus contabuit, nulla mediocre ope juvandus.* Locos istos ex ipsismet Aleriensis Epistolis fideliter in medium protulisse, ingenuum, ut spero, animum meum Lectoribus commendabit. Ab eo nimis quam abfuisse Aleriensem

 censebit,

censebit, qui binas hasce Epistolas ad Sixtum cum omnibus aliis ad PAULUM conscriptis comparaverit. Si justa de PAULI munificentia conquerendi ei aderat causa, cur (ut unum dictum querimoniis ejus opponam) in Præfat. ad Gel. his verbis eundem compellat: *Ex quo Tua Clementissima Sanctitas ad altissimum Pontificatus gradum est assumpta, omnem penitus, tanquam sub uberrimo gratiarum largitore, dedidici egestatem?* Immensi sumptus, quibus omnino necesse est obnoxios fuisse Typographos in Artis præsertim incunabulis, effecerunt, ut PAULI largitate aliquando non satis consultum sibi censerent. Meminerit Lector, vel ob unum librum in Latinum e Græco conversum (*ll*) 400. aureis donatum fuisse a PAULO Philelphum, ut vidimus Vindiciar. Cap. I.

P. CLAUDIUS PTOLEMÆUS.

§. XXIII.

Fabricius Bibl. Gr. lib. IV. c. XIV. loquens de Latina Ptolemæi Geographia, eam Romæ prodiisse scribit an. 1481. apud Nicolaum Haln

(*ll*) Xenophontis videlicet Cyropædiam. Nemo autem facile superavit liberalitate in Philelphum Nicolaum V. quem literati longe munificentissimum Mæcenatem experti sunt. Quum enim Philelphus Romam forte venisset, Neapolim profecturus, neque Pontificem adire cogitaret, a Petro Nocetano adductus, aureis nummis quingentis donatus, & in Secretariorum pontificiorum numerum honoris causa relatus est. Præterea indulgentissimus Pontifex ei promisit ædes in urbe Roma pulcherrimas, lautissimum prædium in agro Romano, quod satis esset ad opipare & pro dignitate alendam universam familiam, & aureorum nummum decem millia, quæ deponerentur, apud quem Philelphus ex omnibus mensarium delegisset, quæ illi continuo numerarentur, si duo illa carmina Homeri Jliada atque Ulysseam Latine reddidisset. vid. Philippi BONAMICI Lib. de claris pontificiarum epistolarum Scriptoribus, p. 187. sq.

Haln (*mm*), five Gallum, *qui primus* (inquit) *Typographiam Italiæ intulit*, PAULOQUE II. inscriptam esse, & Ulmæ anno 1486. recusam fuisse; subditque, Jacobum Angelum Florentinum Versionem adornasse, quam Jo. Mabillonius Ms. Venetiis in Bibliotheca S. Antonii evolverit, ut ipse affirmat T. 1. Mus. Ital. p. 37. Hæc omnia Fabricius parum accurate. Memoranda enim ei erat primo loco Ptolemæi Editio Vicentina an. 1475. per Hermanum Levilapidem Coloniensem; deinde Nicolaus Haln, sive Gallus, haudquaquam ei habendus erat pro primo, qui Typographiam Italiæ intulerit; ac tandem de Versione Jacobi Angeli non ita loquendum, ut eam typis nunquam editam fuisse censere videatur. Binæ, quas ad manus habeo, Editiones tradita a Fabricio certius explicabunt, seu emendabunt.

Ut autem ab ea incipiam, quæ Jacobi Angeli ad Alexandrum V. Epistolam exhibet, miretur profecto Lector, dum intelligit ad ejus calcem hanc notam apponi: *Hic finit Cosmographia Ptolemæi impressa opera Dominici de Lapis Civis Bononiensis an. MCCCCLXII. mense Junio* XXII. *Bononiæ*. Quis unquam somniavit an. 1462. Typographiam jam Bononiæ sedes fixisse, ante Sublacenses scilicet typos, & Romanos, & unico anno post Venetos, si tamen libro huic inscripto, *Decor Puellarum*, a Nicolao Jenson Venetiis, ut certo creditur, impresso

(*mm*) Mendose pro *Hahn*, vel *Han*. Sed nec hoc quidem mendo caret. Udalrici enim, haud Nicolai nomine gaudebat ille typographus, de quo in Diatriba præliminari, Obs. VII. disserui. FABRICIUS se vidisse illius editionis exemplar, membranæ impressum ait in Bibliotheca Abrahami HINCKELMANNI, quod postea ad manus Jo. Christophori WOLFII pervenit. Amicus vero quidam, qui oculis suis exemplar istud venustissimum usurpavit, RAIDELIUM docuit ex subscriptione sub calcem adjecta, FABRICIUM lapsu memoriæ editionem Ulmensem anni 1482. pro Romana falso venditasse, Nicolai *Donis* nomine in Nicolai GALLI converso. Cæterum Cl. Ptolemæum & Dionysium Halicarnasseum hac de caussa CARDINALEM reliquis adjecisse, quilibet facile videt, quia Paulo II. nuncupati fuerunt.

presso vitium nullum in numeris inesse censeatur? De illa ne verbum quidem apud Annalium Typographicorum parentem, imo nec apud ipsum Peregrinum Orlandum, cujus tamen maxime intererat, ad Patriæ suæ decus, Editionis illius vetustatem jactare, atque in eum modum Civis sui studio invectæ in Italiam Typographicæ Artis gloriam adjudicare. Adeo vero Orlandus eo præstigio captus non fuit, ut contra suo in Opere non alium locum Bononiensibus typis assignaverit, nisi post Venetos, Romanos, & Mediolanenses (de Italis tantum loquimur) annumque 1471. statuerit, quod Balthassar Azzoguidi, Civis Bononiensis, primus in sua Civitate Artem Impressoriam invenit, cujus rei fidem facere ait Ovidii Metamorphoseon Editionem eo anno Bononiæ perfectam. Dominicum autem de Lapis neque Bononiensem Civem facit Orlandus, nec librum ullum ab eo ante annum 1476. Bononiæ impressum allegat. Valde tamen mirum, nihil prorsus de eo præstigio, seu de ea Editione resciviſſe neque Maittaire, neque Orlandum, neque Fabricium, neque alios, uno excepto Raidelio, cujus accipio extare lucubrationem nuperrime vulgatam Norimbergæ (*n n*) de Codicibus sive manu exaratis, sive editis Ptolemæi, & in ea sat solide ab Authore confutari Bononiensis illam Impressoris fraudem. Hæc statim mihi occurrit perlecto Monito, quod post notam paulo ante recitatam reperitur; in eo siquidem commendatam diligentiam deprehendi Hieronymi Manfredi, & Petri Boni in Tabulis, & characteribus castigandis, nec non Galeotti Martii, & Collæ Montani, ultimo vero loco Philippi Beroaldi, *extremam* (inquit) *emendationis manum imposuit Philippus Beroaldus, qui Plinii, Strabonis, reliquorumque id genus Scriptorum Geographiam cum Ptolemæo conferens, ut esset quam emendatissima,*

(*n n*) Commentatio historico-literaria de Claudii Ptolemæi Geographia, ejusque Codicibus tam MSS. quam typis expressis conscripta a Georgio Martino RAIDELIO V. D. M. prodiit Norimbergæ A. 1737. in 4. Is hujus editionis exemplar, quod in Bibliotheca Acad. Lipſ. Paulina asservatur, perlustravit, & Cap. VI p. 39. sq. iisdem fere, quibus Cardinalis noster, rationibus docuit, errorem in anno impressionis designando commissum esse.

tissima, *elaboravit*. Philippus Beroaldus Senior (ut hunc unum in fraudis documentum adducam) obiisse fertur Bononiæ an. 1504. ætatis annor. 51. ac proinde nondum duo lustra attigerat, dum eam Editionem Dominicus de Lapis in lucem emisit, seu emisisse somniatur.

Veniamus nunc ad aliam Editionem Ptolemæi, quæ hujus loci magis est, statimque Epistolam a Nicolao Donis, (*oo*) quem an. 1470. Vossius pag. 413. de Scient. Mathem. e Ficino tradit emisisse in Cosmographiam Ptolemæi Opus mirandum cum novis Tabulis, recitemus.

BEATISSIMO PATRI PAULO SECUNDO PONTIFICI MAXIMO
Donis Nicolaus Germanus.

N*on me fugit*, BEATISSIME PATER, *cum quæ summo ingenio, exquisitaque doctrina Ptolomeus Cosmographus pinxisset, in his aliquid novari attemptaremus, fore, ut hic noster labor in multorum reprehensiones incurreret. Omnes enim, qui hanc nostram picturam, quæ his Tabulis, quas ad Te mittimus, continetur, viderint, geometricæ præsertim rationis ignari, ab ea, quam Ptolomeus edidit, paululum abhorrentem, certe nos, vel imperitiæ, vel temeritatis arguent. Nam plane nos, aut ignorasse quid egerimus, aut temere ausos esse tantum opus contaminare, affirmabunt; cum aliqua ex parte illud immutatum cernent. Non enim sibi persuadere poterunt, nec fas esse existimabunt, ut tantum Virum, quantus certe is fuit, si quis alius pingendi orbis terrarum melior modus extitisset, is eum fugisset, cum is solus fuerit, qui tantum inter multos excellentes Cosmographos, qui ante se floruerunt, modum videret,* quo

(oo) Nicolaus ille DONIS fuit Monachus Germanus Ordinis Benedict. in Monasterio, ut ferunt, Reichenbacensi, de quo vid. TRITHEMIUS in Catalogo Virorum literis illustrium p. 162. & In Tract. de Scriptoribus ecclesiasticis p. 370. nec non Conr. GESNERUS in Bibliotheca universali p. 519. ac præsertim RAIDELIUS l. c. p. 31. sqq.

quo situm terrarum omnium in Tabulis primus pingeret. Quasi vero aut princeps ille poetarum Homerus a Pisistrato in ordinem redigi, aut Lucretii divinum opus a Cicerone emendari, aut Toletanæ Tabulæ ab Alfonso corrigi nequiverint. Quare hi sane erunt, qui nihil laudabunt, nisi quod se intelligere posse confidant, quemque sperabunt animo, & cogitatione complecti valere, eumdem bene pingendi orbis modum esse censebunt. Et cum obruentur crebritate linearum longitudinalium non æque distantium, raram illam, & vastam Ptolomei picturam, rectis lineis distinctam, se malle, quam hanc nostram multiplicem, & commodam pendentibus, inclinatisque lineis discretam dicent. Neque vero nos hæc ideo nunc dicimus, ut quidquam in Ptolomei pictura reperiatur, quod corrigi, vel emendari, aut in ordinem redigi oportuerit, cum omnia ita scienter, ac prudenter Vir ille pinxerit, ut nihilquid ad rationem situs terrarum in ejus Tabulis deesse videatur; sed ut illos suæ argueremus ignorantiæ, qui & cum nullam talium rerum scientiam, aut cognitionem teneant, tamen invidia, & livore quodam moti, si quid viderint ab altero editum, quod ingeniis eorum impar sit, statim ad ejus vituperationem se se convertunt. At si qui erunt, qui non omnino Geometriæ, sive Cosmographiæ expertes sint, quique ipsum Ptolomeum sæpius legerint, ac picturam deinde nostram placata mente contemplaverint, hi certe nos aliqua laude dignos, non reprehensione, ut illi, putabunt. Perspicient enim nos opus ita difficile, atque arduum suscepisse, & ita egregie ad exitum perduxisse, ut illud mirari cogantur, præsertim cum nulla in re nos a Ptolomei intentione, licet a pictura, paulum desciviisse comperient. Quod ut jam ita esse plane perspicere possis, BEATISSIME PATER, *quæso, quid ille dicat, & quod nos fecerimus, parumper attende. Ptolomeus quidem, quod facile in ejus intellexerim scriptis, duplicem pingendi orbis terrarum rationem esse tradit. Unam enim esse asserit, cum pro circulis, ut ejus verbis utar, quæ sunt in octavo circa principium libro, rectas lineas facimus, particularibus in Tabulis meridianos ipsos non inclinatos, & flexos, sed invicem æque distantes adnotamus. Alteram vero esse testatur, cum ejus formam ubique flexis, & inclinatis lineis, ut ipsius terræ situs ratio exigit, & non rectis exprimimus. Harum porro rationum, etsi posteriorem magis approbat, utpote artificiosiorem, ac subtiliorem, su-*

periorem

periorem tamen in pictura secutus est, si ejus est quæ circumfertur in antiquis exemplaribus pictura, non procul a veritate esse affirmans, si quis in pingendo orbe pro circulis, ut modo diximus, rectas lineas fecerit. Nos autem BEATISSIME PATER, *cum per ocium ejus scripta legeremus, quæ a professione nostra non abhorrebant, & in eum locum, qui est in primo ejus fere libro circa finem, forte legendum incidissemus, ubi præcipit, magis tenendum esse in pictura quid sit æquius, & seriosius, quam quod sit facilius, debiliusque, repente hac lectione admoniti cogitare cæpimus, quo pacto nos aliquid gloriæ compararemus. Rati enim nobis oblatam esse occasionem, uti aliquod industriæ nostræ monimentum extaret, & ingenii vires elucescere possent, statim picturam orbis propera ratione aggressi sumus, quæ apud illum approbatior videretur. Nam & pro circulis inclinatas lineas non æque distantes singillatim omnes, ut ipse fieri monet oportere, ubi opus fuit, fecimus, & locorum situs inter paralellos incidentes ex utrorumque rationibus conjectavimus, & quo facilius ratio distantiæ cujuslibet loci, quod per lineas, & æque distantes, discerni non satis plane poterat, certior extaret, miliarium continentiam cujuslibet gradus longitudinis quibusdam paralellis singularum Tabularum adscribere non recusavimus. Quid dicam? Quod cum in antiquorum Exemplarium tam Græcorum, quam Latinorum pictura discerni non possit, cujus quantitatis, & formæ quælibet insularum sit, quæ proprias descriptiones non habent, & quot, aut qui in quacumque regione, vel provincia populi, vel gentes, oppida, urbes, flumina, portus, lacus, & montes continerentur, & sub quo cælo posita, aut in quam partem vergant, nos quædam certe ex illis, non tamen omnia, sed cuncta quæ a Ptolomeo ipsa etiam in scriptis suis adnotata sunt, ita distinximus, ac lineis quibusdam punctim signatis vallavimus, ipsas etiam insulas minores ad proprias formas, præter Ptolomeum, redegimus, ut quivis etiam imperitus facile discernere valeat. Atque etiam ipsam formam picturæ, quæ certe apud alios vastissima erat, & communem librorum excedebat rationem, ad eum modum redegimus, servatis diligentissime omnium locorum dimensionibus, qui cunctis sit posthac illam intueri volentibus gratior futurus. Reliqua vero illius tanti Viri, ut prius erant, intacta reliquimus, nisi quantum studii amor, & legentium sollicitudo suggessit, ut ob mutationes temporum*

rum, quæ frequenter in orbe contingunt, duas nobilissimas regiones, Hispaniam videlicet, & Italiam, quarum loca ob Auctoris vetustatem pro maxima eorum parte a notitia nostra deciderunt, ipsas etiam regiones, quæ in Oceano Sarmatico se ingerunt, & sub paralello per circulum Arcticum ductum occurrunt, Daciam utpote, Scaniam, Norbegiam, Gottiam, Svetiam, Gronelandiam, & regiones sibi adhærentes cum insulis adjacentibus, de quibus profecto Ptolomeus ipse, aut Strabo, diligens, nec aliquis Cosmographus descriptionis monimenta relinquit, certa ratione jungendo nostratim poneremus. Nacti autem consilio salutari quod bonori conferet, & famæ, præfatas regiones in suis locis, ut intueri fas est, non describendo, ne tanti Viri opus forte scinderemus, sed pingendo per regna sua singulariter exornavimus. Cum hanc igitur picturam, ut dixi, pene ad votum absolvissemus, eamque dicare alicui Principi cogitaremus, nemo sane te dignior nobis visus est, BEATISSIME PATER, *quem hujuscemodi munere dignissimum existimarem. Cui enim terrarum omnium situm dedicare debeo, quam illi Principi, cujus Sanctissimis pedibus quicquid extremo Oceano circumdatur, subjici oportet, & quod a Sacerdote provenit, id ad omnium Sacerdotum Archimandritam referendum erit? Nec moveat quemque,* BEATISSIME PATER, *si hoc ipsum opus ad Estensem Ferrariæ Principem, priusquam ad Te delatum sit. Quis enim ita iniquus rerum judex erit, ut quempiam in honore a me Tibi prælatum putet, cum universum Christianum nomen ita Apostolicæ Sedi primas partes sine controversia concedat, ut nullus nisi longo relicto intervallo secundus habeatur? Neque enim putavi, neque fas esse duxi, quicquam ad te antea mittere, quam id non modo summa industria lucubratum, expolitumque esset, verum etiam multorum doctissimorum hominum judicium subisset. Non enim Pontificii fastigii oblitus, alium Summo Pontifici præposui, sed humanæ imbecillitatis memor, & nostræ tenuitatis conscius, meo de re tanta judicio non prius standum decrevi, quam maximis mathematicis esset approbatum. Quamobrem missum est illud a nobis in eam Urbem, in qua, & auctoritate Principis, qui bonis ingeniis favet, & copia doctorum Virorum, qui & quoniam universam ætatem in hoc litterarum genere contriverunt, exactissime possent, & quoniam studiorum conjunctione, & diuturna consuetudine mihi amicissimi essent, maxime vellent,*

lent, emendatius redderetur. Nunc igitur ab illis spectatum, atque probatum, visum dignum est, quod non modo elimatius, verum etiam, quoad a me fieri potuit, materia ipsa ornatius in Pontificiæ majestatis conspectum tandem prodiret. Tuæ igitur Clementiæ fuerit, BEATISSIME PATER, *ita a servulo devotissimo munus accipere, ut & si reliqua in eo, non amplissimis omnino laudibus digna sint, sedulitatem tamen, & devotionem nostram erga Sanctitatem Tuam non asperneris. Est enim ejus, quæ in Pontificio culmine majestas est, non quantum dederim, sed quantum dare voluerim, intueri. Supplicem ama.*

Hanc Epistolam desumpsimus ex Ulmensi Editione, ad cujus calcem ita legitur: *Impressum Ulmæ opera, & expensis de Aldario* (*pp*) *de Venetiis per provisorem suum Joannem Reger An. Dom. MCCCCLXXXVI.* XII. *Kal. Augusti.* Haud silebo ad manus mihi esse Domitii Calderini Veronensis, Secretarii Apostolici, ad Augustinum Mafeum Veronensem, Scriptorem Apostolicum, emendationum, & interpretationum in Statii Papinii Sylvas Brixianam Editionem an. 1475. per Magistrum Henricum de Colonia, ex cujus Præfatione, Epistola scilicet ipsius Domitii ad Augustinum, docemur eundem Domitium Ptolemæi Tabulas recognovisse, emendatasque publici juris fecisse. Et quoniam de Domitii Calderini lucubrationibus plura tradidimus in Part. I. lib. de Brix. Literat. ut ea ipsa majorem hic lucem accipiant, integrum textum afferemus ex ea Epistola, qua quæcumque usque ad id temporis Domitius conscripserat, ipse recenset: *Quæ omnia tuo nomine emendare, & explicare conati sumus: quanta ingenii, doctrinæque laude non ausim affirmare. Tantis certe laboribus, Augustine, ut majores non attulerint nec Martialis argutiæ, nec velatæ Juvenalis reprehensiones, nec affectatæ tenebræ Ovidii in Ibin, nec inconstantes Propertii sensus, & quæsitæ fabulæ, nec concisa Tranquilli sensa, nec Ænigmata Ciceronis ad Atticum, aut ejus in Verrem iracundia eloquentiæ artibus instructa (quæ omnia partim compositis, partim etiam editis Commentariis interpretati sumus)* Hh 2 *denique*

(*pp*) Errore typographico, pro *expensis Justi de Albano*. conf. RAIDELIUM l. c. p. 48. sq.

denique nec varietas Observationum nostrarum, quas nuper tribus libris collegimus, nec recognitio Tabularum Ptolemæi, quæ nostra jam emendatione imprimuntur, nec Opera, quæ e Græco in Latinum interdum vertimus.

In hæc Domitii verba, in hanc ejus Epistolam oculos si conjecisset Author Ver. Illustr. (*qq*) haudquaquam, ubi de eo agit, affirmasset, nemini adhuc compertum fuisse, Domitium Calderinum Ptolemæi Tabulis emendandi operam collocasse, idque primum sibi innotuisse ex pretioso Codice manuscripto, quo fuerat jam ab aliquot annis potitus, quoque inter plura, vel omnino rara, vel prorsus ignota, Domitii Opera, continentur emendationes illæ in Ptolemæum Sixto IV. nuncupatæ. Inde ipse Præfationis partem affert, quam juvat hoc loco exscribere, quum ad argumentum nostrum faciat: *Hoc opus tam varium, tam subtile, tam divinum, jampridem in Codicibus Latinis admodum depravatum, quum, ut emendarem, Conradus Germanus, a quo, ut scis, Romæ formandorum librorum industria primum profecta est, olim diligentissime peteret, feci id quidem non tamen tam libenter, quam laboriose. Nam multa ex Mathematicis disciplinis sumenda fuerunt, ut viginti sex Tabulæ æneæ (totidem sunt a Ptolemæo in universum Orbem distributæ) diligenter exculperentur, ex quibus veluti exemplis reliqui ducerentur libri. Numeri, quibus longitudo, latitudoque designatur, librariorum culpa vel inversi, vel confusi, in sua quisque spatia explicati a nobis, & collocati sunt. Græcorum Codices una contuli, & ex iis vetustissimum quendam a Gemisto Spartano, Philosopho, Mathematicoque nobilissimo olim emendatum; ad cujus præscriptum, & exemplum hunc nostrum multis in locis tota plerumque pagina correxi, locorum nomina ferme omnia depravata ad certam redegi lineam, ac scriptionem. Quæ minus eleganter in Latinum conversa fuerant, non attigi, tametsi offendebant; quæ autem perversa videbantur, in quo genere multa reperi, ad rerum sensum traducere*

(*qq*) Marchio Scipio MAFFÆUS, cui Veronam illustratam orbis eruditus debet.

cere conatus sum. Hæc Domitius. Quæ quum comperta nobis reddiderit egregia in Veronensium Scriptorum Catalogo texendo Viri Clarissimi diligentia, nemo juste queratur, ignotam eidem fuisse, Domitii in Statii Sylvas Præfationem, ex qua tamen præterea dignoscimus, Domitii in Ptolemæum Opus typis excusum lucem aspexisse (*rr*). Eidem

(*rr*) Hanc Ptolemæi editionem rarissimam pariter ac venustissimam, nemini antehac eorum, qui vel annales typographicos, vel bibliothecas veterum scriptorum condidere, visam aut cognitam servavit in bibliotheca sua completissima C. G. SCHWARZIUS, post cujus obitum illa in illustrem Ebnerianam, quæ Norimbergensi civitati ornamento est, migravit. In calce ejus sequentia verba literis majusculis sunt expressa: CLAUDII PTOLEMÆI ALEXANDRINI PHILOSOPHI GEOGRAPHIAM ARNOLDUS BUCHKINCK E GERMANIA ROMÆ TABULIS ÆNEIS IN PICTURIS FORMATAM IMPRESSIT. SEMPITERNO INGENII ARTIFICIIQUE MONUMENTO. ANNO DOMINICI NATALIS M. CCCC. LXXVIII. VI. IDUS OCTOBRIS SEDENTE SIXTO IIII. PONT. MAX. ANNO. EJUS VIII. *Fol. majore.* In præfatione ad Pontificem inter reliqua hæc leguntur: *Ne librariorum inscitia Tuæ Sanctitatis aures offenderet, Domitius CALDERINUS, Veronensis, cui bujus emendationis provincia demandata fuerat, eam curam suscepit, asserens, cum vetustissimo Græco, manu Gemisthi Philosophi emendato, Latinos Codices se collaturum, Magister vero CONRADUS SWEYNHEYM, Germanus, a quo formandorum Romæ librorum ars primum profecta est, occasione binc sumpta, posteritati consulens, animum primum ad hanc doctrinam capessendam adplicuit; subinde mathematicis adhibitis viris, quemadmodum tabulis æneis imprimerentur, edocuit, triennioque in hac cura consumto, diem obiit. In cujus vigiliarum laborumque partem non inferiori ingenio ac studio ARNOLDUS BUCKINCK e Germania, vir apprime eruditus, ad imperfectum opus succedens, ne, Domitii Conradique obitu, eorum vigiliæ emendationesque sine testimonio perirent, neve virorum eruditorum censuram fugerent, immensæ subtilitatis machinamenta examussim ad unum perfecit.* Conrado igitur Schweinheim, Germano, artis figurarum æneis tabulis exprimendarum inventio accepta est referenda. Sunt autem huic Ptolemæi editioni adjectæ XXVII. Tabulæ geographicæ,

Clarissimo Viro debemus notitiam ex eo ipso Codice desumptam, Confutationis a Domitio Calderino conscriptæ adversus Georgium Trapezuntium, Platonis impugnatorem, cui aspera in eundem præit Invectiva Francisco Baroccio, Tervisino Episcopo, transmissa. Epistola autem Jo. Antonii Campani ad Calderinum, quinque libros a Bessarione ad Platonis defensionem compositos collaudans, quæ ex eodem Codice ibidem, tanquam nondum edita, allegari videtur, exstat inter impressas ejusdem Campani lib. V.

DIO-

phicæ, quarum elegantia, judice SCHWARZIO, in hoc forte omnium primo specimine, omnes spectatores lectoresque facile in admirationem rapit, vid. Viri laudatissimi Document. de typographiæ origine Part. III. p. 8. Recensuit splendidam hanc editionem RAIDELIUS l. c. p. 43. sqq. ac inter cætera observavit, imprimendarum tabularum tunc temporis rationem peculiarem fuisse: videri enim hodienum exemplaris illius tabulas in ea parte, quæ figuras ostendit, lævigatas, in altero vero comparere vestigia lintei, quod inter imprimendum superimpositum fuerat chartæ, cum hodie loco illius adhibeatur charta pura cum panno. Nemo autem rerum gnarus facile ipsi assentiet, Arnoldum Pannarz & Arn. Buckinck unum eundemque hominem fuisse venditanti. Certe Conradus Sweinheim & Arnoldus Pannarz sociata jam opera Ciceronis epistolas familiares & Lactantium A. 1467. ac sequenti Romæ excuderunt: Arnoldus vero Buckinck demum post obitum Conradi Sweinheim, quem in annum 1476. refert RAIDELIUS p. 45. ad imperfectum opus cosmographicum Ptolemæi e Germania accessit, illudque ad finem feliciter perduxit, quod verba ex præfatione supra recitata evincunt. Idem quoque errat, dedicationem anonymam a Joanne Andrea, Aleriensi Episcopo, scriptam esse perhibens, cum is jam A. 1475. quod supra ex ejus epitaphio ostendi, inter mortales esse desierit. Cæterum de laudato Arnoldo Buckinck nihil præterea, quod sciam, innotuit.

DIONYSIUS HALICARNASSENSIS.

§. XXIV.

Quemadmodum præstantissimi Cosmographi Strabo, & Ptolemæus PAULI II. tempora illustrarunt, ut vidimus, par erat, ut pro eo, quo Cosmographia, & Historia vinculo colligantur, socius eisdem accederet Dionysius Halicarnassensis, Romanarum Antiquitatum doctissimus, & celeberrimus scriptor. Hujus itaque libros XI. latine quum traduxisset Lapus Biragus, eos PAULO II. nuncupavit. Est mihi in manibus Tarvisina an. 1480. Editio, quæ ejusdem Lapi Epistolam modo recitandam cumulat, quod Ecclesiam Dei, populosque in summa tranquillitate contineret, Sedem Apostolicam exornaret, muros Urbis restitueret, magnificentissimeque ædificaret. Ejusdem jussu se Historiam Dionysii transtulisse subdit in latinum sermonem, eaque commendata, ad PAULI laudes regreditur, scribens ipsius nomini Opus illud dedicandum fuisse, propterea quod in eundem visa sit divina munificentia contulisse quidquid amplum, aut decorum sit in hominibus, *ingenium supra naturam nostram, divinos mores, virtutem, dotes corporis insignes, interque cætera eam formæ dignitatem, quæ præ se quandam Pontificalem Majestatem ferat, videaturque ipsa per se reverentiam ab intuentibus exigere.* Postea PAULI Patriam pluribus verbis collaudat, & inter cætera: *Estque æque pulchrum, magnificumque nasci aliquem Venetiis Nobilem, quam alibi nasci Principem; hincque etiam fortunatius, quod ii commodis fruentes Principum, carent iidem Principum periculis, qua equidem felicitate non video quid haberi possit in humanis majus.* Illustria hæc Lapi testimonia ex ipsius Epistola jam Lector accipiat.

Clementissimo, ac Sanctissimo PAULO SECUNDO
Domino Nostro Papæ.

Etsi, Pontifex Maxime, & Optime, ea est tua virtus, eaque Imperii magnitudo, ut ex multarum, maximarumque rerum cura distrahi opor-

oporteat in multas partes mentem tuam, utpote cujus unius providentia, moderationeque Orbis regitur; apparet tamen inter occupationes tantas tua quædam insignis in hanc præclaram Urbem, quæ Te, ut Deum colit, diligentia, studiumque laudabile, ut qui non modo præsenti ejus felicitati consulas, Ecclesiam Dei, populosque tuos in summa tranquillitate continens, Templa, Sedemque Apostolicam exornans, muros Urbis restituens, magnificentissique ædificans, sed extendens etiam cogitationes tuas usque ad Proceres illos priscos Fundatores Urbis, tantique Imperii, honori eorum, ac famæ cum delectatione inservias. Nam cum nullo modo magis referre gratiam meritis mortuorum possimus, quam per laudum, gloriæque eorum immortalitatem, ad quam præclari Viri referunt pene omnia, quamvis illi per Auctores nostros laudati abunde, celebresque sint, voluisti Tu tamen eis externa quoque addere testimonia. Nec quemque moveat, quod hos Viros religiosissimos dixerim, qui veræ fidei ignari fuerint. Non illorum istud vitio, sed temporum infelicitate accidit; quin hinc maxime cognosci potest, quanta sit vis diligenter observatæ religionis, cum per eam illi præcipue hanc Urbem ex parva maximam effecerint, & ad summum tandem culmen hoc Imperium extulerint. Quo exemplo innotescere Christianis potest id, quod Tu curas, & quidem rectissime, Dei Vicarius, quanta esse debeat veneratio Religionis in fide vera, cum vires tantæ ejus fuerint etiam in fabulosa. Ac sic jussu tuo est additum latinæ linguæ, quod reperitur apud Græcos ex Historia Dionysii Halicarnasei; & habebis nunc hos libros decem primos cum undecimo imperfecto, conversos in honorem tuum, cognituque sane dignos. Nam etsi potest hæc materia videri exilior, quæ circa Urbis versetur primordia, tenujora illa forsan, secutaque sint alia longe illustriora, & quæ in se plus delectationis habeant; sunt ubique tamen magnæ res Romanæ, & hic Auctor certe diligenter vestigat Urbis ipsius origines, effertque magnifice; sique opus totum inveniretur, incidere possemus in res majores gestas cum veteribus, & cum novis hostibus Gallis, Samnitibus, Tarentinisque, & Pyrrho, & in Duces quoque clarissimos, Camillos, Decios, Torquatos, Maximos, Curios, Fabricios, aliosque præterea, quorum nomina vel sola illustrare quamvis narrationem possent; videreturque eo nobis gratior hæc Historia, quo nunc minus expleta habemus apud Nostros quædam bella etiam ante primum Punicum illu-

illustria. Non est tamen exigenda ab hoc Auctore mera, breviterque exposita Historia, quod nec ipse profitetur, sed est in eo diligentia sane multa, & ars oratoria, magnoque artificio elaboratæ orationes, religionumque illius temporis explicatio accuratissima, documentaque, & exempla plurima, quæ esse possint civili Viro, militarique, ac religioso utilia simul, & jucunda. Sed de iis erit legentibus suum cuique judicium, lausque, sive ea magna, sive parva penes Auctorem manet. Ego enim, *quod officii mei fuit, quidquid inveni, transtuli, satis (ut arbitror) fideliter: nec, ut sum mihi ipse visus, obscure, adnitens etiam, quantum permisit tempus, quantumque passa est magnitudo operis, in latinitatem aliquam, sane memor, cujus nomini dedicandum esset hoc Opus, ac quali, quantoque Principi, in quem profecto visa est Divina munificentia, quidquid amplum, aut decorum sit in hominibus, contulisse, ingenium supra naturam nostram, divinos mores, virtutem, dotes corporis insignes, interque cætera eam formæ dignitatem, quæ præ se quandam Pontificalem Majestatem ferat, videaturque ipsa per se reverentiam ab intuentibus exigere. Sed nec in cæteris visa est eadem munificentia fuisse parcior; nam primum Patriam Tibi eam Urbem dedit, quam non modo primam Italiæ (quod esset magnum) sed (quod bona cæterarum venia dixisse velim) primam Orbis appellari decet, sive opes, magnificentiamque spectes Urbis illius vere liberæ, & quod inter cætera Te nominis Christiani Principem delectare possit, conditæ a Christianis, & ejusdem Christianissimæ, sive tantam quoque aliquis magnitudinem Imperii, diuturnitatemque intueri velit, sive istud etiam considerare, quod si ista non exuperat, æquat saltem, & ornat constitutio, decor, natioque, & perennitas illius Reipublicæ, administratæ per Optimates, Seniores, generosos, & prudentissimos, ea ipsos continentia, eaque moderatione tuentes id Imperium, ac dirigentes, ut quisque gaudeat se in ea Urbe vivere, in qua æque omnibus justitia, securitateque frui licet, nec id magis civibus, qui sunt in ea multi, lautique, & ditissimi, quam peregrinis, qui, & ipsi non pauci, eam mercaturæ causa aut incolunt, aut frequentant. Sed quid esse dicet aliquis adeo insigne potest in Urbe nasci, in qua ut in populosissima nascantur plurimi? Potest lucem etiam plurimis afferre illius Urbis claritas, sed non affert eandem omnibus. Tu vero in ea natus es generosissimus,*

fiffimus, eftque æque pulcbrum, magnificumque nafci aliquem Venetiis Nobilem, quam alibi nafci Principem, bincque etiam fortunatius, quod ii commodis fruentes Principum, carent iidem Principum periculis, qua equidem felicitate non video quid baberi poffit in bumanis majus. Quis enim principatus caufa Venetum aliquem Nobilem, vi, aut dolo necatum vidit, aut domo pulfum, & mendicum? Es Tu igitur ex Familia editus inclyta Barborum, antiqua ea, & illuftri, quam & Tu, Orbis univerfi decus, illuftriffimam nunc reddis. Sed quid tandem Tibi ifta præclara omnia pepererunt? Orbi toti venerabilem, maximumque omnium Principatum, quem Tu adeo fuftulifti, ut incertum reddatur, utrum Tibi ille plus magnitudinis, an illi tua integritas plus bonoris, auctoritatisque afferat: quippe cujus fub Pontificatu Ecclefia dignitatem priftinam refumat, augeatur in dies Imperium fumma cum fide, fumma cum juftitia, fapientiffimeque adminiftratum, floreantque denique fub protectione tua omnia. Sed bac effent longioris orationis, dabitur autem tempus aliquando dicendi de Te, locusque capacior. Nunc, cum libet, videre potes bunc Dionyfium mutata vefte, nec (ut fcripfi) de rebus Latinis Græce nunc loquentem.

Ad calcem Voluminis iterum Lapus fermonem convertit ad PAULUM in hunc modum.

Eft converfum, SANCTISSIME PATER, *id omne, quod in ambobus tuis Codicibus Græcis repertum eft, fumque aufus in bac ultimi libri parte præter meam confuetudinem aliquid baud equidem addens, aut detrabens, fed in fragmentis confufe fcriptis, & præpoftere in ambobus Codicibus mutans ordinem, non Autboris equidem bunc effe errorem putans, fed Librariorum. Nam cum Decemviratum ftatim primi Confules fequantur, Lucius Valerius Potitius, & Marcus Horatius Barbatus, quod cum ex aliis Hiftoricis, tum ex boc ipfo, & in bac parte videri poteft, borum geftis præpofuerant Librarii Græci alia poft gefta, atque duo non cobærentia inter fe fragmenta in unum contulerant. Quod ego advertens (neque enim difficile animadverfu fuit) volui Autbori ipfi banc, quam poteram, opem parvulam apud Latinos ferre, quod & ipforum fuiffet puto pudori mibi, ni feciffem, nec vifus effem tam perfpicuam rem vidiffe. Tu me*

oro

oro pro tua egregia animi nobilitate, magnificentiaque commendatum habe deditissimum tibi Servulum.

Binos vetustos Codices, quibus secum a PAULO communicatis usus est Lapus Biragus, haud parum æstimans Fridericus Sylburgius in præclara, quam & ipse vulgavit, Dionysii Editione, ingenue fassus est, Lapi Versionem sæpe sibi ad veræ lectionis investigationem viam patefecisse.

SCRIPTORES VARII.

§. ULTIMUS.

Ut susceptæ recensioni finem tandem imponamus, hoc §. Scriptores reliquos complectemur, quos PAULI II. temporibus Romano prælo evulgatos Annales Typographici commemorant, eosque paucis perstringemus, quum nullas Editorum Præfationes, seu Epistolas præferant, cujuscemodi inesse vidimus Editionibus illis, quas Aleriensis Episcopus curavit, quæque fusius de iisdem Editionibus differendi materiam nobis facile obviam in quolibet superiori §. suppeditarunt.

Initium faciamus a duobus Græcæ Ecclesiæ Patribus, nimirum Athanasio, & Chrysostomo. Athanasii nomine Enarrationes in Epistolas S. Pauli Romæ an. 1469. vulgatas commemorat Maittaire ex Gesneri, Possevini, & Labbe testimonio, notatque eas ab iisdem Theophylacto Bulgariæ Archiepiscopo adscribi. Negat vero fieri posse, ut ea Editio perfecta fuerit an. 1469. tempore Sixti IV. ut iidem produnt, utque recitatus ab ipsis titulus testatur, quum Sixtus IV. mense Augusti an. 1471. Cathedram Pontificiam obtinuerit. Idem Maittaire litem movet Fabricio, qui Bibl. Gr. Vol. VI. p. 288. earum Enarrationum Interpretem vocat Christophorum *Personam*, contenditque *Porsenam*

 scriben-

ſcribendum eſſe, ut præfert laudatus titulus, utque ab Elſio, qui eundem inter Scriptores Ord. S. Auguſtini recenſet, appellatur. Nova ejusdem Operis Editio laudatur a Maittaire ad an. *1496.* ibique notat forte numeros *1469.* & *1496.* facile a librariis inverſos, cauſam dediſſe, ut eadem vetuſtior, quam par eſſet, haberetur. Ita binis iis locis Maittaire ſententiam Proſperi Marchand, & verba allegans, nihilve de ſuo adjiciens. Ad manus habeo eorum Commentariorum Colonienſem an. 1532. editionem cum Epiſtola, cujus inſcriptio hæc eſt: *F. Chriſtophorus Porſena Romanus Prior S. Balbinæ Sixto IV. Pont. Max.* Titulus vero libri: *Theophylacti Archiepiſcopi Bulgariæ in omnes D. Pauli Epiſtolas Enarrationes diligenter recognitæ Chriſtophoro Porſena Romano Interprete.* Hic titulus probat, falli Fabricium laudato loco, dum affirmat Colonienſem Editionem ſub Athanaſii (Byzantini ſcilicet cujusdam Monachi, ut Sirletus, & Latinius exiſtimarunt) nomine Commentaria illa protuliſſe, & ſub Theophylacti nomine vulgata primum fuiſſe an. 1542. Pariſiis ex Joannis Loniceri interpretatione. Quod vero ſpectat ad *Perſonam*, ſeu *Porſenam*, nodum, ut puto, in ſcirpo quærit Maittaire, dum primum illud nomen pro genuino habet, rejicitque poſterius (ſſ) Contra prius illud multo frequentius, ne dicam

(ſſ) Calamus feſtinans hic anſam labendi dedit. Ipſa enim ſermonis ſeries exigit, ut ita legatur. *Quod ſpectat ad Perſonam ſeu Porſenam nodum, ut puto, in ſcirpo quærit MAITTAIRE* (vel potius *MARCHANDUS*) *dum primum illud nomen rejicit, & poſterius pro genuino habet.* Ipſe Vir doctus ſemper ſe in ſcriptis ſuis PERSONAM nominat, ac ita quoque vocatur in Epitaphio. Copioſe &, uti ſolet, accurate de illo egit Apoſtolus ZENUS in *Giornale de Letterati d' Italia* Tom. XIX. p. 325. ſqq. conf. FABRICII Biblioth. mediæ & infimæ Latinitatis Tom. I. p. 1050. ſqq. Ornat Bibliothecam noſtram publicam rariſſima editio Origenis contra Celſum, ab eo in Latinum ſermonem traducti, cujus in calce hæc leguntur: *Origenis contra Celſum finis: quem Chriſtophorus PERSONA Romanus, Prior Sanctæ Balbinæ de Urbe, latine græceque peritiſſimus, cum fide e Græco traduxit & emendavit. Magiſter vero Georgius Herolt de Bamberga Romæ impreſſit. Anno incarna-*

cam unice, a doctis Viris usurpatur, imo vero Elsius ipse a Maittaire in testem laudatus, eodem modo ipsum effert, *Christophorus* (inquit)

 Persona,

carnationis Domini millesimo quadringentesimo octogesimo primo, mense Januarii, regnante Sixto quarto Pontifice maximo, anno ejus decimo. Præter hunc MAITTAIRE nullum alium librum, in officina Heroldi excusum, attulit. MABILLONIUS in Itinere Italico p. 419. hanc Originis editionem dignam censuit, quam inter rarissimos Monasterii Farfensis libros commemoraret, tacito tamen interpretis nomine. MAITTAIRE Tom. I. Annal. typogr. p. 416. edit. II. ejus quidem mentionem facit, sed ipsam non vidit; alias centenarios in subscriptione omissos esse, haud asseruisset. Expressi enim utique sunt in nostro exemplari, ac in illo, quod ZENUS in promtu habuit. Præmissa est operi egregia epistola Theodori GAZÆ ad Christoph. PERSONAM, huic valde honorifica, quam hic repetere operæ visum est pretium.

„Theodorus GAZINUS Constantinopolitanus

„Christophoro PERSONÆ S. P. D.

„Cum diebus hisce superioribus animo, ut soleo sæpe, Latinos viros „versarem, qui græce scire aliquid viderentur, & græcos insuper „auctores, qui in latinum verti non mediocri cum laude possent; „ipse in primis oblatus es, quem unum novi ab ineunte adolescen„tia sic græcas litteras imbibisse, &, quod plurimum juvit, in „Græcia ipsa, & græcis ex præceptoribus, ut nisi te civem Roma„num scirem, & propinquos tuos primarios urbis viros sat nossem, „dicturus facile sim, ex Græcia te oriundum; nam & ipsa tua græ„ca pronunciatio græcum te præfert. Quorsum hæc? Vidi Chry„sostomi Sermones non paucos, quos e græcis latinos fecisti, & „Livanii (vel Libanii) meletas nonnullas, veluti majoribus rebus „futura præludia. Vidi paulo post apud te Athanasium tuum, cu„jus traditio ita me oblectavit, ut in spem bonam eo ex tempore „venerim, posse te & Originem adversus Celsum traducere. Quem „librum, quia elegantissimus est, & in fidei christianæ defensionem „conscriptus, Nicolaus Pontifex, etsi de se erat novorum operum „& græcorum præcipue cupientissimus, meo hortatu Constantino„polim misit, qui ad se coemtum deferret: delatumque mox mi-

„hi

Persona, Romanus, Xysto IV. gratus, Procopium Latine est interpretatus, quædam etiam Origenis, Chrysostomi, Theophylacti, & Agathiæ Scholastici. Edidit quoque librum Epistolarum lectu non indignum.

Sancti Chrysostomi Homilias in Evangelium S. Joannis Romæ vulgatas Interprete Francisco Aretino an. 1470. allegat Maittaire, & quidem *in Monasterio S. Eusebii* per Georgium Laver, ut ipse conjicit, quippe qui in eo Cœnobio prælum erexerat, quod constare affirmat ex rythmis appositis libro sexto Decretalium an. 1472. per eundem Laver Romæ edito, quos recitat:

Studio correcta diligenti, sepeque lecta
Per Celestinum nomine, sed re pulverinum

Sancto

„hi dedit, dixitque velle se ei quidvis premii polliceri, qui latinum hunc faceret. Et sane ipse id opus aggressus essem aclubens, nisi me tunc alia gravis traductio præoccupasset. Restat igitur adhuc liber iste in Pontificis bibliotheca intactus, & ut arbitror, tibi servatus, ut ea cum dignitate, quam græce sonat, vel saltem, proxima, latinum facias. Et spero fore pro tua utriusque linguæ singulari peritia, ut non minus laudis in hoc convertendo promerearis, quam auctor ipse in edendo promeritus sit. At dices, non esse illa exposita præmia, quæ Nicolaum Pontificem narras proposuisse, nec tales nunc principes, qui ejus vestigia consectentur. Cur ego tantum laboris insumam? Nec ipse quidem inficias eo. Quid ni? qui experientia doctus id ausim confirmare, nec Principes tales nunc esse, quales antehac extitere, nec ea laborum virtutumque præmia. Sed quis adeo sive illiberalis, sive ingratissimus Princeps, qui, ubi librum hunc illi traductum dono retuleris, non te muneribus Principe dignis & magnis honoribus prosequatur? Aggredere ergo id opus, & pro ejus ut dignitate absolvas, continenter incumbe. Age Romanum virum, & animo ingenti difficultates omnes pervade. Est quidem hoc, fateor, interpretatu difficile: sed eo plus laudis consequeris, quo rem non facilem aggressus videbere. Vale.

Sancto in Eusebio degentem Cenobio,
Qui me scribebat, Ge. Laver nomen habebat,
Romæ versatus tunc, sed Herbipoli natus.
Anno milleno quater C. Sep. que deno
Bis uno juncto, sed mense sub Februo
Sub quarto Sixto Pontifice Zeraphico.

Non *sep* sed *sex* legendum erit, ut annus 1472. ei Editioni respondeat; nam alias responderet annus 1482. quem pariter Sixti tempora attigerunt.

De pluribus libris per Udalricum Gallum Romæ impressis Pontifice PAULO II. suis locis dictum est. Illis modo addimus Justini Epitomen Trogi, Servii Commentarios in Virgilium, Roderici Sancii compendiosam Hispanicam Historiam, quibus omnibus & locus, & Typographus, *Roma* scilicet, & *Uldricus*, apponitur, non ita vero Plutarchi Vitis Latine, quam tamen Editionem tribus illis conjungit Maittaire, propterea quod Campani, qui Romæ Uldrici typis præerat, Epistolam præferat ad Cardinalem Piccolomineum. Addimus etiam Cardinalis S. Sixti Expositionem brevem super toto Psalterio an. 1470. vulgatam, Juvenalis, & Flacci Persii Satyras, absque anni indicio, Laurentii Vallæ de Elegantia Latinæ linguæ an. 1471. in Pinia regione. Has omnes Editiones Uldrico Gallo tribuit Mattaire, & quidem PAULI II. temporibus, præter alias, ut diximus, suis locis recensitas. Orationem autem Dionis Chrysostomi de Regno, Francisco Piccolomineo Interprete, licet ea nullam habeat loci, Typographi, annive notationem, figit an. 1469. ea de causa, quod Epistola Francisci Piccolominei eidem præfixa data visatur *ex Urbe Kal. Januar. Ann. MCCCC. sexagesimo nono.* Anno vero proxime subsequenti, Ruffini Opera ex Labb. Nov. Biblioth. & Historiam Novi Orbis ex Sauberto, nec non Illustrium Virorum Epistolas per Svveinheim, & Pannarz ex Wittian. Catalog. & an. 1471. Terentium Varronem de Lingua Latina ex emendatione Platinæ, Eutropium Historiographum, & Paulum Diaconum in unum librum omnes compactos; isque, ut ibi legitur,

impressus

impressus anno MCCCCLXXI. die Lunæ xx. mensis Maji Pontificatus Sancti in Christo Patris, ac Domini PAULI PAPÆ SECUNDI *anno ejus septimo.*

Postremum servavimus locum tribus Tractatibus Francisci Savonensis, Cardinalis S. Petri ad Vincula, quos ad manus habemus, & quorum Præfationes illico recitamus. Eos tamen non anno 1470. sed 1473. editos fuisse monet Maittaire in Notis ex Catalog. Barber. (*tt*) Hoc ipsum confidentius affirmare nos possumus, ipsomet Barberinæ Bibliothecæ Codice inspecto, qui hanc notam præfert, *MCCCCLXXIII. Pontificis Maximi Sixti IV. anno ejus secundo.* Ita ad calcem tertii Tractatus, cujus Præfatio authorem habet Typographum Joannem Philippum de Lignamine, Messanensem, de quo alibi dictum est.

PAULO SECUNDO VENETO PONTIFICI MAXIMO
F. tituli S. Petri ad Vincula S. R. E. Presb. Card. de Sanguine Christi Præfatio incipit.

Cum de Sanguine Christi, BEATISSIME PATER, *inter eruditos quosdam contentio orta esset, eaque ob rei magnitudinem difficilis, & periculosa videretur, fuit instituti mei, hoc onus suscipere, ut quid de precioso sanguine illo sentirem, pro ingenii mei facultate differerem. Quod eo feci libentius, quia ab antiquis illis, qui multa de fide copiosissima tradiderunt, parum in hanc materiam disputatum est. Quod opus,* BEATISSIME PATER, *Sanctitati Tuæ dedicandum esse duxi, tanquam Principi Christianæ Religionis, ad quem pertinet de rebus sacris judicare. Qua-*

(*tt*) Duplex editio tractatus de sanguine Christi ex officina Friderici Creusneri Norimbergæ A. 1473. & 1474. in fol. min. prodiit, teste Clar. Jo. Paulo ROEDERO in Catalogo librorum, qui sæc. XV. Norimbergæ impressi sunt, p. 4. & 5. Prior cum tractatu de potentia Dei exstat in Bibliotheca Heilsbronnensi, uti ex ejus Catalogo, a Jo. Lud. *Hockero* in lucem emisso, f. 162. apparet.

Quamobrem leges Tu quidem opusculum hoc, cum ab arduis, & maximis occupationibus tuis otium erit, ea lege ut tuo arbitrio corrigas. Nihil enim felicius mihi poterit evenire, quam si excellenti, & divino illo SANCTITATIS TUÆ *judicio emendatum, atque illustratum fuerit, cujus sacratissimis pedibus humiliter me commendo.*

AD PAULUM PAPAM SECUNDUM *Incipit Tractatus de Dei potentia compilatus per F. Cardinalem S. Petri ad Vinc.*

Q*uia plerique sunt hac nostra tempestate*, BEATISSIME, *ac* SANCTISSIME PATER, *qui infinitam Dei potentiam contra ipsius dignitatem, simul & immensitatem certis frivolis rationibus arctare contendunt, easque sub certa, determinataque mensura concludere non formidant, asserentes, Deum omnipotentem nec Judam, neque aliquem blasphemum posse salvare, similiter neque Petrum, aut salvatorum quempiam damnare; & cum multi Doctores Theologi, & quidem clarissimi, oppositum rationabiliter asseverent, non verentur illos hæreticos, de suoque ingenio nimium præsumentes, appellare. Quorum opinioni obviare cupientes, ac Dei omnipotentiam, ut tenemur, extollere, & amplificare, & denique Doctores illos clarissimos in sua opinione tueri, præmittemus aliqua eorum fundamenta, ex quibus veritas suarum conclusionum apparebit, simul & levitas rationum illarum, quæ contra ipsos per eorum adversarios communiter adducuntur.*

AD SIXTUM PAPAM QUARTUM *Incipit Tractatus de Futuris contingentibus compilatus per F. Cardinalem S. Petri ad Vincula.*

F*eceram*, SANCTISSIME PATER, *Tuæ Sanctitatis de Sanguine Christi, & de potentia Dei libellos fere trecentos impressorio artificio inscribi, quibus multos Viros dignitate, & scientia insignes donavi, ut*

 per

per omnem Orbem TUÆ SANCTITATIS *laudes diffunderem: & hi, ad quos tui ingenii, & doctrinæ præstantiam fama detulisset, in ipsis quoque* TUÆ SANCTITATIS *scriptis inspicerent. Id autem cum doctis fere omnibus gratissimum cognoverim ob preclaram illorum doctrinam, Tibi vero non injucundum me fecisse sim arbitratus, hunc alium* TUÆ SANCTITATIS *de futuris contingentibus libellum, peritissimorum Virorum vocibus summe laudatum, veluti singulari refertum doctrina, & sapientia formare statui, ut subtilissimum ingenium tuum, admirabilemque doctrinam mea hac impressoria arte, quod in tua virtute effecisti, sempiternæ memoriæ donarem. Quod eo libentius feci, quod non sicuti multi, futura contingentia neque vera, neque falsa, sed aut vera, aut falsa esse crediderim,* TUÆ BEATITUDINIS *sententiam imitatus. Id autem tunc certius credam, cum aliquod contingens beneficium futurum esse, & mihi concedi* TUA SANCTITAS *determinabit. Vale felicissime,* PATER BEATISSIME, *& Joannem Philippum de Lignamine Messanensem* TUÆ SANCTITATIS *servum fidelissimum commendatum suscipe.*

De Theologicis quæstionibus, quæ tribus hisce Tractatibus argumentum præbent, non esset hujus loci, seu nostri instituti verba facere, nisi, ut aliquid de prima dicamus, vehementes contentiones, Barcinone primum sub Clemente VI. inter Fratres Prædicatores, & Minoritas exortæ, Brixiæ ob eandem iis ipsis temporibus, quibus Cardinalis Savonensis, Sixtus postea Quartus, scribebat, recrudescentes nos quodammodo invitarent. Agebatur de Sanguine Christi in passione fuso, quem fuisse a Divinitate separatum, ac proinde cultu latriæ mimime adorandum affirmaverat in concione Brixiæ habita summo mane die Resurrectionis Dominicæ ad populum ejus urbis B. Jacobus de Marchia. Die autem Lunæ sequenti frater Baptista Ordinis Prædicatorum ex suggestu magno ardore contrarium docuit, atque magni inde orti rumores in populo; quos ut sedaret Jacobus Brixiensis, Ordinis Prædicatorum, pravitatis hæreticæ Inquisitor in Lombardia, & Ripuaria Januensi, per literas Jacobum rogavit, ut opinionis male intellectæ velamen ab oculis ignaræ gentis auferret. Hic tamen ex rostris die Martis ingenti fervore dixit, omnia se toleraturum æquanimiter, præ-

ter

ter unam objectæ hæresis, aut erroris injuriam, unde Inquisitor acriter commotus, omnemque exerens potestatem, peremptorium citationis Decretum Jacobo transmisit, quod postea, ceu parum cautum, a Maripetro loci Antistite, conciliandæ paci suam operam interponente, passus est lacerari in nobili consessu doctorum, & gravissimorum Virorum, quibus etiam testibus ab eodem Episcopo dictum fuit, utramque sententiam impune, & Catholice posse prædicari, donec placeret Sedi Apostolicæ, quid tenendum esset definire. Hæc omnia publicis instrumentis, quorum pleraque ex Brixiensis Curiæ officina prodierunt, confirmata reperiuntur in Annalib. Luc. Wadingi Tom XIII. ibidemque præterea narratur, & falso affictum beato Jacobo fuisse, ut vel ab ipso corpore in passionis triduo separatam Deitatem dixerit, quod Pio II. Romano Pontifici relatum, eundem in Jacobum commoverit, donec detecta impositura idem Pontifex Jacobi innocentiæ testimonium perhibuit; & aliam quoque calumniam in eundem Jacobum sparsam, quod videlicet contra Religiosos sancti Dominici populum Brixiensem irritasset, multosque interemptum iri, nisi malum opportune averteretur, quam illico suo testimonio exsuflavit idem Episcopus, cujus pariter de hac re literas recitat Wadingus, iisque alias subdit Pii Pontificis Jacobo prorsus favorabiles, & honorificas datas die XXV. Septembr. MCCCCLXII. quum jam Brixia in patriam fuisset profectus.

Atque hæc pro tota Appendice ista jam satis, cujus magnam partem, ut & reliquum Opus, in Pontificiorum Comitiorum obscuritate, & tenebris procreatam, forte liceret Vaticanas Noctes (verbo, Atticas Auli Gellii Noctes in mentem revocanti, absit invidia) appellare. Qui autem lucubrationi huic nostræ finem imponit, dies est quadragesimus (quem numerum sacra Antiquitas auspicatum magnopere habuit) a Comitiis illis fausto prorsus exitu absolutis, nimirum BENEDICTO XIV. ad supremum Ecclesiæ Thronum evecto. At, Deus bone! quam mirum in modum? quam illi persimilem, quo PAULI II. contigit electio, teste Philelpho in Epist. ad eundem? *Ex illis vero* (inquit) *administrationibus tuis, integerrimisque operibus, eam es laudem, & fructum uberrimum consecutus, quod ex tanto, & tam gravi, tamque præ-*

claro, & præpotenti, ac vario, Cardinalium cœtu, ipse unus cum maximo omnium, & alacri admodum consensu, declaratus es dignus, qui in tantis rerum omnium turbationibus, & periculis, universam Christi religionem, quæ radicitus pene corruit, erigas, conserves, alas, augeas, sustineas, & incolumem reddas. Magna hæc, & salutifera hodie sperat Ecclesia a BENEDICTO XIV. quem omnes intelligunt ex illis ipsis administrationibus, quas per quadraginta circiter annos in Romana Curia sapientissime, atque integerrime gessit, eum esse fructum consecuturum, ut doctos quidem, atque peritos Viros pro rerum natura, vel magnitudine in consilium adhibens (ut Romanorum Pontificum mos est) nemini tamen se addicere necesse habeat; quod ipsum de PAULO II. idem Philelphus scribebat. *Ad hæc num se is cuiquam debebat tanquam addicere, QUI BONORUM OMNIUM, SAPIENTUMQUE JUDICIO PRÆLATUS OMNIBUS ESSET AD SUMMUM PONTIFICATUM,* quique (ut verba pariter Philelphi usurpem) *CUM VITAM ETIAM PRIVATAM AGERET, MAGNAM DE SESE OPINIONEM PRÆBUIT, ET PROBITATIS, ET CONTINENTIÆ; AC PERFECTÆ CUJUSDAM, ABSOLUTÆQUE VIRTUTIS.*

AD LECTOREM.

Pollicitus fueram Vindiciar. pag. LX. aliquam collationem hic ad calcem Operis instituere inter PAULI II. Vitam ex Angelicæ Bibliothecæ manuscripto Codice a me primum evulgatam, & eam, quam Vaticanæ Bibliothecæ Codex, quo usus est V. Cl. Ludovicus Muratorius. At ubi primum rei manum admovi, ita exiguum diligentiæ hujus futurum fructum intellexi, ut consultius visum sit ab eo labore desistere, & lectorem hoc loco rogare, ut Angelicæ Bibliothecæ textu, multo pleniori, quam ille Bibliothecæ Vaticanæ, velit esse contentus. Deinceps animo meo sententia sederat, Orationem de Italiæ Pace a PAULO II. an. 1468. sancita, & in PAULI Vita pag. 82. memoratam,

vice illius collationis inserere, qua de causa eandem ex manuscripto Codice Otthoboniano exscribendam curaveram; idque profecto effecissem, nisi ejusdem prolixitatem non ita huic loco aptam judicassem. De ea non Canensius tantum pag. modo laudata, sed Papiensis quoque binis Epistolis ad ipsum Dominicum Episcopum, in quarum una, *Scripserunt multi* (inquit) *ad me de solemnitate a Pontifice celebrata die Dominicæ Ascensionis. Nemo autem sine summa laude tuæ Potestatis, ob egregium sermonem de Pace habitum, ita quidem eorum testimonio approbatum, ut nihil insignius habuisse eam diem ostendat.* Altera Epistola Papiensis, quum jam Dominici Oratio ad manus suas pervenisset, *quasi collectam* (inquit) *longo æstu sitim cuperem sedare, sic eam totam uno spiritu hausi, plura agnoscens, quam ad me essent perlata, & plus laudis colligens, quam fama tulisset.* Laudat postea ingressum Orationis mirum in modum ingeniosum, & reliquas omnes ejusdem partes, ac tandem elogium suum ita claudit: *Gratulor iterum tibi, talento tali a Domino credito, nec defosso a te, sed ad uberrimam lucri rationem adhibito.* Dominicum de Dominicis, Episcopum Brixianum, inter ætatis suæ tam Oratores, quam Theologos, haud certe postremum locum meruisse, quamplura ejus Scripta (quæ ut ex pulvere, & situ eruantur, jam curamus) palam demonstrant. Is ipse (quod magis facit ad rem nostram) Typographicæ etiam arti juvandæ diligenter incubuit, quod mihi innotescit ex Præfatione ab eodem apposita Moralibus Beati Gregorii Papæ, quem librum inspexi, *impressum Romæ apud Sanctum Marcum, Anno a Nativ. Dom.* 1475.

Tandem adnotare placet in Vaticano Codice manuscripto, quo plura Roderici Zamorensis, suo loco memorati, Opera continentur, me dum ea evolverem, deprehendisse Opusculum, cui titulus: *Ad Reverendissimum in Christo Patrem Dominum Marcum Barbum tit. S. Marci Episcopum Vincentinum, Altercatio, sive Disputatio incipit de Pace, & Bello inter R. P. Rodericum, Episcopum Calaguritanum Hispanum, & B. Platinam, dum hic Pacem extollit, bellicisque exercitiis præfert; ille e contra militaria, & bellica arma laudat, a culpaque defendit, eaque Paci vitiorum nutrici anteponit.* Instituta est hæc Altercatio ad celebrandam Pacem illam

a PAULO firmatam, cujus, ut dicitur in ejus Altercationis Prologo, *mirificam laudem non satis arbitramur agnosci posse, nisi armorum, & bellorum praeconia, commoditas, ac necessitas recolantur.* Mirum est, Platinam PAULO semper infensum, Pacis illius propugnandae partes sibi sumpsisse, ac fateri in disputationis suae exitu apertis verbis, PAULUM II PONT MAX. *non sine causa, visis omnibus, ab armis discedere, quibus jam concitata erat Italia, saluberrimam pacem consentientibus omnibus magna cum laude composuisse.*

MANTISSA EDITORIS.

Quum liber hic praeli jam morderet carceres, delata est ad me Dissertatio, hunc gerens titulum: *Observations sur un Ouvrage intitulé* VINDICIÆ TYPOGRAPHICÆ *pour servir de suite au Traité De l' Origine & des Productions de l' Imprimerie primitive en taille de bois. par M.* FOURNIER LE JEUNE. *a Paris, de l' Imprimerie de J. Barbou.* M. D. CC. LX. in 8.

Has animadversiones ipsi Ill. SCHOEPFLINO, cui oppositae sunt, excutiendas permitto. Nonnihil tamen ad Diatribae meae praeliminaris Observationem III. de libris, qui typis sculptis mobilibus excusi sunt, adstruendam annotare visum est.

Clar. FOURNIERIUS p. 8. & 21. sq. typos minusculos mobiles, e ligno sculptos, praeli vim ob fragilitatem suam ferre non posse censet. Haud inficior, nonnullos librorum l. c. enarratorum typis minutis esse exscriptos, id quod praesertim de Francisci PETRARCHÆ opere de remediis utriusque fortunae ipsemet p. 20 professus sum. Sed ego provide cavi, ne ullum eorum librorum typis E LIGNO (*) sculptis impressum

(*) Excipio Biblia Latina, a Guttenbergio typis hujusmodi exscripta, quod extra dubium positum esse arbitror. De Jacobi Carthusiensis Sermonibus idem supra p. 22. SCHWARZIUS asseruit.

preſſum eſſe aſſererem, certi quid definire non auſus. Sculptis tamen, non fuſis, charaćteribus illos eſſe excuſos, inde liquido apparere exiſtimo, quia nulla facile litera, in una eademque pagina occurſitans, ſibi omni ex parte ſimilis eſt, quales eſſe typi fuſiles ſolent, utpote ex una matrice prognati: quod ipſa etiam ſpecimina, ab artifice ſumma cura & dexteritate ex archetypis æri inciſa, ſatis demonſtrant.

Licet enim neque artem fuſoriam, neque typographicam didicerim, oculorum tamen judicio dignoſcere me poſſe ſentio, an literæ ſibi ſint plane ſimiles, vel non nihil diverſæ: an igitur ſingulatim ſculptæ, aut ex una matrice fuſæ. Typos autem mobiles ex ære ſculptos, etſi minutiſſimos, præli vim ſuſtinere poſſe hinc colligo, quod non pauci libri typis fuſilibus minutiſſimis impreſſi exſtant (†). Utrorumque vero parem in eo eſſe rationem nemo facile diffitebitur.

Porro incredibile Cl. FOURNIERIO videtur, matricibus Moguntiæ inventis, cum poſt diſperſionem operariorum An. 1462. factam typorum fuſilium uſus in alias regiones & urbes illatus eſſet, librique illis Romæ jam A. 1467. (**) Lutetiæ autem Pariſiorum & Venetiis Anno 1469. imprimi ſolerent, typos ex ligno ſingulatim formatos adhuc An. 1470.

(†) Typis ſane, in laudato PETRARCHÆ opere uſurpatis, quos minutulos dixi, minores, atque adeo vere minutuli ſunt illi, quibus Fauſtus & Schoefferus Durandi Rationale A. 1459. Officia & Paradoxa Ciceronis A. 1465. & 1466. Auguſtini libellum de veræ vitæ cognitione ſine temporis indicio, ac Schoefferus ſolus Thomæ Aquinatis Primam ſecundæ partis Summæ theologicæ A. 1471. excuderunt, quos libros omnes iisdem minoris, imo minimi fere moduli typis impreſſos eſſe, ipſa me illorum luſtratio edocuit.

(**) Imo anno jam 1465. Lactantium in Monaſterio Sublacenſi typis fuſilibus, iisque ſatis elegantibus, excuſum eſſe, hodie inter omnes conſtat.

1470. ac deinceps fuiſſe uſurpatos, quam ſententiam haud dubie etiam de typis ex ære ſculptis fovet.

Sed dedimus nos ſpecimina librorum hujusmodi characteribus in Villa Beronenſi, Coloniæ, Spiræ, & Ulmæ An. 1470. & ſequentibus excuſorum æri inciſa.

Præſertim vero, ſi de cæteris dubium fortaſſis enaſcatur, MAMMOTRECTUS ille, in Villa Beronenſi An. 1470. impreſſus, (††) luculentiſſimum hujusce rei præbet teſtimonium, cujus archetypum, ſi ectypum illi forſan ſuſpectum ſit, ut ipſe Vir doctiſſimus ſagacibus contempletur oculis, velim. Quis enim Lutetiæ Pariſiorum in tanta rariſſimorum librorum abundantia eam editionem fruſtra quæri ſibi perſuadeat?

Sed in promtu etiam ſunt ipſorum typographorum Argentinenſium hanc in rem teſtimonia, a Cel. Schœpflino non recitata, quæ in medium hic proferre operæ pretium eſſe duco. I. „ Speculum judiciale „DURANTI, non calamo, ut priſci quidem, nec penne tractu, „quo ipſi fruimur, verum EXSCULPTIS ERE LITTERIS, divino „ſuggeſta ſpiramine imprimendi arte trans pictum --- in celebri Argen„tinorum urbe, factoribus Jeorio HUSNER, & Joh. BECKENHUB, „Clerico Moguntino (cujus, MAITTAIRIO etiam ignoti, inter ty„pographos Argentinenſes haud meminit SCHOEPFLINUS)

1473.

(††) Supra p. 26. hanc *Mammotrecti* editionem plenam eſſe dixi vocum ac ſyllabarum abbreviationibus, quas vocant, atque adeo lectu non facilem: nunc obſervo, finalem hujus libri ſubſcriptionem, quam æri incidendam curavi, illis plane carere, ſi unicam, eamque ſatis familiarem, excipiam.

„ 1473. (***) II. Joannis NYDER, S. Pag. Doct. Ord. Præd. Conventua-
„ lis Nurembergensis Præceptorium (divinæ legis) præclarissimum opus,
„ quodam dignæ admirationis modo, non pennis, ut prisci quidem,
„ sed LITTERIS SCULPTIS, artificiali certe conatu, remota nempe
„ indagine, ingeniique diversa inquietatione illustre figuratum, ac-
„ curate denique correctum per providum Jeorium Husner civem ur-
„ bis famosæ Argentinensis completum & terminatum est. Idus Fe-
bruarii 1476. (****)

Neutrum vero meis me conspexisse oculis, ingenue fateor.

Scilicet operarii A. 1462. Moguntia ex Fausti & Schœfferi officina aliorsum dilapsi, artem typos ex matricibus fundendi, quantum fieri poterat, alios celarunt, atque adeo discipuli Guttenbergiani, controversia inter Faustum & herum suum A. 1455. infeliciter terminata, Moguntia in alias urbes ante matrices a Schœffero inventas digressi, typis primum e ligno, deinde ex aere sculptis solutilibus tamdiu uti necessum habebant, donec tandem artem istam, secreto ab illis habitam, & ipsi assequerentur: nec enim improbabilia esse, quæ supra p. 19. & 35. dixi, arbitror.

Quod superest, adhuc moneo, in Apocalypseos capitis ultimi versiculis prioribus, quos ex principe Latin. Bibliorum editione speciminis gratia in æs incidendos curavi, literam E initialem manu Miniculatoris rubro colore appictam esse, ac v. 5. lin. 13. *vox* pro *nox* errore primi typographi, non sculptoris nostri legi, præterea circellum dimidiatum,

 vocali

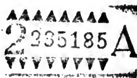
(***) Vid. V. C. Andr. Sam. GESNERI Programma de memorabilibus Bibliothecæ Rotenburg. insertum BEYSCHLAGII quondam mei Syllogæ variorum Opusculorum Tom. I. p. 753.

(****) vid. MAITTAIRE Annal. typogr. Tom. I. p. 369. edit. II. Hujus quidem libri bis meminit SCHOEPFLINUS p. 49. & 102. sed ipsam hanc subscriptionem finalem non attulit.

vocali *i* alias impositum, ob typos longo usu non nihil detritos, opere jam ad finem vergente, interdum vel plane deesse, vel ejus tantum vestigium apparere, nitorem vero illum atramenti typographici, in archetypo conspicuum, in ectypo, etsi alioqui satis accurato, exprimi haud potuisse.

Cæterum peritum lectorem, qui cum nostro specimine contulerit illud, quod nuper Vir in rei literariæ notitia versatissimus D. OELRICHIUS ex editione Bibliorum perantiqua & rarissima, Bibliothecam Regiam Berolinensem ornante, ligno incisum exhibuit (*****), nostræ editioni primas daturum, nullus dubito.

(*****) *in den Beyträgen zur Geschichte und Litteratur* p. 301.

INDEX.

INDEX.

A.

B.

C.

Colo-

D.

E.

F.

G.

H.

I.

K

K.

L.

M.

N.

O.

P.

Plinii

Q.

R.

S.

T.

U.

W.

Z.

FINIS.

EMENDANDA.

Pag. 3. lin. 13. facientibus. p. 5. l. 24. Helmasperger.
p. 9. l. 16. MARCHAND. p. 23. l. 24. usura.
p. 26. l. 9. Helijam. p. 30. l. penult. Quintilianum.
p. 50. l. 6. Semigothico. p. 60. l. 23. FAERNO.
p. 75. l. 16. rupes. p. 116. l. 27. hunc.
p. 173. l. 12. vel simpliciter Pomponium, vel Pomponium Fortunatum appellat:
p. 245. l. 9. locupletissima. p. 246. l. 16. altera.
p. 247. l. 10. inserantur post vocem *recitandam* verba: ***exhibet. Hæc in initio Paulum Pontificem laudibus.***

